

Лілія ЯРОЩУК

**ТЕОРІЯ ТА
МЕТОДИКА
ВИХОВАННЯ**

Навчальний посібник

УДК 373.3.091.2(075.8)
Я 77

*Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради Бердянського
державного педагогічного університету
(протокол №2 від 10 жовтня 2017 року)*

Рецензенти:

Людмила ГАВРІЛОВА – докторка педагогічних наук, професорка
Людмила КОВАЛЬ – докторка педагогічних наук, професорка
Ярослава КОДЛЮК – докторка педагогічних наук, професорка

Лілія ЯРОЩУК

Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2019. 400 с.

Я 77

У навчальному посібнику розкрито теоретичні й методичні проблеми теорії та методики виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку. Значну увагу приділено специфіці організації гендерного та статевого виховання молодших школярів, основним формам та методам роботи класовода з батьками.

Книга адресована викладачам, аспірантам, магістрам, педагогам-практикам, працівникам системи підвищення кваліфікації вчителів, студентам педагогічних навчальних закладів, усім тим, хто цікавиться теорією та методикою виховної роботи.

УДК 373.3.091.2(075.8)

© Лілія ЯРОЩУК, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ЧАСТИНА I. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ.....	6
Лекція № 1. Суть, зміст процесу виховання.....	6
Лекція № 2. Система національного виховання.....	21
Лекція № 3. Основні закони, закономірності та принципи виховання.....	46
Лекція № 4. Основні напрями виховання.....	55
Лекція № 5. Методи виховання.....	77
Лекція № 6. Організаційні форми виховної роботи.....	114
Лекція №7. Формування колективу, його вплив на виховання особистості.....	130
Лекція № 8. Класний керівник. функції, напрями і форми роботи	159
Лекція № 9. Виховна робота з особливими дітьми	169
Лекція № 10. Моніторинг якості виховної роботи	191
ЧАСТИНА II. МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ.....	218
Лекція № 11. Суть, мета та завдання виховного процесу в школі.....	218
Лекція № 12. Зміст діяльності вчителя школи першого ступеня.....	243
Лекція № 13. Основні форми й методи роботи вчителя-класовода з батьками учнів.....	289
Лекція № 14. Специфіка організації гендерного та статевого виховання молодших школярів	315
Короткий термінологічний словник.....	341
Додатки.....	356

ПЕРЕДМОВА

Виховати людину – значить виховати в неї перспективні шляхи. Методика цієї роботи полягає в організації нових перспектив, у використанні тих, що вже є, у поступовій підстановці цінніших

А. С. Макаренко

Сучасний учитель початкової школи є одночасно викладачем, вихователем, організатором діяльності дітей, активним учасником спілкування з учнями, їх батьками та колегами; консультантом, дослідником педагогічного процесу в умовах реформування школи. Він повинен постійно підвищувати рівень свого професіоналізму та педагогічної майстерності, вести творчий пошук.

Виховання педагога-майстра – важливе та складне завдання вищих педагогічних закладів на сучасному етапі. Необхідно цілеспрямоване формування професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій майбутнього педагога, доміантною серед яких є дитина, яка розвивається.

Курс «Теорія та методика виховання» є своєрідним інструментарієм для студентів педагогічних навчальних закладів, що передбачає забезпечення їх систематизованими професійними знаннями (теорія виховання), педагогічними вміннями (методика), навичками і автоматизованими діями, які перетворилися на звичку (технологія), та практичним досвідом (педагогічна практика), водночас збагачуватиме фахову підготовку вчителя в руслі досягнення гнучкості і багатофункціональності професійної освіти та стимулюватиме формування професійної мобільності майбутнього педагога-вихователя.

Він має на меті сформувати особистість майбутнього педагога, виходячи із загальновідомого постулату: «Особистість можна виховати лише прикладом особистості». Цей курс покликаний спрямувати творчу діяльність майбутнього педагога на оволодіння теоретико-методологічними, методичними, психолого-педагогічними і процесуальними основами організації виховного процесу в сучасній школі першого ступеня; підвищити рівень науково-методичної підготовки студентів і педагогів-практиків через запровадження сучасних технологій виховання в шкільну практику, що забезпечуватиме оптимальні передумови для самореалізації особистості майбутнього вчителя початкової школи, здатності до творчості, прийняття нестандартних і оперативних

рішень, засвідчуватиме при цьому досягнення якісно нового рівня мобільності як інтегрального особистісно-професійного утворення, сприятиме професійному самовизначенню і свідомому вибору професії.

Завдання курсу:

- сформувати знання ключових понять методики виховної роботи, наукові уявлення про виховну систему і управління нею;
- вивчити і практично застосовувати форми і методи організації виховної роботи в школі;
- ознайомити студентів із основами методики виховання, специфікою організації виховного процесу в сучасній школі;
- забезпечити розвиток індивідуальності й самоактуалізації особистості майбутнього педагога у виховному процесі на основі цілісного, системно-комплексного, компетентнісного, акмеологічного, аксіологічного підходів.

ЧАСТИНА I

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Лекція № 1

СУТЬ, ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

1. *Теорія виховання як наукова і навчальна дисципліна.*
2. *Процес виховання, його структура і рушійні сили.*
3. *Мета і завдання виховання.*

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. *Методика виховної роботи.* Тернопіль: Богдан, 2014. С. 8–11.
2. Безбородих С. М. *Теорія і методика виховання молодших школярів.* Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 8–20.
3. Марків В. М. *Теорія виховання.* Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 10–22.
4. Ярощук Л. Г. *Теорія та методика виховання: навч. посіб.* Бердянськ, 2018. С. 6–19.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ

1. Теорія виховання як наукова і навчальна дисципліна

Теорія виховання – це сукупність однорідних і внутрішньо узгоджених наукових педагогічних тверджень, знання яких дає змогу формувати й розвивати особистість вихованця та впливати на колектив відповідно до визначених цілей загального, національного і професійного виховання. Вона покликана озброїти вихователів професійними знаннями, педагогічними навичками й уміннями та практичним досвідом організації виховної роботи. Існують також окремі теорії виховання. Наприклад, теорія професійного виховання, теорія економічного виховання, теорія морального виховання, теорія національного виховання, теорія екологічного виховання, теорія фізичного виховання, теорія виховання в колективі та через колектив та інші, які становлять підвалину для обґрунтування загальної теорії виховання.

Кожен з цих напрямів має свої, властиві тільки йому цілі, ідеали, завдання, принципи, зміст, методи та форми виховних впливів, які сприяють реалізації мети виховання в українському суспільстві.

Основною функцією часткових теорій виховання повинні бути, з одного боку, узагальнення знань, що стосуються певної сфери виховної діяльності, а з іншого – забезпечення загальної теорії виховання

положеннями, які підлягають систематизації, узагальненню та цілеспрямованому використанню іншими вихователями. Про успіх виховної роботи в конкретній освітньо-виховній системі, у першу чергу, свідчить досягнення цілей виховання, відповідність досягнутих результатів загальноприйнятим і професійним ідеалам, їх вплив на стан справ у колективі, на підвищення ефективності його діяльності.

Своєчасне та об'єктивне з'ясування, узагальнення і обґрунтування основних проблем загальної та часткових теорій виховання надає можливість об'єктивно діагностувати стан виховної роботи, передбачити результати виховних впливів, своєчасно вносити певні необхідні корективи в цей складний соціально-педагогічний процес.

Загальна і часткові теорії виховання взаємопов'язані та взаємозумовлені. Перша обґрунтовує наукові основи організації загального виховання, а друга – окремих напрямів виховання. Наприклад, діалектично пов'язані загальна теорія виховання і національне виховання українських громадян.

Теорія виховання, як кожна теоретична наука, повинна систематизувати, глибоко аналізувати та класифікувати різні виховні явища, обґрунтовувати загальні закони й закономірності. Вона має цікавитися не тільки тим, яким вихованець є, а й тим, яким він стане, які зміни відбувалися і відбуваються в його особистості під виховними впливами та наскільки ці зміни наближаються до реалізації ідеалу виховання в нашому суспільстві. Те ж саме слід вивчати в колективі як важливому об'єкті виховних впливів.

Виникає обґрунтована потреба дослідження процесу виховання як системного соціально-педагогічного явища та всіх його складових: цільового, стимуляційно-мотиваційного, змістовного, процесуального, контрольного-регулювального, оцінково-результативного компонентів, а також вихователів і вихованців.

Вихователями є вчителі, колективи, керівники установ та інші посадові особи, діяльність яких характеризується усвідомленістю, систематичністю, планованістю, послідовністю і комплексністю. Вихованці – усі люди, колективи, які активно реагують на виховні дії, спрямовані на них, усвідомлюють їх та вносять відповідні зміни у свої переконання, життєві настанови тощо. Ця *свідома взаємодія вихователя і вихованця є найважливішою характеристикою процесу виховання.*

Знання структури процесу виховання та з'ясування змін, які відбуваються в особистості вихованця і соціально-психологічних якостях колективу, є основним **предметом досліджень** теорії виховання.

Для досягнення позитивних результатів у вихованні необхідно володіти певними науковими засадами та методами виховного впливу, тобто виникає гостра потреба поєднання теорії виховання з практикою.

У цьому проявляється одна з основних закономірностей – єдність теорії та практики, коли визначені теоретичні зв'язки та залежності впливають на правила практичних дій. Тому спочатку слід чітко з'ясувати, які зміни мають відбуватися в особистості вихованця, соціально-психологічних характеристиках колективу в результаті виховання та визначити основні види виховних впливів. Безумовно, процес виховання спрямований на формування і розвиток особистості вихованця, на згуртування колективу та формування його виховних функцій. Свідомо використовуються терміни «формування», «розвиток», бо увага акцентується на творчому, а не механічному чи терапевтичному характері виховної діяльності.

Виховання відбувається на основі чітко визначених соціально-моральних і професійних цінностей, які знайшли своє відображення у загальнолюдських і національних цінностях, етикеті та визначають загальний напрям добору змісту й методів виховання. Такі цінності окреслюють ідеал виховання, основні якості особистості вихованця та колективу, які слід формувати.

Ідеал виховання – це громадянин України, збагачений загальнолюдськими та національними цінностями, який керується у своїй діяльності вимогами загальнолюдського й національного етикету, спроможний діяти творчо в сучасних умовах, це справжній патріот, який дбає про свою честь і гідність. Впровадження у виховну практику цього ідеалу передбачає одночасний розвиток інструментальних і мотиваційних якостей особистості вихованця.

До **інструментальних якостей** належить усе, що стосується ефективної діяльності вихованця: розумовий розвиток, освіта, навички та вміння, досвід. Ці якості особистості характеризують інтелектуально-фізичний бік вихованця. Вони є необхідними для ефективної діяльності, за їхньою допомогою реалізуються власні потреби, завдання навчання і виховання. Вихованець, який не має мінімуму певних професійних знань, навичок і вмінь, неспроможний повноцінно адаптуватися до професійної діяльності.

До **мотиваційних якостей** особистості вихованця належать потреби, прагнення, переконання, мотиви та мотивації, цілі та ідеали його життєдіяльності.

Виховання має стосуватися всіх сфер особистості вихованця: інтелектуальних, емоційно-почуттєвих, вольових, мотиваційних, фізичних, психофізіологічних тощо.

У процесі формування особистості вихованця, його особистісних якостей, маємо справу з різними видами виховних впливів. Ці впливи можуть бути спрямовані як на окремих вихованців, так і на колективи, але також можуть бути застосовані до певних виховних систем. Вони мають динамічний та змінний характер, хоча можуть бути як

випадковими, так і цілеспрямованими. Деякі з них існують незалежно від волі вихователів і вихованців, інші є результатом свідомих дій. Водночас як перші, так і другі можуть безпосередньо або опосередковано впливати на інструментальну та мотиваційну сфери особистості вихованця. «Виховує, – писав А. С. Макаренко, – все: люди, речі, явища, але насамперед і найбільше – люди. З них на першому місці – батьки і педагоги. З усім складним світом навколишньої дійсності дитина входить у незліченні стосунки, кожен з яких неминуче розвивається, переплітається з іншими стосунками, ускладнюється фізичним і моральним зростанням самої дитини.

Увесь цей «хаос» не піддається начебто жодному облікові, проте він створює в кожен даний момент зміни в особистості дитини. Спрямувати цей розвиток і керувати ним – завдання вихователя».

Усю сукупність виховних впливів за їхнім характером можна класифікувати на постійні, опосередковані та змінні.

До **постійних виховних впливів** належать такі дії, які мають вплив на формування особистості вихованця, але якими вихователь не може оперувати вільно: не спроможний їх ні змінити, ні реконструювати протягом якогось часу. Наприклад, це вік вихованців, їхня освіта, соціальний стан, сім'я тощо.

До **змінних виховних впливів** належать такі дії вихователя, які регулюються і вдосконалюються ним. Наприклад, створення учнівських колективів, опрацювання навчальних програм та планів виховних справ, обґрунтування методики застосування заохочення і примусу та змісту конкретних виховних справ тощо.

Виховним фактом можна визнати тільки такі педагогічні явища, що спричиняють суттєві зміни в настановах і поведінці вихованця та колективу і є наслідком свідомої взаємодії вихователя й вихованця. Ця співпраця повинна дати поштовх внутрішнім психофізіологічним механізмам самовдосконалення. Такі зміни можуть мати місце не тільки у вихованців, а й у цілих виховних системах.

Наступною важливою методологічною проблемою теорії виховання є *оцінка і вимір результатів виховної роботи* в певних виховних системах, а також змін у вихованцях завдяки виховним впливам. Для оцінки виховної роботи слід чітко визначити її предмет. Це, безумовно, різні елементи системи виховання та конкретні виховні заходи, а також конкретні якості та зміни в особистості вихованця і колективу, ефективність і результативність їх професійної та інших видів діяльності.

Основними ознаками оцінки ефективності виховної роботи виховних систем є конкретні зміни в настановах і поведінці вихованців, у характері діяльності, дійсний стан справ у колективах. Основним критерієм такої оцінки є відповідність отриманих результатів ідеалу

(ідеальному стану, нормі). Таке порівняння можливе тоді, коли відомі вихідні дані та одержані результати. Об'єктивне порівняння можна зробити під час виміру цих змін, визначення їхніх причин, з'ясування джерел як досягнень, так і недоліків. Така оцінка має об'єктивний характер і, відповідно, позитивний вплив на ефективність діяльності всіх елементів виховної системи.

Отже, **теорія виховання виконує дві основні функції**: теоретико-пізнавальну і нормативно-практичну. Перша функція свідчить, що теорія виховання є галуззю педагогічної науки, яка покликана досліджувати теоретичні проблеми організації та проведення виховної роботи, висвітлювати основні закони та закономірності виховання українських громадян, обґрунтовувати цілі, ідеали, зміст загального і професійного виховання, озброїти вихователів теоретичними знаннями щодо сучасної технології виховання в конкретних навчально-виховних системах, надати процесові виховання державно-патріотичного і професійного характеру.

Друга функція спрямована на озброєння вихователів конкретними практичними знаннями, навичками та вміннями, методиками щодо організації та проведення як загальних виховних заходів у масштабі навчально-виховних систем, так і конкретних. Не маючи теоретичних знань про процес виховання, не володіючи практичними методами та формами його проведення, жоден вихователь, навіть будучи від природи обдарованим майстром, не зможе успішно розв'язувати виховні проблеми.

Вихователі опановують ці якості у вищих навчальних закладах під час вивчення основ суспільно-гуманітарних наук, психології та педагогіки, організації виховної роботи та методики її проведення. Таким чином, теорія виховання водночас є галуззю педагогічної науки і навчальною дисципліною, де проявляється діалектичний взаємозв'язок теорії та практики.

2. Процес виховання, його структура і рушійні сили

Природа не творить людини як цілісної особистості, вона лише закладає основи і створює передумови для її формування. Людина – багаторівнева система, особливості якої виявляються в діалектичній взаємодії біологічних і соціальних факторів. Вступаючи в життя через соціальну і трудову діяльність, вона впливається у світ соціального досвіду, який є багатовіковим надбанням людства і стає основною школою становлення її як особистості. Процес діалектичної взаємодії біологічного і соціального, які впливають на формування особистості, вимагає науково обґрунтованої системи виховних впливів.

Виховання – соціально і педагогічно організований процес формування людини як особистості.

Суспільство як соціальне об'єднання людей може функціонувати і розвиватися лише за цілеспрямованої, систематичної та організованої роботи з виховання кожної особистості. Зупинення цього процесу – катастрофа для суспільства, внаслідок якої людина не змогла б піднятися до рівня особистості. Ще Я.-А. Коменський зауважував, що зневага до виховання є кроком до загибелі людей, сімей, держав і всього світу. Тому виховання з погляду суспільного розвитку є провідною сферою діяльності як окремої людини, так і людської спільноти. Завдяки йому людство забезпечує свою безсмертність у соціальному розвитку.

Виховання дітей шкільного віку здійснюють у процесі навчання і виховної роботи в школі та за її межами. Воно є цілісним процесом, у якому органічно поєднані змістовий (сукупність виховних цілей) і процесуальний (самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя й учня, що передбачає організацію і функціонування системи виховної діяльності та самовиховання учнів) боки.

Цей процес є двостороннім (обов'язкова взаємодія вихователя і вихованця), цілеспрямованим (наявність конкретної мети), багатогранним за завданнями і змістом, складним щодо формування і розкриття внутрішнього світу дитини, різноманітним за формами, методами і прийомами, неперервним (у вихованні канікул бути не може), тривалим у часі (людина виховується все життя). Ефективність його залежить від рівня сформованості мотиваційної бази.

Мотиви виховання – спонукальна причина дій і вчинків людини.

Внутрішні спонукальні чинники певних дій і вчинків людини, зумовлюються передусім анатомо-фізіологічними і соціально-психологічними потребами. Американський психолог Абрахам Маслоу (1908–1970) визначив ієрархічну багатоступеневу піраміду потреб людини, усі компоненти якої перебувають у діалектичному взаємозв'язку. У цілому вони ніби програмують виховний процес. Якщо якась ланка випадає, порушується цілісність структури, а отже, й програма виховного процесу.

У процесі виховання педагог має постійно дбати про формування в дітей певних мотивів самовиховання через актуалізацію необхідних потреб. Поступово в процесі засвоєння знань, набуття соціального досвіду кожна особистість самостійно починає усвідомлювати потреби, які стимулюють внутрішні спонукальні сили – мотиви, програмує процес самовиховання.

Структура процесу виховання передбачає:

1. Оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки. Це перший етап входження в систему виховного впливу, на якому діють норми, правила, особливості життєвої поведінки. Людина (дитина) стає членом певної соціальної системи (сім'ї, колективу), де вже діють певні правила, норми, яких їй доведеться дотримуватись.

2. Формування почуттів (стійкого емоційного ставлення людини до явищ дійсності). Вони сприяють трансформації певних дій особистості із сфери розумового сприймання у сферу емоційних переживань, що робить їх стійкими, та активізації психічних процесів людини.

3. Формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до будь-якого знання як до істинного (або неістинного). Переконання, що ґрунтуються на істинних знаннях, будуть, з одного боку, своєрідним мотивом діяльності, а з другого – «стрижнем» поведінки особистості. Тому виховання дітей і є формуванням у них психологічного «стрижня», без якого особистість буде безвольною, позбавленою власного «Я».

4. Формування умінь і звичок поведінки. Формування умінь (засвоєного способу виконання дій, ґрунтованого на сукупності набутих знань і навичок) і звичок (схильності людини до відносно усталених способів дій) потребує поступовості й систематичності вправлення, посиленості та доцільності поставлених вимог, їх відповідності рівню розвитку учнів. Воно пов'язане з активною діяльністю особистості у сфері реальних життєвих ситуацій.

Виховання є складним, багатогранним процесом, у якому тісно переплетені внутрішні (стосуються особи вихованця) та зовнішні (стосуються виховного середовища) суперечності.

Внутрішні суперечності процесу виховання:

– між необмеженими можливостями розвитку людини й обмежувальними умовами соціального життя. Передбачає створення оптимальних умов (побутових, психологічних, організацію освітнього процесу) для розвитку, життєдіяльності дитини;

– між зростаючими соціально значущими завданнями, які потрібно розв'язувати вихованцю, і можливостями, що обмежують його дії, спрямовані на їх розв'язок. Це означає, що розвиток особистості може призупинитися, якщо не ставити перед вихованцем нових, ускладнених, завдань;

– між зовнішніми впливами і завданнями виховання. Виховний процес потрібно будувати так, щоб його зміст і форми реалізації не викликали спротиву у вихованця.

Зовнішні суперечності:

– невідповідність між виховними впливами школи і сім'ї. Інколи батьки не дотримуються вимог, які ставить їхнім дітям школа, внаслідок чого порушується єдність вимог, що негативно позначається на вихованні учнів;

– зіткнення організованого виховного впливу школи зі стихійним впливом на дітей оточення. Негативні чинники: вуличні підліткові групи, теле-, відеопродукція тощо. Усунути цю суперечність можна,

формує в учнів внутрішню стійкість й уміння протистояти негативним впливам;

– між окремими впливами вчителів, які працюють в одному й тому ж класі. Вони не завжди дотримуються принципу єдності вимог, внаслідок чого в учнів формується ситуативна поведінка, пристосовництво, безпринципність;

– між набутим негативним досвідом поведінки і новими умовами життя та діяльності. Передбачає існування сформованого стереотипу негативної поведінки, який характеризується наявністю стабільних негативних взаємозв'язків. На їх подолання спрямована виховна робота.

Зовнішні суперечності є тимчасовими, але вони можуть знижувати ефективність виховного процесу. Тому вчителі повинні зосередити увагу на їх виявленні, усуненні, профілактиці.

На процес виховання впливають (безпосередньо або опосередковано) *об'єктивні* (особливості суспільного устрою, політичного режиму, соціально-економічного розвитку, національна самобутність, природне середовище) та *суб'єктивні* (соціально-педагогічна діяльність сім'ї, громадських організацій, освітніх закладів, засобів масової інформації, закладів культури і мистецтва) чинники.

Структурними елементами процесу виховання є мета, завдання, закономірності, принципи, методи, засоби, результати виховання та їх коригування.

Виховання з'явилося разом з виникненням людського суспільства й існуватиме протягом всієї історії. Як соціальне явище, виховання властиве всім суспільно-економічним формаціям, має спільні ознаки – передачу накопиченого досвіду, формування певної ідеології, турботу про здоров'я і розвиток, оснащення знаннями, уміннями, досвідом, системою цінностей тощо. Проте його цілі, зміст, форми і методи історично змінні. Як соціальний інститут виховання зазнає глибоких якісних змін у міру розвитку суспільства. Кожній суспільно-економічній формації відповідає особливий тип виховання.

Як же розуміють поняття «виховання» вчителі-практики? Як його відчують наші вихованці?

На запитання у вчителів: «Що, на Вашу думку, найголовніше у вихованні? У чому його суть?» педагоги характеризували виховання як позитивний процес дії на формування школяра: «зрозуміти суть учня – застосувати методи виховання»; «навчити дитину робити правильний вибір між добром і злом; правдою і брехнею, прекрасним і потворним»; «виховати людину, яка буде потрібною суспільству, гідну, гарну у своїх вчинках і діях»; «виховати високоморальну, працелюбну людину»; «зрозуміти причини поведінки дитини та працювати з нею, виходячи з її світогляду, допомогти дитині зрозуміти себе»; «поважати в дитині

особистість, шанувати і довіряти їй. Уміння поставити себе на місце дитини».

У цих уривчастих точках зору, висловлених педагогами, прослідковується гуманістичне виховання, якого дотримуються сьогодні кращі вчителі і у визначенні мети, завдань виховання, і в змісті, і в позиції педагога в ставленні до учня, і в методиці і техніці виховної дії.

Проте серед загального позитивного стилю і тону висловів, трапляється і таке: «Авторитет педагога, коли діти беззастережно приймають те, що сказав педагог. Є люди, що володіють магічною дією на колектив». Тут бачимо добре відомий в історії педагогіки (і в теорії, і в практиці), а також і в сучасному житті (у сім'ї, школі) авторитарний підхід у вихованні. Він ґрунтується на авторитеті.

Отже, необхідно відзначити, що в умовах сучасної школи її виховні функції зростають, адже школа – острів культури, на якому і вирішуються життєво важливі завдання різнобічного, гармонійного розвитку особистості, де можна успішно реалізувати основну мету виховання – самоактуалізацію особистості, яка дорослішає.

3. Мета і завдання виховання

Сучасна школа вимагає докорінного переосмислення всієї системи виховання, оновлення змісту, форм і методів духовного становлення особистості на основі гуманізації життєдіяльності учня, створення умов для самореалізації в різних видах творчої діяльності.

Всебічно і гармонійно сформована особистість є метою цивілізованого суспільства. Цей ідеал не втратив своєї значимості протягом сторіч, починаючи з афінської системи виховання, де й зародилося розуміння гармонійності людини (калокагатія – ідеал фізичної і моральної досконалості). Гармонія була метою виховання в афінській, римській, візантійській системах, а через тисячу років – в епоху Відродження, згодом – у період нового часу (XVIII–XIX ст.). З ініціативи видатного французького представника «нової філософії» Рене Декарта(1596–1650) термін «гармонія» було доповнено терміном «всебічність». Так було сформовано концепцію гармонійно розвиненої людини.

Із збільшенням обсягу наукових знань, особливо в XVIII ст., коли природничі й точні науки нагромаджували велику кількість нових фактів, часто будучи неспроможними розкрити їх внутрішню сутність, спеціалізація в мистецтві, науці стала закономірною, а всебічність перестала бути актуальною. Поняття «всебічний і гармонійний розвиток» почали трактувати як ідеал, до якого слід прагнути в процесі виховання. Проте сучасне його розуміння не є однозначним: одні схильні вживати його щодо професійної сфери, інші – стосовно сфери

духовного розвитку, поділяючи людей за освітою на «фізиків» і «ліриків»; дехто вбачає у всебічності набір чеснот.

Вітчизняна педагогіка не відразу підійшла до розуміння мети виховання як втілення цього ідеалу в життя. Прикладом є іронічна думка видатного українського педагога Антона Макаренка (1888–1939): «Розігнавшись на західноєвропейських трамплінах, наші теоретики стрибають надто високо і вбачають мету виховання у всебічному розвитку людини ... Під метою виховання я розумію програму людської особи, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх виявів, і внутрішньої переконаності, і політичне виховання, і знання, геть усю картину людської особи; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особи, до якої ми повинні прагнути... Я побачив у своїй виховній роботі, що, дійсно, повинна бути й загальна програма... й індивідуальний коректив до неї». У наведених міркуваннях мета виховання переплітається із завданнями, які кожна епоха ставить перед суспільством, а суспільство перед школою.

Наука доводить, що виховання є глибоко національним за своєю суттю, змістом, характером. «Національне виховання, – писала українська громадська, культурно-освітня діячка, педагог Софія Русова (1856–1940), – забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а, значить, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдного поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів...».

У найстислішому формулюванні мета виховання – це зрілість вихованця як українця, його духовно-моральна і психофізична досконалість, індивідуальність. Досягнення цієї мети забезпечує не лише система освіти, а й батьки, місцеві громадські об'єднання, зокрема й дитячі, засоби масової інформації, релігійні громади, органи влади і правопорядку. Маючи певні пріоритети у вихованні, кожен з цих виховних інститутів мусить визначити власні виховні завдання. Пріоритет закладів загальної середньої освіти – становлення дитини, її інтелектуальної та особистісної зрілості, соціального досвіду, життєвої компетентності. Отже, **мета виховання в сучасній початковій школі – вироблення кожним учнем переконань, волі й навичок діяти в інтересах і на користь Батьківщини, нагромадження ними досвіду існування в межах української нації та комунікації з носіями інших культур.** Для цього потрібна цілеспрямована, організована взаємодія дітей з іншими творцями виховного простору: батьками, педагогами, дитячими колективами, громадськими об'єднаннями, закладами культури, лідерами релігійної та територіальної громади.

Національне виховання – виховання дітей на культурно-історичному досвіді свого народу, його звичаях, традиціях та багатовіковій мудрості, духовності.

Постає створена народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючого покоління, у процесі якої воно засвоює духовну і матеріальну культуру нації, виробляє національну свідомість. Воно є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання, забезпечує етнізацію дітей як необхідної та невід'ємної складової їх соціалізації. Національне виховання духовно відтворює в дітях народне, увічнює те специфічне, самобутнє, що є в кожній нації, а також загальнолюдське, спільне для всіх націй.

Правильно організоване національне виховання формує повноцінну особистість, індивідуальність, яка цінує національну та особисту гідність, совість і честь. Так формується національний характер.

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, своєрідності на основі формування особистісних рис громадянина України, які передбачають національну самосвідомість, розвинуту духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

«Педагогічна система кожної історичної епохи, – зазначає академік М. Стельмахович, – висуває свій оригінальний чи актуальний, уже знаний образ людини. Кардинальні зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи у виховному ідеалі».

Ідеал – уявлення про взірць людської поведінки і стосунків між людьми, що виникають із розуміння мети життя.

Він об'єднує ціннісні орієнтації, життєві принципи і плани, рівень домагань, задуми і вчинки у цілісну лінію життєвої поведінки людини. Формування його залежить від виховання, умов життя і діяльності, від особливостей її власного досвіду. Залежно від сфер життєдіяльності формуються суспільні, політичні, національні, естетичні ідеали особистості.

Найбільш глибоко ідеал, наприклад, національного виховання розкрито у працях довго замовчуваного українського педагога Григорія Ващенка (1878–1967) («Виховний ідеал», «Виховна роль мистецтва», «Тіловиховання як засіб виховання волі й характеру» та ін.). Основу його ідеалу національного виховання становлять загальнолюдські (моральний закон творення добра, боротьби зі злом, пошук правди, справедливості тощо) й національні цінності, які стали духовним

надбанням народу. Носієм загальнолюдських цінностей, на його думку, є християнська релігія, яка орієнтує людину на служіння вищому ідеалу.

Та оскільки людина народжується і живе в конкретному національному середовищі, що вирізняється серед інших своєю мовою, культурою, звичаями, вона проймається розумінням особливостей свого народу, етносу, нації. Тому ідеал національного виховання, за Г. Ващенком, повинен ґрунтуватися на служінні Богові та своїй нації. У педагогічному сенсі виховний ідеал – людина, яка служить Богові та Україні. Така орієнтація категорично протиставляє українське національне виховання, з одного боку, більшовицькій моделі, в основі якої був матеріалізм та атеїзм; а з другого – націонал-соціалістичній ідеології фашизму, наскрізь проїнятої культом сили і зневаги до людини.

Національне виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна серед яких на сучасному етапі – державотворення. Проте загальна мета виховання – залучати молоде покоління до творчої участі в рідній культурі, а через неї також до культури загальнолюдської – залишається основоположною. Бо народ тільки тоді розвине національну зрілість, коли, не втрачаючи своєї національної самозосередженості, спиратиметься на загальнолюдські духовні цінності (О. Вишневський).

Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до повноцінного суспільного життя, яке передбачає виконання ролей громадянина, трудівника, громадського діяча, сім'янина, товариша.

Зміст національного виховання відображає в єдності його загальну мету, завдання й складові частини. Основними складовими виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості, є:

– *громадянське виховання*: формування громадянськості, яка дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною;

– *розумове виховання*: озброєння учнів знаннями основ наук, формування наукового світогляду та національної самосвідомості, оволодіння основними мислительними операціями, вироблення умінь і навичок культури розумової праці;

– *моральне виховання*: формування в учнів загальнолюдських норм гуманістичної моралі (добра, взаєморозуміння, милосердя, віри у творчі можливості людини), моральних понять, поглядів, переконань, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки, культури спілкування, культивування інтелігентності;

– *трудове виховання*: ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва, практична й психологічна підготовка їх до праці, свідомого вибору професії;

– *естетичне виховання*: формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, вироблення вмінь і навичок привносити в життя красу, розвиток в учнів творчих здібностей;

– *фізичне виховання*: виховання здорової зміни, підготовка до фізичної праці, захисту Батьківщини.

Завдання сучасної системи виховання, які впливають із суспільних потреб сьогодення, полягають у реальному переході до педагогічної творчості та індивідуального впливу, у переорієнтації учнівських і вчительських колективів на подолання авторитарно-командного стилю в ставленні до учнів. Пріоритетним стає гуманістичне виховання – створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності.

Основні **завдання** виховної діяльності зумовлені пріоритетними напрямками реформування школи, визначеними Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), до яких належать:

– формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовності її захищати;

– забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;

– формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;

– прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших національностей, які живуть на території України;

– виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції;

– утвердження принципів вселюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших чеснот;

– формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;

– забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;

– виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;

– формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та громадянською відповідальністю;

– розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов її самореалізації;

– формування в дітей і молоді уміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в суспільстві.

Головна мета, пріоритетні напрями, основні шляхи реформування української системи національного виховання сформульовані у восьмому розділі «Декларації про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 р., Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), «Концепції школи нової генерації – української національної школи-родини» (1994 р.), «Концепції безперервної системи національного виховання» (1994 р.), «Концепції розвитку загальної середньої освіти» (2000 р.).

Практичне заняття № 1 (2 год.)

СУТЬ, ЗМІСТ І ПРОЦЕС ВИХОВАННЯ

ПЛАН

1. Теорія виховання як наукова і навчальна дисципліна.
2. Компоненти процесу виховання.
3. Специфіка виховного процесу.
4. Процес виховання, його структура і рушійні сили.
5. Мета і завдання виховання.
6. Концепції виховання.
7. Мотиви виховання.
8. Форми організації виховання.

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 8–11.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 8–20.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 10–22.
4. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 6–19.

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять.

Теорія виховання, рушійна сила виховання, виховання, етапи формування особистості, мотиви виховання, зміст виховання.

Завдання 2. Розгляньте питання «Етапи процесу виховання. Управління процесом виховання» (на допомогу див. список літератури – позиція 2, с. 13–16) та законспекуйте в довільній формі.

Завдання 3. Підготуйтеся до участі в дискусії

Прочитайте та проаналізуйте статтю «Тибетський погляд на виховання дітей». Чи хотіли б ви у своїй роботі з молодшими школярами перейняти традиції цього народу? Відповідь обґрунтуйте.

Поміркуйте в чому полягають особливості сучасного виховання дітей у нашій країні.

Тибетський погляд на виховання дітей

Основні правила тибетського виховання.

Найважливіше – ніяких принижень і тілесних покарань. Єдина причина, чому б'ють дітей – вони не можуть дати здачі.

Перший період: до 5 років з дитиною потрібно поводитися «як з царем». Забороняти нічого не можна, тільки відволікати. Якщо малюк робить щось небезпечно, то зробити перелякане обличчя і вигукнути щось, наче з переляку. Дитина чудово розуміє таку мову. У цей час закладаються активність, допитливість, цікавість до життя. Дитина ще не здатна вибудовувати довгі логічні ланцюжки. Наприклад, вона розбила дорогу вазу і не розуміє, що для придбання такої вази потрібно багато працювати, заробити грошей. Покарання малюк сприйме як придушення силою. Ви навчите його не бити вази, а підкорятися тому, хто сильніший. Воно Вам треба?

Другий період: з 5 до 10 років. У цей час з дитиною потрібно поводитися «як з рабом». Ставити перед нею завдання і вимагати їх виконання. Можна карати за невиконання (але не фізично). У цей час активно розвивається інтелект. Дитина повинна навчитися прогнозувати реакцію людей на її вчинки, викликати позитивне ставлення до себе і уникати прояву негативного. У цей час не бійтеся навантажувати дитину знаннями.

Третій період: з 10 до 15 років. Як поводитися з дитиною? Як з рівною собі. Не на рівних, а саме «як з рівною», адже Ви все одно маєте більше досвіду і знань. Радьтеся з малюком з усіх важливих питань, надавайте і заохочуйте самостійність. Свою волю нав'язуйте в «оксамитових рукавичках» в процесі обговорення, підказками, порадами. Якщо Вам щось не подобається, то акцентуйте увагу дитини на негативних наслідках, уникаючи прямих заборон. У цей час формується самостійність і незалежність мислення.

Останній період: з 15 років. Ставтеся до дитини з повагою. Виховувати її вже пізно, і Вам залишається тільки пожинати плоди своєї праці.

Які ж наслідки може викликати недотримання цих правил?

Якщо «придушувати» дитину до 5 років, то Ви обмежуватимете її життєву активність, цікавість до життя, інтелект. Привчите малюка

бездумно і звично підкорятися грубій силі. Зробіте з нього легку жертву для всякого роду негідників.

Якщо Ви будете продовжувати сюсюкати після 5 років, то дитина виросте інфантильною, нездатною до праці і взагалі до духовного розвитку.

Якщо Ви будете опікати дитину як маленьку після 10 років, то вона виросте невпевненою, буде залежною від більш самостійних друзів, які не завжди можуть добре впливати.

Якщо Ви не будете поважати дитину після 15 років, то вона Вам цього не пробачить і піде назавжди при першій можливості.

Завдання 4. Поговоріть з дітьми молодшого шкільного віку про те, як вони розуміють, що таке виховання і чого вони чекають від дорослих. Запишіть тези свого виступу (регламент – 1–2 хв.)

Увага! Термінологічна компетенція!

Теза (від давньогрец. «thesis» – «положення») – це твердження, у якому мовець намагається переконати аудиторію. Переконати когось означає створити в нього впевненість в істинності тези.

Перевірте свої знання

1. Що є предметом теорії виховання як науки?
2. Які функції виконує теорія виховання як наука?
3. Дайте характеристику суті виховання як суспільного явища і педагогічного процесу.
4. У чому полягають особливості сучасного виховання?
5. Що є метою виховання?
6. Сформулюйте основні завдання виховної діяльності.
7. Дайте характеристику національному вихованню.
8. Які критерії низького, середнього та високого рівня вихованості?

Лекція №2

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

1. *Утвердження нового педагогічного мислення.*
2. *Українська педагогіка і національне виховання.*
3. *Сутність національного виховання (мета, завдання, принципи, зміст).*
4. *Оновлення змісту освіти, підвищення його виховного потенціалу.*
5. *Українські виховні ідеали і традиції родинного, лицарського і*

- козацького виховання.
6. *Природні і культурно-історичні чинники формування української душі, характеру, світогляду.*
 7. *Шляхи формування цілісної особистості громадянина України, реалізації концепції національного виховання.*
 8. *Передовий досвід національного виховання.*
 9. *Українські народні ігри як засіб виховання молодших школярів.*

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. *Методика виховної роботи.* Тернопіль: Богдан, 2014. С. 37–38.
2. Безбородих С. М. *Теорія і методика виховання молодших школярів.* Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 20–28.
3. *Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.09.2019 № 1038.* URL: http://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2014/12/docs/%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%202_2650.pdf
4. *Практичні завдання до самостійного вивчення курсу «Теорія та методика виховання». Для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» / укладач Товканець Г. В. Мукачево: РВЦ Мукачівського державного університету, 2018. С. 12.*
5. *Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n11>
6. Ярощук Л. Г. *Теорія та методика виховання: навч. посіб.* Бердянськ, 2018. С. 23–44.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ

1. Утвердження нового педагогічного мислення

Кожен народ має історично обумовлену систему виховання, яка покликана духовно відтворювати націю в кожному поколінні, зберігати її у віках, примножувати її культурно-історичні, національно-духовні надбання. Українська держава створює найсприятливіші політичні, психологічні та інші реальні умови для вільного розвитку мови, культури, духовності, традицій, звичаїв. Провідні ідеї, традиції, закономірності, перспективні тенденції закладені у вітчизняній педагогіці, народній виховній мудрості й науково-педагогічній спадщині К. Ушинського, П. Юркевича, Б. Грінченка, М. Драгоманова, І. Огієнка,

С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського та ін. Українська педагогіка прагне до ідеалу досконалої людини, яка мала б сформовану національну свідомість (національний світогляд, народну мораль, національний характер, національну філософію, національну ідеологію). Своїми внутрішніми засобами, оновленим змістом, властивими їй особливостями вона протидіє авторитарним впливам на дитину.

В останні роки створено нові концепції та інші нормативні документи, у яких чітко поставлені стратегічні завдання, головна мета національного виховання, пріоритетні шляхи та напрями його реформування. Дуже важливим документом для школи є «Концепція національного виховання» («Освіта», 1996, 7 серпня). Вона була обговорена і схвалена Всеукраїнським педагогічним товариством ім. Г. Ващенко, Міжнародним освітнім фондом ім. Я. Мудрого, світовою спілкою професіоналів-учителів, Всеукраїнським добродійним фондом відродження лицарського виховання ім. П. Сагайдачного, Асоціацією директорів шкіл м. Києва та відомими українськими вченими-академіками А. Алексюком, М. Стельмаховичем, Д. Тхоржевським, М. Євтухом та ін.

Нині ще живі традиції, стереотипи педагогічного мислення попередніх десятиріч, вони властиві багатьом педагогам, батькам, керівникам освіти, у них заперечується національний зміст й характер педагогіки як науки і мистецтва виховання. Потрібно звільнити наше мислення від необґрунтованих ідей та підходів. Основні компоненти нового педагогічного мислення полягають у таких фундаментальних положеннях:

1. Дитина (учень, студент) – головний об'єкт і суб'єкт виховання. У навчальній педагогіці вона має стати першоклітиною, ядром, центром освітнього процесу. Дитина повернеться в лоно рідної матері – національної педагогіки всупереч попереднім десятиріччям, коли офіційна педагогіка часто виконувала, байдуже і холодно, роль «мачухи».

2. Навчання і виховання дитини – це за своєю суттю самонавчання, самоосвіта, самовиховання, самоорганізація особистості. Наприклад, Л. Виготський вважає, що не можна виховувати іншого, можна лише виховувати себе.

3. Родинне національне виховання – провідне, природне; батьки – головні вихователі протягом усього життя дитини.

Українознавство – наукова основа, духовна серцевина навчально-виховного впливу в сім'ї, школі, суспільному житті, філософія і політика державотворення. Національне виховання – всеохоплююча і багатогранна система впливів, ідей, підходів, яка покликана пробуджувати, стимулювати розвиток задатків, можливостей дітей,

набуття ними етносоціального досвіду, реалізувати завдання гуманізації та гуманітаризації освіти.

2. Українська педагогіка й національне виховання

Упродовж кількох десятиріч у нас діяла педагогіка, яку називали «радянською», «марксистсько-ленінською», «соціалістичною». Уже сама назва свідчить, що ця наука була заполітизованою й заідеологалізованою і все більше віддалялася від свого справжнього покликання, народного життя, потреб розвитку нації, духовності дитини та поступово перетворювалася в офіційну, чиновницьку, бюрократичну науку. Відтак закономірно зазнала кризи, повного краху, як тільки перестала підтримуватися примусовими, силовими шляхами і методами. Якими шляхами збудувати нову педагогіку? Як перетворити цю науку в змістовну й системну, цілісну й ефективну, що відповідала б потребам кожного народу, етносу, котру б поважали й охоче вивчали студенти?

Звернімося до історії вітчизняної педагогіки, адже з неї можна почерпнути багато корисних уроків. Вона народжувалася і розвивалася на ґрунті народної виховної мудрості – етнопедагогіки, починаючи з дохристиянських часів. Вершинних успіхів вітчизняна педагогіка досягла в період великого українського Відродження (XVI–XVIII ст.). Ідеї свободи і незалежності України, звільнення людини від національного, соціального і релігійного гніту, утвердження козацтва як могутньої волелюбної суспільно-політичної і військової сили сприяли високому духовному піднесенню українського народу. Бурхливо розвивалися фольклор, ремесла, мистецтва, народний театр, книгодрукування, інші галузі національного життя. Поряд із цим утверджувалася вітчизняна теоретико-педагогічна думка, самобутня вітчизняна система національного виховання молоді. Значний внесок у розвиток української педагогіки зробили І. Гізель, Л. Зизаній, П. Могила, С. Полоцький, Ф. Прокопович, М. Смотрицький. Пізніше, незважаючи на заборони рідної мови, в Україні друкувалися підручники і посібники з вітчизняної педагогіки. К. Ушинський розробив наукові засади національної школи і національного виховання, широко вживав термін «національна система виховання». Цим же терміном послуговувалися Б. Грінченко, П. Куліш, М. Грушевський, С. Русова, Г. Ващенко, обґрунтовуючи свої ідеї.

Дослідження національної системи виховання (її принципів, провідних ідей, опорних понять, форм і методів виховної роботи, типів навчальних закладів, теорій і концепцій виховання, що історично склалися як у масштабах усієї України, так і в окремих її регіонах) є невідкладним завданням педагогічної науки.

Українська педагогіка – вітчизняна наука про виховання підростаючих поколінь українців, представників національних меншин

нашої Батьківщини, якій здавна притаманні глибокі гуманістичні традиції, яка постійно збагачується народною виховною мудрістю, вищими здобутками світової науки і культури.

Головна ідея української педагогіки – індивідуально-конкретний, особистісно-спрямований виховний вплив. Це сприяє тому, щоб кожна дитина могла бути в гармонії з собою (здібності, інтереси, можливості) та з навколишнім світом і середовищем, бачити себе в ланцюгу: «минуле – сучасне – майбутнє» (П. Кононенко – один з авторів Концепції національного виховання).

Кожен педагог має знайти в собі сили розвинути свою енергію, творчість, виявити резерви свого «Я» з метою успішної реалізації основного підходу в навчанні і вихованні – дитина як об'єкт і суб'єкт дії, життєтворчості. Це одна з найголовніших умов того, щоб школа стала для дитини школою радості, дослідницького пізнання, гуманного спілкування, творчого життя.

Класно-урочна система (їй понад 300 років) жорстко регламентує життя учнів, її потрібно докорінно вдосконалити. Вона негативно позначається на здоров'ї, діти – пасивні слухачі, поверхово засвоюється зміст освіти, не стимулюється трансформація змісту освіти в серці, душі, розумі. Знання не переходять у якості – світогляд, характер.

Вихідне положення нової педагогіки «учень як суб'єкт навчання і виховання» означає:

- ✓ школа, учитель створюють умови для самостійності учнів у пізнавальній діяльності, життєтворчості;
- ✓ педагоги ставлять суспільно значущі цілі, завдання і в дружньому партнерському спілкуванні, спільній діяльності з учнями домагаються прийняття ними цих цілей, завдань як своїх власних;
- ✓ учні відчують себе вільно і невимушено, роблять свій вибір, приймають власні рішення, тобто розвивають, творять себе;
- ✓ учні творять свою особистість за допомогою своїх батьків, педагогів, громадськості, у процесі вивчення провідного курсу «Українознавство», усього змісту освіти.

Кожного учня необхідно розглядати, як «Я – енергія», «Я – інтелектуальна духовна сила», «Я – рушій свого розвитку і виховання», «Я – господар становища». Тобто кожен учень самостійно, під мудрим керівництвом педагогів здобуває знання про Україну-Батьківщину, націю, людину, самого себе як індивідуально неповторну особистість.

Як бачимо, колись єдина, імперсько-шовіністична, авторитарна радянська педагогіка трансформується у справді народну науково виважену українську педагогіку. Міцною, непорушною базою вітчизняної педагогічної думки є етнопедagogіка українського народу. Сучасна українська педагогіка досліджує закономірності й особливості розвитку національної школи, виховання, виявляє і зміцнює європейські

традиції вітчизняної системи освіти (використовує досвід Френе, Монтесорі, Дьюї, вальдорфської педагогіки).

Завдання української педагогіки: дослідження шляхів оновлення змісту освіти; формування в кожній особистості готовності і вміння самопізнання, самовиховання, самоорганізації, самореалізації; наукове обґрунтування шляхів, форм і методів роботи з учнями, студентами; розвиток у підростаючих поколінь високого інтелекту, сучасного мислення, ґрунтовних знань про здобутки світової науки, культури, техніки; глибоке пізнання духовності (у традиціях, звичаях, засвоєнні права, дотриманні Конституції України, її законів); пробудження і виховання відповідальності перед власною совістю, народом, Батьківщиною за вчинки, діла, поведінку, результати діяльності; формування гармонійної єдності прав і обов'язків, любові до волі, свободи, свідомої дисципліни, порядку в особистому, родинному і суспільному житті; дослідження проблем педагогіки як гуманістичної науки; організація педагогічного всеобучу батьків; створення в кожному закладі системи виховної роботи; цілеспрямована підготовка педагогічних кадрів, які б володіли методикою і технологією педагогіки народного календаря, козацької педагогіки, лицарського виховання, були українознавцями; післядипломна освіта патріотів-професіоналів вищого класу, продукти діяльності яких були б конкурентоздатні на світовому ринку; під час атестації педагогічних працівників звертати увагу на ефективність виховної роботи; навчити і зобов'язати педагогів надавати всебічну науково-методичну допомогу дитячим і молодіжним організаціям «Пласт», «СУМ», «Січ», «Січове братство», «Соколята»; створити для успішного навчання і виховання відповідну матеріальну базу; задовольнити потреби вчителя в науково-методичній літературі, створити психологічну службу в школі.

3. Суть національного виховання (мета, завдання, принципи, зміст)

Сьогодні в умовах величезних змін у соціальному, економічному і політичному житті України постала проблема радикальної перебудови у сфері виховання. Державна національна доктрина визначила головну мету національного виховання на сучасному етапі – це передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України: національної свідомості, розвинутої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури, розвиток індивідуальних здібностей, таланту. До провідних завдань національного виховання школярів належать:

- ✓ формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовність її захищати;
- ✓ забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;
- ✓ формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- ✓ прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших націй, які живуть в Україні;
- ✓ виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції;
- ✓ утвердження принципів вселюдської моралі, правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та моралі;
- ✓ формування творчої особистості, виховання цивілізованого господаря;
- ✓ забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їхнього здоров'я;
- ✓ виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- ✓ формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- ✓ формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою;
- ✓ розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;
- ✓ формування в дітей і молоді уміння міжособистісного спілкування та підготовки до життя в сучасних умовах.

Сучасне виховання базується на системі цінностей, які через культуру, традиції, філософію, релігію вказують на вектор виховних зусиль, формують виховний ідеал. Вище йшлося про громадянські й національні цінності. Існують цінності сімейного життя: вірність, довір'я, піклування про дітей, піклування про батьків і старших у сім'ї, взаємоповага і любов до батьків, злагода в сім'ї, здоровий спосіб життя, культура праці, дотримання народних звичаїв і традицій, пам'ять про предків, гостинність, гігієна сімейного життя.

Педагоги повинні орієнтувати дітей і на загальнолюдські цінності: гуманізм, працелюбство, захист прав людини, критичне мислення, повага до культури різних народів, високий рівень знань, толерантність, розуміння, що земля – наш спільний дім, а світовий спокій і злагода між людьми і державами – головна умова існування землі і людства.

У процесі реалізації напрямів національного виховання потрібно враховувати таку систему компонентів духовного світу особистості українця:

✓ *національну психологію* – психологію працюючого господаря, вмілого хлібороба, захисника прав особистості і державної незалежності, духовної спадщини народу;

✓ *національний характер і темперамент* – вічне правдошукання, гостинність і щедрість, ласкавість і талановитість, ніжність і глибокий ліризм, свободолюбивість і душевне багатство;

✓ *національний спосіб мислення* – своєрідна істотність, завдяки чому зі століття в століття відтворюються і розвиваються самобутня українська культура і духовність;

✓ *народна мораль, етика* – людяність, доброта, милосердя, співпереживання як найбільші духовні надбання;

✓ *народна естетика* – краса поведінки, привабливий стиль життя, доброзичливе ставлення до людей, вміння вживати, готувати смачну їжу;

✓ *народна правосвідомість* – життя за законами добра і краси, правди і справедливості, гідності і милосердя;

✓ *національна філософія* – самобутня система ідей, поглядів народу на суспільство, всесвіт, на духовний світ людини, проблему її долі; національний світогляд – система поглядів, переконань, ідеалів, які складають основу національної духовності;

✓ *національна ідеологія* – ідейне багатство нації, система філософських, політичних, правових, економічних, моральних, естетичних та релігійних поглядів, ідей, переконань;

✓ *національна свідомість та самосвідомість* – відчуття усвідомлення гордості за приналежність до української нації.

Мета національного виховання в початковій школі конкретизується через систему таких **виховних завдань**:

- утвердження у свідомості вихованців християнських чеснот;
- забезпечення фізичного та інтелектуального розвитку учнів;
- високий рівень соціальної активності всіх учасників виховного процесу, розвинуте почуття громадянського обов'язку та патріотичні почуття;

- сформованість у випускників початкової школи естетичного ідеалу, розвиток естетичних смаків;

- ініціативність, сумлінність, дисциплінованість, відповідальність вихованців.

Головна мета, основні напрями, шляхи реформування української системи національного виховання розкриваються в програмі «Освіта», у «Концепції середньої загальноосвітньої школи України», «Концепції школи нової генерації – української національної школи-родини», «Концепції безперервної системи національного виховання», Законах України «Про загальну середню освіту», «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти України.

Основними принципами національного виховання є природовідповідність, народність, культуровідповідність, етнізація, гуманізм, демократизм, зв'язок із життям, гармонізація індивідуальних і загальнолюдських потреб та інтересів особистості, свободовідповідність.

4. Оновлення змісту освіти, підвищення його виховного потенціалу

Зміст освіти має розкривати не лише обсяг навчального матеріалу, знань учнів, а й компонент духовності і механізми її формування в підростаючих поколіннях. Зміст освіти в незалежній Україні базується на державній ідеології та політиці.

Базовим, визначальним компонентом змісту освіти є українознавство, яке включає в себе краєзнавство, народознавство, вітчизнознавство, теорію філософії, політико-державницькі аспекти українства як всепланетного явища. Весь зміст освіти проіннятий глибоко гуманними ідеями і почуттям любові до рідної землі, народу, нації, Батьківщини-України, поваги до народів світу. Серцевина змісту освіти – наукові відомості про здобутки культури рідного народу (знання трипільської культури, язичницької духовності наших предків, здобутків богатирської і козацько-лицарської доби та пізніших епох у розвитку нашого народу). Науковий матеріал потрібно поєднувати з мистецьким, художньо-образним, бо він пробуджує, формує мотиви, потреби, пізнавальний інтерес, патріотичні почуття, інші якості.

Зміст освіти відображає: основні етапи розвитку нації, державність і неперервність української нації, її еволюцію на вищі етапи розвитку; новий державний період розвитку нації, яка за чисельністю посідає 15 місце серед кількох сотень націй світу; природні, культурні, психологічні, характерні світоглядницькі чинники українського менталітету; пріоритетні потреби нації; шляхи формування та історичну роль національної еліти; гуманістичні засади громадського життя, демократичні форми життєдіяльності народу; наукове обґрунтування забезпечення фізичного і психічного здоров'я учнів, здорового способу життя; глибоке вивчення кожним учнем української мови як єдиної державної мови; активне залучення дітей до різних видів праці, трудової діяльності в сім'ї, школі, поза нею.

Кожна ланка української системи освіти має специфічний зміст.

Дошкільне виховання – це материнська, батьківська, родинна школа, яка пробуджує гуманні моральні емоції та почуття, збагачує елементарними уявленнями і знаннями про родину, мову, край, Україну.

Початкова школа – це школа рідної державної мови, наукових знань про Вітчизну, виховання любові до Батьківщини, до батька, матері, родини, роду, народу, рідного краю, патріотичних основ

національної свідомості, засад гуманістичного ставлення до представників різних національностей.

Базова середня школа – це школа основ рідної культури, духовності, українознавства, людинознавства. В учнів формуються основи українського патріотизму, громадянськості, характеру, національного наукового світогляду, уміння вивчати інші мови та культури.

Повна середня школа – школа формування зрілості, патріотизму, моральності, ідейності, громадянства. Це вивчення українознавства, формування глибокої національної свідомості, самосвідомості, ґрунтовне засвоєння кращих здобутків науки, культури рідного та інших народів.

Середня спеціальна і вища школи формують високий інтелектуальний потенціал, розширюють світобачення, забезпечують фундаментальну, наукову, загальнокультурну, професійну підготовку молоді. Це формування українських національних кадрів на основі державних та світових стандартів. Тут формується інтелігентність, шляхетність, відданість Батьківщині, готовність до творчості. Для цього існують різні навчальні заклади, різні рівні програм, навчальних дисциплін, курсів, спецкурси, факультативи, розробляються нові інтегративні програми, гуманітарні курси: «Духовність людини і шляхи її формування», «Національна свідомість і самосвідомість громадянина України», «Сучасна філософія і самосвідомість громадянина України», «Сучасна філософія і розбудова Української держави», «Політика та ідеологія України як демократичної і правової держави», «Ми – громадяни України» тощо.

Навчальні програми передбачають ґрунтовне знання вихованцем основних ідей, художньо-естетичної цінності видатних пам'яток української культури, науки (Послання оріян хозарам, Повчання Володимира Мономаха, Повість минулих років, Руська правда, Слово про Ігорів похід, Козацькі літописи, давньоукраїнська міфологія, фольклор, народне і професійне мистецтво).

Зміст освіти передбачає вивчення учнями головних тем психології, філософії, логіки, етики, естетики та інших гуманітарних предметів для виховання психологічної готовності будувати міцну сім'ю, виховання батьків.

Науковою основою виховання є українознавство – це основи філософії, ідеології, політики, стратегії і тактики розбудови незалежної держави, розвитку національних меншин, що живуть в Україні. Учні через систему наукових знань отримують інформацію про Землю, природу, світобудову, космос. Це забезпечує збереження і розвиток національного світовідчуття і світорозуміння.

5. Українські виховні ідеали і традиції родинного, лицарського і козацького виховання

Виховні ідеали – найважливіші компоненти духовності кожної особистості й усього народу. Наш народ має особливий ідеал Людини. Необхідно, щоб кожен знав і наслідував національні ідеали, бо нашому народу сотні років загрожувала небезпека втратити свою національність. Ідеали є найвищим досягненням національного духу. У народній свідомості людина-ідеал – це та, яка має міцне здоров'я, гарне тіло, струнку поставу, глибокий світ національної духовності, бере активну участь у громадському, політичному і культурному житті держави. В історичному аспекті основними українськими виховними ідеалами є орач, сівач, землероб, хлібороб, витязь, козак-лицар, борець проти неправди і зла, повстанець проти національного і соціального гніту, воїн-борець за свободу і незалежність, палкий патріот, народний майстер, свідомий працелюб, високий професіонал, громадянин незалежної України.

Для української молоді такими ідеалами стали І. Гонта, М. Залізник, С. Наливайко, Т. Трясило, П. Сагайдачний, І. Сірко, І. Богун, І. Виговський, Б. Хмельницький, І. Мазепа та інші народні герої.

Українська система виховання має стійкі традиції формування в дітей та молоді ідеалів. У сучасних умовах багато підлітків вибирають ідеал лицаря – високошляхетної, духовно багатої, морально чистої, мужньої людини. Такими лицарями української культури, науки, держави були Я. Мудрий, В. Мономах, Т. Шевченко, М. Драгоманов, Б. Грінченко, С. Русова, В. Вернадський, М. Грушевський. Г. Ващенко писав, що «...про славу лицарську українець мріє ще з дитинства».

Ідеал сучасної людини поєднує в собі високі патріотичні і громадянські риси, вірність демократичним законам, синівське відчуття обов'язків перед народом, Українською державою.

Щоб бути вірним сучасним українським ідеалам, потрібно словом і ділом реалізувати такі основні національні обов'язки:

- ✓ плекати рідну мову, досконало володіти нею, захищати її від засмічення і передавати дітям і внукам як найдорожчий скарб;

- ✓ зберігати, практично застосовувати, поглиблювати національні традиції та звичаї;

- ✓ постійно розвивати свій інтелект, почуття, волю, формувати силу волі і силу духу, активність, ініціативу з метою підвищення добробуту народу;

- ✓ систематично вдосконалювати свій характер, світогляд, національну свідомість і самосвідомість;

- ✓ захищати рідну культуру, особисто брати участь у розвитку однієї чи кількох її галузей;

✓ плекати в собі й інших націотворчу і державотворчу енергію, готовність захищати Українську державу;

✓ активно брати участь у громадському й політичному житті України, поглибленні згуртованості та єдності народу, зміцненні традицій взаємодопомоги між українцями та представниками інших народів, що проживають в Україні.

Родинне виховання. Відомо, що головна роль у вихованні належить сім'ї, родині. Родинне виховання – це перша, природна, постійно діюча ланка національного виховання. Батьки повинні залучати дітей до традицій, звичаїв, використовувати етнопедагогіку, тому вони повинні бути національно свідомими, палкими патріотами, стійкими громадянами України. Найбільше виховують гуманні сімейні стосунки (взаємоповага, взаємодопомога, тиха мова та делікатна інтонація в спілкуванні тощо). Родинні цінності – найглибші, найважливіші – це рід, родичі, родовід, пам'ять про померлих, родинознавство, народ. Потрібно враховувати такі якості, як згуртованість, взаєморозуміння, взаємоповага, гармонійність потреб, інтересів і можливостей сім'ї. Основні завдання родинного виховання: пробудження природних задатків, формування здібностей, розвиток резервів і можливостей дітей, піклування про фізичне і психічне здоров'я, створення умов для оволодіння державною мовою, виховання патріотичних почуттів, організація посиленої праці дітей на своє благо, залучення до народних традицій, звичаїв, обрядів, сприяння школі. Для цього слід вести тривалу, наполегливу просвітницьку педагогічну роботу з батьками, особливо дати знання про психологію, національний характер, світогляд, державну ідеологію, політику в галузі виховання й освіти.

Розвиток традицій лицарського виховання та козацької педагогіки. Наш народ споконвіку культивував лицарські традиції виховання, на них формувалась еліта нації, яка завжди боролася за свободу та незалежність держави.

У козацьку добу діяла цілісна система козацького виховання, яка дістала назву «козацька педагогіка». На сьогодні відроджено українське козацтво, створено Українське дитяче і юнацьке товариство «Січ», Всеукраїнський добротинний фонд лицарського виховання ім. П. Сагайдачного.

Головна мета козацької педагогіки – плекання в родині, школі, громадському житті козака-лицаря – палкого патріота, мужнього громадянина незалежної України, захисника рідної землі з яскраво вираженою національною свідомістю, самосвідомістю, високим рівнем моралі й духовності.

Нині досліджується одна із складових частин козацької педагогіки – січова педагогіка, яка функціонувала у фортеці Запорозької

Січі та на території козацької держави. У багатьох регіонах України діють учнівські козацькі гуртки, курені, коші, братства, товариства. Створюються козацькі читанки, хрестоматії, методики виховної роботи на козацько-лицарських традиціях.

6. Природні та культурно-історичні чинники формування української душі, характеру, світогляду

Українська душа – це внутрішній світ українця, його психологія. Це фундаментальне, інтегроване поняття, яке включає знання, ставлення, почуття, переживання, цілі тощо. На формування української душі впливає клімат, ландшафт, рельєф, географічне положення, флора, фауна місцевості, космогео чинники і національний характер. Український національний характер – це сплав провідних якостей усіх граней душевного і духовного життя. Національний характер має дві складові – природну і духовну, які формуються під впливом виховання і обставин. Ці компоненти не ізольовані, а взаємодіють один з одним. Український характер має сильні позитивні боки і негативні слабкі. Кращі якості: волелюбність, гідність, любов до життя, патріотизм, сила волі, сила духу, готовність захищати рідну землю. Типові якості українського характеру – це правдошукання, довіра, щедрість, музикальність, задушевність, ліризм, поетичність, працьовитість, пісенність, талановитість, глибока волелюбність. Нашарування і недоліки українського характеру: неповага до рідної мови, недостатнє відчуття єдності своєї нації, невміння розпізнавати недоброзичливих людей, ворогів народу, примиреність, довготерпеливість, почуття національної меншовартості, недостатня готовність захищати свою гідність і честь.

Завдання української педагогіки полягає в тому, щоб привнести в систему виховання ознаки національного характеру, творчо формувати їх у кожної дитини.

Український світогляд – це обумовлена культурно-історичними умовами система поглядів, переконань, ідеалів, яка складає основу нашої духовності і відображається в ідейній, моральній спадщині, традиціях і звичаях української нації. Світогляд розкриває народне ставлення до природи, людини, пояснює смисл життя, місце людини в ньому. Українському світогляду притаманне утвердження єдності, гармонійного злиття Людини, Природи, Народу і Космосу. На основі національного світогляду успішно формується науковий світогляд. Завдання педагогів – формувати цілісний світогляд патріота Батьківщини, громадянина незалежної України.

7. Шляхи формування цілісної особистості громадянина України, реалізації Концепції національного виховання

1. З раннього віку діти повинні виховуватися рідною мовою, міфологією, фольклором, мистецтвом, літературою.

2. Діти повинні виростати в культурному етнічному середовищі, разом із батьками, педагогами долучатися до національних традицій і звичаїв.

3. Діти повинні знати, що найбільша цінність – Бог і Батьківщина. Наш народ має стійкі релігійні традиції, і вони відіграють провідну роль у формуванні цілісної особистості.

4. Велике значення мають інтелектуальне, моральне, трудове, естетичне, ідейне, фізичне та інші види виховання. Нині значно активізувалося громадянське загартовування молоді.

5. Високу духовність формують національні символи України – герб, синьо-жовтий прапор, гімн «Ще не вмерла Україна».

Цілісну особистість формує і козацько-лицарська символіка – Запорозька Січ, Хортиця, булава, бунчук, козацькі прапори, образи лицарів Байди, Мамаю, Тараса Бульби.

Цілісна особистість виховується, коли виконуються заповіді предків: пізнавай і вдосконалюй себе; шануй себе; плекай і бережи свою гідність; захищай правду і волю; стався до інших так, як би ти хотів, щоб ставилися до тебе; оволодівай наукою Добра; розпізнавай недоброзичливців, правильно стався до них; будь патріотом, домагайся, щоб Україна була рівноправною серед інших народів і держав; живи в гармонії з природою, докільям, людським оточенням, самим собою.

Батьки і педагоги повинні допомогти кожному усвідомити перспективи свого розвитку, оволодіти науковими основами самопізнання, самовиховання, самоорганізації і самореалізації.

Основні шляхи реалізації концепції національного виховання

1. Утвердження нового педагогічного мислення, теоретичних і практичних підходів до проблеми національної освіти і виховання.

2. Вивчення в освітніх закладах українознавства як провідного інтегративного курсу, системи наукових знань, ідей про Україну. Громадянська освіта школярів.

3. Виявлення і розвиток задатків, здібностей, нахилів, талантів кожної особистості.

4. Забезпечення пріоритетності родинних цінностей, національної свідомості та самосвідомості.

1. Розробка нових технологій, методик навчання і виховання.

5. Надання постійної допомоги дитячим і молодіжним об'єднанням і організаціям.

6. Узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду вчителів і вихователів з проблем національного виховання.
7. Створення в кожному освітньому закладі системи виховної роботи.
8. Підготовка педагогічних кадрів для використання педагогіки народного календаря, козацької педагогіки, лицарського виховання, українознавства.
10. Підготовка в системі вищої школи патріотів-професіоналів високого класу. У процесі атестації надавання пріоритетного значення виховній роботі вчителів.
11. Стимулювання кожної особистості до самовиховання.

8. Передовий досвід національного виховання школярів

Міністерство освіти і науки України, правління Національної спілки письменників, Національної спілки композиторів та Українського фонду культури розробили положення про рух учнівської молоді України за збереження і примноження традицій, звичаїв і обрядів народу. Рух розпочався ще 1 вересня 1990 р. у всіх загальноосвітніх школах України уроком народознавства.

Основна мета руху полягає у вихованні учнів на традиціях, звичаях, фольклорних джерелах свого народу, рідного краю, національної культури як української, так і тих народів, які проживають на території України.

Програма руху передбачає забезпечення комплексу заходів, спрямованих на глибоке вивчення рідної мови, історії свого краю, пам'яток історії культури та природи, коріння свого роду, пісенно-поетичної спадщини, традицій, обрядів, звичаїв, вірувань, ворожінь свого краю.

У загальноосвітніх школах, позашкільних закладах створені первинні осередки руху, до яких входять різноманітні об'єднання, клуби, студії, художні майстерні, краєзнавчі музеї, виконавські колективи.

Орієнтовні напрями діяльності руху:

1. Рідна мова – пісня солов'їна.
2. Мій край – моя історія жива.
3. Роде наш красний...
4. Струни серця (народне ремесло, мистецтво).
5. Кришталеві джерела (обряди, свята, ігри).

Учителі, класні керівники, керівники гуртків, клубів успішно використовують різні форми роботи за цими напрямками.

Рідна мова – пісня солов'їна:

- ✓ вивчення діалектів рідного краю;
- ✓ створення рукописних етнографічних словників свого регіону;

- ✓ організація та проведення експедиції «У глибину віків», пошук стародавніх книг, запис легенд, притч, повернення забутих імен, назв;
- ✓ підготовка і видання «Книги пам'яті», створення серій видань «Казки мого села», «Приказки й прислів'я», загадки, ворожіння, «Заклинання мого краю»;
- ✓ організація пересувних виставок «Моя мова – мова материнська»;
- ✓ розробка туристсько-краєзнавчих маршрутів, пов'язаних із життям і діяльністю майстрів українського слова.

Мій край – моя історія жива:

- ✓ похід учнівської молоді під девізом «Ми родом з України», спрямований на глибоке вивчення і осмислення історії Київської Русі, історії України, історії різних регіонів Української держави;
- ✓ походи «Козацькими стежками», «Тарасовими шляхами»;
- ✓ знайомство з іменами національних героїв визвольного руху, Другої світової війни;
- ✓ ушанування ветеранів війни і праці, виявлення милосердя до хворих і престарілих людей, догляд могил;
- ✓ вивчення нерозкритих сторінок історії України, пов'язаних з роками сталінських репресій, голодомору 30-х р.;
- ✓ вивчення традицій національної пісенної культури, народної архітектури, національного побуту й одягу, речей домашнього вжитку, ремесел;
- ✓ вивчення природи рідного краю, історії землеробства, природокористування в селі, місті, відтворення типового українського озеленення, усвідомлення їх важливого значення в житті українського народу;
- ✓ вивчення традицій, обрядів, звичаїв різних національностей, які проживають в Україні;
- ✓ створення краєзнавчих музеїв, кімнат-музеїв, світлиць, музеїв національного одягу, українського рушника, побутово-етнографічних музеїв.

Роде наш красний, роде наш прекрасний

З метою вивчення свого родоводу по батьківській та материнській лініях, свого генетичного коріння:

- ✓ етнографічно-пошукова робота з вивчення історії своєї родини, сподвижницької діяльності своїх дідів і прадідів;
- ✓ свята в колі рідних, друзів: «І на тім рушничкові...», «Роде наш красний», «Козацькому роду нема переводу»;
- ✓ сімейні свята «З бабусиної скрині», «Кольори мого народу»;
- ✓ створення музеїв матері;
- ✓ святкування Дня Матері.

Струни серця:

- ✓ створення гуртків, студій, майстерень для прилучення учнів до народних промислів і ремесел;
- ✓ організація продажу національних іграшок, сувенірів, виробів декоративно-прикладного мистецтва;
- ✓ створення дитячих, козацьких та сімейних фольклорних колективів;
- ✓ запис старовинних пісень, легенд;
- ✓ проведення фольклорних свят, народних обрядів краю;
- ✓ рукописи, альманахи «Сійся, родися...» (колядки, щедрівки), «Ой на Івана та й на Купала...», «Калиновий цвіт» (веснянки, гаївки).

Кришталеві джерела:

- ✓ вивчення історії обрядів і свят кожної пори року: колядок, щедрівок, зажинок, обжинок; свят першої борозни, Івана Купала; русалківських народних вірувань, ворожінь; секретів народної медицини;
- ✓ створення ділянок лікарських рослин;
- ✓ збирання рецептів народної медицини;
- ✓ вивчення народної кулінарії, збирання рецептів приготування страв, випікання хліба;
- ✓ виявлення старожилів, які пам'ятають народні думи, звичаї, обряди, приказки, прислів'я.

9. Українські народні ігри як засіб виховання молодших школярів

Своїм корінням українські народні ігри сягають доісторичних, ще язичницьких часів. Тоді наші предки жили в тісних зв'язках із природою і їх господарські заняття та світогляд єдналися з явищами природи.

Вони щиро вірили, що є такі боги, які правлять світом, і особливо шанували тих, від кого сподівались добра та щастя. Прихід весни зустрічали веснянками (гаївками), у яких тісно поєднувались хоріві пісні з іграми й танцями. Поворот Сонця з літа на осінь знаменувало свято Івана Купала – день «великого очищення вогнем». Ігри присвячувались Матері-Землі, богу, який посилає грім і блискавку, – Перуну, богу сонця – Ярилі. Уславлення божеств піснями, танцями та іграми мало під собою практичну основу – задобрити навколишню природу й таким чином забезпечити собі достаток і благополуччя.

Із часом обрядові дійства наших предків утратили своє ритуальне значення й від них лишились тільки молодіжні та дитячі забави. Будь-які зібрання дорослих і дітей супроводжувались ігровою діяльністю, найбільш поширеними різновидами якої були біг, скачки, стрільба з лука, кулачні бої, метання спису, а жінки та діти водили хороводи.

Участь у грі дозволяла людині відійти від проблем повсякдення, запобігала виникненню сумніву й недовіри до своїх сил.

Час вносить зміни у зміст ігор, створює багато різних варіантів, тільки їх рухлива основа залишається незмінною. Гра включає всі види природних рухів: ходьбу, біг, стрибки, метання, лазіння, вправи з предметами, а тому є незамінним засобом фізичного виховання дітей. Світ ігор дуже різноманітний: рухливі, сюжетні, народні, рольові, спортивні, імітаційні, групові, ігри-естафети, ігри-забави, ігри-змагання тощо.

Народна педагогіка вимагає, щоби батьки, учителі, вихователі піклувались про фізичний розвиток дітей, всіляко заохочували їх до рухів.

«Як дитина бігає і грається, так їй здоров'я усміхається», – стверджує прислів'я. Чим більше дитина рухається, тим краще росте й розвивається. Народні рухливі ігри за змістом і формою прості та доступні дітям різного віку. Вони є універсальним засобом у фізичному вихованні. Підкреслюючи універсальність цього засобу виховання, А. Макаренко писав: «Гра має важливе значення, яке в дорослого має діяльність, робота, служба: яка дитина в грі, такою з багатьох поглядів вона буде в роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча насамперед відбувається в грі».

Народні ігри мають оздоровлювальне, освітнє і виховне значення.

Оздоровлювальне: сприяють гармонійному росту організму дитини; формують правильну поставу; загартовують організм; підвищують працездатність; зміцнюють здоров'я.

Дійсний оздоровлювальний ефект має проведення народних ігор на свіжому повітрі незалежно від пори року. Це зміцнює мускулатуру, покращує діяльність дихальної, серцево-судинної системи, збільшує рухливість суглобів, міцність зв'язок, стимулює обмінні процеси, позитивно впливає на нервову систему, підвищує опірність організму до простудних захворювань.

Освітнє: формують рухові вміння та навички з бігу, стрибків, метання тощо; розвивають фізичні якості – швидкість, силу, спритність, гнучкість, витривалість; дають основи знань з фізичної культури і спорту, валеології, народознавства, історії рідного краю тощо.

Виховне: виховують моральні та вольові якості дітей; любов до рідного краю, звичаїв і традицій українського народу; любов до щоденних і систематичних занять фізичними вправами.

Останнім часом активно відроджуються культурні цінності нашого народу, які донедавна були забуті та викоріненні зі свідомості українців. Одним із таких культурних надбань є народна гра, яка відображає характер, темперамент, почуття, побут, звичаї українців. Народні рухливі ігри – неоціненний виховний скарб, який залишили нам наші

прадіди. У результаті життя й побуту мільйонів людей протягом віків в Україні сформувалися самобутні народні ігри, які шліфувались і перевірялись досвідом людей багатьох поколінь. У них, як у дзеркалі, відображаються звичаї нашого народу, їх побут й уявлення про світ. Кожна гра, кожна забава має свої специфічні функції та розвиває фізичні й моральні якості.

Народну гру високо цінували видатні педагоги минулого (К. Ушинський, С. Русова, В. Сухомлинський та ін.). Наукові дослідження в галузі педагогіки виявили, що найсильніше бажання в дитини – це бажання рухатись. У гру дитина вкладає всю свою енергію, бо це зміст її життя. У жодній порі свого життя людина не виявляє стільки рухливості, як під час забав у дитячому віці.

Важко переоцінити значення ігор і забав у справі формування фізично здорового, етично стійкого й інтелектуально розвиненого майбутнього члена суспільства. Завдяки народним іграм можна виховати в дитині всі ті властивості, котрі ми шануємо в людей і котрі нам би хотілось прищепити дітям різними оповіданнями, бесідами та навчанням.

Граючись, дитина зосереджує увагу, а це вже є початком виховання сильної волі. Захоплена грою дитина загартовується в терпінні, бо ніколи не скаржиться на біль, якщо впаде чи вдариться ненароком. Від такого болю за інших обставин вона би пролила чимало сліз. Граючись, дитина легко схоплює, розуміє та запам'ятовує гру, а ці якості, постійно розвиваючись, у свою чергу полегшують виконання складніших завдань.

На жаль, за роки існування Радянського Союзу багато народних ігор було розгублено й забуто. Особливе занепокоєння нині викликає відсутність у більшості юнацтва усвідомлення себе як частини свого народу, співвіднесення своєї діяльності з інтересами нації. Зарадити справі може створення такої системи освіти, яка би виховувала національно свідомих громадян України.

Дослідження науковців переконливо доводять, що дитина повинна перебувати під постійним виховним впливом матеріальної та духовної культури свого народу. Це потрібно насамперед для найповнішого розкриття природних здібностей дитини, розвитку її талантів, виявлення етнопедагогічних особливостей. Тому система освіти загалом і процес фізичного виховання зокрема мусять бути саме національними. З огляду на це підвищення ефективності фізичного виховання тісно переплітається з проблемами впровадження в практику елементів народної фізичної культури, які мають виховну, розвивальну, культурну цінність.

Народна фізична культура включає ті види рухової активності та методи їх використання, які історично склались як наслідок непрофесійної діяльності з метою фізичного, психічного та

фізіологічного впливу на розвиток людини, адекватного пристосування до умов навколишнього середовища, підготовки до трудової діяльності та військової справи. У цьому плані слід указати на педагогічну значущість народних ігор, основні компоненти яких (зміст, форма, методичні особливості) роблять їх одним з ефективних засобів, що можуть застосовуватись у всіх ланках системи фізичного виховання.

Гра – це не просто забава, у ній мудрість народу. «У грі розкривається перед дітьми світ, розкриваються творчі можливості особистості», – казав великий український педагог В. Сухомлинський. Тому нам усім треба по крупинці зібрати цей безцінний скарб, щоб разом скласти веселу азбуку дитинства.

Гра формує наш характер. Яким би багатим не було все наступне життя, спогади дитинства та ігри з ровесниками не можна порівняти ні з чим. Усі ми так чи інакше повертаємось у дитячі роки, намагаємось відновити моральні джерела для іншого життя.

І найбільш яскравим спогадом при цьому впливають народні ігри, яких ми навчаємо наших дітей. Але іноді можна спостерігати зовсім іншу картину. Навіть там, де є гарний, обладнаний майданчик, часто ніхто не грається. У чому ж причина? Не може бути й думки, щоб діти не любили бавитись. Існують дві причини: діти або не мають часу, або не знають жодної народної гри й через це позбавлені радості, яку б відчували від ігор, якби їх знали. Ці причини – тяжкий докір вихователя, батькам, учителям. Дитина мусить мати час на ігри, а справа їх поширення цілком знаходиться в руках вихователів, батьків: це їхній обов'язок, яким не можна нехтувати.

Добір українських народних ігор для фізичного виховання. Гра доволі рано входить у життя дітей – уже на першому році дитини. «Дитина граючись живе, – писав Т. Лубенець, – і живучи грається». Діти будь-якого віку знайдуть собі гру до смаку. Але не можна абсолютно, раз і назавжди, установити постійні схеми, але в загальних рисах треба добре обдумати, яку саме гру можна проводити з дітьми того чи іншого віку, маючи на увазі дитячу психіку, що з роками змінюється, як і самі захоплення й бажання дитини.

Народні ігри поділяють на групи: насамперед це сезонно-обрядові ігри типу «Кривий танець», «Горішок», «Подоланочка». У давні часи такі ігри проводились у певні пори року, у дні календарних свят і супроводжувались обрядовими піснями та хороводами. Деякі з них починались магичними звертаннями-закличками до сил природи, птахів. У побутових народних іграх відображено працю українського народу (землеробство, тваринництво, ковальство, мисливство, рибальство): «Гуси», «Нема пана вдома», «Коваль». Ігри-ловітки («Піжмурки», «Латка», «Квач») – безсюжетні ігри, у яких удосконалюються навички швидкого бігу. Серед народних ігор можна також виділити ігри-забави

та ігри-атракціони. Вони мають естафетний характер з елементами змагань: стрибки на одній нозі, закидання м'ячів у рухому ціль, перетягування каната, ходьба на низьких ходулях, підстрибування та ловіння ласощів (бублика, цукерки) зубами – «Бій півнів», «Перетягування бука», «Пес», ігри комічного характеру «Ледачий Гриць», сюди ж можна віднести гойдання на гойдалках, катання на саморобних каруселях, лазіння по гладенькому стовбуру, ліплення снігової баби тощо.

Народні ігри також поділяються на сюжетні та безсюжетні, великої, середньої та малої рухливості (за ступенем фізичного навантаження). Ігри з ходьбою, бігом, лазінням (за ознакою руху, що переважає).

Обдумуючи, які ігри запропонувати дітям, слід урахувувати природні умови. Скажімо, гуляючи в лузі, доречно пограти в «Гусей», «Віночок», «Подольночку»; біля водойми – у «Міст», «Качок і рибалок», «У річку гоп»; у лісі – у «Грибок» «Горішок» тощо.

Використання народної гри на сучасному етапі. Усі народні ігри проводяться відповідно до вікових можливостей дітей. Так, наприклад, із дітьми раннього віку (перший, другий рік життя) використовують переважно індивідуальні ігри-забавлянки (або з двома-трьома дітьми): «Кую, кую чобіток», «Мишечка-скреботушечка», «Дибки-дибки», «Печу, печу хлібчик», «Тосі, тосі», «Сорока-ворона», «Зайчику, зайчику, де ти бував?», «Котику сіренький», «Ой чук, чук».

З дітьми дошкільного віку народні ігри бажано проводити на прогулянці. Текст слів у іграх простий, це переважно заклички: «Дощику, дощику», «Вода холодна», «Зозулю-кавулю», «Вийди, вийди, сонечко», «Гайку, гайку», «Ой ходила Марусенька»; рухливі хороводні ігри: «Курочка-чубарочка», «Кізонька», «Де ж наші ручки?», «Подольночка»; ігри парами: «Моталки», «Дрібу-дрібу-дрібушечки».

Дітям молодшого шкільного віку доступні і складніші ігри: «М'яч сусідові», «Не лови гав», «Хто швидше», «У навбитки», «У кидка» (розвиток окоміру, спритності, сили, координації рухів). Окрім цих ігор пропонуються хороводи, але вже з різними атрибутами – віночком, хусточкою, стрічкою.

Перш ніж запропонувати дітям певну народну гру, треба ознайомити їх з її походженням, атрибутами та дійовими особами, розповісти, як у цю гру грали в давнину. Наприклад, як можна ознайомити дітей з давньою традицією святкування Івана Купала (гра «Горю дуб»). Напередодні свята купальське дерево прикрашали вінками, квітами, стрічками.

Увечері біля обрядового дерева розкладали вогнище з дубових гілок, і хлопці в парах із дівчатами перестрибували через нього. Уважалось, що в такий спосіб відбувається очищення вогнем. Із давніх-

давен люди вірили, що вогонь очищує душу від усього злого й наділяє силою та здоров'ям. Саме тому цей обряд проводили перед жнивими.

Діти з цікавістю слухають про те, що стрибала через вогонь тільки доросла молодь, а дітлахи стрибали через кропиву, адже так безпечніше. А якщо кропива все-таки когось і жалила, то це було на користь. Варто ознайомити дітей із символікою вінкоплетіння – пояснити значення квітів і кольорів стрічок.

Перед грою «Кривий танець» можна знайомити дітей з історією гри. Ось одна із версій. Гра виникла дуже давно, у ті часи, коли на нашу країну нападали татари. Батьки тоді вчили дітей остерігатись ворога й у разі небезпеки заплутувати свої сліди, щоб чужинці по них не потрапили в село. У танку імітується саме такий рух – по кривій. Діти водили «кривий» хоровод по обіді біля церкви на свято Благовіщення. Люди з особливою шаную ставились до цього свята, коли «Бог благословляє всі рослини». Тому працювати в цей день вважалося за великий гріх. Існувало повір'я, що на Благовіщення навіть птах не в'є собі гнізда. А на свято вранці діти виходили в поле до бузька (лелеки), показували йому освячений хліб і промовляли: «Бусень, бусень, на тобі хлібця, а ти нам – жита копу».

Таку інформацію треба добирати до кожної гри, а також підшукувати уривки оповідань, народних казок, влучні загадки та прислів'я (наприклад, ось таку загадку доречно запропонувати перед грою «Коза»: «Не дід, а з бородою, не бик, а з рогами, не корова, а доїться»). Перед проведенням гри часто співаємо народні пісеньки, наприклад, перед грою «Сірий кіт» – коліскову про котика, а перед грою «Зайчик сіренький» – пісеньку про зайчика.

Дітям дуже подобається, коли їм розповідають про виготовлення атрибутів до народних ігор в давнину. Наприклад, м'яч колись робили з бичачої вовни, яку скачували між долонями, а щоб м'яч був пружнішим, його змочували водою. Такий м'яч називався повстяним, і гралась ним переважно старші діти або дорослі, бо він був надто важкий. А спеціально для малят вовну скачували в кульку й обшивали зверху шкірою. Такий м'яч був легкий і називався ремінним. Замість вовни використовували також пір'я, пух, волоски очерету.

У давнину діти використовували для рухливих ігор майже все, що потрапляло під руку. Із малими формами фольклору можна знайомити дітей як перед початком ігор, так і розучуючи їх безпосередньо під час гри, оскільки вони досить ритмічні й легко запам'ятовуються. Прислів'я та приказки використовуються і для підбиття підсумку гри: «Дружній череді і вовк не страшний», «Зробили спішно, коли б воно не вийшло смішно», «Берись дружно – не буде сутужно» тощо. Такий лаконічний виховний підсумок справляє на дітей набагато сильніше враження, ніж надокучливе моралізування.

Майстерність дорослих і чітко продумана методика проведення народних рухливих ігор і розваг забезпечать не тільки виховний, а й пізнавальний та оздоровчий ефект, сприятимуть залученню дітей до витоків національної культури та духовності, зроблять їхнє дозвілля веселим та яскравим.

Народна гра – це не тільки активний рух і весела розвага. Це змога для кожного малюка реалізувати власне «Я» і разом відчутти себе учасником спільних дій. Не виконавцем, а саме активним учасником! Тому педагог має бути особливо уважним до того, що саме цікавить дітей, які вони висловлюють зауваження та пропозиції.

Практичне заняття № 2 (2 год.)

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

ПЛАН

1. Утвердження нового педагогічного мислення.
2. Українська педагогіка і національне виховання.
3. Суть національного виховання (мета, завдання, принципи, зміст).
4. Оновлення змісту освіти, підвищення його виховного потенціалу.
5. Українські виховні ідеали і традиції родинного, лицарського і козацького виховання.
6. Природні і культурно-історичні чинники формування української душі, характеру, світогляду.
7. Шляхи формування цілісної особистості громадянина України, реалізації концепції національного виховання.
8. Передовий досвід національного виховання.
9. Українські народні ігри як засіб виховання молодших школярів.

Рекомендована література

1. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 20–28.
2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.09.2019 № 1038. URL: http://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2014/12/docs/%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%202_2650.pdf
3. Практичні завдання до самостійного вивчення курсу «Теорія та методика виховання». Для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» / укладач Товканець Г. В. Мукачево: РВЦ Мукачівського державного університету, 2018. С. 12.

4. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n11>
5. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 23–44.

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять. *Виховання, національне виховання, український світогляд, козацька педагогіка.*

Завдання 2. Прочитайте і поміркуйте над педагогічними задачами № 12 і № 13 (на допомогу див. список літератури – позиція 3, с. 12). Виконайте завдання до них. Відповіді обґрунтуйте.

Завдання 3. Підготуйтеся до участі в дискусії.

Прочитайте і проаналізуйте педагогічну задачу. Відповідь обґрунтуйте.

На зборах батьків учнів 4-го класу вчителька української мови та літератури говорила про те, що сім'я – це природне і найбільш стійке утворення суспільства, яке втілює в собі найважливіші ознаки свого народу. Її підтримала мама Романа. «Українська родина, – сказала вона, – має пильно зберігати українську мову, традиції, своєрідність, національність, працелюбність, честь і гідність українського народу». На що один з батьків відповів: «Немає ніякого національного виховання, потрібно виховувати просто порядну людину». Проаналізуйте дану ситуацію. Які засоби національного виховання може застосовувати класний керівник у роботі з молодшими школярами? Запропонуйте методи та форми переконання батьків щодо необхідності національного виховання? Які педагогічні рекомендації можна надати батькам щодо патріотичного виховання їхніх дітей?

Завдання 4. Знайдіть та запишіть у літературі казки, оповідання, перекази, народні повір'я, загадки тощо, що стосуються національного виховання в початковій школі.

Завдання 5. Поміркуйте над тим, у чому виявляються особливості змісту національного виховання на сучасному етапі.

Аргументуйте свою позицію за методом PRES-формули

Увага! Термінологічна компетенція!

У сучасній риториці популярним методом тренування майстерності лаконічних виступів є **метод PRES-формули** (від англ. Position – Reason – Example – Summary). У цій формулі запрограмований алгоритм логічно послідовних дій: позиція (думка) – обґрунтування – приклад – висновок (наслідок). Метод формує навички ефективної професійної комунікації, передусім уміння коротко виступати (1–2 хв.) з 4 речень, коли час на дискусію обмежений. Пропонуються типові моделі висловлювань: 1. Позиція (у чому полягає ваш погляд) – *я вважаю, що...* 2. Обґрунтування – *тому що...; через те, що...* 3. Приклад – *наприклад, ...* 4. Наслідок – *ось чому...; отже....*

Завдання 6. Продумайте 2 – 3 народних гри, які б Ви використали в роботі в початковій школі. Обґрунтуйте свій вибір.

Завдання 7. Складіть план-конспект народознавчого заходу в школі першого ступеня; план проведення виховного заняття з популяризації народних звичаїв та обрядів («Різдву Христовому поклонімося», «Щедрий вечір», «Коза», «Вербна неділя», «Свято писанки», «День Миколая», «Ой на Андрія»).

Завдання 8. Складіть план-конспект проведення родинного свята: «Ми всі українці – єдина сім'я», «Українському роду нема переводу» у початковій школі з участю батьків школярів.

Перевірте свої знання

1. Які шляхи підвищення ефективності процесу виховання пропонує педагогічна наука? У чому полягає суть нового педагогічного мислення?

2. Які нормативні документи визначають стратегічні завдання національного виховання?

3. Назвіть мету та провідні завдання національного виховання.

4. З яких компонентів складається духовний світ особистості українця?

5. Що входить в українознавство, чому воно є основою виховання?

6. Які основні завдання родинного виховання?

7. У чому полягає суть і структура світогляду, яке його суспільне призначення і функції?

8. Які основні шляхи реалізації концепції національного виховання?

9. Назвіть п'ять напрямів руху учнівської молоді за збереження і примноження традицій, звичаїв і обрядів українського народу.

Лекція № 3

ОСНОВНІ ЗАКОНИ, ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ

1. *Закони виховання та їх характеристика.*
2. *Закономірності виховання.*
3. *Принципи виховання.*

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. *Методика виховної роботи.* Тернопіль: Богдан, 2014. С. 12–14.
2. Безбородих С. М. *Теорія і методика виховання молодших школярів.* Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 28–35.
3. Марків В. М. *Теорія виховання.* Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 22–33.
4. Ярошук Л. Г. *Теорія та методика виховання: навч. посіб.* Бердянськ, 2018. С. 47–55.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ

1. Закони виховання та їх характеристика

Процес виховання, як специфічний вид соціальної діяльності, підпорядковується певним правилам, має свої закони та закономірності. Вони визначають порядок досягнення цілей і завдань виховання, сприяють ефективному управлінню виховною діяльністю, дають можливість передбачити результати виховної роботи і науково обґрунтувати, гуманізувати та оптимізувати мету, ідеал, зміст, методи й форми виховання українських громадян на сучасному етапі розбудови нашої держави.

Закони виховання дають можливість з'ясувати суть виховного процесу, відбивають його об'єктивні, внутрішні, суттєві та відносно стійкі зв'язки. У педагогічних працях А. М. Алексюка, Ю. К. Бабанського, А. М. Бойко, С. У. Гончаренка, С. Г. Карпенчук, І. П. Підласого, М. М. Фіцули, І. Ф. Харламова, М. Д. Ярмаченка та інших учених сформульовано багато педагогічних законів. Проаналізуємо зміст тих законів, які проявляються в більшості освітньо-виховних систем.

• **Закон соціальної зумовленості цілей, змісту, принципів і методів виховання** виявляє об'єктивний процес визначального впливу суспільних взаємин, соціального устрою на формування основних компонентів процесу виховання.

Сьогодні актуальною є проблема національного чи громадянського виховання або національної спрямованості виховання. Теорія виховання на основі загальнопедагогічних концепцій виховання громадян України має опрацювати мету, ідеал, завдання, принципи, зміст, форми й критерії оцінки національного виховання – зокрема і визначитись із національною спрямованістю змісту всього виховання. Цей процес неминучий, він необхідний, тому що пов'язаний з українським державотворенням, формуванням національної системи освіти та виховання, формуванням менталітету українського громадянина.

Звідси випливає така закономірність виховання: *найбільш успішно виховання проходить у природному для нього національному середовищі з урахуванням національного менталітету вихованця*. На основі української мови у вихованців найефективніше формується національна психологія, характер, світогляд, свідомість, самосвідомість та інші компоненти духовності українського народу.

• **Закон зумовленості виховання характером діяльності та спілкування вихованців** з'ясовує співвідношення між педагогічним керуванням і розвитком активності вихованців як суб'єктів самовиховання, між способами організації виховного процесу та його результатами, тобто характер виховної та іншої діяльності вихованців має формувати гармонійно розвинутих громадян України, здатних ефективно реалізувати власні життєві настанови. У цьому процесі діяльність і спілкування – важливі фактори формування свідомості та самосвідомості, провідних рис особистості вихованця. Набуття соціального досвіду – основний зміст виховання.

• **Закон цілісності та єдності процесу виховання** виявляє співвідношення частини та цілого у виховному процесі, необхідність гармонійної єдності всіх його компонентів. Характер майбутньої професійної діяльності вихованців передбачає наявність у них комплексних духовних і професійних якостей. Через це процес виховання має організовуватись у комплексі, становити як у теоретичному, так і прикладному аспекті суцільну єдність і слугувати основному призначенню – формуванню духовно багатой, національно свідомої, професійно розвинутої особистості вихованця – громадянина Української держави, з активним позитивним ставленням до планети Земля, до України, до людства, до іншої людини і до самої себе, до праці, до сім'ї.

• **Закон єдності і взаємозв'язку теорії та практики виховання** розкриває співвідношення між змістом і методами виховання та майбутньою діяльністю вихованців, залежністю теорії виховання від сучасної соціальної практики. Зміст діяльності вихованців у сучасних умовах має складний характер, накладає на їхню свідомість і психіку

надзвичайно великі навантаження. Тому більшість виховних справ повинні мати професійну та національну спрямованість і ґрунтуватися на загальнолюдських, національних і професійних цінностях, які повинні своєчасно відбиватися в змісті виховання, як і останні досягнення педагогічної та психологічної науки, зокрема – педагогіки співробітництва, гуманістичної педагогіки та особистісно орієнтованої педагогіки.

Отже, **закони виховання** – це об'єктивні, внутрішні, суттєві та відносно стійкі зв'язки, які виявляються під час організації та проведення виховного процесу. У цих законах – сутність процесу виховання. Тому їх знання допомагає вихователям науково обґрунтувати зміст виховання, правильно визначити прийоми та засоби виховної роботи, уникати шаблонного підходу до педагогічної діяльності, інноваційно і творчо організовувати та проводити виховні заходи, ефективно вирішувати виховні завдання і в цілому оптимізувати та гуманізувати цей складний соціально значущий процес.

2. Закономірності виховання

Закономірності виховання – стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє ефективному розвитку особистості.

У процесі виховання особливо важливими є такі закономірності.

1. Органічний зв'язок виховання із суспільними потребами та умовами виховання. Розвиток суспільства зумовлює зміни, диктує нові потреби і в його виховній системі. Наприклад, у зв'язку з розбудовою незалежної Української держави виникла потреба формування в підростаючого покоління української національної свідомості, любові до свого народу, його традицій, історії, культури.

2. Взаємодія у виховному процесі всієї сукупності різноманітних чинників. Виховує все: люди, речі, явища. Серед виховних чинників найвагомішим є людський (роль батьків, педагогів).

3. Опора у виховному процесі на позитивні якості дитини, стимуляцію активності особистості, позитивні емоції від досягнутих успіхів.

4. Результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовну, емоційну сфери. Виховний процес має постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (її мотиви, установки, орієнтації, ставлення).

5. Визначальними у вихованні є діяльність і спілкування. Діяльність – головний фактор єдності свідомості й поведінки, коли учень зайнятий певним видом діяльності (навчальною, трудовою,

ігровою, спортивною та ін.), що забезпечує всебічний розвиток особистості.

У вихованні закономірності виявляються в усьому різноманітті взаємозв'язків і взаємоперетворень. Їх необхідно враховувати під час створення будь-якої виховної ситуації.

3. Принципи виховання

***Принципи виховання** – керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту, організації і методів виховного впливу.*

Вони є узагальненою системою вимог, які охоплюють усі аспекти виховного процесу, відображають результати виховної роботи.

Процес виховання ґрунтується на принципах:

1. Цілеспрямованість виховання. Початком будь-якої діяльності, зокрема виховної, є визначення мети. Педагог відповідно до мети своєї діяльності повинен спрямовувати всю виховну роботу. Маючи мету, він вчасно зможе побачити недоліки у вихованні, скоригувати виховний процес.

2. Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів. Педагогічне керівництво зумовлене недостатнім життєвим досвідом молодшої людини, а виховання творчої особистості можливе лише за умови поєднання зусиль вчителя з самостійністю, творчістю, ініціативою і самодіяльністю учнів.

Різнорізна діяльність учнів – основа виховання. Діяльність – трудова, пізнавальна, художньо-творча – розвиває соціальну активність, ініціативу. Стимулюючи розвиток самостійних починань учнів, учитель дбає, щоб у їх поведінці органічно поєднувались слово і діло, відповідальність за результати справи. Цього можна досягти за безпосередньої участі учнівських колективів у плануванні справ, усвідомлення їх необхідності і значення, залучення їх до організації справ, оцінювання їх результатів.

3. Повага до особистості дитини, поєднана з розумною вимогливістю до неї. Повага до людини передбачає гуманне ставлення до неї. Вона є стрижнем взаємин між учителем і учнями.

Відома формула А. Макаренка «Якомога більше вимоги до людини і якомога більше поваги до неї» виражає суть цього принципу, який реалізується в стосунках між учителем та учнями, між колективом педагогів і колективом учнів, між учнями. Виховне значення педагогічної вимогливості полягає в тому, щоб стимулювати або припиняти, гальмувати певні вчинки учнів. Вимоги можуть бути прямими і непрямыми. Прямі вимоги педагога повинні бути позитивними, стимулювати цілком певні вчинки; непрямі – можуть бути

позитивними (прохання, довіра, схвалення), нейтральними (порада, гра, натяк, умовна вимога) і негативними (погроза, недовіра, осуд).

Вимоги вчителя (колективу педагогів) стають особливо ефективними тоді, коли вони спираються на здорову громадську думку учнівського колективу і підтримуються нею. За таких умов громадська думка стає одним із засобів подолання негативних рис окремих учнів (проявів індивідуалізму, егоїзму, інших відхилень від норм і правил співжиття).

Розумна педагогічна вимогливість не має нічого спільного з приниженням гідності учнів. Антипедагогічними у взаєминах учителя з учнями є також адміністрування, використання погроз, силових методів, а також поблажливість, потурання примхам учнів.

4. Опора на позитивне в людині. Виховання передбачає опору вихователя на хороше в людині, його довіру до здорових намірів і прагнень учнів.

Зосередження тільки на негативних рисах характеру і поведінки учнів деформує виховний процес, заважає формуванню позитивних рис особистості. Не можна лише дорікати учневі за недоліки, бачити в ньому тільки негативне. Це може створювати в нього однобоке уявлення про себе, про свої людські якості, взагалі про свою гідність.

Принцип опори на позитивне в людині ставить серйозні вимоги до організації життєдіяльності учнів, потребує створення здорових взаємин між учителями та учнями, продуманого змісту навчально-виховних занять, їх форм і методів.

5. Урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Одне із завдань педагога – бачити неповторність, творчу індивідуальність кожної дитини, виявляти, розкривати, плекати в неї неповторний індивідуальний талант. Тому кожен педагог, вихователь повинен знати і враховувати індивідуальні особливості дітей, їх фізичний розвиток, темперамент, риси характеру, волю, мислення, пам'ять, почуття, здібності, інтереси, щоб, спираючись на позитивне, усувати негативне в їх діяльності та поведінці.

6. Систематичність і послідовність виховання. Ефективність виховного процесу залежить від послідовності, безперервності педагогічних впливів на учнів. Йдеться про систему педагогічних впливів, яка забезпечує формування в кожного учня світогляду, переконань, ідеалів, інтересів, морально-вольових рис, навичок і звичок правильно орієнтованої поведінки, цілісної особистості.

Рівень розвитку суспільно значимих якостей в учнів молодшого, середнього і старшого віку різний. Саме тому важлива послідовність, узгодженість, систематичність, планомірність педагогічних впливів, підпорядкованих меті, принципам, завданням, змістові, формам і методам виховної діяльності загалом. У вихованні треба спиратися на

набутий учнями життєвий досвід, закріплювати його в уміннях, навичках і звичках правильної поведінки.

7. Єдність педагогічних вимог школи, сім'ї та громадськості. За результати виховання підростаючого покоління відповідає не тільки школа, а все суспільство. Дитина виховується не тільки в сім'ї та школі. На неї впливає багато інших чинників, у тому числі й недостатньо контрольованих. Оскільки «усім складним світом навколишньої дійсності дитина входить у численні стосунки, кожен з яких неминуче розвивається, переплітається з іншими стосунками, ускладнюється фізичним і моральним зростанням самої дитини», виникають не тільки істотні виховні резерви, а й певні труднощі. Розумні, стійкі та єдині вимоги до дітей з боку різних соціальних інститутів посилюють педагогічний вплив на них, підвищують ефективність виховного процесу.

8. Єдність свідомості й поведінки. Поведінка людини – це її свідомість у дії. Як суспільний продукт, свідомість формується в процесі суспільної практики.

Особливе значення єдності свідомості й поведінки як принципу виховання полягає в тому, щоб світогляд набув для кожного учня суб'єктивного смислу, став переконанням, поєднанням зі знаннями і практичними діями. Виховання єдності свідомості й поведінки – складний і суперечливий процес. Він не є автономним, відірваним від обставин життя, зовнішніх впливів, серед яких можуть бути й негативні.

Між усвідомленням того, як треба діяти, і звичною поведінкою існує певна суперечність, нейтралізувати яку можна з допомогою звичок і традицій поведінки.

9. Народність. Передбачає єдність загальнолюдського і національного. Національна спрямованість виховання передбачає вивчення рідної мови, формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв усіх народів, які населяють Україну.

10. Природовідповідність. Враховує багатогранну і цілісну природу дитини: анатомо-фізіологічні, психологічні, вікові, генетичні, національні, регіональні особливості. Нехтування або лише часткове врахування природи дитини не дає змоги ефективно використати виховні можливості, натомість породжує нерозвиненість задатків, нахилів, талантів учнів, невикористання засобів пізнання, загальмованість психічних процесів тощо. «Природа хоче, – писав французький філософ-просвітитель Жан-Жак Руссо (1712–1778), – щоб діти були дітьми, перш ніж бути дорослими. Якщо ми намагаємося порушити цей порядок, та виростимо скороспілі плоди, які не матимуть

ні зрілості, ні смаку і не забаряться зіпсуватись: у нас вийдуть юні лікарі і старі діти».

11. Культуровідповідність. Передбачає органічний зв'язок із культурним надбанням всього людства, історією свого народу, його мовою, культурними традиціями, народним мистецтвом. Забезпечує розуміння духовної єдності та спадкоємності поколінь.

12. Гуманізація. Означає створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил. Виховання як основна складова в освітньому процесі передбачає гуманізацію взаємин між вихователями та вихованцями, повагу до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіру до неї. Сприяє вихованню гуманної особистості – щирої, людяної, доброзичливої, милосердної.

13. Демократизація. Мислиться як усунення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання його права на свободу, на розвиток здібностей і реалізацію індивідуальності. Забезпечує співробітництво вихователів і вихованців, врахування думки колективу й кожної особистості.

14. Етнізація. Передбачає наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина. Створення можливості всім дітям навчатися в рідній школі, виховувати національну свідомість та гідність, відчуття етнічної причетності до свого народу. Відтворення в дітях менталітету свого народу, збереження специфічних особливостей нації, виховання дітей як типових носіїв національної культури, продовжувачів справи попередніх поколінь.

Будучи органічно пов'язаними між собою, принципи виховання охоплюють усі аспекти цього процесу і спрямовують його на формування людини як цілісної особистості. Реалізація принципів виховання дає позитивні результати лише тоді, коли їх застосовують у гармонії взаємодії між собою.

Головними для початкової школи треба визнати такі **принципи виховання**:

Назва принципу	Вимоги, які передають зміст принципу
Принцип гуманізму	Дитина – не «продукт» діяльності педагога, а Людина – істота богоподібна та самодостатня, вільна у своїх судженнях та вчинках, яка прагне пізнати істину, добро та красу. Вихователі повинні сприяти саморозвитку дитини, поважаючи її права та не обмежуючи свободи.
Принцип природовідповідності	Дитина має тіло, душу та дух, а отже, вікові психофізіологічні особливості, характер і волю. Вона повсякчас перебуває у певному соціальному та природному середовищі. Вихователі повинні пізнавати кожну дитину та враховувати у своїй роботі обставини її життя, фізичні, психологічні,

	духовні особливості, здібності, нахили та потреби, не пускати виховання на самоплив.
Принцип національної спрямованості	Виховання в кожному закладі загальної середньої освіти регламентується правовими нормами та приписами Української держави, фінансується її коштом або коштом інших інститутів модерної нації (українських родин, громадських об'єднань тощо). Педагоги зобов'язані націлювати виховний процес у школі на формування самосвідомості українця, почуття любові до рідного краю, свого народу, шанобливе ставлення до його мови, культури, звичаїв і традицій, а також до культур інших соціальних груп, що населяють Українську державу.
Принцип систематичності	Педагоги мають забезпечувати системність виховного процесу, єдність цілей, форм та методів виховання, щоб кожна дитина змогла зміцнити здоров'я, розвинути природні здібності, сформуватися як цілісна особистість, стати індивідуальністю.
Принцип взаємодії	Вихованість – результат взаємодії вихованця з іншими суб'єктами виховного процесу (дорослими та дітьми). Педагоги повинні організувати співробітництво вихованців з іншими творцями виховного простору: батьками, педагогами, дитячими колективами, осередками громадських об'єднань і т. д. з метою набуття дітьми потрібного для культуротворення і корисного для життєдіяльності досвіду.
Принцип активності (діяльності)	Вихованість дитини виявляється через її погляди, вчинки та продукти творчості. Педагоги повинні кожному вихованцеві постійно створювати можливості виявити себе, свою позицію, навички і знання в навчанні, праці, громадській діяльності, міжособистісних стосунках. З іншого боку, вони мають самі демонструвати зразки позитивної поведінки, справедливо оцінювати висловлювання і діяльність вихованців, а також забезпечувати вільне виявлення щодо цього громадської думки (позиції колективу).

Практичне заняття № 3 (2 год.)

ОСНОВНІ ЗАКОНИ, ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ

ПЛАН

1. *Закони виховання та їх характеристика.*
2. *Закономірності виховання.*
3. *Принципи виховання.*
4. *Класифікація принципів виховання на основі гуманістичної педагогіки.*

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. *Методика виховної роботи.* Тернопіль: Богдан, 2014. С. 12–14.
2. Безбородих С. М. *Теорія і методика виховання молодших школярів.* Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 28–35.
3. Марків В. М. *Теорія виховання.* Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 22–33.
4. Ярощук Л. Г. *Теорія та методика виховання: навч. посіб.* Бердянськ, 2018. С. 47–55.

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять. *Закони виховання, закономірності виховання, принципи виховання, демократичність у вихованні, природовідповідність, народність.*

Завдання 2. Розгляньте питання «Основні принципи національного виховання (за Концепцією національного виховання)» (на допомогу див. список літератури – позиція 3, с. 31–33) і охарактеризуйте головні принципи виховання згідно з цією Концепцією.

Завдання 3. Підготуйтеся до участі в дискусії.

Ж.–К. Гельвецій писав, що все його життя є, по суті, одне довжелезне виховання. Яка специфічна особливість виховного процесу тут виявляється? Обґрунтуйте її.

Завдання 4. Обґрунтуйте суть, зміст, роль зовнішніх закономірностей виховання молодших школярів на сучасному етапі.

Перевірте свої знання

1. Дайте характеристику законам виховання.
2. Дайте характеристику закономірностям виховного процесу.

3. Що таке принципи виховання?
4. Якими принципами виховання керується сучасна вітчизняна школа?
5. У чому суть кожного з принципів виховання?

Лекція № 4

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИХОВАННЯ

1. Громадянське виховання.
2. Розумове виховання.
3. Моральне виховання.
4. Екологічне виховання.
5. Статеве виховання.
6. Правове виховання.
7. Трудове виховання.
8. Естетичне виховання.
9. Фізичне виховання.

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 32–51.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 87–163.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 90–172.
4. Ярошук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2017. С. 56–79.

1. Громадянське виховання

Громадянське виховання – формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною.

Покликане воно виховувати в молодій людині високі моральні ідеали, почуття любові до своєї Батьківщини, потреби в служінні їй. Відомо, що основні риси громадянина формуються в молодому віці, під впливом загальнонародних, національних цінностей, у взаємодії особистості із суспільством, яке на кожному етапі представляють сім'я, школа, різноманітні колективи.

Орієнтоване на формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, людини зі шляхетними особистісними якостями і рисами

характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток.

В Україні воно зумовлене завданням державотворення на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості.

Одним із критеріїв і результатів громадянського виховання є громадянськість особистості, яку складають моральна, політична та правова культура, почуття власної гідності, внутрішньої свободи і водночас вболівання за суспільні ідеали, за пріоритети держави, благо свого народу і його дружні взаємини у світовому співтоваристві.

Громадянськість – *духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особистості, що визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною.*

Громадянське виховання потребує дотримання принципів:

1. *Гуманізації та демократизації.* Вони означають рівноправність, але різнозобов'язаність учасників виховної взаємодії, їх взаємоповагу, діалогічність, відкритість до сприймання громадянських цінностей: щирості, доброти, справедливості, доброзичливості, милосердя тощо.

2. *Самоактивності й саморегуляції.* Сприяють розвитку суб'єктивних характеристик, формують здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень, вироблення громадянської позиції, почуття відповідальності.

3. *Системності.* Передбачає гармонійне вживання нових якостей у структурі особистості.

4. *Комплексності й міждисциплінарної інтегрованості.* Передбачає поєднання навчального й виховного процесів, зусиль різних інституцій – сім'ї, дошкільних закладів, школи, громадських спілок, дитячих, молодіжних самодіяльних об'єднань.

5. *Наступності та безперервності.* Полягає в етапності виховання, на кожному з яких ускладнюються й урізноманітнюються зміст і напрями розвитку утворень, які становлять цілісну систему громадянських чеснот особистості. Цей принцип діє протягом свідомого життя людини.

6. *Культуровідповідності.* Означає єдність громадянського виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну спільність, наступність і спадкоємність поколінь.

7. *Інтеркультурності.* У його основі – інтегрованість української та загальнолюдської культури. Полягає в забезпеченні передумов для формування особистості на національному ґрунті, її відкритості для інших культур, ідей та цінностей. Лише така особистість здатна зберігати національну ідентичність, бо усвідомлює національну культуру як невід'ємну складову культури світової.

Важливе місце в громадянському вихованні належить *громадянській освіті* – навчанню, спрямованому на формування знань про права та обов'язки людини. Вона пов'язана з формуванням соціально-політичної компетентності, передбачає політичну, правову й економічну освіченість.

Виховання громадянина має бути спрямованим на розвиток патріотизму, національної самосвідомості, культури міжетнічних стосунків, планетарної свідомості, правосвідомості, політичної культури, дбайливого ставлення до природи, моральності, культури поведінки особистості.

Патріотизм. Постає як глибоке громадянське почуття, змістом якого є любов до свого народу, Батьківщини, усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, уболівання за його майбутнє.

Важливою рисою патріотизму є турбота про благо народу. В Україні на сучасному етапі він передбачає: сприяння становленню й утвердженню Української держави як правової, демократичної країни.

Національна самосвідомість. Передбачає усвідомлення себе часткою національної (етнічної) спільноти, носієм національних (етнічних) цінностей.

Ґрунтується на національній ідентифікації (ототожнення), вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє, почуття відповідальності перед своєю нацією; уміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку.

Культура міжетнічних відносин. У їх основі – реалізація взаємозалежних інтересів етносів, народностей у процесі економічного, політичного, соціального й духовного життя на принципах свободи, рівноправності, взаємодопомоги, миру, толерантності.

Базується на економічних, політичних, правових, духовних засадах, деформація яких призводить до міжетнічних конфліктів. Виявляється в повазі інтересів, прав, самобутності народів, підготовці особистості до свідомого життя у вільному, демократичному суспільстві, у готовності до компромісу з етнічними, релігійними групами заради соціального миру в державі.

Планетарна свідомість. Це передусім усвідомлення єдності й унікальності життя на Землі, почуття поваги до всіх народів, їхніх прав, інтересів і цінностей.

Вона ґрунтується на розумінні світу як єдності й різноманітності, системи держав, які повинні мирно співіснувати, співпрацювати в умовах свободи, на засадах моральних ідеалів, гуманізації міжнародних відносин, визнанні пріоритетом права людини, націй і народів.

Правосвідомість. Ґрунтується на усвідомленні прав, свобод, обов'язків, ставленні до закону, інститутів державної влади.

Її основою є усвідомлення, що головне завдання цивілізованої держави – захист соціальних інтересів, прав і свобод громадян. Держава має гарантувати кожному можливість працювати і творити за своєю власною ініціативою. Права людини абсолютні, інтереси держави й суспільства відносні. Правова держава дотримується верховенства закону, якому підкоряються всі державні органи, громадські організації, окремі особи. Щоб захистити свої права, громадянин зобов'язаний їх знати, не порушувати чинних законів, виконувати свої обов'язки.

Розвиток політичної культури. Означає політичну компетентність, знання про типи держав, політичні організації, принципи й процедури суспільної взаємодії, виборчу систему. Виявляється в лояльному, критично вимогливому ставленні до держави, її інститутів, здатності брати участь у прийнятті рішень, які мають впливати на владу.

Дбайливе ставлення до природи. Виявляється в особистій причетності й відповідальності за збереження і примноження природних багатств, виробленні вміння співіснувати з природою, у нетерпимості до її губителів, усвідомленні необхідності вирішення екологічних проблем.

Моральність особистості. Передбачає такі гуманістичні риси, як доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність, совість, чесність, повага, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повага і любов до своїх батьків, роду. Ці якості визначають культуру особистості. Норми моралі полегшують сприймання правових норм, які допомагають глибше усвідомлювати моральні істини. Моральна свідомість дає змогу усвідомити межу моральної поведінки, за якою починаються аморальні й протиправні вчинки. Високоморальна свідомість стимулює соціально ціннісну поведінку, застерігає від правопорушень.

Формування культури поведінки особистості. Культура поведінки виражає моральні вимоги суспільства, закріплені в нормах, принципах, ідеалах закону, засвоєння положень, що спрямовують, регулюють і контролюють вчинки та дії людини.

Розвиток мотивації до праці. Передбачає усвідомлення життєвої потреби в трудовій активності, виявленні ініціативи, підприємництва, розуміння економічних законів і проблем суспільства та шляхів їх вирішення, готовності до соціальної творчості, конкурентоспроможності й самореалізації особистості в ринкових відносинах.

Полікультурне виховання. Охоплює вивчення різноманітних культур, виховання поваги до представників усіх культур, не зважаючи на расове, етнічне походження, сприйняття взаємозв'язку та взаємовпливу загальнолюдського, національного компонентів культури в широкому значенні.

Ефективність громадянського виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації. Провідна роль належить предметам соціально-гуманітарного циклу: історії, географії, природознавству, суспільствознавству, літературі, активним методам навчання, спрямованим на самостійний пошук, формування критичного мислення, ініціативи й творчості.

Застосування форм і методів громадянського виховання покликане формувати в особистості когнітивні (лат. *cognitio* – знання, пізнання), нормативні та поведінкові норми, уміння міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні відповіді, аналізувати проблеми, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, набувати вмінь та навичок адаптації, захищати свої інтереси, поважати інтереси і права інших, самореалізовуватися тощо.

2. Розумове виховання

***Розумове виховання** – діяльність вихователя, спрямована на розвиток інтелектуальних сил і мислення учнів з метою прищеплення культури розумової праці.*

Розумове виховання відбувається в процесі засвоєння знань і не зводиться до нагромадження певного їх обсягу. Процес здобуття знань і якісне їх поглиблення є чинником розумового виховання лише тоді, коли знання стають особистими переконаннями, духовним багатством людини.

У процесі навчання та виховання реалізується головна мета розумового формування особистості учня – розумовий розвиток.

***Розумовий розвиток** – процес розвитку інтелектуальних сил, пізнавальних здібностей мислення учнів.*

Під час розумового виховання відбувається накопичення певного фонду знань: термінології, символів, імен, назв, дат, понять, існуючих між ними зв'язків і залежностей, відображених у правилах, законах, закономірностях, формулах.

Основним завданням розумового виховання є розвиток мислення взагалі та різних його видів. Воно також передбачає оволодіння основними розумовими операціями (аналізом, синтезом, порівнянням, систематизацією). Важливим завданням розумового виховання є формування в учнів культури розумової праці, до якої належать навчальні вміння. Їх поділяють на загальні, які використовуються під час вивчення будь-яких навчальних предметів (уміння читати, слухати, усно висловлювати свої думки, писати, працювати з книгою, контролювати себе), і спеціальні – необхідні для оволодіння знаннями в певній галузі (уміння читати ноти, технічні креслення, карти, слухати музичні твори, записувати числа, формули, нотні знаки, користуватися словниками, довідниками тощо).

Культура розумової праці означає вміння раціонально використовувати режим розумової роботи, точно і акуратно виконувати всі операції, підтримувати порядок на робочому місці тощо. Вона передбачає і вироблення в учнів особливих якостей, необхідних для засвоєння знань у будь-якій галузі: вміння зосереджено й уважно працювати, долати труднощі; розвиток пам'яті та використання різних її видів – логічної, моторної, зорової; вести спостереження і нотатки; контролювати себе, застосовувати знання в інших умовах.

Формуванню інтелектуальних умінь сприяють певні типи завдань:

– дослідницькі (спостереження, дослід, підготовка експерименту, пошуки відповіді в науковій літературі, екскурсії та експедиції тощо);

– порівняльні, що свідчать про подібність або відмінність понять, складних явищ;

– спрямовані на впорядкування мислительних дій, а також користування алгоритмами або самостійне їх складання;

– аналіз і узагальнення ознак для виділення явища в певний клас чи вид.

Особливе значення для розумового виховання має формування наукового світогляду учнів.

Науковий світогляд – цілісна система понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до дійсності й самої себе.

Його основу становлять погляди і переконання, сформовані на основі знань про природу, суспільство, які є внутрішньою позицією особистості.

Світогляд складається з таких підсистем:

– загальних знань (основи формування поглядів і переконань);

– світоглядних умінь (розумові операції, здатність робити висновки та ін.);

– сукупності почуттів, у яких виражається позиція особистості;

– можливостей вирішення світоглядних проблем на основі вольових якостей (цілеспрямованість, рішучість, самовладання, принциповість).

Науковому світогляду властиві: правильне бачення минулого і сучасного (наукової картини світу), здатність передбачати розвиток подій і явищ суспільства та природи, гуманістичний характер. Формування його відбувається в процесі вивчення навчальних дисциплін завдяки теоретичній спрямованості освітнього процесу, міжпредметним зв'язкам. Важливим при цьому є забезпечення діалектичного мислення учнів, збагачення світоглядних знань, формування поглядів і переконань, залучення до різноманітних видів діяльності.

Оскільки світогляд є системою наукових, політичних, філософських, правових, естетичних, моральних понять, поглядів і переконань, які визначають ставлення людини до навколишнього світу і до себе, тому кожен шкільний навчальний предмет є складовим елементом єдиного цілого. Учитель математики, фізики, хімії, біології, історії, літератури зможе успішно формувати світогляд учнів, якщо він не тільки добре знатиме свій предмет, а й суміжні навчальні дисципліни, здійснюючи в процесі навчання міжпредметні зв'язки. Це сприятиме розкриттю наукової картини світу, його єдності, чого не може зробити жоден навчальний предмет сам по собі.

Перетворення знань у світоглядні погляди і переконання тісно пов'язане з формуванням в учнів системного ставлення до дійсності та до себе. Тому виховна робота повинна передбачати створення умов, у яких учень мав би змогу виявити своє ставлення до подій, явищ, що сприятиме формуванню єдності слова і діла, світогляду і поведінки, активної життєвої позиції.

3. Моральне виховання

***Моральне виховання** – виховна діяльність школи, сім'ї з формування в учнів моральної свідомості, розвитку морального почуття, навичок, умінь, відповідної поведінки.*

Моральне виховання розпочинається в сім'ї, продовжуючись у процесі соціалізації особистості. Його основу складають загальнолюдські та національні цінності, моральні норми, які є регуляторами взаєностосунків у суспільстві. Серед таких норм – гуманізм і демократизм, що відображаються в ідеалі вільної людини з високорозвиненим почуттям власної гідності, поваги до гідності іншої людини. Моральне виховання передбачає формування в дітей почуття любові до батьків, вітчизни, правдивості, справедливості, чесності, скромності, милосердя, готовності захищати слабших, шляхетного ставлення до жінки, благородства, інших чеснот.

Моральне виховання характеризують поняття: мораль, моральний ідеал, моральний кодекс, моральні норми, моральні переконання, почуття та якості.

***Мораль** – система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми.*

Мораль виконує пізнавальну, оціночну, виховну функції, а її складовими є моральна свідомість, моральна діяльність, моральні стосунки. Норми і принципи моралі, моральні ідеали та почуття становлять систему моралі, яка складає основу, життєву позицію особистості.

Моральний ідеал – образ, що втілює в собі найвищі моральні якості, є взірцем, до якого слід прагнути.

Це той взірець моральної досконалості, який спонукає особистість до саморозвитку і на який зорієнтований виховний процес.

Моральна норма – вимога, яка визначає обов'язки людини щодо навколишнього світу, конкретні зразки, які орієнтують поведінку особистості, дають змогу оцінювати й контролювати її. Возведена в систему сукупність моральних норм утворює *моральний кодекс*.

Якщо мораль є суб'єктивним уявленням людини про добро та зло, то практична її діяльність щодо творення добра, спонукана внутрішніми мотивами («голосом совісті») постає як моральність.

Моральність – втілення в практичній діяльності людей моральних переконань, моральних ідеалів, норм, почуттів та принципів.

Моральні переконання – стійкі, свідомі моральні уявлення людини (норми, принципи, ідеали), відповідно до яких вона вважає за потрібне діяти так і не інакше. *Моральні почуття* – стійкі переживання у свідомості людини, які є основою її вольових реакцій у різних ситуаціях, її суб'єктивне ставлення до себе, інших людей, окремих явищ суспільного життя, суспільства загалом. *Моральні якості* – типові риси поведінки особистості.

Основу морального виховання становить *етика* (від грец. *ethika* – звичка, звичай) – філософська наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємин між людьми. Вона досліджує моральні категорії, у яких втілені моральні принципи, норми, оцінки, правила поведінки. Сукупність етичних проблем охоплюють питання про те, як має чинити людина (нормативна етика), а також теоретичні питання про походження і суть моралі.

Характерною особливістю морального становлення особистості є врахування її *менталітету* (*ментальності*) – специфічного світосприймання, світовідчуття, світогляду, бачення світу і себе у світі, національного характеру, вдачі, які виробляються під впливом багатовікових культурно-історичних, геополітичних, природно-кліматичних чинників.

Дисциплінованість, організованість – суттєві ознаки моральної вихованості та культури людини. Основою дисципліни є поєднання методів переконання з метою формування свідомості і розумної вимогливості. Це суттєва передумова для опанування вміннями і звичками моральної поведінки.

Основні якості моральності формуються в ранньому дитинстві на основі так званого «соціального успадкування». Вирішальною в цьому є роль батьків: їх поведінка, цілеспрямований вплив на особистість дитини. Особливо важливо задіяти в моральному вихованні можливості усіх соціальних інституцій:

- сім'ї, цілеспрямований вплив її на формування моральних цінностей дитини;
- педагогічну діяльність дошкільних виховних закладів;
- освітньо-виховну діяльність закладів загальної середньої освіти (шкіл, ліцеїв, гімназій);
- діяльність професійних освітніх закладів (професійно-технічних училищ, вищих освітніх закладів);
- засобів масової інформації (радіо, телебачення, кіно, газет тощо);
- діяльність мистецьких закладів (театрів, музеїв, консерваторій, клубів, будинків культури тощо);
- соціально-виробничу діяльність громадян на підприємствах, в організаціях.

У моральному, як і будь-якому іншому, вихованні не можна абсолютизувати або недооцінювати жодного із засобів. Тільки оптимальне їх поєднання з урахуванням індивідуальних особливостей учнів забезпечить очікуваний результат. Головне – забезпечити цілеспрямованість, єдність й узгодженість дій усіх соціальних інституцій, які мають вплив на особистість.

Дотримання моральних норм співжиття потребує самоорганізації, самодисциплінованості особистості. У її формуванні велике значення має освітній процес у школі. Шкільна дисципліна – це дотримання учнями правил поведінки в школі та за її межами, чітке й організоване виконання ними своїх обов'язків, дотримання традицій тощо.

Свідома дисципліна виявляється в суворому, неухильному виконанні суспільних принципів і норм поведінки, ґрунтується на почутті обов'язку та відповідальності.

Обов'язок – усвідомлення особистістю громадських і моральних вимог.

Відповідальність – якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі або шкоди для суспільства, порівнювати свої вчинки з суспільними нормами, законами.

У вихованні свідомої дисципліни, почуття обов'язку і відповідальності важливою є спільна робота вчителів і вихователів, спрямована на засвоєння учнями правил поведінки в школі, їх прав та обов'язків, формування в них потреби постійно дотримуватися їх, створення оптимальних умов для свідомої діяльності, а головне – постійний тактовний контроль за поведінкою учнів, чіткі та безкомпромісні вимоги.

Вимогливість і суворість учителя мають бути доброзичливі. Він повинен розуміти, що учень може робити помилки через брак життєвого досвіду або з інших причин. Тому педагог має вміти прощати помилки,

допомагати дітям знаходити оптимальні рішення в складних життєвих ситуаціях.

4. Екологічне виховання

Екологічна криза, що виникла через непродумане господарювання людини, змушує змінити своє ставлення до довкілля. Цій меті покликана служити система екологічного виховання, яка є окремим напрямом педагогічної теорії та практики.

***Екологічне виховання** – систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток у людини культури, взаємодії з природою.*

Завдання екологічного виховання полягає в нагромадженні, систематизації, використанні екологічних знань, вихованні любові до природи, бажання берегти і примножувати її, у формуванні вмінь і навичок діяльності в природі. Зміст його полягає в усвідомленні того, що світ природи є середовищем існування людини, тому вона має бути зацікавлена в збереженні його цілісності, чистоти, гармонії. Екологічне виховання неможливе без уміння осмислювати екологічні явища, робити висновки щодо стану природи, виробляти способи розумної взаємодії з нею. Ці уміння учні набувають на уроках та в позаурочній діяльності. Водночас естетична краса природи сприяє формуванню почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності, запобігання нанесенню збитків природі.

Метою екологічного виховання є формування в особистості екологічної свідомості і мислення. Передумова для цього – екологічні знання, наслідок – екологічний світогляд. Екологічну свідомість як моральну категорію потрібно виховувати в дітей з раннього дитинства.

На основі екологічного мислення і свідомості формується *екологічна культура*, яка передбачає глибокі знання про навколишнє середовище (природне і соціальне), екологічний стиль мислення і відповідальне ставлення до природи, уміння вирішувати екологічні проблеми, безпосередню участь у природоохоронній діяльності.

Система екологічного виховання передбачає врахування основних її аспектів:

- національного та регіонального підходів до вибору навчального матеріалу екологічного спрямування;
- гуманістичну спрямованість і зростаючу роль екологічних чинників у вирішенні глобальних проблем людства (раціонального використання природних ресурсів, забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування, захисту середовища від забруднення промисловими та побутовими відходами);
- збереження фізичного і духовного здоров'я людини;
- об'єктивності в розкритті основних екологічних законів та понять, що дають підстави вважати екологію наукою, яка розвивається, намагаючись вирішувати проблеми довкілля;

– зв'язку між набутими екологічними знаннями і життям, розкриття їх цінності не лише у виробництві, а й у повсякденному житті людини.

Практична реалізація завдань і мети екологічної освіти в сучасній школі будується на засадах: комплексного розкриття проблем охорони природи; взаємозв'язку теоретичних знань з практичною діяльністю учнів у цій сфері; включення екологічних аспектів у структуру предметних, спеціальних узагальнювальних тем та інтегрованих курсів, які розкривають взаємодію суспільства і природи; поєднання аудиторних занять з безпосереднім спілкуванням з природою (екскурсії, трудові екологічні практикуми, польові табори тощо); використання проблемних методів навчання (рольові ігри, екологічні клуби тощо); поєднання класної, позакласної і позашкільної природоохоронної роботи.

Особлива роль щодо цього відводиться предметам природничого і географічного циклів, які відкривають перед дітьми світ рослин, тварин, усього довкілля. Фізика і хімія уводять учнів у світ політехнічних знань, наукових основ і принципів сучасного виробництва. Історія, правознавство переконують у недопустимості варварського ставлення до природи. Естетичний цикл предметів розкриває гармонію, неповторну красу природи, вплив її на виховання людини.

5. Статеве виховання

Статеве виховання – процес засвоєння підростаючим поколінням знань про взаємини статей, формування культури поведінки і потреб керуватися в стосунках з особами протилежної статі нормами моралі.

Воно полягає у формуванні духовності, високих моральних якостей в юнаків і дівчат, норм поведінки, відповідальності за свої вчинки, культури дружби, кохання, інтимних почуттів.

Статеве виховання слід гармонійно пов'язувати із загальним психологічним розвитком дитини з раннього віку. Однак більшість батьків, вихователів або ігнорують цей аспект виховання, або навмисне намагаються уникати розмов на інтимні теми з дітьми.

Особливо інтенсивно виховну роботу потрібно проводити в підлітковому віці, коли дівчата статево дозрівають скоріше, що породжує розрив у взаєминах хлопців і дівчат, який може позначитись на їх подальшому ставленні до протилежної статі. Акселерація прискорила психосоціальний розвиток, а раннє формування статевої зрілості означає і раннє пробудження сексуальних інтересів, еротичних переживань. Підліткова сексуальність має свої особливості: інтенсивність статевого потягу; ранній початок статевого життя; сексуальна активність має характер експериментування, відрізняється ігноруванням безпеки; невідповідність необмеженої еротичної

фантазії та обмежених можливостей її реалізації; сексуальність ізольована від почуття любові.

Великий вплив на статеву поведінку підлітків здійснюють соціокультурні чинники. Переорієнтація в останні роки громадської думки щодо норм сексуальної поведінки свідчить про лібералізацію статевої моралі, певною мірою моральну легалізацію невідповідних статевої зв'язків, проституції (звичайними і доступними стали еротичні шоу, порнографія, еротичні фільми тощо). За низької статевої культури, сексуальної грамотності це, призводить до духовної деградації молоді, поширення венеричних захворювань, ВІЛ-інфекції, зростання кількості абортів, що загрожує здоров'ю, а іноді життю людини.

Запобігти цьому може формування наукових знань про біологічні та соціальні проблеми розвитку хлопчиків і дівчаток; ознайомлення з особливостями їх конституції та анатомо-фізіологічного розвитку, питаннями продовження роду; формування моральності та почуття дружби, поваги в стосунках між чоловіком і жінкою, ідеалу кохання, моральних «гальм», які сприяли б попередженню статевої розпусти; виховання відповідальності за створення сім'ї, продовження роду.

У процесі статевого виховання педагоги повинні цілеспрямовано впливати на виховання в учнів поваги до себе, чоловічої та жіночої гідності, формування правильних взаємин між статями. Суттєве значення має формування таких почуттів, як сором, совість, скромність, відповідальність за свої дії у статевої стосунках, усвідомлення того, що вони без справжнього почуття позбавляють людину можливості відчувати високе і прекрасне, зіштовхують зі шляху нормального розвитку.

Маючи за мету підготовку учнівської молоді до майбутнього сімейного життя, у неї виховують уміння вибирати собі друга (супутника) життя, налагоджувати взаємні стосунки в подружньому житті, уникати конфліктів, вести домашнє господарство, розподіляти між собою обов'язки і розпоряджатися бюджетом, виховувати дітей тощо.

Статеве виховання передбачає вивчення етики і психології сімейного життя, використання різноманітних форм і методів позакласної роботи. Його слід розпочинати якомога раніше, коли в дітей пробуджується інтерес до цих питань. З надто делікатних тем доцільно проводити розмови, бесіди (статева гігієна, профілактика венеричних захворювань, запобігання вагітності). Важливо налагодити в класі здорові стосунки між дівчатами і хлопцями.

6. Правове виховання

Правове виховання – виховна діяльність сім'ї, школи, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та правомірної поведінки дітей.

Правове виховання покликане забезпечити формування в молоді високої правової культури, яка передбачає глибокі правові знання і прагнення поглиблювати їх, свідоме ставлення до прав та обов'язків, повагу до законів і правил людського співжиття, готовність дотримуватися і сумлінно виконувати їх. Висока правова культура громадян є однією з базових засад утвердження громадянського суспільства і правової держави, реалізації демократичних свобод. Ще римський політичний діяч Марк Тулій Цицерон (106–43 рр. до н. е.) стверджував: «Треба бути рабом закону, аби залишитися вільним».

Правове виховання має свої завдання:

- надання учням знань про закони держави, підвищення їх юридичної обізнаності, інформування з актуальних питань права;
- виховання поваги до держави і права;
- вироблення умінь і навичок правової поведінки;
- виховання нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, спонукання до посильної участі в боротьбі з негативними явищами в житті;
- подолання в правовій свідомості хибних уявлень, негативних навичок і звичок поведінки.

У процесі правового виховання учнів знайомлять з окремими положеннями державного, адміністративного, цивільного, трудового, кримінального, сімейного права. Важливими також є знання основних положень Конвенції про права дитини.

Правове виховання в школі здійснюють в освітньому процесі (під час уроків правознавства, історії, літератури, географії та ін.), позакласній та позашкільній виховній роботі (бесіди, лекції, диспути на правову тематику, зустрічі з представниками правоохоронних органів, перегляд та обговорення кінофільмів, організація клубів на зразок «Підліток і закон»).

Критеріями ефективності правового виховання є глибина та міцність правових знань, повага до права, визнання його верховенства, переконаність та впевненість у значущості й справедливості норм права, інтерес до їх вивчення, непримиренність до правопорушень, свідоме дотримання законів держави і норм співжиття.

7. Трудове виховання

Праця є джерелом і важливою передумовою фізичного та соціально-психічного розвитку особистості. «Праця, як ми її розуміємо, є така вільна і погоджена з християнською моральністю діяльність людини, на яку вона наважується з безумовної необхідності її для досягнення тієї чи іншої істинно людської мети в житті, – писав видатний педагог Костянтин Ушинський (1823–1871). – Саме виховання,

якщо воно бажає щастя людині, повинно виховувати її не для щастя, а готувати до праці життя».

Трудове виховання – виховання свідомого ставлення до праці через формування звички та навиків активної трудової діяльності.

Завдання трудового виховання зумовлені потребами існування, самоутвердження і взаємодії людини в суспільстві та природному середовищі. Воно покликане забезпечити:

- психологічну готовність особистості до праці (бажання сумлінно та відповідально працювати, усвідомлення соціальної значущості праці як обов'язку і духовної потреби, бережливості щодо результатів праці та повага до людей праці, творче ставлення до трудової діяльності);

- підготовка до праці (наявність освітніх і політехнічних знань, загальних основ виробничої діяльності, вироблення умінь і навичок, необхідних для трудової діяльності, підготовка до свідомого вибору професії).

Трудове виховання ґрунтується на принципах:

- єдності трудового виховання і загального розвитку особистості (морального, інтелектуального, естетичного, фізичного);

- виявлення і розвитку індивідуальності в праці;

- високої моральності праці, її суспільно корисної спрямованості;

- залучення дитини до різноманітних видів продуктивної праці;

- постійності, безперервності, посиленості праці;

- наявності елементів продуктивної діяльності дорослих у дитячій праці;

- творчого характеру праці;

- єдності праці та багатогранності життя.

У трудовому навчанні учні одержують загальнотрудову (оволодіння знаннями, вміннями і навичками з планування, організації своєї праці), загальновиробничу (освоєння науково-технічного потенціалу основних галузей виробництва, основ економіки та організації праці, природи й навколишнього середовища), загальнотехнічну (оволодіння знаннями з урахуванням специфіки галузі, у яку входить вибраний профіль трудової підготовки) й спеціальну підготовку (передбачає формування початкових умінь і навичок праці з вибраної спеціальності).

Зміст трудового виховання визначається навчальною програмою для кожного класу. Його особливості відображають поняття «трудова свідомість», «досвід трудової діяльності», «активна трудова позиція».

Трудова свідомість особистості містить уявлення про ставлення до праці, участі в суспільно корисній праці, усвідомлення необхідності трудового самовдосконалення, систему знань, трудових умінь і навичок, з'ясування ролі праці у виборі майбутньої професії.

Досвід трудової діяльності означає систему загальних умінь і навичок, необхідних у повсякденному житті, праці, об'єктивного оцінювання результатів своєї праці та самооцінювання, умінь і навичок систематичної, організованої, посиленої суспільно корисної праці, узагальнення набутого досвіду.

Активна трудова позиція зумовлюється системою трудових потреб, інтересів, переконань, ціннісних орієнтацій, уподобань, прагненням до обдуманого вибору професії, продовження освіти у відповідному освітньому закладі.

Формування готовності до праці поділяють на етапи – своєрідні ступені трудового становлення особистості.

Дошкільний період. На цьому етапі відбувається залучення дітей до побутової праці, догляду за тваринами і рослинами, виготовлення іграшок, ознайомлення з працею дорослих, формування переконань щодо необхідності праці, бережливого ставлення до її результатів.

Початкова школа. Головне для неї – вироблення елементарних прийомів, умінь і навичок ручної обробки різних матеріалів, вирощування сільськогосподарських культур, ремонту навчально-наочного приладдя, виготовлення іграшок, різних предметів для школи. Учні знайомлять з деякими професіями.

Основна школа. Навчання і виховання в ній зосереджується на оволодінні знаннями і практичними вміннями обробки металу та дерева, основами електроніки, металознавства, графічної грамоти. Формування уявлень про головні галузі народного господарства, умінь і навичок виготовлення нескладних виробів. Починаючи з 8-го класу, учні працюють у навчально-виробничих бригадах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, навчальних цехах.

Старша школа. Вона ставить за мету оволодіння вміннями і навичками з наймасовіших професій, які здобувають безпосередньо на виробництві, з урахуванням потреб регіону, наявної навчально-технічної та виробничої бази. На цьому етапі важливо знайомити учнів з основами економічної теорії, підприємницької діяльності, законодавства з питань підприємництва, фінансово-кредитних операцій, психолого-педагогічними засадами управління.

На всіх етапах трудового виховання учнів необхідно формувати потребу в праці, творче ставлення до неї, залучати до реальних виробничих відносин і формувати розвинуте, зорієнтоване на особливості ринкового господарювання, економічне мислення, розвивати загальні (інтелектуальні, психофізіологічні, фізичні та ін.) і спеціальні (художні, технічні, математичні тощо) здібності, відроджувати національні традиції, народні промисли та ремесла, виховувати культуру особистості в усіх її проявах.

Вибір професії – один з головних у житті людини. Це, по суті, вибір життєвого шляху, вибір долі. Від нього багато залежить, наскільки людина зможе реалізувати себе в різних сферах життєдіяльності, якими будуть її власні здобутки та віддача від неї суспільству. Тому вибір професії – точка, у якій схрещуються інтереси особистості та суспільства.

Зважаючи на це, профорієнтаційна робота в школі має враховувати, з одного боку, схильності людини, з іншого – тенденції розвитку суспільства, господарсько-економічної системи, які потребують професійно мобільних кадрів, здатних організувати і розвивати свою справу, до конкурентної боротьби за робоче місце, до розвитку своєї кваліфікації, а за потреби і до перекваліфікації.

Свідомий вибір професії передбачає якомога ширшу обізнаність учня про професії, їх особливості, здатність співставити свої можливості з професійними вимогами, врахувати потреби суспільства в кадрах певних спеціальностей.

Профорієнтаційна робота в школі є тривалим, з кожним роком все складнішим процесом, що передбачає такі головні аспекти (етапи):

1. Професійне інформування – психолого-педагогічна система формування обізнаності щодо особливостей професій, потреби суспільства в них, а також профорієнтаційної позиції, зорієнтованості особистості на вільне та свідоме своє професійне самовизначення.

2. Професійна діагностика – система психологічного вивчення особистості з метою виявлення її професійно значущих властивостей і якостей.

3. Професійна консультація – надання особистості на основі вивчення її професійно значущих властивостей і якостей, допомоги щодо найоптимальніших для неї напрямів професійного самовизначення.

4. Професійний відбір – допомога учневі у виборі конкретної професії на основі його загальних і спеціальних здібностей, інтересів, перспективних умов професійної підготовки і працевлаштування.

5. Професійна адаптація – допомога молодій людині всебічно пізнати майбутнє, його професійне середовище. Актуальна вона на стадії освоєння професії.

Профорієнтаційна робота потребує творчого підходу, врахування індивідуальних особливостей, потреб учнів, які свій професійний вибір здійснюють самостійно, під впливом батьків, друзів, знайомих, завдяки цілеспрямованій роботі школи, спеціалізованих закладів, установ та організацій, зацікавлених у нових працівниках.

8. Естетичне виховання

Гармонійний, всебічний розвиток особистості неможливий без її естетичної вихованості.

Естетичне виховання – педагогічна діяльність, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси.

«Краса, – могутній засіб виховання чутливості душі, – писав видатний український педагог Василь Сухомлинський (1918–1970). – Це вершина, з якої ти можеш побачити те, чого без розуміння і почуття прекрасного, без захоплення і натхнення ніколи не побачиш. Краса – це яскраве світло, що осяває світ. При цьому світлі тобі відкривається істина, правда, добро; осяяний цим світлом, ти стаєш відданим і непримиреним. Краса вчить розпізнавати зло і боротися з ним. Я б назвав красу гімнастикою душі, вона виправляє наш дух, нашу совість, наші почуття і переконання. Краса – це дзеркало, у якому ти бачиш сам себе і завдяки йому так чи інакше ставишся сам до себе».

Метою естетичного виховання є високий рівень естетичної культури особистості, її здатність до естетичного освоєння дійсності.

Естетична культура – сформованість у людини естетичних знань, смаків, ідеалів, здібностей до естетичного сприймання явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в навколишній світ, оберігати природну красу.

Її рівень виявляється як у розвитку всіх компонентів естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, смаків, потреб, ідеалів), так і в розвитку умінь і навичок активної перетворювальної діяльності в мистецтві, праці, побуті, людських взаєминах.

Естетична свідомість – форма суспільної свідомості, яка є художньо-емоційним освоєнням дійсності через естетичні сприйняття, почуття, судження, смаки, ідеали і виражається в естетичних поглядах та мистецькій творчості.

Структуру естетичної свідомості складають:

1. **Естетичні сприйняття.** Виявляються в спостережливості, умінні помітити найсуттєвіше, що відображає зовнішню і внутрішню красу предмета, явища, процесу, відчувати радість від побаченого, відкритого.

2. **Естетичні почуття.** Почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в навколишній дійсності, творах мистецтва.

3. **Естетичні судження.** Передають ставлення особистості до певного об'єкта, явища. У педагогічній практиці недопустиме нав'язування учням вчителем своїх міркувань. Навпаки, він повинен допомагати їм виявляти самостійність при з'ясуванні естетичної вартості предметів.

4. **Естетичні смаки.** Постають як емоційно-оцінкове ставлення людини до прекрасного. Мають вибіркового, суб'єктивного характеру. Стандартних смаків не існує, вони пов'язані з індивідуальним баченням і сприйняттям.

5. *Естетичний ідеал*. Це своєрідний зразок, з позиції якого особистість оцінює явища, предмети дійсності. Відображає уявлення про красу, її критерії.

Найважливішим завданням естетичного виховання є формування і розвиток естетичного сприйняття, яке складає основу естетичного почуття.

Зміст естетичного виховання конкретизується в програмах з літератури, музики, образотворчого мистецтва, основ наук, у різних самодіяльних об'єднаннях учнів (хори, оркестри, ансамблі, літературні, драматичні, хореографічні гуртки, кіно- і фотогуртки), у роботі студій (художніх, спортивних тощо), під час факультативних занять з етики, естетики, різних видів художньої творчості, історії мистецтва тощо.

Джерелами естетичного виховання є художня література, музика, образотворче, театральне мистецтво, кіно, природа, естетика шкільних приміщень, зовнішній вигляд учителів та учнів, взаємини між учнями і вчителями тощо.

В естетичному вихованні учнів величезне значення має особистість педагога. Його поведінка, одяг, осанка, рухи, міміка, голос, тон – усе це має бути взірцем для учнів. Показники естетичної вихованості учнів – це і їх зовнішній вигляд, манера поводитися, розмовляти, вигляд їхніх підручників, зошитів тощо.

Естетичне виховання є багатограним процесом, основу якого складають такі напрями:

1. *Життя і діяльність дитини в сім'ї*. Тут формуються основи естетичних смаків, почуттів, на що впливають організація побуту в оселі, одяг, взаємини в сім'ї, оцінювання старшими краси предметів, явищ, безпосередня участь в естетичній діяльності тощо.

2. *Виховна діяльність дошкільних закладів*. Здійснюється через естетику побуту, систему спеціальних занять (музика, образотворче мистецтво, танці, ігри тощо).

3. *Навчально-виховна діяльність закладів загальної середньої освіти*. Передбачає залучення учнів до оволодіння змістом навчальних дисциплін (мови, літератури, історії, предметів природничого циклу, музики, образотворчого мистецтва), позакласної виховної роботи (танцювальні гуртки, хорові колективи, студії образотворчого мистецтва та ін.). У школах створюють спеціалізовані гуманітарно-естетичні класи, що сприяє естетичному розвитку учнів.

4. *Навчально-виховна робота позашкільних дитячих виховних закладів* (будинки і палаци дитячої та юнацької творчості, студії, дитячі музичні та художні школи тощо). Діяльність спрямована на задоволення інтересів, розвиток здібностей дітей, залучення їх до активної естетичної діяльності.

5. *Діяльність професійних навчально-виховних закладів.* Навчаючись у них, майбутні фахівці отримують естетичні знання, беруть участь у діяльності мистецьких аматорських колективів, набувають умінь естетичної діяльності.

6. *Вплив засобів масової інформації.* Діяльність їх поєднує елементи багатьох видів мистецтва. Проте засилля в них «масової культури» ускладнює процес формування здорових естетичних смаків, потребує копіткої роботи вихователів, батьків, випереджального формування високих естетичних потреб, смаків.

9. Фізичне виховання

Фізичне виховання – система заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я людини, загартування її організму, розвиток фізичних можливостей, рухових навичок і вмінь.

Його завданням є створення оптимальних умов для забезпечення оптимального фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, отримання знань про особливості організму, фізіологічні процеси в ньому, набуття санітарно-гігієнічних умінь та навичок догляду за власним тілом, підтримання і розвиток його потенційних можливостей.

До основних засобів фізичного виховання в школі належать:

– теоретичні відомості (гігієна загальна і фізичних вправ, відомості, необхідні для самостійних занять фізичними вправами);

– заняття гімнастикою (вправи, що сприяють загальному фізичному розвитку школярів: загальнорозвивальні, вправи на формування правильної постави, акробатичні, танцювальні вправи, вправи на розвиток рівноваги, опорні стрибки);

– заняття з легкої атлетики (різні види бігу, стрибки в довжину й висоту, метання на дальність);

– рухливі ігри (розвиток в учнів кмітливості, спритності, швидкості дій, виховання дисциплінованості);

– спортивні ігри (баскетбол, волейбол, ручний м'яч, футбол);

– лижна, кросова, ковзанярська підготовка, плавання.

У школі існують різноманітні форми фізичного виховання: уроки з фізичної культури, фізкультурно-оздоровлювальні заходи в режимі шкільного дня (фізкультурні хвилинки під час уроку, ігри та вправи на перервах і в режимі подовженого дня), позакласна спортивно-масова робота (заняття в гуртках фізичної культури і спортивних секціях, спортивні змагання). Позашкільні виховні заклади здійснюють спортивно-масову роботу за місцем проживання учнів, у дитячо-юнацьких спортивних школах, дитячих клубах, туристських станціях, спортивних товариствах. Самостійно учні займаються фізичними вправами вдома, на пришкільних і дворових майданчиках, стадіонах, у парках тощо.

Головним організаційно-методичним принципом здійснення фізичного виховання школярів є диференційоване застосування засобів фізичної культури на заняттях з учнями різного віку та статі з урахуванням стану їх здоров'я і рівня фізичної підготовки. Важливе значення має регулярний лікарський контроль за здоров'ям школярів.

Уроки фізичної культури є основною організаційною формою фізичного виховання школярів. Їх проводять систематично протягом навчального року з урахуванням пори року для певної місцевості і стану навчально-матеріальної бази.

За структурою уроки фізичної культури складаються з трьох частин:

1. Підготовча (8–12 хв.). Учитель організовує учнів, пояснює завдання уроку, готує їх психологічно і фізіологічно (розминка) до виконання завдань уроку.

2. Основна (25–30 хв.). Передбачає вивчення, удосконалення, виконання на оцінку фізичних вправ, розвиток рухових якостей, формування правильної постави тощо.

3. Заклучна (3–5 хв.). Учитель поступово знижує фізичне навантаження, приводячи організм учня у відносно спокійний стан, підбиває підсумки уроку, дає завдання додому.

Найчастіше використовують такі способи організації учнів на уроці фізкультури: фронтальний (одночасне виконання учнями вправ); потоковий (виконання учнями вправи по чергово один за одним); змінний (учнів поділяють на зміни, які по чергово виконують вправи); груповий (передбачає розподіл учнів класу на групи, кожна з яких займається окремою вправою); індивідуальний (застосовується при виконанні учнями вправ на оцінку, при складанні навчальних нормативів); колове тренування (характеризується тим, що учні невеликими групами виконують певну кількість різних вправ послідовно, переходячи «по колу» від одного спеціально підготовленого місця для виконання певної вправи до іншого).

Позакласна робота з фізичного виховання учнів охоплює заняття фізкультурних гуртків і спортивних секцій, спортивні змагання, спартакіади школярів, фізкультурні свята, туризм.

Природні фактори є важливим засобом зміцнення здоров'я, загартування організму і підвищення працездатності дитини.

Загалом реалізація комплексу виховних завдань зводиться до використання таких головних чинників:

– вивчення навчальних дисциплін (виявлення потенційних виховних можливостей предмета, включення їх у зміст уроку, реалізація під час його проведення, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів);

- позакласна та позашкільна виховна робота (підбирають загальні методи, форми виховної роботи, які краще підходять для певного напрямку виховання та віку дітей);
- залучення учнів до різних видів практичної діяльності (сприяє формуванню навичок і звичок відповідної поведінки);
- залучення сім'ї і громадськості до реалізації виховної роботи.

Практичне заняття № 4 (2 год.)

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИХОВАННЯ

ПЛАН

1. Громадянське виховання.
2. Розумове виховання.
3. Моральне виховання.
4. Екологічне виховання.
5. Правове виховання.
6. Трудове виховання.
7. Фізичне виховання.

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 32–51.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 87–163.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 90–172.
4. Ярошук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 56–79.

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять *Громадянське виховання, розумове виховання, моральне виховання, правове виховання, екологічне виховання.*

Завдання 2. Розгляньте питання «Екологічне виховання» (на допомогу див. список літератури – позиція 3, с. 163–168). Заповніть схему.

Валеологічне виховання учнів та його характеристика

Суть

Завдання

Засоби

Завдання 3. Підготуйтеся до участі в дискусії.

Прочитайте і проаналізуйте думки В. О. Сухомлинського про розумове виховання. Чи погоджуєтеся Ви з педагогом? Висловіть власне ставлення до запропонованої тези.

«... Кожен учитель повинен бути вмілим, вдумливим вихователем розуму учнів. Розумове виховання в процесі навчання здійснюється лише тоді, коли нагромадження знань, розширення обсягу знань учитель розглядає не як кінцеву мету процесу навчання, а лише як один із засобів розвитку пізнавальних та творчих сил і гнучкої, допитливої думки. У такого вчителя знання, що їх набувають учні, виступають як інструмент, за допомогою якого учень свідомо робить нові кроки в пізнанні навколишнього світу. Перенесення засвоєних методів пізнання на нові об'єкти стає в такому випадку закономірністю розумової діяльності учнів; надалі вони вже самостійно досліджують причинно-наслідкові зв'язки нових явищ, процесів, подій. У зв'язку з цим найважливішим елементом розумового виховання мають бути: при вивченні предметів природничого циклу – продуктивна праця дослідження, експеримент; при вивченні гуманітарних предметів – самостійне вивчення життєвих явищ, літературних джерел, літературно-творчі спроби...»

Завдання 4. Народна педагогіка про естетичне виховання :

1. Хата хоч і бідненька, але чиста й чепурненька, тому й гарна та веселенька.
2. Яка головонька – така й розмовонька.
3. Не одежа красить людину, а добрі діла.
4. Пасує, як корові сідло.

5. З лица воду не пити.

У чому виховний потенціал цих висловів? Обґрунтуйте свою думку з приводу їх виховного спрямування.

Власна позиція

Аргументи

Висновок

Перевірте свої знання

1. Які чинники обумовлюють сутність громадянського виховання в сучасній школі?
2. Розкрийте основні напрями розумового виховання учнів.
3. Обґрунтуйте особливості змісту морального виховання в національній школі.
4. З яких основних елементів складається система екологічного виховання учнів?
5. Які шляхи реалізації завдань розумового виховання?
6. Які найпоширеніші форми позакласної роботи з трудового виховання?

Лекція № 5

МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

1. *Методи, прийоми і засоби виховання.*
2. *Методи формування свідомості особистості.*
3. *Методи організації діяльності, спілкування і формування досвіду суспільної поведінки.*
4. *Методи стимулювання діяльності і поведінки.*
5. *Методи самовиховання.*
6. *Генетико-моделювальний метод виховання.*

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. *Методика виховної роботи.* Тернопіль: Богдан, 2014. С. 70–101.
2. Безбородих С. М. *Теорія і методика виховання молодших школярів.* Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 64–89.
3. Марків В. М. *Теорія виховання.* Кривий Ріг: КПІ, 2015. С.35–65.
4. Ярощук Л. Г. *Теорія та методика виховання: навч. посіб.* Бердянськ, 2018. С. 79–116.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ

1. Методи, прийоми і засоби виховання

Поняття «метод» (грец. *metodos* – шлях дослідження, пізнання) означає спосіб теоретичного і практичного освоєння дійсності, а їх сукупність позначається поняттям «методологія». Виховання як специфічний вид діяльності та наукова галузь охоплює відповідну сукупність методів.

Методи виховання – шляхи і способи діяльності вихователів і вихованців з метою досягнення виховних цілей.

Першовідкривачем методів виховання вважають німецького педагога Йогана-Фрідріха Гербарта (1776–1841), який вважав, що філософія визначає мету виховання, а психологія – шляхи до цієї мети.

Метод виховання поділяють на окремі елементи – прийоми виховання, які використовують для підвищення виховної ефективності методів.

Прийом виховання – складова частина методу, що визначає шляхи реалізації вимог методів виховання.

Методи і прийоми виховання є своєрідними інструментами в діяльності вихователя, їх дієвість залежить від використання виховних засобів.

Засоби виховання – надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, Інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва тощо), форми і види виховної роботи (збори, бесіди, конференції, гуртки, ігри, спортивна діяльність), які задіюють під час використання певного методу. Дієвість методів виховання залежить і від того, наскільки у виховному процесі задіяна праця молодої людини над собою, природа, надбання національної культури (казки, легенди, колискові пісні, обряди, звичаї та ін.).

Основним критерієм оцінювання виховного методу є відповідність його виховним цілям і завданням. У педагогічній науці існує кілька класифікацій виховних методів. Найчастіше при цьому беруть за основу систему виховних впливів, за допомогою яких відбувається формування особистості.

Однією з найпоширеніших є класифікація методів вченого-педагога Віталія Сластьоніна, згідно з якою розрізняють такі групи методів:

1. *Методи формування свідомості особистості:* бесіди, лекції, методи дискусії, переконання, навіювання, приклад.

2. *Методи організації діяльності, спілкування, формування позитивного досвіду суспільної поведінки:* педагогічна вимога, громадська думка, довір'я, привчання, тренування, створення виховних ситуацій, прогнозування.

3. *Методи стимулювання діяльності і поведінки:* гра, змагання, заохочення, покарання.

4. *Методи самовиховання:* самопізнання, самооцінювання, саморегуляція.

Використання їх забезпечує формування в учнів практичних умінь і навичок самовиховання як найвищої форми виховання і подальшого самовдосконалення. Вони враховують демократичні засади виховання, необхідність активної участі дітей у виховному процесі.

2. Методи формування свідомості особистості

У демократичному суспільстві, у якому взаємини між людьми ґрунтуються передусім на засадах гуманізму, повноцінна діяльність кожної особистості може бути ефективною, якщо вона спирається на свідомість і переконання. Тому група методів, спрямована на формування цих якостей, є визначальною.

Часто у важливих життєвих ситуаціях учням бракує чіткості переконань, єдності слова і діла, громадської активності, які заступають користолюбство, хворобливе прагнення розваг несформованістю естетичних смаків. Це означає, що завчене ними ще не стало належно осмисленим, не трансформувалося в основні чинники життя. Такі риси виявляються і в досить розвинених інтелектуально дітей, які теоретично обґрунтовують усе правильно. Тому педагог покликаний створити умови для усвідомленого осмислення й застосування знань у повсякденному житті.

Вплив на свідомість – це вплив на розум і почуття людини з метою формування позитивних якостей і подолання негативних. Основним його засобом є слово вчителя, яке має благодійно впливати на розвиток особистості. Проте слово вчителя не повинно бути жорстоким, грубим, холодним. На думку В. Сухомлинського, «слово – найтонший дотик до серця: він може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножом, і розжареним залізом, і брудом. Слово обертається найнесподіванішими вчинками навіть тоді, коли його немає, а є мовчання. Там, де потрібне гостре, пряме, чесне слово, іноді ми бачимо ганебне мовчання. Це найогидніший вчинок – зрада. Буває й навпаки: зрадою стає слово, яке повинно берегти таємницю. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльози, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі...».

Основні методи впливу на свідомість особистості – бесіда, лекція, дискусія, переконання, навіювання, приклад.

Бесіда

Бесіда – метод виховання та отримання інформації про особистість за допомогою безпосереднього словесного спілкування.

Результативність бесіди залежить від чіткості сформульованої мети, продуманості та послідовності запитань залежно від реакції співрозмовника, його індивідуальних особливостей. Бесіда потребує щирого тону, переконливої і правдивої інтонації. У процесі учитель повинен так спрямовувати її розвиток, щоб усі учні виявили бажання і змогли висловитись, поставити запитання, отримати відповіді на них.

Одна з передумов ефективності бесіди – психологічний контакт із співрозмовником. У процесі бесіди слід враховувати, що інформація може бути суб'єктивною і вимагає доповнень, уточнень, перевірки за допомогою інших методів.

Бесіда – діалогічна взаємодія, яка припускає реалізацію інформативної (передача і прийом інформації), регулятивно-комунікативної (вплив на поведінку учасників спілкування), афективно-комунікативної (вираження та передача емоцій і переживань) функцій спілкування.

Але часто педагоги невиправдано зосереджуються лише на інформативній функції бесіди, організовують спілкування за схемою «суб'єкт – об'єкт», тяжіють до монологу та моралізування.

Для уникнення цього слід дотримуватися таких вимог:

- вибирати актуальну тему бесіди для її учасників;
- учні повинні мати певний обсяг інформації з пропонованої проблеми;
- необхідно трансформувати інформаційний матеріал відповідно до особливостей учнів класу;
- конкретизувати основні питання, які будуть ставитися під час бесіди;
- змодельовувати можливі та бажані варіанти відповідей на них;
- за необхідністю добирати наочний матеріал та співвідносити його з інформаційним наповненням бесіди;
- використовувати для повідомлення інформації у формі монологу не більше 50% часу, відведеного на всю бесіду;
- визначити оптимальні прийоми активізації уваги учасників на початковому етапі бесіди (обговорення ситуації з життя, проблемне запитання, відеофрагмент тощо);
- продумати оптимальні прийоми підбиття підсумків бесіди залежно від її змісту та особливостей учнів (рольова гра, формулювання правил тощо);
- добирати доцільні прийоми для створення в учнів необхідного емоційного фону під час бесіди (логічні акценти, паузи, різноманітні варіанти інтонування під час подання інформації, музичні заставки).

Бесіда як виховний метод поділяється на види: *фронтальна (групова, колективна) й індивідуальна*.

Фронтальна (групова, колективна) бесіда. Найчастіше її проводять із класом на будь-яку тему: політичну, моральну, правову, статеву, естетичну та ін. Головне – спонукати учнів до оцінювання подій, вчинків, явищ суспільного життя, сформувавши в них відповідне ставлення до них. Визначальними в бесіді є факти (вчинки окремих осіб чи колективні дії, будь-яке явище, моральне правило, узагальнений літературний персонаж тощо). Форма їх подання повинна підштовхувати учня до роздумів, пошуку, відповідних висновків і переконань.

Особливий такт, аргументованість з боку організатора бесіди потрібні в ситуаціях, які передбачають переконання учнів у помилковості їх поглядів, неправильності поведінки. Тому педагог, володіючи різними прийомами, має вибирати найоптимальніші, орієнтуючись на ефективність бесіди. Наприклад, ним може бути розгляд вчинку учня на прикладі відомого всім випадку, який раніше був правильно оцінений колективом. Психологи стверджують, що учні критичніше оцінюють чийсь дії та вчинки, ніж власні. Використання під час бесіди аналогій і співставлень позитивно впливає на них.

Інколи учні, порушуючи дисципліну, правила поведінки, не вбачають у цьому нічого поганого. Іншим здається, що вони роблять це «на зло» педагогу. У такому разі зосереджують увагу на конкретному порушенні правил поведінки, на помилкових переконаннях, що спричинили цей вчинок, порівнюючи із моральними принципами, значення яких не викликає в учнів сумніву. Аргументація, що така поведінка і риси характеру не відповідають нормам права і моралі, здебільшого дають очікуваний ефект.

Педагог має заздалегідь бути готовий до того, що під час бесіди учні захищатимуть свої помилкові погляди і переконання. Намагаючись зберегти з ними психологічний контакт, дбаючи про їх довіру до себе, він ніби погоджується з дітьми, намагається прийняти їх точку зору, але, з'ясувавши її слабкість і суперечливість, спростовує помилкові судження. У такому разі розмова відбувається за такою логічною схемою: «Я з вами можу погодитись, але як пояснити...», «Припускаємо, що ви праві, але як бути, коли...». При цьому продумують запитання, які можуть вивести учнів на суперечливі судження, пошуки відповідей на них. При цьому бажано, щоб учні не могли спростувати аргументи педагога, переконуючись у помилковості своїх поглядів і переконань. Для уникнення цього вчитель повинен мати достатньо інформації про учасників бесіди: їх характери, поведінку, смаки, звички, ціннісні орієнтації.

Бесіду розподіляють на етапи:

1. *Обґрунтування теми.* На цьому етапі учитель вибирає тему, яка повинна бути життєво важливою, не надуманою, з'ясовує позиції учасників (у чому вони співпрацюють, у чому розходяться), актуалізує увагу учнів з метою підготовки їх до розмови. Надзвичайно важливим є формулювання запитань, які спонукали б до розмови.

2. *Діалог з дітьми.* Учитель спрямовує розмову в правильному напрямі, сприяє вільному вираженню учнями своїх думок. При цьому важливо залучити учнів до оцінювання подій, вчинків, явищ життя і на цій основі формувати в них ставлення до дійсності, до своїх прав і обов'язків.

3. *Підсумки бесіди.* Учитель узагальнює всі висловлювання, формує на їх основі раціональне вирішення обговорюваної проблеми. Разом з учнями формулює конкретну програму подальших дій.

Індивідуальна бесіда. Проводять її в екстремальних ситуаціях (за наявності локальних конфліктів, порушення дисципліни), здебільшого конфіденційно. Вона пред'являє особливі вимоги до педагога, який повинен так організувати її, щоб психічно учень був відкритим до бесіди, здатним на відвертість, не тільки усвідомлювати зміст моральних сентенцій, які доводитимуть до його свідомості, а й сприймати їх. Важливо, щоб він відчув під час бесіди готовність педагога допомогти йому, усвідомив, що зусилля вчителя спрямовані в русло його інтересів, і він знає, як йому допомогти.

Хід її слід заздалегідь продумати, спиратися на конкретні переконливі приклади. Не можна починати бесіду з моралізування, іронії і сарказму, пригнічення, пересторог, критики, до чого часто вдаються недосвідчені педагоги.

Моралізування. Полягає в тому, що учня інформують про те, як треба поводити себе з точки зору високої моралі, з позиції зразка, при цьому використовують звороти: «Ти повинен так робити...» чи «Ти не повинен так робити». Такі звернення викликають у дитини почуття провини і бажання захиститися.

Іронія і сарказм. Найчастіше вчителі вдаються до них, будучи нездатними стримати своє критичне ставлення до поведінки дитини. Це не посилює довіри і симпатії учня, бо ніхто не бажає бути об'єктом глузування.

Пригнічення. Відбувається внаслідок перепинення дитини, частоті суперечки з нею, повчального тону, створення враження власної всемогутності.

Перестороги. Полягають у погрозах («Якщо ти не зробиш так, то...», «Тобі краще зробити так, інакше...»), які, навіть адекватно відбиваючи наслідки певної поведінки учня, сприймаються ним як акт агресивності вчителя.

Передусім потрібно з'ясувати причини вчинку, що викликав занепокоєння, а потім правильно визначити характер педагогічного впливу.

Вимоги до педагога-учасника індивідуальної бесіди: не слід намагатися говорити лише самому; потрібно дбати про тактовність своєї поведінки, власних слів, стримувати себе навіть тоді, коли виникне непереборне бажання перервати розповідь учня; особливе значення має увага до співрозмовника, спокійне реагування на його суперечливі висловлювання; стежити за основною думкою співрозмовника, намагання зрозуміти хід думок, логіку його аргументів.

Лекція

Лекція – розгорнутий, системний виклад у доступній формі певної соціально-політичної, моральної, естетичної проблеми.

Лекція має бути старанно підготовлена щодо змісту, стилю, методичних прийомів. Процес підготовки і прочитання її потребує дотримання різноманітних методичних вимог. На підготовчому етапі, який поділяють на фрагменти: формулювання теми (має бути цікавою); визначення виховної мети; складання попереднього плану лекції; добір і вивчення літератури; складання розгорнутого плану (план-проспект) матеріалів із різноманітних джерел, найважливіше передбачити обсяг теоретичних питань, які збирається порушити лектор, створити модель лекції (завершене ціле). Виклад змісту лекції, його фрагменти: вступ (має бути коротким, чітким, з формулюванням мети), виклад основного змісту (глибоке, всебічне, логічно послідовне розкриття основних положень), заключна частина (лаконічність, наявність висновків), покликати збудити інтерес в аудиторії до порушеної проблеми, налаштувати на глибокі роздуми.

Лекція може бути епізодичною, належати до певного тематичного циклу або кінолекторію.

Епізодична лекція дає повне уявлення про одне питання чи проблему. Її мають характеризувати науковість, точність викладу, доступність термінології, насиченість новою інформацією, емоційність мови тощо. Як правило, епізодичні лекції використовують у середніх і старших класах.

Цикл лекцій є сукупністю лекцій, присвячених одній проблемі. Обсяг його залежить від характеру проблеми, складу слухачів, конкретних умов і можливостей для його проведення. Важливе значення має наповнення лекцій цікавим змістом, висвітлення аспектів, які для учнів є найсуттєвішими та найактуальнішими.

Різновидом лекційного викладу є **повідомлення**. На відміну від лекції, воно коротше, вузькопланове, компактне. Використовують його під час теоретичних семінарів, науково-практичних конференцій,

засідань творчих груп, зборів. У центрі повідомлення – розповідь учителя.

Оцінним критерієм впливу педагога на учнів за допомогою повідомлення є їх реакція (прагнення доповнити фактами, виникнення запитань, дискусійна ситуація тощо), що свідчить про досягнутий результат. За відсутності такої реакції (виняток – стан потрясіння, спричинений повідомленням), можна бути певним, що розповідь не справила враження на дітей, не стимулювала їх до сприйняття, висловлення оцінних суджень, пошуку вирішення проблеми.

Дискусійні методи

Дискусійні методи (диспут, дискусія) створюють умови для висловлення власних поглядів і переконань, зіставлення їх з позиціями опонентів, обстоювання своєї думки.

Диспут – вільний, жвавий обмін думками, колективне обговорення питань, що хвилюють його учасників.

Тематика диспутів має спонукати учнів до глибоких роздумів, пошуку власних вирішень обговорюваної проблеми. Вибираючи тему диспуту, необхідно з'ясувати обізнаність з проблемою, погляди і переконання щодо неї.

Диспути потребують ретельної підготовки, що передбачає підготовчий, основний і завершальний етап. Основні завдання підготовчого етапу: визначення теми, мети диспуту (має бути конкретною, орієнтованою на інтереси його учасників), створення організаційної групи (бажано, щоб до неї входили дорослі й учні), розподіл обов'язків, вибір ведучого, анкетування. При визначенні основних питань слід намагатися, щоб вони були значущими для учнів, містили в собі приховані суперечності, але позбавленими провокативності. Доцільно обговорювати не більше 5–6 питань. Основний етап передбачає розвиток дискусії на основі сформульованих питань, які мають стимулювати роздуми учнів над проблемою, кристалізувати власне ставлення до неї. Диспут нерідко розпочинають з проблемного запитання до аудиторії, показу інсценованого епізоду літературного твору. Найкращий початок – короткий виступ ведучого, у якому оголошується порядок проведення диспуту, конкретизується предмет обговорення, актуальність, уточнюються окремі поняття.

Важливо, щоб під час диспуту учні уважно вислуховували винесені на обговорення думки, обстоювали свою позицію, переконуючись у правильності чи помилковості поглядів як своїх, так і опонентів. Усе це має сприяти розкриттю та розвитку їх ерудиції, культури, мислення, уміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки, логічно висловлюватись. Ефективність диспуту залежить від того, наскільки невимушеною є його атмосфера. З цією метою складають і оприлюднюють правила поведінки під час диспуту: вільний обмін

думками, рівність усіх у суперечці, головне – факти, логіка, доказовість; непристойні жарти, образи забороняються, гостре влучне слово схвалюється. Девізом диспуту часто вибирають слова: «говори, що думаєш, думай, що кажеш». Завершальний етап передбачає короткий аналіз диспуту, найхарактерніших позицій, підходів до вирішення проблем, заохочувальні оцінки найактивніших учасників диспуту, визначення нових дискусійних проблем.

Дискусія – метод групового обговорення проблеми з метою з'ясування істини шляхом зіставлення різних думок.

Часто дискусією називають суперечку осіб. Для неї характерні чіткість мети, компетентність, науковий підхід до проблеми, повага до аргументів опонента, послідовна критика міркувань учасників обговорення.

Організуючи дискусію, слід виходити з того, що найоптимальніша чисельність її учасників має не перевищувати 15 осіб, які, розподілившись на групи, розташовуються в приміщенні у формі кола, підкови. Організаційно дискусії поділяють на фази: визначення цілей і теми; збір інформації (знань, суджень, думок, нових ідей, пропозицій учасників) з обговорюваної проблеми; упорядкування, інтерпретація і спільне оцінювання обговорюваної інформації (можливе вироблення колективного рішення); підбиття підсумків дискусії (зіставлення мети з отриманими результатами).

Під час дискусії можливе використання різних прийомів: аргументації (сукупності аргументів на користь будь-якого твердження), дебатів (обміну думками з певних питань), демонстрації (логічного розміркування, у процесі якого на підставі аргументів роблять висновок про істинність чи хибність гіпотези), логоманії (вид суперечки, за якої учасники, не знаючи предмета суперечки, заперечують аргументи один одного чи не погоджуються один з одним), неточних висловлювань, полеміки (суперечка з метою захистити свою точку зору і заперечити думку опонента), софістики (умисне використання в дискусії помилкових доказів (софізмів), які зовні видаються істинними), евристики (мистецтво сперечатися, користуючись засобами, розрахованими на перемогу).

Використання дискусійних методів сприяє самоствердженню учнів у процесі спілкування з дорослими та однолітками.

Переконання, навіювання, метод прикладу

Переконання – метод виховного впливу, за допомогою якого вихователь звертається до свідомості, почуттів, життєвого досвіду дітей з метою формування свідомого ставлення до дійсності і норм поведінки.

Переконання формують у процесі засвоєння учнями естетичних, моральних, політичних, філософських та інших знань. Воно має бути послідовним, логічним, максимально доказовим, відповідати рівню

вікового розвитку особистості. Переконаючи інших, вихователь повинен сам глибоко вірити в те, про що повідомляє.

Переконувати можна словом і ділом. Тому переконання здійснюють лише в єдності з іншими методами виховання: переконання шляхом бесіди, дискусії, лекції, за допомогою конкретного прикладу, педагогічної ситуації, на основі громадської думки тощо. Переконання складається з гіпотези (того, що треба довести), доказів чи аргументів (того, за допомогою чого доводиться гіпотеза) і демонстрації (способу доведення).

Гіпотеза – наукове припущення, яке висувають для пояснення явищ дійсності. Вона має бути чітко сформульованою, позбавленою логічної суперечності, не змінюватися в процесі доведення.

Гіпотезами можуть бути теоретичні положення, правила моральної поведінки, життєві факти, явища, події, які вимагають морального оцінювання. Переконати когось – означає викликати в нього впевненість в істинності гіпотези.

Доказ (аргумент) – думка, істинність якої перевірена і доведена. Він має бути чітко сформульований, відповідати обговорюваній проблемі.

Демонстрація – логічне розміркування, під час якого із доказів (аргументів) доводять істинність чи хибність гіпотези. Аргументування може посилатися на авторитет, базуватися на взаємозалежності причин і наслідків, на аналогії. За формою обґрунтування доказ може бути прямим (ґрунтується на безсумнівному факті, який переконує в істинності гіпотези) та опосередкованим (істинність гіпотези доводять запереченням істинності суперечливого положення).

Ефективність переконувального впливу залежить від сили впливу (визначається аргументами та авторитетом переконуючого), знання психологічних рис особи, яку переконують (потреби, інтереси, установки, смаки, особливості мислення), відповідності інтелектуально-емоційного стану переконуючого і переконуваного в момент взаємин.

Ефективним засобом переконання є **сугестія** (від лат. suggestio – навіювання). **Сугестивний метод** – психологічний вплив на особу або групу осіб, розрахований на беззаперечне сприйняття незалежно від їх думок і волі.

Засобами сугестивного впливу є слова, жести, міміка. Від інших способів впливу він відрізняється зниженою аргументацією. Сугестатор (той, хто впливає) відповідно до своїх намірів, використовуючи прийоми навіювання, «вводить» у психіку сугеренда (той, на кого впливають) установки, спрямовані на зміну психічної діяльності. Навіювання застосовують при зниженому рівні усвідомлення і критичності, регулюючи і стимулюючи психічну і фізичну активність.

Здійснюючи виховний вплив, педагог повинен володіти різноманітними способами впливу на особистість, у тому числі й методами, пов'язаними з психікою, тому що елементи навіювання задіяні в кожному акті освітнього процесу.

За способами впливу на об'єкт виділяють такі **види навіювання**:

1. **Пряме навіювання** (команда, наказ, навіювання-настанова, настанова). Характеризується тим, що слово педагога, висловлене в імперативній формі, без аргументації, зумовлює відповідну «виконавчу» поведінку учнів. Використовують як заохочувальний засіб. Це навіювання-настанова: «Та ти ж прекрасний хлопчик, можеш вчитися добре», «Ти тільки повір у свої здібності і легко подолаєш труднощі».

Подібний спосіб навіювання може мати і негативний результат впливу: висловлена педагогом форма незадоволення вчинками учня навіює йому відчуття неповноцінності («Ти, як завжди, впертий і говориш тільки дурниці»).

2. **Опосередковане навіювання**. Розраховане на безперечне прийняття інформації, але повідомлення подають у вигляді розповіді, опису якого-небудь випадку чи натяку. Воно краще сприймається учнями, ніж пряме.

Переконувати можна і прикладом. Метод прикладу передбачає демонстрування взірця для наслідування. При застосуванні його необхідно враховувати: специфіку наслідування прикладу різними віковими групами; етапність наслідування (на першому етапі внаслідок сприймання конкретного прикладу виникає суб'єктивний образ його, бажання наслідувати, на другому – діє зв'язок між прикладом для наслідування і поведінкою вихованця, на третьому – здійснюється синтез наслідувальних та самостійних дій і вчинків); джерела для наслідування (товариші, батьки, вчителі, літературні герої тощо); використання негативного прикладу у вихованні.

Часто використовують приклад для конкретизації сформульованого теоретичного положення. Вдаючись до прикладу, доводять істинність певної моральної норми, спонукають до певного типу поведінки. Як особливо важливий виховний феномен, він впливає своєю наочністю і конкретністю. Чим доступніший та зрозуміліший учневі приклад, тим сильніше впливає він на свідомість учня.

Це вимагає знання та врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Адже відомо, що підлітки, учні старших класів критично ставляться до чужих вчинків, не завжди адекватно оцінюють їх, тому іноді наслідують не те, що гідне цього.

Орієнтація лише на позитивні приклади часто межує з поверховим розкриттям учителями його суті, обмежується примітивним переліченням позитивних героїв художніх творів, кращих учнів. Досвідчені педагоги, розкриваючи приклад для наслідування,

зосереджуються не лише на його позитивних якостях, не тільки стимулюють захоплення ним, бажання наслідувати його, але й підводять учнів до роздумів, що сталося б, якби людина виявила протилежні риси, або якби в тій ситуації опинився її моральний антипод.

Негативні приклади використовують при правовому, антиалкогольному вихованні, щоб показати недоцільність наслідування цих явищ. Виділяють такі прийоми виховання на негативному прикладі: громадський осуд, розвінчання негативного, протиставлення аморальним вчинкам високоморальної поведінки, розкриття на конкретних прикладах наслідків аморальної й асоціальної поведінки, організація на боротьбу з виявами морального зла.

При використанні методів цієї групи необхідно під час формування конкретних світоглядних понять, поглядів і переконань враховувати понятійну «базу» учнів, у процесі переконання впливати не тільки на розум, а й на емоційну сферу, наводити близькі й зрозумілі приклади, домогтися, щоб учні не тільки зрозуміли вихователя, а й погодилися з ним.

3. Методи організації діяльності, спілкування та формування досвіду суспільної поведінки

Для досягнення цілеспрямованого педагогічного впливу на учнів педагог має володіти методами організації їх діяльності. Вони дають змогу спиратися на безпосередню участь дитини в повсякденній діяльності, її взаємин з оточенням, емоційну сферу спілкування. Втілюючись у будь-якому виді діяльності, такі методи є джерелом морального досвіду, формування моральних мотивів поведінки в дітей.

До цієї групи методів належать: педагогічна вимога, громадська думка, вправи і привчання, прогнозування, створення виховних ситуацій.

Педагогічна вимога

Педагогічна вимога – педагогічний вплив на свідомість учнів з метою спонукати їх до позитивної діяльності або гальмування негативних дій і вчинків.

На думку А. Макаренка, без щирої, переконливої, гарячої і рішучої вимоги не можна починати виховання колективу. Вимога впливає не тільки на свідомість, а й активізує вольові якості, перебудовує мотиваційну і почуттєву сфери діяльності в потрібному напрямі, сприяє виробленню позитивних навичок і звичок поведінки.

Пред'явлені учням вимоги мають бути доцільними, зрозумілими й посильними. Водночас вони повинні випереджувати розвиток особистості, але їх висувають тоді, коли свідомість учня підготовлена до сприймання. Для цього роз'яснюють суть вимоги, переконують у необхідності й корисності її виконання. Водночас домагаються

позитивної реакції колективу на вимогу, розраховуючи, що він підтримає педагога, відповідно вплине на учня, якщо той з певних причин не захоче виконувати вимогу.

Водночас слід передбачити ситуацію, за якої ігнорування думки колективу, невиконання учнем вимоги педагога може залишити колектив байдужим до цього або він з інших мотивів не захоче втручатися в неї.

З дорослішанням учнів відповідно мають зростати вимоги до них. Ігнорування цього не сприяє становленню особистості.

Водночас вимога має бути справедливою. За такої умови учень без спротиву сприйматиме її та зацікавлено виконуватиме. Завищена, дріб'язкова, формальна або суб'єктивістська, яка є наслідком особистих примх педагога, вимога втрачає мобілізувальну роль, виховне значення, сприймається як несправедливість, результат упередженого ставлення.

Педагог повинен подбати про чіткість її формулювання: що, де, у якому обсязі, до якого часу, якими засобами і кому саме треба зробити. Така вимога достатньо ефективна, виховує персональну відповідальність, дисциплінує. Нечіткість, непереконливість, неконкретність вимоги спричиняє неорганізованість, безвідповідальність, унеможлиблює позитивний результат, вносить розлад у стосунки педагога з дітьми, а нерідко й підриває його авторитет.

Вимоги повинні стосуватися усіх сфер життєдіяльності учнів. Не можна, наприклад, вимагати чистоти і порядку в класі, а в майстерні дозволяти чинити навпаки. Тому однією з умов ефективного виховання вважають єдність вимог до учнів усього педагогічного колективу, яка має сприяти формуванню в них єдиних навичок і звичок поведінки. Дотримання вимог усіма в колективі є гарантією здорової морально-психологічної атмосфери, підвищує ефективність виховного процесу.

Ефективність вимоги залежить і від того, наскільки систематичною і послідовною вона є. За чітких умов формулювання вихованці постійно намагатимуться дотримуватися її, навіть якщо ніхто не нагадуватиме їм про це. Непослідовність, різноспрямованість вимог лише дезорієнтовуватиме їх.

За формою висловлення вимоги бувають **прямі й опосередковані**.

Прямі вимоги містять чітку вказівку щодо того, які дії та як їх потрібно виконувати. Висловлюють їх у безапеляційній (авторитарній) формі, рішучим тоном, що не терпить заперечень, підкреслюють інтонацією, мімікою. **Опосередковані** вимоги (порада, прохання, довіра, схвалення тощо) не стільки самі стимулюють відповідні дії, як викликані ними психологічні переживання, інтереси, прагнення. Їх поділяють на *три* групи. *Перша* пов'язана з позитивним ставленням педагога до вихованця (прохання, довіра, схвалення). *Друга* – не

передбачає чіткого ставлення вихователя до дітей, а базується на ставленні вихованця до стимульованої діяльності (порада, натяк, умовна вимога, вимога в ігровій формі). Третя група демонструє негативне ставлення педагога до діяльності вихованця, до вияву певних його моральних якостей (осуд, недовіра, погрози). Першу групу опосередкованих вимог називають позитивними, другу – нейтральними, третю – негативними.

Вимóга-прохання. Вона ефективна за хороших взаємин між педагогом та учнями, у яких домінують довіра і взаємоповага. За таких обставин вихованець вважатиме, що він виконує прохання за власним бажанням. Така вимога привчає учня до ввічливості, взаємодопомоги, піклування про інших, тобто розвиває потрібні для подальшого життя якості.

Вимóга-довіра. Її формулюють як доручення, підкреслюючи повагу до учня з боку педагога. Усвідомлюючи цю повагу, він проймається взаємною повагою до вчителя, вважає своїм моральним обов'язком сумлінно виконати його доручення-вимогу.

Вимóга-схвалення. Це дуже ефективний виховний прийом, оскільки вчасно висловлене схвалення ефективно стимулює діяльність дітей. Найчастіше її застосовують до учнів, які мають певні успіхи, маючи на увазі, що похвала педагога спонукатиме їх до поліпшення діяльності, формуватиме почуття власної гідності. За цієї ситуації, як і в багатьох інших, важливим є відчуття міри, ігнорування чого може негативно позначитися на самооцінці учня, його стосунках і навіть на атмосфері в учнівському колективі.

Вимóга-порада. Це апеляція до свідомості дитини, переконання її в доцільності, корисності пропонованих дій. Використовують при наявності необхідних умов: повазі дитини до думки педагога, здатності її зрозуміти, повірити в доказовість, правильність такої вимоги.

Вимóга-натяк. Вона є своєрідним поштовхом, що включає в дію сформовані якості дітей. Вдаються до неї, коли для одержання бажаного результату потрібен незначний виховний вплив. Виражають у формі жарту, докору, погляду або жесту.

Вимóга-недовіра. Вона належить до групи вимог, існування яких пов'язане з негативними емоціями. Полягає в усуненні педагогом учня від конкретної діяльності у зв'язку з невиконанням або незадовільним виконанням ним своїх обов'язків. Ефективність її залежить від авторитету педагога, а також від зацікавленості учня в певному виді діяльності.

Вимóга-осуд. Суть її в негативному ставленні педагога до конкретних дій і вчинків учня. Вона розрахована на стримування небажаних вчинків і стимулювання позитивних. Осуд може бути

висловлений у колективі або наодинці з учнем у формі докору, закиду або вияву гніву чи обурення.

Вимога-погроза. З огляду на те, що вимога сильно впливає на психіку дітей, тому її застосовують нечасто. Учні повідомляють, що за невиконання певного розпорядження до нього будуть вжиті відповідні заходи виховного впливу. Вимога має бути обґрунтованою, а невиконання її – зумовити відповідні санкції. Але вимога-погроза не повинна завдати дитині душевного болю, провокувати страх, пригнічення. Погроза має втілювати в собі добро як остаточну мету, щоб дитина відчула це, намагалася створити компромісну ситуацію (вибачилася, пообіцяла більше не чинити так).

Громадська думка

Громадська думка – система загальних суджень людей, яка виникає в процесі їх діяльності і спілкування та виражає ставлення до різних явищ, подій, що становлять загальний інтерес.

Громадська думка є також методом виховного впливу і результатом виховання. Особиста думка є складовою громадської. Тому основним завданням при використанні цього методу є формування думки особистості: системи поглядів, оцінних суджень, уміння висловлюватись, вести полеміку, критикувати і сприймати критику, прислухатись до думки інших, зіставляти, аналізувати їх, захищати свою думку і на цій основі втілювати її в загальну, відповідно вирізняючись на фоні загального судження як індивідуальність. За цієї умови громадська думка виконує формальну функцію.

Громадська думка є опорою в намаганні педагогічного колективу утверджувати норми моралі, сприяє активізації дій учнівського колективу, допомагає усвідомити учням значення певного виду діяльності, підвищує її ефективність, робить набутком усього колективу кращі зразки поведінки. Вона має бути колективною вимогою, формуватися заздалегідь, не чекаючи прояву негативного явища, бути спрямованою на тих, хто з нею рахується. Її обережно використовують щодо учнів з підвищеною емоційністю (не критикувати, а показувати вихід із складного становища).

Ефективність використання громадської думки як виховного методу залежить від макросфери (соціальної дійсності, засобів масової інформації) та мікросфери (колективу, групи, окремої особистості), а також особливостей діяльності колективу, індивідуально-психологічних характеристик учнів, які складають цей колектив.

Існують різні способи формування громадської думки. Найпоширенішим є забезпечення єдиних педагогічних вимог до учнів. Доцільно стимулювати учнів у культурі формулювання своєї думки (дипломатичність, коректність), критично, самостійно оцінювати думки та явища, аргументовано обстоювати власну позицію тощо.

Методи вправ і привчання

Вправляння – виконання учнем певних дій з метою вироблення і закріплення необхідних навичок та позитивних форм поведінки.

Застосування їх у вихованні не можна ототожнювати з вправами в процесі засвоєння основ наук. Термін «вправи» стосовно виховання має умовний характер, означаючи багаторазове повторення вчинків або дій, у яких виявляється відповідне до норм моралі ставлення до людей, колективу, оточення. Смысл вправляння полягає не в тому, щоб учень запам'ятав послідовність етапів своєї діяльності, а щоб норми моральних стосунків стали його звичкою, він швидко і правильно реагував на життєві обставини не тільки внаслідок логічного їх аналізу, а й завдяки почуттям, усвідомленню добра і зла.

Вправляння у сфері поведінки, як і будь-якій іншій, мають анатоμο-фізіологічну основу. Повторення протягом тривалого часу сприяє утворенню динамічного стереотипу, підтримання якого вимагає все менших зусиль. Стереотип закріплюється, і його важко змінити.

У школі учень щоденно вправляється у виконанні розпорядку дня і вимог шкільного режиму, навчальній і трудовій діяльності. Якщо в кожній сфері життєдіяльності він відчуватиме чіткі вимоги щодо виконання своїх обов'язків, це створить умови для щоденного вправляння в позитивній поведінці, вироблятиме відповідні навички і звички.

На практиці неможливо заздалегідь змодельовати виховні ситуації на всі випадки життя. Але слід подбати про достатню кількість доступних вправ для формування потрібних навичок і вмінь поведінки.

У педагогічній практиці не завжди є можливість і потреба очікувати, поки учень сам почне свідомо виконувати вимоги, яких він повинен дотримуватись з першого дня перебування в школі. Поки він усвідомить доцільність, справедливість і необхідність вимог, почне дотримуватись їх, його слід тактовно і неухильно привчати належно поводитися в конкретних життєвих ситуаціях. На перший план у таких ситуаціях виходить метод привчання.

Привчання – організація планомірного і регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх на звичні форми суспільної поведінки.

Методи вправ і привчання взаємозв'язані, адже спрямовані на засвоєння школярами соціального досвіду, формування в них системи вмінь і навичок. Практика свідчить, що особистість швидко засвоює норми і правила поведінки в суспільстві, але в конкретній діяльності в дітей виникають труднощі через брак умінь і навичок. Тому у вихованні потрібна система доцільних вправ, спрямованих на створення виховних ситуацій, які мають конкретний життєвий сенс. Наприклад, не можна виховати в дитини почуття сміливості лише через заучування поняття

«сміливість». Потрібна система вправ, спрямованих на подолання внутрішніх бар'єрів страху в конкретних ситуаціях.

Вправління учня в позитивних діях і вчинках відбувається і завдяки використанню доручень учням, виконання яких, потребуючи відповідних дій, вчинків, формуватиме в них відповідні навички і звички.

Застосування цього методу передбачає врахування індивідуальних особливостей учнів. Добираючи доручення, дбають, щоб його виконання сприяло розвитку у вихованців потрібних якостей. Наприклад, неорганізованим дітям доручають організувати справу, яка потребує ініціативи, зібраності. Одержавши доручення, учень повинен усвідомити його важливість для колективу і для себе, його самоорганізації та самоактивізації. Але доручення має бути адекватним його можливостям. Надто спрощене завдання викликає надмірну впевненість, непосильне – підриває віру у власні сили і можливості. З часом доручення ускладнюють за змістом і методикою його виконання. Педагог не тільки доручає учневі певне завдання, а й допомагає йому їх виконувати, доводити справу до кінця.

За тривалістю доручення поділяють на постійні та епізодичні. Постійні доручення доцільно давати учням, які мають необхідний досвід у їх виконанні, розвинене почуття відповідальності.

Ефективність доручення як методу виховання значною мірою залежить від організації контролю за його виконанням. Недостатній контроль сприяє формуванню безвідповідальності. Контроль може бути індивідуальним з боку педагога або фігурувати у формі звіту учня на зборах колективу, засіданні його активу. Важливо, щоб якість виконання доручення, старання учня при цьому були адекватно оцінені.

Метод прогнозування

Прогнозування – передбачення ситуацій (обставин, процесів, явищ, подій), які раніше не мали місця, але можливі в перспективі.

Прогнозування здійснюють в усіх сферах діяльності (сімейно-побутовій, науковій, економічній тощо). Воно виражається в проектуванні, моделюванні, плануванні, висуненні гіпотез, різноманітних передбачень, сприяє досягненню певної мети, результат якої залежить від мудрості та досвіду прогнозиста.

Під час прогнозування важливо враховувати інтереси, потреби, нахили кожної особистості. Якщо життя дітей насичене цікавими справами, усі вони згідно з їх інтересами визначають як улюблені. Поступово дитина сама навчиться передбачати індивідуальні перспективи. Прагнення до досягнення перспектив наповнює життя дітей доцільним змістом, формує в них внутрішню потребу дотримуватись правил суспільної поведінки.

Залежно від потреби прогнозування здійснюють на *близьку, середню, далеку перспективи*.

Близька перспектива полягає в прогнозуванні найближчих подій. Оскільки вона є зрозумілішою, доступнішою за інші її види, то ефективно впливає на свідомість кожної дитини, стимулює діяльність, допомагає долати труднощі, рухатися вперед. Діти не зможуть повноцінно жити, не бачачи попереду нічого радісного, захоплюючого, що спонукало б до діяльності – нових справ, цікавої роботи в гуртку, участі в змаганнях, походах. *Середня* перспектива полягає в проєктуванні подій певною мірою віддалених у часі. Очікування на них викликає піднесений настрій, спонукає до діяльності. Має виховний вплив, якщо події надається особливого значення, термін підготовки до неї тривалий. Але вона потребує відповідної концентрації, розподілу зусиль, волі, характеру. *Далека* перспектива спрямована на проєктування діяльності особистості, що триватиме протягом значного періоду, а інколи все життя. Наприклад, далекою перспективою учня є майбутня професія. Завдання вчителя полягає у вивченні інтересів, здібностей, нахилів учня, наданні порад, допомозі у виборі професії та відповідного освітнього закладу, де можна отримати бажаний фах.

У реалізації середньої та далекої перспектив важливо розподілити всю дистанцію на окремі етапи, досягнення яких сприятиме усвідомленню ефективності потрачених зусиль, заряджатиме на нові справи. Планування перспектив – важливий аспект прогнозування. Тому перед тим, як братись до організації справ, важливо допомогти дітям уявити не лише кінцеву мету, а й конкретні етапи на шляху до неї, відповідальних на кожному етапі, строки звіту.

Створення виховних ситуацій

Виховні ситуації – спеціально організовані педагогічні умови для формування в учнів мотивів позитивної поведінки чи подолання недоліків.

Ситуація стає виховною тоді, коли набуває виховного спрямування. Чим привабливіша, складніша, проблемніша вона для учня, тим більше зусиль він затратить на її аналіз, тим кращим буде результат. Виховні ситуації сприяють формуванню в учнів здатності уявляти себе на місці іншої людини, приймати найбільш доцільні рішення, узгоджувати з ними власні дії.

Такі ситуації є різноманітними за своїми особливостями: вербальні (наведення афористичних висловів, розповіді із моральною проблематикою, казкові сюжети і реальні події), уявні (створення учневих умов для аналізу ним своєї поведінки, оцінки певної події), конфліктні (в їх основі – гострі моменти, психологічні зриви, потрясіння), ситуації-задачі, ситуації-вправи (обговорення проблем ігрової ситуації, що спонукають учнів до певних дій, моральних вчинків).

Прийоми створення виховних ситуацій поділяють на **творчі та гальмівні**.

Творчі прийоми передбачають виявлення педагогом доброти, уваги та піклування, які сприятимуть пробудженню й активізації прихованих гуманних почуттів учня, зміцненню його впевненості у своїх силах, залученню до цікавої діяльності. **Гальмівні** прийоми постають як паралельна педагогічна дія, осуд, наказ, ласкавий докір, натяк, удавана байдужість, іронія, розвінчання, вияв обурення, попередження, вибух емоцій.

Вияв доброти, уважності і піклування. Їх використання особливо важливе в індивідуальній виховній роботі. Доброта, увага і піклування, допомога дорослих, товаришів породжує в дитини почуття вдячності, створює атмосферу взаємної поваги і довіри. Нерідко в деяких учнів бувають складні взаємини з батьками, вони не відчують родинного тепла, піклування про себе. Якщо педагог зуміє роз'яснити таким батькам і вони змінять ставлення до дітей, це позитивно позначиться на їх самопочутті, а також на поведінці в усіх сферах життєдіяльності.

Вияв уміння. Кожна дитина, маючи певні нахили, уподобання, інколи звертається до вчителя за консультацією з питань, що її найбільш цікавлять, чи просто шукає цікавого співрозмовника. І якщо педагог виявить свою компетентність, умілість у галузі, до якої небайдужий школяр, це викличе в нього захоплення, підвищить авторитет педагога.

Активізація прихованих почуттів. Кожна дитина, будучи небайдужою до свого становища в колективі, ставлення до себе дорослих і ровесників, переживає це по-своєму, нерідко приховуючи свої думки і почуття. Спостереження за поведінкою учнів, спілкування з ними, їх батьками допомагають з'ясувати, що особливо важливе для них. Знаючи про це, педагог повинен подбати про створення такої ситуації, яка б активізувала ці думки і почуття, зробила їх провідними, сприяла формуванню позитивних рис, достойної поведінки особистості.

Зміцнення впевненості у своїх силах. Майже кожна дитина часто виявляє невпевненість у своїх силах, заздалегідь будучи певною, що в неї нічого не вийде. Діти часто байдужі до зауважень учителів, почуваються неповноцінними, стають пасивними. Це ставить перед педагогом завдання мобілізувати здібності учня, зміцнити його впевненість у власних силах. Для цього створюють педагогічну ситуацію, у якій він міг би виявити себе, переконатись у своїх здібностях, продемонструвати товаришам свої успіхи. Упевнившись у собі, відчувши інтерес до себе і повагу однокласників, учень поступово починає виявляти почуття гідності, у нього з'являється бажання інакше поводитись, стати іншим.

Залучення учня до цікавої діяльності. Така діяльність повинна захопити учня, нейтралізувати схильність чи потяг до недостойних вчинків, заохотити до корисних справ. Важливо, щоб природне прагнення дітей до діяльності, бажання виявити себе, дати вихід своїй енергії мали позитивне спрямування. Тому в школі повинні працювати різні гуртки (предметні, спортивні, художні, технічні).

Паралельна педагогічна дія. Вона передбачає непрямий вплив на вихованця через колектив, у процесі якого негативні риси характеру чи поведінки долають не завдяки безпосередньому звертанню до учня, а організацією впливу на нього колективу. З цією метою педагог висловлює претензії до колективу, вимагаючи від нього відповідальності за поведінку кожного з його учасників. Колектив відповідно оцінює поведінку того, хто скомпрометував себе, і він змушений відповідно скоригувати свою поведінку.

Осуд. Учнівський колектив далеко неоднорідний за своїм складом. У ньому бувають діти зі складними характерами і неадекватною поведінкою. Педагог повинен добре знати таких дітей, причини і мотиви їх вчинків і відповідно реагувати на них. Дієвим у такому разі буває осуд дій і вчинків, поглядів і переконань на зборах учнів або віч-на-віч. Пережиті при цьому почуття змушують учнів у майбутньому стримувати себе і не допускати подібного, зобов'язують поводитися відповідально. Як і в інших ситуаціях, тут теж особливо важливими є такт і почуття міри, щоб не спровокувати відчуженості, самозамкнутості, обізленості молодої людини.

Удавана байдужість. Суть її полягає в тому, що педагог завдяки своїй витримці вдає, що не помітив недостойного вчинку і продовжує свої дії, наче нічого не сталося. Учень, здивувавшись, що на його вчинок не зреаговано, відчуває незручність і недоречність своєї поведінки.

Вибух. Використовують цей прийом для перевиховання учнів, на підставі глибокого знання їх індивідуальних особливостей, володіння належною педагогічною технікою його застосування. Мета його полягає в несподіваному створенні таких педагогічних обставин, за яких швидко і докорінно перебудовується особистість. Він постав як миттєве руйнування негативних якостей, негативного стереотипу поведінки дитини в процесі бурхливих емоційних переживань. Цей педагогічний прийом запровадив А. Макаренко, який зазначав: «Під вибухом я зовсім не розумію такого положення, щоб під людину підкласти динаміт, підпалити і самому тікати; не чекаючи, поки людина злетить у повітря. Я маю на увазі раптову дію, яка перевертає всі бажання людини, усі її прагнення».

Такі психологічні зміни можуть відбутися тільки за педагогічних обставин, здатних викликати в учня сильні почуття. Для цього педагогу необхідно добре знати вихованця, щоб вплинути на головне почуття

(радість, смуток, сором, гнів тощо), під впливом якого він по-новому оцінюватиме себе, усвідомить необхідність поводитись інакше.

4. Методи стимулювання діяльності й поведінки

У своїй сукупності ці методи покликані регулювати, коригувати і стимулювати діяльність та поведінку вихованців. Найефективніші серед них – гра, змагання, заохочення і покарання.

Гра – один із видів діяльності дитини, що полягає у відтворенні дій дорослих і стосунків між ними.

Види ігор визначають на основі різнопланової діяльності дітей: *ігри-дозвілля* (ігри за власним бажанням), *ігри педагогічні* (організовані з метою вирішення навчально-виховних завдань).

Залежно від того, наскільки гнучкими, динамічними, творчими, регламентованими є рольові дії, правила і зміст, колективні розважальні ігри поділяють на групи:

1. *Ігри творчі*: сюжетно-рольові, конструкторські, драматизації з вільним розвитком сюжету, ігри-жарти, ігри-розиграші.

2. *Ігри за визначеними правилами*: рухові, хороводні, спортивно-змагальні, настільні.

Педагогічні ігри диференціюють відповідно до педагогічної спрямованості: *дидактичні* (організують у процесі навчання), *творчі педагогічні* (розроблені педагогом з метою досягнення конкретних виховних завдань).

Головною умовою успішного застосування ігор є активне залучення учнів не лише до гри, а й до процесу створення її. Щодо створення нового оригінального ігри поділяють на такі, яким не вистачає інформації; умови яких потребують доповнення; у яких відомо лише сюжет; із суперечностями змісту; із запланованими помилками у змісті (задля виправлення помилок); із запланованим сюжетом і умовами, результати яких визначають учасники. Існують різні методики організації та проведення педагогічних творчих ігор, але основні елементи їх спільні – розробка сценарію, розподіл ролей, визначення виховних цілей.

На практиці проведення творчої гри відбувається за такими етапами:

а) педагог розповідає про гру, що допомагає апробувати її модель на сприйнятті дітей, залучає їх до обговорення плану (уточнення ролей, створення уявних ситуацій тощо);

б) розподіл ролей (можливі різні варіанти: вибір ролі за бажанням, колективне обговорення кандидатур на певні ролі, визначення ролі у формі доручення);

в) розробка плану гри за певним сюжетом;

г) власне гра;

д) завершення гри і підбиття підсумків.

Для збереження стійкого інтересу дітей до гри доцільно використовувати умовну ігрову термінологію, різновиди впливу в ігровій формі (вимогу, заохочення тощо), елементи колективного змагання.

Використовуючи гру як важливий навчально-виховний чинник, необхідно дотримуватися таких психолого-педагогічних умов:

1. Визначення творчого потенціалу гри. Передбачає з'ясування її доцільності для певного періоду розвитку особистості, колективу класу; з'ясування чітких показників якостей особистості, на розвиток яких спрямована гра.

2. Визначення місця (клас, школа, пришкольний майданчик тощо) і часу проведення, кількості учасників (весь клас, мікрогрупи тощо). Залежать вони від умов проведення та творчого характеру гри.

3. Забезпечення психологічної комфортності і природності гри. Вона має бути бажаною, зручною і приємною для учасників. Важливо, щоб вона була органічно пов'язана з тематичним періодом чи змістом попередніх форм роботи, уникала невмотивованих ситуацій. Доцільно при цьому подбати про творчу післядію, нову гру чи іншу форму роботи. Наприклад, для інсценованої розповіді-експромту післядією може бути конкурс на кращий текст.

4. Урахування вікових та анатомофізіологічних властивостей учасників гри. Передбачає попередню діагностику рівня сформованості якостей дітей, що потребують розвитку.

5. Захист людської гідності, морального самопочуття кожного учасника. Передбачає аналіз впливу гри на свідомість, емоційні враження учнів. Потрібно співставляти емоційну навантаженість гри з денним режимом учнів, моральною ситуацією в колективі.

6. Визначення місця вчителя під час проведення гри. Роль і місце вчителя будуть змінюватися залежно від рівня сформованості якостей особистості учасників гри, їх віку, часу спільної діяльності. Якщо на початку співпраці з дітьми вчитель є керівником, інструктором, суддею, то поступово він повинен ставати радником або навіть спостерігачем. Хоча можливі ситуації, за яких педагог змушений змінити рольову позицію і знову взяти керівництво грою на себе.

7. Цілеспрямоване поширення прав учасників гри. Вони стосуються вибору гри (її назви, сюжету), зміни умов гри, її модернізації, вироблення нового змісту. Вищим виявом розвитку творчої активності учнів є бажання створити власну гру.

Урахування цих особливостей потребує від учителя постійного контролю за процесом створення, проведення і аналізу ігрової навчальної діяльності.

Змагання – природна схильність дітей до здорового суперництва й самоутвердження в колективі.

Забезпечує випробування людиною своїх здібностей, відчуття товариської взаємодопомоги, передбачає облік і порівняння результатів діяльності, заохочення її учасників, сприяє розвитку нахилів, духовних якостей дитини, спонукає до наслідування загальноприйнятих норм поведінки. Змагання супроводжують позитивні та негативні емоційні реакції: захоплення, радість з приводу успіхів, скептицизм, байдужість, заздрість тощо. Тому слід враховувати позитивні (спосіб згуртування колективу, розвиток моральної мотивації діяльності) і негативні впливи (відсутність боротьби за досягнення спільного успіху, взаємодопомоги та співпраці, що зумовлює розлад у колективі). Важливими умовами проведення змагань є демократичний підхід до ідеї змагання, висвітлення його результатів, залучення учнів до обговорення й аналізу, їх матеріальне і моральне стимулювання.

Змагання бувають *індивідуальними* і *колективними*. Формами індивідуального змагання є предметні олімпіади, конкурси дитячих творів, малюнків, виставки, індивідуальні види спортивних змагань тощо. У виховному плані вони стимулюють діяльність, що ґрунтується на індивідуальних мотивах та особливостях. Формами *колективного* змагання є ігри (футбол, волейбол тощо), конкурси художньої самодіяльності (внутрішкільні, міжшкільні, районні тощо). Підбиваючи підсумки змагань, відзначають дітей, які досягли успіху, й тих, хто через недостатній рівень підготовки відстав, але докладав максимум зусиль.

Заохочення – схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення.

Полягає в тому, що відчуття задоволення, радості, зумовлені громадським визнанням зусиль, старань, досягнень зміцнює впевненість у своїх силах, викликає приплив енергії, піднесений настрій, готовність до роботи, забезпечує хороше самопочуття.

Серед основних видів заохочення виділяють: схвалення, виражене короткою реплікою-ствердженням, що дитина діє правильно, її вчинок позитивний («Так», «Молодець!», «Правильно!»); похвала, що є розгорнутою оцінкою, яка супроводжується аналізом дій дитини («Ось бачиш, Сашко, ти постарався і вже вчишся краще»); нагорода, що є більш значним заохоченням, яке застосовують за необхідності відзначити особливі досягнення, вчинки (закінчення навчання з відзнакою, перемога в змаганнях); важливе доручення, яке свідчить про довіру вчителя і викликає особливе натхнення в учня, спонукає до діяльності; авансування особистості, яке застосовують стосовно тих, кого рідко або ніколи не заохочують, хто не переживав позитивних емоцій від похвали дорослих. Але заохоченням «авансом» не слід зловживати.

Не всяке заохочення активізує процес виховання учнів. Воно має виховну силу тільки за дотримання певних умов:

1. Своєчасність похвали за позитивні зрушення. Часто похвала справляє особливий ефект, коли дитина ще не досягла помітних успіхів у поведінці, але виявляє прагнення до цього. Відзначення хоча б незначних позитивних змін, невеликої перемоги учня над собою підвищує його самоорганізацію, спонукає його до відповідної діяльності та поведінки. Байдужість педагога до перших успіхів учня може негативно позначитись на всьому процесі виховання.

2. Об'єктивність заохочувального впливу. Непідкріплена справжніми успіхами похвала негативно впливає на особистість (перехвалювання розвиває самовдоволеність, протиставлення себе колективу), а також на навколишніх (незаслужена похвала підриває довіру до вчителя). При цьому враховують не тільки результати діяльності, а й те, наскільки сумлінним був учень, скільки затратив на неї праці (ступінь його зусиль). Адже в учнів різний досвід і рівень розвитку, одним одна й та ж справа дається легко, іншим набагато важче. Необ'єктивність при оцінюванні призводить до конфліктів.

3. Опора робиться на громадську думку. Вплив заохочення ефективний, якщо думка педагога збігається з думкою дітей.

4. Гласність. Передбачає оприлюднення результатів (особистих досягнень учня, підсумків змагання) на кожному етапі. Засоби, що сприяють гласності: шкільне радіо, преса, збори тощо.

5. Врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Діти молодшого шкільного віку мають більшу потребу в заохоченні, схваленні вчинків, ніж старшокласники.

Покарання – осуд недостойних дій та вчинків з метою їх припинення, запобігання в майбутньому.

Покарання, як і заохочення, слід використовувати тільки як виховний засіб. Воно має викликати в учнів почуття сорому і провини, намір не повторювати подібного. Покарання, що принижує їх гідність, не дасть позитивного результату. Знаючи учня, розуміючи його духовний стан і мотиви, що спонукають до певних вчинків, вчитель може визначити необхідність і міру покарання.

Беручи за основу особливості впливу на учня, виділяють такі *види покарань*: покарання-вправлення (наприклад, погане виконання обов'язків чергового в класі карається додатковим чергуванням); покарання-обмеження (обмеження щодо отримання певних благ: можливості поїхати на екскурсію, тимчасова заборона відвідування спортивної секції); покарання-осуд (попередження, догана з визначенням певних строків на виправлення); покарання-умовність (наприклад, учня залишають на певний час у кабінеті директора для

обдумування свого вчинку); покарання-зміна ставлення (більш суворий тон вчителя під час аналізу вчинку, суворий погляд).

Порушення правил поведінки, режиму передбачає застосування з метою покарання догани за наказом директора школи, зниження оцінки за поведінку. Найсуворіше покарання – виключення порушника зі школи за систематичне скоєння вчинків, які не дають йому права перебувати в шкільному колективі (злодійство, хуліганство тощо).

Покарання має бути гуманним, таким, що не ображає людську гідність, ґрунтуватися на добродушності педагога і повазі до особистості дитини. Воно повинне викликати в учня переживання, почуття провини, докори совісті, прагнення змінити поведінку, підвищувати його відповідальність за власну поведінку, зміцнювати дисциплінованість, розвивати неприйняття негативного, здатність протистояти негідним бажанням.

5. Методи самовиховання

З народження дитина поступово залучається до складного процесу соціологізації – оволодіння певною сумою соціального досвіду, усвідомлення себе як особистості. Під впливом різноманітних потреб у неї виникає прагнення до самовдосконалення, яке задіює соціально-психологічний механізм самовиховання.

Самовиховання – систематична і цілеспрямована діяльність особистості, орієнтована на формування і вдосконалення її позитивних якостей та подолання негативних.

За словами В. Сухомлинського, «у вихованні особистості одна з провідних мелодій належить самовихованню». Воно «потребує дуже важливого, могутнього стимулу – почуття власної гідності, поваги до самого себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Самовиховання можливе тільки за умови, коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу – доброго слова, поради, ласкавого чи докірливого погляду. Не може бути й мови про самовиховання, якщо людина звикла до грубості й реагує тільки на «сильне» слово, окрик, примус. За самою суттю своєю самовиховання передбачає віру людини в людину, звертання до честі й гідності особистості. Педагогічне керівництво самовихованням – це насамперед стосунки між педагогом і вихованцем, пройняті глибокою взаємною вірою в добрі наміри».

Самовиховання починається з самоусвідомлення – усвідомлення людиною себе як особистості, свого місця в суспільній діяльності. Структурно воно постає як єдність пізнавальної (самопізнання), емоційно-оцінної (самоствлення) і дієво-вольової, регулятивної (саморегуляція) внутрішньої діяльності людини. Головною при цьому є вольова сфера, яка забезпечує саморегуляцію її внутрішнього світу,

активізує діяльність залежно від мети, установок, мотивів поведінки, практичних завдань.

Самопізнання – процес відкриття себе, пізнання свого внутрішнього світу, сильних і слабких сторін своєї особистості.

Девіз «пізнай самого себе» був викарбуваний на арці Дельфійського храму в V ст. до н. е. в Греції. Він означав: пізнай волю богів у своїй долі, підкорись їй. Давньогрецькі мислителі часів Платона трактували його як необхідність пізнати своє призначення, розкрити свої можливості, передбачити свою поведінку.

Важливим етапом у процесі самопізнання є самовизначення учнем своєї спрямованості, темпераменту, характеру, здібностей.

Самовизначення спрямованості (вибіркове ставлення людини до дійсності) передбачає з'ясування життєвих цілей, ідеалів, ціннісних орієнтацій («У якій галузі вважаю себе знавцем?», «Які блага хочу мати, яке становище посісти?», «Чого не вистачає для задоволення життям?»), провідних потреб («Чого найбільше прагну?», «Які в мене інтереси, звички?») і мотивів поведінки.

Самовизначення темпераменту здійснюють за системою показників, розроблених на основі вчення І. Павлова, вважаючи темпераментом індивідуально-типологічну характеристику людини, що виявляється в силі, напруженості, швидкості та врівноваженості перебігу психічних процесів. Кожен учень може визначити тип темпераменту, внести корективи у свою поведінку. Аналізуючи темперамент, слід звертати увагу на те, що перешкоджає учневі в навчанні, спілкуванні з людьми.

Самовизначення характеру передбачає з'ясування найзагальніших його властивостей: сили (уміння добиватися поставленої мети, переборювати труднощі, відстоювати переконання, виявляти мужність), слабкості (легкодухість, вагання, нерішучість, нестійкість поглядів, піддатливість), оригінальності (своєрідність особистості), цільності (комплекс ставлень людини до різних проявів життя, єдність слова і діла), твердості (послідовність, наполегливість у досягненні мети, відстоювання поглядів).

Характер – комплекс психічних особливостей людини, що виявляються в її поведінці та діяльності, ставленні до суспільства, праці, колективу, до себе.

Самовизначення здібностей охоплює з'ясування особливостей і видів мислення: технічного (сприяє вирішенню технічних завдань), наукового (виявляється у вирішенні теоретичних, наукових проблем), художнього (художнє відображення навколишнього світу); розумових дій (аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення тощо); дієвості знань (уміння застосовувати, збагачувати знання); виду пам'яті: рухової (відтворення рухів), музичної (відтворення музичних творів), емоційної

(пам'ять на почуття), образної (пам'ять на уявлення, картини природи, звуки, запахи) тощо.

Здібності – потенційні можливості людини, які забезпечують їй більш високі, ніж в інших людей, показники в діяльності.

Збагачення знань особистості відбувається через самоосвіту, чому сприяють систематичне читання, опора на результати освіти, здобуття нових знань, вдосконалення розумових здібностей, умінь і навичок шляхом самостійної роботи.

Самоосвіта – процес набуття знань у процесі самостійної роботи поза систематичним навчанням у стаціонарному освітньому закладі.

Вона не лише збагачує знаннями, але й сприяє виробленню навичок ефективного використання їх. При самоосвіті джерелами здобуття знань є наукова література, пізнавальне спілкування з товаришами, дорослими, засоби масової інформації, екскурсії, робота на комп'ютері.

Самопізнання як складний процес внутрішньої роботи над собою передбачає такі його методи, як *самоспостереження, самокритика, самоаналіз*.

1. *Самоспостереження*. Виявляє себе як спостереження індивіда за своїми діями, вчинками, думками, почуттями. Ґрунтується на загальній спостережливості. З урахуванням цього педагог повинен формувати в учнів здатність бачити переживання людей (як проявляється горе, радість, задума тощо), розуміти їх.

Види самоспостереження:

– *ретроспективне* – відновлення в пам'яті подій, що відбулися. Оскільки повнота враження зберігається 3–4 години, а потім відбувається спотворення пам'яттю пережитого і почутого, під час самоспостереження слід звернути увагу на те, що доведеться згадувати.

– *пряме* – спостереження подій, що відбуваються. Воно найбільш суб'єктивне, потребує вміння прогнозувати діяльність, подію, передбачати перебіг розмови, зустрічі, конфлікту тощо;

– *повторне* – відновлення подій з метою уточнення, доповнення вражень особистості від своїх дій.

З метою досягнення чіткості в процесі самоспостереження використовують самоопитування (відповіді на запитання: «Що відбулося?», «Коли саме?», «У якій послідовності розвивалися події?», згадування (порівняння того, що запам'яталось, із нотатками в щоденнику, спогадами), самоанкетування, самотестування (відповіді на власні запитання), порівняння (зіставлення сказаного іншими із власними спогадами і нотатками), уявне повторення того, що відбулося (уявне моделювання ситуації, подібної до тієї, за якої відбулася подія).

2. *Самокритика*. Означає вона процес опрацювання результатів самоспостереження за допомогою самоаналізу і самооцінки. Дитина не

тільки розмірковує, а й критично оцінює себе, своє становище в суспільстві, природі, колективі, у сім'ї, у стосунках з учителями. Критична самооцінка буває емоційною, недостатньо об'єктивною. В одних випадках вона взагалі відсутня, в інших переважає комплекс неповноцінності. Діти критично осмислюють свою поведінку та внутрішній світ за допомогою внутрішнього монологу (інтроверти), задушевної бесіди з друзями (екстраверти). Внаслідок самокритики відбувається наближення індивіда до об'єктивної самооцінки.

3. *Самоаналіз*. Охоплює аналіз власних думок, почуттів тощо. Він є ефективним методом з'ясування причинно-наслідкових зв'язків у діях і вчинках. Адже одна і та сама дія може бути результатом різних спонукальних сил (якостей особистості, способу життя, стресового стану). Людина завжди має зосереджуватись на головній причині, яка зумовлює певну поведінку. Прагнення до самоаналізу допомагає особистості орієнтуватись у життєвому середовищі, самостверджуватись, посилює в поведінці владу розуму над емоціями, комплексами, інстинктами.

Самоствавлення – ставлення людини до самої себе. Ставлення до себе може бути глобальним (самоповага) і частковим (аутосимпатія, самосимпатія).

Самоповага – особисте оцінне судження, виражене в позитивному ставленні індивіда до самого себе.

Будучи наслідком розумових операцій (аналізу, синтезу, порівняння), вона формується на основі усвідомлення особистістю своїх чеснот, результатів діяльності, ставлення навколишніх, виявляється в самооцінці.

Самооцінка – оцінювання особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей.

Вона є важливим регулятором поведінки. Від самооцінки залежать взаємини людини з її оточенням, її самокритичність, самовимогливість, ставлення до своїх успіхів і невдач. Впливає на ефективність діяльності людини і подальший розвиток її особистості.

Самооцінка буває *правильною* (адекватною, коли думка людини про себе збігається з тим, ким вона насправді є) і *неправильною* (неадекватною, коли людина оцінює себе не об'єктивно, її думки про себе різко розходяться з тим, якою її вважають інші). За ступенем адекватності самооцінка буває *об'єктивною, заниженою, завищеною*.

Знаючи тип самооцінки, учитель може її регулювати, а учень набувати навичок саморегуляції. Людина із *заниженою* самооцінкою відчуває себе нездатною на серйозні справи, невдахою, не хоче братися ні за що нове, оскільки боїться, що в неї нічого не вийде. Вона уникає ризику, не вірить в успіх, не намагається щось змінити у своєму житті. Таких людей характеризують заниження почуття власної гідності,

боязнь помилок, мрійливість про фізичну досконалість. У спілкуванні з іншими турбуються про враження, яке вони справляють, бувають інколи надмірно балакучими і зарозумілими, інколи пригніченими і несміливими, схильними до самозгубної поведінки (вживання наркотиків, алкоголю). Багато з них нездатні сприймати критику, впадають від неї в розпач.

Людина з високою самооцінкою бачить себе господарем становища, вважає себе неповторною особистістю. Вона часто зважується на ризик, тому що прагне насиченого життя, нових знань, вражень, досвіду, що допоможе їй самоствердитись на новому якісному рівні. Її важко образити, вибити з рівноваги, збити з вибраного шляху. Вона цілеспрямовано і наполегливо йтиме до мети. Знаючи собі ціну, вона врівноважено ставиться до чийось успіхів. Суперництво особистостей розглядає як засіб для саморозвитку, самообілізації на вищому рівні, що неминуче забезпечить нові результати. Характерні особливості: впевненість у своїй винятковості, здатність вчитися на власних і чужих помилках, врівноважене сприйняття компліментів і критики, безпосередність у спілкуванні з іншими, відчуття внутрішньої гармонії, турбота про своє фізичне й емоційне здоров'я, духовне зростання.

Способи виявлення самооцінки поділяють на:

– *прямі*: ранжування учнів класу на основі їх значущості (за успішністю, особистісними якостями), визначення учнем свого місця серед однокласників. Правильність самооцінки визначають, зіставляючи результати ранжування й оцінювання вчителя;

– *опосередковані*: незалежне оцінювання (учитель або однокласники оцінюють учня за певною шкалою, після цього пропонують йому зробити самооцінку, одержані результати порівнюють), визначення рівня претензій (розкладають картки із завданням різного ступеня складності – найлегші, середні, найскладніші). Учневі пропонують вибрати будь-яке із завдань, виконати його, результати продемонструють рівень претензій і самооцінки.

Саморегуляція (лат. *regulare* – налагоджувати) – здатність людини керувати собою на основі сприймання й усвідомлення актів своєї поведінки та психічних процесів.

Контроль педагога за психічними станами дітей має переростати в самоконтроль вихованця. Педагогічний вплив досягає мети, якщо перетворюється на самовплив, саморегуляцію дитиною емоційної сфери та фізичного стану організму.

У процесі організації саморегуляції учнів навчають спеціальним прийомам роботи над собою. *Самопідбадьорення* – звернення до себе з метою зміцнення впевненості в собі. При цьому використовують

самозаспокоєння, навіювання впевненості в досягненні мети, орієнтацію на улюбленого героя, авторитетних людей. *Самосхвалення* – переконання себе в чому-небудь завдяки добору відповідних доказів та аргументів. За допомогою цього регулюють психічні стани, вчинки через засудження себе, проявів своєї поведінки та спонукання до змін. Це дискусія із самим собою – висунення, порівняння аргументів і контраргументів на користь того, чого хочеться і що необхідно. *Самонаказ* – веління самому собі як засіб вироблення самовладання й уміння керувати собою. Ефективність його підвищується при поєднанні з переконанням, коли знаходять нові докази й аргументи на користь самонаказу. *Самовладання* – здатність до самоспостереження й контролю за внутрішніми інтелектуально-емоційними й психофізіологічними процесами. Зміцнює волю, організовує поведінку, стимулює свідоме виявлення сміливості, відваги. *Самообмеження* – здатність відмовитись від бажаного (особистого задоволення, зручності), коли це зумовлено зовнішньою потребою, або на користь чогось чи когось іншого. Це сприяє набуттю досвіду людяності, одержанню влади над собою, подоланню жадібності, егоїзму. *Самонавіювання* – процес навіювання, адресований самому собі, за якого суб'єкт і об'єкт навіювального впливу одна й та ж особа. Підвищує рівень саморегуляції, дозволяє суб'єкту викликати в себе певні відчуття, керувати процесами уваги, пам'яті, емоційними реакціями. Від ефективності самонавіювання залежить впевненість, віра людини в себе. *Самостимулювання* – перетворення реального на бажане за допомогою власних зусиль. Стимулюючи себе, дитина прагне відкрити нове, опирається на самолюбство, самосвідомість, волю, радість від громадського визнання своїх вчинків. Самоконтроль – свідоме регулювання поведінки, мотивів, на основі виявлення відхилень у думках, почуттях, вчинках, діях від загальноприйнятих вимог. Передбачає самоаналіз, самооцінку, самокритику, самообмеження. Перетворившись на звичку, він стає особливо ефективним. Тому роль педагога полягає у формуванні в учнів систематичного самоконтролю за зовнішнім виглядом, культурою мови, поведінки тощо.

Самовиховання є завершальним етапом шкільного виховання особистості. Цей процес супроводжуватиме її на наступних етапах саморозвитку і самовдосконалення. Уміння адаптуватися, орієнтуватися в непередбачених життєвих ситуаціях, вступати в боротьбу із здавалось би непереборними обставинами чи свідомо обходити небезпеки, вирішувати конфліктні ситуації за допомогою компромісів, не розгублюватись в екстремальних життєвих ситуаціях тощо – саме до цього слід готувати дітей, озброюючи їх методами самовиховання.

6. Генетико-моделювальний метод виховання

На відміну від традиційних методів, він не лише впливає на зміст виховання, а й передбачає спосіб досягнення виховної мети, забезпечує таку систему впливів, яка зумовлює прогнозованість і керованість виховного процесу. Виховання він розглядає як керівництво індивідуальним становленням людської особистості. Цей метод передбачає інтенсифікацію процесу самоусвідомлення і самозміни вихованця в контексті поставленої моральної вимоги. Крім власне розвивальної функції, він виконує ще й організаційну, постаючи як певний спосіб організації виховної дії та діяльності дитини. Головне в ньому – вплив соціального середовища на її поведінку. Мається на увазі, що емоційний образ етично-моральної вимоги відповідно спрямовує діяльність і поведінку дитини.

За пред'явленою вихованцеві соціальною вимогою фігурують авторитетні особи – педагог чи батьки. Від характеру взаємин між ними і дитиною залежатиме успіх виховного процесу. Цей аспект виховної взаємодії відображає принцип Я – Ти – ставлення. У реалізації цього наголос робиться не на «Я» чи «Ти», а на їх взаємозв'язку, який трансформує два особистісних світи в один.

Оскільки рівність між дорослими і дитиною відносна, тому дорослий повинен бути ініціатором спілкування. Водночас дорослі, орієнтуючись у виховному процесі на співпрацю з дітьми, враховують їх думку, відгукуються на їхні проблеми, підтримують вияви самостійності. Такі взаємини можуть розвиватися на основі одного з інваріантів, які надаватимуть виховному процесу більшої прогнозованості й ефективності.

Інваріант 1 – формування в дитини здатності й бажання усвідомлювати себе як особистість. Завдання – допомогти дитині усвідомити себе як особистість має стати головним для педагога, без чого неможливе формування вихованця як суб'єкта власного морально-духовного розвитку. Але дитина тільки має стати особистістю, у неї ще не розвинено базових особистісних цінностей. Структура образу «Я» дитини переважно емоційно-чуттєва, і чим молодший її вік, тим ця особливість виявляється яскравіше. Тому треба створювати виховні ситуації, які викликали б у дитини позитивні емоції, оскільки негативні руйнують особистість.

Інваріант 2 – культивування у вихованця усвідомлення цінності іншої людини. Шкільний вік сприятливий для виховання в дитини такого розуміння. Стійке прагнення, яке з часом набуває поведінкової звички, перетворюється на почуття любові до людини і виявляється в різноманітних добродійних вчинках. Це почуття має бути безумовним, не пов'язаним з вигодою.

Інваріант 3 – формування у вихованця образу «хорошого іншого». Розробляючи виховну стратегію, педагог виходить з основної потреби дитини – мати друзів-товаришів, які поділяють її захоплення, чий статус в основному відповідає її статусу, тобто мати взаємини-приятелювання. Така спрямованість дитячих міжособистісних стосунків може позитивно впливати на моральну вихованість і поведінку дитини за умови формування в неї чіткого образу товариша. Такий образ виникає й розвивається в процесі спільних дій, в ігрових, побутових ситуаціях, у навчанні тощо.

Інваріант 4 – використання «ефекту генерації» у виховному процесі. Поняття «ефект генерації» фіксує внутрішній процес генерування вихованцем знань-суджень морально-духовного змісту. Йдеться про таке спрямування виховного процесу, коли дитині не нав'язують чужих моральних норм, стандартів, етичних правил, вимог, а вона час від часу сама їх активно творить. Здобуті самостійно знання емоційно збагачуються, позитивно переживаються, чуттєво забарвлюються, набувають особистісного сенсу.

Формулюючи моральні судження, вихованець мусить «приміряти» їх до себе, вони мають стати його моральним надбанням. Тому в цьому процесі переважає моральна рефлексія (самоаналіз), яка мусить бути достатньо глибокою.

Інваріант 5 – використання у виховному процесі «ефекту присутності». Категорія «присутність» означає вплив педагога на дитину своєю сутністю, своїми духовними надбаннями. Тобто, присутність вихователя – це «робота собою» як основним виховним засобом, що унеможлиблює будь-яке научування дитини.

Бути присутнім – означає виявляти цілковиту сконцентрованість своїх сутнісних сил, спрямовувати їх на дитину, віддаватися повністю своєму задуму. Як виховний засіб, присутність педагога вимагає відповідного контакту з дитиною.

Інваріант 6 – культивування у вихованця досвіду свободи самому вирішувати різні проблеми. Вміння вихованця самостійно вирішувати, діяти згідно з певною етичною нормою реалізується між двома центрами – змістом соціальної вимоги і суб'єктом, який мусить зайняти морально значущу, відповідальну й активну позицію щодо неї.

Яким би духовно цінним не був зміст вимоги, він не може сам по собі спонукати дитину прийняти вільне рішення, оскільки завжди наштовхується на опір з боку самосвідомості вихованця. Саме від суб'єкта залежить, буде вимогу сприйнято чи ні. Важливо, у руслі якого ставлення – узгодженості чи конфронтації – до соціальної вимоги формується довільне рішення.

В усвідомленні вихованцем власного «Я» важливим також є ставлення до себе як до активного суб'єкта, котрий живе за принципом:

«Якщо не я, то хто ж?». Таке ставлення може сформуватися через сукупність відповідальних вчинків, ланцюг особистісних рішень. І саме рішення, над яким працює вихованець у певний момент, є важливою сходинкою до подібної моральної позиції в повсякденні.

Інваріант 7 – культивування зворушливого виховного впливу внаслідок використання таких категорій, як совість, любов до інших, піклування про них, рівень усвідомлення свого «Я». Лише сильні почуття здатні духовно вдосконалити особистість. Виходячи з цього, культивують проникаюче, зворушливе виховання, що постає як виховання вищої людської духовності, ґрунтується на піднесених почуттях насолоди, натхнення, осяяння.

Для цього створюють ситуації, які б актуалізували глибинні резерви душі, що в розміреному буденному житті виявляється зрідка. Дитину спонукають до вчинків, завдяки яким вона набуватиме стану піднесення, захоплення, переживатиме красу вчинку. Усе це передбачає формування в дитини ставлення до шляхетного вчинку як до сенсу свого життя. Осяяння через переживання надпочуттів може бути властивим і людині-егоїстові, прагматикові, і тоді вона теж поводитиметься благородно.

Педагогічні умови використання методів виховання

У процесі виховання не може бути стандартних ситуацій і стандартних підходів до використання способів виховного впливу. Адже педагогіка є насамперед мистецтвом. Тому слушною залишається думка А. Макаренка: «... ніякого засобу не можна розглядати відокремлено від системи. Ніякого засобу взагалі, хоч би який ви взяли, не можна визнати ні добрим, ні поганим, якщо ми розглядатимемо його окремо від інших засобів, від цілої системи, від цілого комплексу впливів».

У використанні методів виховання не може бути конкретних рецептів. Треба вивчати закони психічних явищ, зіставляти власні дії з соціально-психологічними законами та обставинами. Дбаючи про оптимальний вибір методу, слід мати на увазі, що жоден з них не слід універсалізувати, а використовувати систему методів. Вибір конкретних методів має узгоджуватися із завданнями і змістом виховного заходу, конкретними умовами, у яких здійснюється виховний вплив, відповідати індивідуальним та віковим особливостям учнів, враховувати особливості учнівського колективу.

Класифікація методів виховання

Методи формування свідомості особистості	Методи організації діяльності формування досвіду суспільної поведінки	Методи стимулювання поведінки і діяльності	Методи контролю, самоконтролю, самооцінки, діяльності й поведінки
<i>Лекція Бесіда Диспути Приклад</i>	<i>Педагогічна вимога Громадська думка Привчання Вправи Створення виховних ситуацій Ділові ігри</i>	<i>Змагання Заохочення Покарання</i>	<i>Спостереження Самоаналіз Тести Індивідуальні бесіди Анкетування Самосуд Самопереконання</i>

Практичне заняття № 5 (2 год.)

МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

ПЛАН

1. Методи, прийоми і засоби виховання.
2. Методи формування свідомості особистості.
3. Методи організації діяльності, спілкування і формування досвіду суспільної поведінки.
4. Методи стимулювання діяльності і поведінки.
5. Методи самовиховання.
6. Генетико-моделювальний метод виховання.

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 70–101.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 64–89.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 35–77.
4. Практичні завдання до самостійного вивчення курсу «Теорія та методика виховання». Для студентів спеціальності 013 «Початкова

освіта» / укладач Товканець Г. В. Мукачево: РВЦ Мукачівського державного університету, 2018. С. 21–22.

5. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 79–116.

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять

Методи виховання, методи формування свідомості особистості, методи організації діяльності, спілкування і формування досвіду суспільної поведінки, методи самовиховання, генетико-моделювальний метод виховання, самовиховання

Завдання 2. Розгляньте питання «Поняття форми виховної роботи» (на допомогу див. список літератури – позиція 3, с. 66–77). Заповніть таблицю. З'ясуйте зміст поняття «форми виховання».

ФОРМИ ВИХОВАННЯ ЗА ОБ'ЄКТОМ ВПЛИВУ

ФРОНТАЛЬНІ (МАСОВІ)

ГРУПОВІ ТА ГУРТКОВІ

ІНДИВІДУАЛЬНІ

Тематичні вечори

Предметні гуртки

Читання художньої літератури

Завдання 3. Підготуйтеся до участі в дискусії.

Прочитайте і проаналізуйте педагогічні задачі 1, 2 і 3.

Задача 1. Четвертокласник, якого вже двічі виключали зі школи за різні провини, прийшов у клас до нової вчительки. Володя свідомо запізнився на перший урок, зайшов у клас, не спитавши дозволу, тримаючи руки в кишенях. Він чекав звичних докорів, а може, й критику, приготувався до самозахисту. І як розгубився хлопчик, коли звичний арсенал засобів, який використовувався раніше з «виховною» метою, не був застосований. – До нас прийшов новий учень, – сказала Тетяна Трохимівна. – Ми раді йому і намагатимемось не осоромитися. Декому в класі доведеться підтягнутися і не давати приводу для жодних зауважень на свою адресу. – Потім учителька з привітною посмішкою звернулася до хлопчика: – Сідай, Володю, ми звільнимо тобі, як гостю, місце за першою партою. Хлопець, приголомшений несподівано доброзичливим ставленням до нього, без заперечень сів за першу парту, чого він, звичайно, не зробив би в інших умовах.

Чим можна пояснити результативність застосованих засобів педагогічного впливу на учня і колектив класу? Від чого залежить вибір методів виховання? Відповідь обґрунтуйте.

Задача 2. Наталку К. ровесники вважали «невмійкою». «Йї нічого не можна доручити, у неї все валиться з рук», – казали третьокласники Вірі Андріївні, коли та, організувавши в групі подовженого дня театр казок, вирішила запропонувати дівчинці роль.

– Такого не може бути, – відповіла Віра Андріївна. – А якщо вона буде феєю?

Треба було бачити, як зраділа Наталка, як старалася на репетиціях. Це змінило ставлення однокласників до неї, сприяло її самоутвердженню.

– Я ще раніше помітила, що дівчинка дуже пластична, граціозна, – розповідала Віра Андріївна. – Необхідно було тільки вселити в неї впевненість, примусити однокласників повірити в її здібності.

Дайте оцінку діям учителя. Яка роль ігрових ситуацій у вихованні дітей? Які якості особистості формуються за допомогою методу створення виховних ситуацій?

Задача 3. ...Музика була неголосна, але чітка. Студентка, що вела урок, розгубилася. Діти пожвавішали – дивувалися, хитро посміхались... Лідія Іванівна мовчки встала і підійшла до парти Руслана. Вона тихенько щось сказала тільки йому. Хлопець вийняв з кишені маленький радіоприймач. Він був чудовий. Звук йшов чистий, голосний. Діти із

зздрістю дивилися на річ, з неприхованою повагою на Руслана. Потім, схаменувшись, поглянули на вчительку. Що ж вона зробить?

– Сам зробив? – спокійно спитала Лідія Іванівна. Хлопець мовчки кивнув головою.

– Молодець. Але зараз будь уважним.

Чим керувалася практикантка, вибираючи засіб педагогічного впливу на учня? Яку роль він відіграв у вихованні всіх дітей класу? Чи існує взаємозв'язок між методами виховання і навчання?

Завдання 4. Розв'яжіть педагогічні задачі № 1–10 (на допомогу див. список літератури – позиція 4, с. 21–22). Відповіді обґрунтуйте.

Завдання 5. Силу слова звеличує народна мудрість. Зробіть педагогічний аналіз прислів'їв:

Добре слово людину живить, від поганого – голова болить.

Мудре слово до істини приведе, облудне – тільки свого хазяїна знайде.

Найвища майстерність – красномовство.

У майстра руки – друзі, в оратора язик – друг.

Спочатку думка – потім слово.

Дорогу скорочує розмова.

Перевірте свої знання

1. У чому полягають сутнісні особливості методів виховання?
2. Якою є роль прикладу у вихованні? Чи тотожні поняття «взірець» та «ідеал»?
3. Яке місце займає метод вимог у системі виховання особистості?
4. Дайте характеристику заходам, що сприяють поліпшенню взаємин між учителем і учнями.
5. Охарактеризуйте методи формування суспільної свідомості.
6. За яких умов методи стимулювання діяльності і поведінки стають ефективними у вихованні учнів? Що спричинює зниження їх виховної ефективності?
7. Які прийоми індивідуального виховного впливу найчастіше використовує вчитель?
8. Які заохочення і покарання вчителі застосовували до вас під час навчання в школі і який виховний вплив вони мали?

Лекція № 6

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

1. Позакласна виховна робота.
2. Колективні творчі справи (КТС).
3. Колективне планування виховної роботи.
4. Позашкільні заклади в системі освіти і виховання.

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 122–135.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 170–176.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 204–211.
4. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 116–133.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ

1. Позакласна виховна робота

Школа – це життєвий простір дитини; тут вона не просто готується до життя, а живе. Тому виховна робота планується так, щоб сприяти становленню особистості як творця і проєктувальника життя, гармонізації та гуманізації стосунків між учнями і педагогами, школою і родиною, керуючись ідеями самоцінності дитинства, демократичного діалогу між поколіннями. Важливу роль у цьому відіграє позакласна робота.

Позакласна виховна робота – різноманітна діяльність учителів, вихователів, спрямована на виховання учнів і здійснювана в позаурочний час.

Її мета полягає в задоволенні інтересів і запитів дітей, розвитку їх творчого потенціалу, нахилів і здібностей у різних сферах діяльності та спілкування. Домінуюча роль в її організації належить класному керівнику, який є передусім організатором позакласних виховних заходів (організованої діяльності колективу, спрямованої на досягнення певної виховної мети), діє у співдружності з іншими педагогічними працівниками школи. Одночасно він є ініціатором залучення учнів свого класу до роботи гуртків, секцій у позашкільних закладах.

Позакласна виховна робота спрямована на закріплення, поглиблення знань, застосування їх на практиці, розширення кругозору учнів, формування наукового світогляду. Не менш важливим є

вироблення умінь і навичок самоосвіти, розвиток творчих здібностей, організація дозвілля, культурного відпочинку.

Особливість позакласної роботи полягає в добровільній участі в ній (учні вибирають профіль занять за інтересами), суспільній спрямованості (зміст виховного впливу відповідає потребам суспільства, відображає досягнення науки, культури, мистецтва), ініціативності та самодіяльності учнів (врахування бажання дітей, їх пропозицій).

Педагогічна практика виробила різноманітні форми позакласної виховної роботи.

Форми виховної роботи – варіанти організації виховного процесу, композиційна побудова виховної справи.

До них належать години спілкування, етичні бесіди, зустрічі з відомими людьми, екскурсії, обговорення книг, читацькі конференції, диспути тематичні, розважальні, вечори і ранки, свята, змагання (спартакіади), турніри, виставки, конкурси, колективні творчі справи тощо.

Година спілкування. Як одна з форм позакласної виховної роботи, вона передбачає створення оптимальних умов для продуктивного спілкування класного керівника з учнями з метою формування в них соціальної зрілості. Дбаючи про ефективність години спілкування, класний керівник перед її проведенням має подумати над питаннями: «Якою вона буде? Кому потрібна вона – педагогу чи учням? Які можливі результати?». Відповіді на ці питання визначально вплинуть на вибір теми години спілкування, особливості її підготовки та проведення.

Готуючись до години спілкування, налаштовуючи себе на непросту, але відверту, взаємодовірливу розмову, педагог має зважати на такі рекомендації:

- години спілкування мають бути систематичними;
- на розгляд учнів бажано виносити цікаві, актуальні для них питання;
- не варто влаштовувати на годинах спілкування педагогічного аналізу діяльності учнів впродовж значного проміжку часу;
- проведення години спілкування має відбуватися за чітким планом, у мажорному тоні спілкування;
- слід заохочувати учнів до вільного висловлювання думок, не дорікаючи їм за помилковість суджень, враховувати їх соціально-психологічні особливості, створювати умови для подальшого розвитку школярів у процесі вільного спілкування;
- не допускати ігнорування запитань учнів, вислуховувати їх відповіді, виявляти терпимість, залучати всіх учнів до розмови, не залишаючи поза увагою несміливих;

– цікавитись інтересами учнів для визначення подальших тем годин спілкування, проводити їх не тільки в школі, а й у музеях, на природі, за місцем роботи батьків тощо.

Етична бесіда. Ця форма виховної роботи спрямована на формування в учнів умінь і навичок моральної поведінки, оволодіння загальнолюдськими і національними морально-духовними цінностями.

Інформацію про моральні норми діти отримують у сім'ї, на уроках, із засобів масової інформації тощо. Але цей процес здебільшого стихійний, не сприяє формуванню стійких переконань. У дітей під впливом різних чинників нерідко виникають хибні уявлення про моральні цінності. Тому в навчально-виховній роботі необхідно надати цьому процесу системності, науковості, щоб сформувати в дітей надійні засади моральних цінностей.

Цій меті служать етичні бесіди, в основі яких – використання діалогу. Вони сприяють узагальненню дитячих спостережень, вражень і переживань, певних знань морально-етичних норм, що сприяє поступовому сходженню особистості до нових моральних якостей.

У системі підготовки і проведення етичних бесід важливим є дотримання певних методичних правил:

– бесіди проводить класний керівник або вихователь групи подовженого дня;

– тривалість бесіди залежить від віку учнів: 1–4 класи – 25–30 хв., 5–7 класи – 30–40 хв., 8–11 класи – до 45 хв.;

– підготовка до бесіди має тривати 5–6 днів;

– тема бесіди залежить від віку учнів, рівня підготовки колективу, взаємин у колективі, соціально-економічних умов у суспільстві;

– організація бесід відбувається за такими основними етапами: підготовчий, проведення бесіди, наступна діяльність школярів, оцінювання вчителем рівня сформованості в учнів моральних норм і навичок;

– необхідне залучення усіх дітей до висловлення власних думок щодо певних моральних понять;

– слід використовувати цікавий матеріал, задіювати різні педагогічні прийоми, які б спонукали школярів до активної емоційно-розумової діяльності;

– потрібно продумувати план бесіди, давати учням конкретні завдання на етапі підготовки до неї, які викликали б у них інтерес;

– аналізувати вплив бесіди на поведінку вихованців, класного колективу загалом;

– продовжувати роботу над проблемами, що обговорювались під час бесід.

У розвитку школярів настає період, коли їх вже не задовольняє інформація класного керівника про правила і норми поведінки. Із

зростанням рівня їх соціального розвитку формуються такі важливі якості, як самооцінка, критичність, соціальна активність, прагнення самостійно розібратися в складних моральних питаннях, здатність до філософського осмислення дійсності. Тому старшокласники більш схильні до участі в диспутах – усних публічних обговореннях наукових, політичних, моральних проблем з метою пошуку істини.

Зустрічі з відомими людьми. Мета їх може бути різною: профорієнтаційна (запрошують представників різних професій, викладачів вищих навчальних закладів), розвиток моральних, громадянських якостей (зустрічі з ветеранами війни, праці, спорту, мистецтва) тощо.

Обговорення книг, читацькі конференції. Влаштовують їх для пропаганди художньої та науково-популярної літератури серед учнів, активізації їх самостійності в оцінних судженнях, думках. Під час підготовки до них учні працюють над виступами з певних проблем (на матеріалі одного або кількох творів, творчості письменника, літературної або наукової проблеми). На конференції учні виступають з доповідями, повідомленнями, у яких висловлюють своє ставлення до твору або проблеми, ставлять інсценівки або переглядають уривки кінофільму. Підбиваючи підсумки, учитель зосереджує їх увагу на найважливіших аспектах проблеми.

Виставки. Їх присвячують досягненням учнів у гуртках дитячої творчості та на уроках праці, у сфері образотворчого мистецтва, результатам краєзнавчих, туристичних походів. Екскурсоводи-школярі демонструють експонати, відповідають на запитання, організують обмін досвідом.

Масові свята. Організують як дні, тижні, місячники підвищеної уваги до поезії, музики, театру, кіно, дитячої книги тощо. У них беруть участь усі учні школи. Під час таких свят традиційно відбуваються зустрічі з письменниками, художниками, композиторами.

Змагання. Спрямовані вони на стимулювання інтересів, здібностей учнів, сприяють підвищенню їх активності. Фізкультурно-спортивні змагання (класні, шкільні, міжшкільні) пропагують спорт, здоровий спосіб життя. Їх оздоровчо-виховний ефект залежить від ретельної підготовки, врахування можливостей, стану здоров'я кожної дитини.

Конкурси, олімпіади. Проводять для виявлення талантів, розвитку творчих можливостей дітей. Конкурси (дитячого малюнка, художніх робіт, технічних конструкцій), олімпіади (з навчальних предметів) організують за певним графіком, заздалегідь повідомляють про це учнів. Переможців оголошують публічно, відзначаючи їх успіхи на урочистій лінійці.

2. Колективні творчі справи (КТС)

Демократизація й гуманізація суспільства зумовили відповідні зміни в методиці виховної роботи. У ній починає домінувати акцент на взаємодію дорослих і дітей, які, об'єднуючись задля загальної мети, формують стосунки між собою на принципах співпраці й співтворчості. Вихователь орієнтується на позитивні якості учня, вірить у його творчі сили, намагаючись активізувати й розвинути їх. Цьому сприяють творчий підхід до школярів, гнучкість форм впливу на них, урізноманітнення змісту діяльності дитячого колективу.

Певною мірою узгоджується з таким підходом методика колективного творчого виховання (КТВ), створена педагогом Ігорем Івановим. Зародилась вона в 60-ті роки ХХ ст., коли стали формуватися виховні об'єднання дітей і дорослих, які називали себе комунарами. Тому її називають ще «методикою Іванова», або «комунарською». До 90-х років вона не набула поширення, бо авторитарна система керівництва суспільством в СРСР формувала соціальне замовлення тільки на людину-виконавця, конформіста.

Відмінність «комунарської» методики від традиційної простежується за двома параметрами. Традиційна орієнтована на зовнішні аспекти, не приховує своєї виховної мети, завдань і прямого морального впливу. Методика КТВ залучає до діяльності кожного учасника колективу, орієнтуючись на спільне вироблення дітьми і дорослими мети колективу, використовуючи одночасно різноманітні види виховного впливу, вирішує виховні завдання непомітно для вихованців.

Перехід до системи колективного творчого виховання відбувається за одним із напрямів – «технологічним» чи «ідеологічним». Прибічники «технологічного» підходу обмежуються засвоєнням основних форм методики. Практика свідчить, що зміни технології виховного процесу підвищують інтерес учнів до спільної діяльності, розвивають їх активність. Але здебільшого це не сприяє формуванню нового ставлення до життя, яке є результатом змін не лише способів діяльності, а й характеру міжособистісних стосунків у колективі. Прибічники «ідеологічного» підходу впевнені, що достатньо захопити учнів і педагогів ідеєю спільної творчої праці, змінити характер міжособистісних взаємин у колективі, і вони самі визначать оптимальну для себе технологію діяльності. Така недооцінка технологічних аспектів системи нерідко призводить до провалів хороших задумів, безуспішної трати сил, згасання зацікавленості справою.

Найраціональнішим є поєднання обох підходів. Оскільки методика КТВ передбачає спосіб організації життя дитячого колективу, за якою діти й дорослі, будучи захопленими спільною справою, турбуються про поліпшення клімату в колективі, самопочуття, настрою один одного,

вони спільно планують, організовують та аналізують свою діяльність, накопичуючи, осмислюючи пропозиції, ідеї, розвиваючи власні погляди, почуття дружби, поваги, взаєморозуміння й турботи. У методиці КТВ чітко окреслюються три складові: людяність, діяльність, творчість. Основними її перевагами є:

1. *Соціальна спрямованість діяльності.* Уся колективна творча діяльність має бути спрямована на поліпшення роботи школи. Особлива увага приділяється громадянам, які потребують допомоги (літні люди та інваліди), утвердженням соціальної, моральної справедливості. Це забезпечує участь дитини у створенні умов, за яких формується її громадянська позиція.

2. *Турботливі стосунки.* Коли з дітьми налагоджено доброзичливі, щирі, демократичні стосунки, можна сподіватися на інтерес до спільної діяльності. Такі взаємини не заперечують вимогливості, але змінюють її характер: вимоги ставить не педагог, а спільна справа. Отже, дітей готують до майбутньої діяльності, орієнтуючи на поліпшення свого мікросередовища.

3. *Поділ колективу на міні-колективи* (творчі групи, екіпажі, бригади, ланки тощо). Двоступенева організація діяльності сприяє залученню до планування, виконання й аналізу діяльності всіх членів колективу. Міні-колектив (3–10 осіб) обговорює важливі проблеми, кожний пропонує свої рішення. Такі колективи можуть бути постійними або тимчасовими. Критерієм поділу є інтереси, прагнення, місце проживання, тощо.

4. *Колективні творчі справи.* Вони є формою організації колективної творчої діяльності, а також основним виховним засобом. Колективні творчі справи (КТС), ігри, колективні організаційні справи зарекомендували себе ефективними способами організації життя колективу.

5. *Чергування творчих доручень.* Передбачає періодичні перевибори органів учнівського самоврядування, чергування (обмін) постійними справами-дорученнями між міні-колективами; планування діяльності, внаслідок якого кожен з учасників колективу обов'язково задіяний до обговорення справи, організовує її, що унеможлиблює поділ колективу на активних і пасивних. Усі почергово обіймають «керівні» посади.

6. *Різноманітність діяльності.* Кожна справа має свою стрижневу спрямованість, згідно з якою всі КТС класифікують на організаційні, суспільні, пізнавальні, трудові, художньо-естетичні, спортивно-оздоровчі. Кожну колективну творчу справу очолює рада, чисельність якої залежить від масштабів і характеру роботи.

Технологія підготовки і реалізації колективних творчих справ передбачає шість послідовних етапів:

1. *Попередня робота вихователів.* Цей етап охоплює визначення ролі КТС у житті колективу, формування виховної мети, обмірковування варіантів роботи й настановчої (стартової) бесіди, розгляд доцільності залучення шефів, однодумців. Тон розмови при цьому доброзичливий, товариський, зацікавлений. Думки не нав'язують, не диктують, розмова відбувається на рівних.

2. *Колективне планування.* Його метою є колективне уточнення мети діяльності колективу, збір, аналіз та узагальнення інформації, визначення завдань, з огляду на їх корисність та посиленість щодо виконання. Після цього з'ясовують, хто виконуватиме це завдання – весь колектив, окремий міні-колектив чи зведена бригада добровольців; хто керуватиме – рада колективу, спеціальна рада з представників міні-колективів чи командир зведеної бригади; де краще провести роботу; коли і як здійснити розподіл міні-колективів. Важливо, щоб на цьому етапі кожен висловив свою думку, обміркувавши пропозиції товаришів. Керівник резюмує усі пропозиції, формулює спільну думку.

3. *Колективна підготовка роботи.* Керівний орган КТС (рада) уточнює й конкретизує план її підготовки та проведення; організуючи виконання його, розставляє учасників колективних дій, враховуючи їхні взаємини, заохочуючи ініціативу кожного.

4. *Реалізація КТС.* Передбачає виконання наміченого плану, враховуючи зміни в ньому. Вихователі як керівники та основні учасники творчої роботи створюють та підтримують хороший настрій, підбадьорюють і надають упевненості у власних силах. Кожна дитина має можливість проявити себе, утвердитися в колективі. Важливо, щоб ніхто не боявся невдач, панували доброзичлива атмосфера, загальний порив. Це сприятиме творчому зростанню дітей, їх умінню долати труднощі.

5. *Колективне підбиття підсумків КТС.* Охоплює аналіз на рівні міні-колективів, де кожний висловлюється, що і завдяки чому вдалося зробити із запланованого, що варто використовувати надалі, перетворити в традицію, а від чого слід відмовитися. Узагальнені думки міні-колективів виносять на загальний збір, де формується колективна думка. Підбиття підсумків відбувається у формі збору-вогника, за допомогою анкети-оцінки із запитаннями: «Що більш за все сподобалось і чому?», «Чого вдалося навчитися?», «Чого і кого навчили самі?». Збір спонукає до аналізу помилок, вироблення загальної думки, формування традицій.

6. *Найближчі справи КТС.* Після завершення справи вихователі пропонують учням взятися за нові.

У проміжках між виконанням КТС проводять творчі свята, ігри, зустрічі з цікавими людьми тощо. Це сприяє створенню

колективістських стосунків (діти зайняті вирішенням спільного завдання), атмосфери взаємної поваги, симпатії, злагоди.

В організації колективної творчої діяльності важливою є роль дорослих. Залежно від досвіду, віку, можливостей і взаємин з дітьми, класний керівник може бути консультантом, експертом, керівником одного з мікроколективів. Результат діяльності багато в чому залежить від його взаємин з класом і в класі між учнями. Педагог повинен із самого початку стати для дітей старшим другом, який цікавиться їх життям, бере в ньому участь і, навчаючи їх, вчиться сам. Надзвичайно важливо при цьому викликати інтерес до себе.

3. Колективне планування виховної роботи

Колективне планування роботи є важливим чинником у виховному процесі. Розглянемо один із варіантів.

1. Мотиваційний етап

Дії вчителя (вихователя)

1.1. Учитель пропонує для колективу ситуацію (повідомлення, факт, проблему), яка б сприяла мобілізації учнів на прийняття важливих рішень щодо планування подальшої роботи; розвиває теми, запропоновані окремими школярами; звертає увагу учнів на певні елементи змісту матеріалу, важливого для вирішення певних питань. Таким чином формулюється мета та завдання подальшої діяльності.

1.2. Пропонує свій (попередньо складений) перелік заходів, здійснення яких було б корисним для всього класного колективу, кожного учня зокрема. На загальне обговорення також виноситься питання щодо найважливіших справ, які доцільно було б виконати протягом року, а також вибір найкращого варіанта організації життя класу.

При підбитті підсумків обговорення спрямовує діяльність школярів на визначення найістотніших завдань подальшої діяльності.

1.3. Для організації і керівництва виконанням намічених завдань проводить вибори ради, до якої входять 2–3 учні або представники мікроколективів (по одному від кожного). Голову ради вибирають її учасники або весь класний колектив.

1.4. Разом із школярами – членами ради, визначає склад мікроколективів відповідно до функціональних завдань.

1.5. З метою врахування думок кожного члена колективу пропонує такі підходи до організаційної діяльності щодо планування роботи на рік: визначення найважливіших справ; пошук варіантів організації життя колективу; проведення конкурсу серед мікроколективів на кращу пропозицію до річного плану; анкетування учнів; випуск спеціальної газети, у якій висвітлювалися б питання розробки варіантів плану;

організація конкурсу між батьками учнів на кращу пропозицію щодо плану роботи на рік; проведення закритого конкурсу на кращі заходи.

1.6. Організовує разом з радою загальне обговорення внесених пропозицій.

1.7. Підбиває підсумки цього етапу, дає учням завдання продумати, як здійснити пошук необхідних напрямів діяльності, а також порадитися щодо цього питання з батьками.

1.8. Інструктує членів ради щодо подальшої організації роботи.

Дії учнів (вихованців)

1.9. Кожен школяр бере участь у попередньому пошуку мети і завдань діяльності. Бригадир (ланковий) функціонального мікроколективу заслуховує пропозиції учнів, узагальнює їх (результати узагальнення теж обговорюються).

1.10. Таємним або відкритим голосуванням вибирається рада для організації та проведення певного заходу. Кандидатури членів ради пропонуються як окремими учнями, так і мікроколективами.

1.11. Обговорюють пропозиції щодо організації подальшої роботи, визначають у загальних рисах напрями пошуку ідей.

1.12. Здійснюють роботу з добору варіантів плану діяльності на рік, працюючи в бібліотеках, радячись з батьками, вчителями, товаришами.

2. Етап планування

Дії вчителя (вихователя)

2.1. Дає настанови школярам щодо порядку роботи при плануванні, організації і проведенні заходів.

2.2. Разом з радою аналізує пропозиції щодо організації подальшої діяльності, вносить у них корективи, погоджуючи їх з безпосередніми виконавцями.

2.3. Визначає спільно з радою критерії оцінювання досягнутих результатів.

2.4. Допомогає раді сформуванню остаточний варіант плану, визначити склад робочих груп та роль окремих учнів у подальшій діяльності.

Дії учнів (вихованців)

2.5. Рада збирає пропозиції щодо організації подальшої роботи, відбираючи кращі, виносять загальний план на обговорення всіх учнів.

2.6. У процесі обговорення визначається остаточний порядок роботи з організації планування, а також терміни проведення збору з метою ухвалення річного плану.

3. Організаційний етап

Дії вчителя (вихователя)

3.1. Коригує процес підготовки заходу, пропонуючи варіанти вирішення завдань. Допомогає учням у доборі літератури та інших матеріалів, спрямовує їх дії.

3.2. У разі необхідності бере участь у пошуку справ (особливо в тих випадках, коли для цього потрібна взаємодія з іншими установами та організаціями).

3.3. Перед проведенням заходу разом з радою визначає, наскільки доцільно обговорювати ті чи інші пропозиції, а також затверджує остаточний порядок його проведення.

3.4. Може подати варіант проведення заходу. Наприклад, усі пропозиції попередньо виносяться на загальне обговорення. Щодо кожної з пропозицій формується група опонентів, які роблять уточнення, висувають свої концепції або альтернативні проєкти.

Дії учнів (вихованців)

3.5. Кожен школяр виконує свою частину підготовчої роботи згідно з його роллю та завданнями.

3.6. Керівники мікроколективів організують взаємооцінювання і взаємоперевірку учнями виконаної роботи, у разі необхідності дають додаткові завдання.

3.7. Остаточний контроль за підготовкою заходу здійснюють члени ради і, якщо в цьому є потреба, вносять відповідні корективи. Про хід організаційної діяльності повідомляють вихователів.

3.8. Рада разом з вихователем підбиває підсумки роботи, виконаної на цьому етапі, визначає остаточний план проведення заходу. Виготовляються і розсилаються запрошення на цей захід гостям (представникам адміністрації школи, підприємств та організацій, на базі яких планується провести такі заходи).

3.9. Визначається остаточний термін проведення заходу.

4. Етап проведення заходу

Дії вчителя (вихователя)

4.1. Допмагає раді в проведенні заходу, спрямовує дії школярів. Здійснює оперативне втручання у хід роботи, що передбачає виправлення недоліків, які можуть допустити члени ради.

4.2. Під час заходу здійснює спостереження з метою діагностичного контролю рівня розвитку в учнів відповідних особистісних якостей.

4.3. Зіставляє запропоновані варіанти заходу, організовує (разом з радою) доопрацювання, уточнення пропозицій. Стежить, щоб кожен етап прийняття рішень було критично оцінено.

4.4. Організовує підбиття підсумків проведеного заходу, допомагає раді узагальнити пропозиції школярів для колективного підсумкового аналізу.

Дії учнів (вихованців)

4.5. Члени ради контролюють виконання плану проведення заходу, коригують дії школярів, заохочують ініціативу їх опонентів.

4.6. Учні, які виступили з пропозиціями, коротко аргументують їх, а опоненти висловлюють критичні зауваження. Потім під час загального обговорення приймається остаточне рішення.

4.7. На завершальному етапі проведення заходу організується попереднє обговорення результатів. Визначається дата колективного підбиття підсумків.

4.8. Вибирається редакційна колегія для підготовки остаточного варіанту річного плану, з яким потім ознайомлюють весь колектив.

5. Підсумковий аналіз колективного планування Дії вчителя (вихователя)

5.1. Попередньо інструктує членів ради щодо організації підсумкового аналізу заходу, висловлює свої зауваження стосовно результатів проведеної роботи. При цьому головну увагу приділяє залученню кожного вихованця до активної участі в аналізі.

5.2. Може запропонувати раді зробити попереднє узагальнення зауважень учнів щодо проведення колективного планування, а також змісту складеного плану.

5.3. Стежить за тим, щоб усі пропозиції були враховані, висловлює свої думки з приводу питань, що розглядаються.

Дії учнів (вихованців)

5.4. Рада з проведення заходу організує загальний збір його учасників. На ньому представники мікроколективів, окремі вихованці висловлюють свої та узагальнені зауваження щодо виконаної роботи, аналізують стан підготовки і проведення заходу.

5.5. Під час обговорення зауважень учасники збору вказують на недоліки в організації діяльності, розробляють план їх усунення. У разі необхідності може бути прийняте рішення щодо додаткової розвідки справ (невідкладно або протягом року).

6. Найближчі дії після виховного заходу Дії вчителя (вихователя)

6.1. Разом з членами ради узагальнює матеріали підсумкового аналізу, допомагає редакційній колегії в опрацюванні остаточного варіанта плану.

6.2. Контролює (спільно з радою) хід виконання роботи, наміченої під час підсумкового аналізу. При цьому подає необхідну допомогу колективам, окремим вихованцям.

Дії учнів (вихованців)

6.3. Рада розробляє остаточний план діяльності після виховного заходу, яким передбачається виконання кожним учнем конкретних завдань. При цьому намічається доопрацювання річного плану.

6.4. Організують вибори ради з проведення заходів, підготовка яких згідно з планом повинна розпочатись невідкладно.

Педагог має бути впевненим у доцільності кожного виховного заходу, бачити межі своїх можливостей, свої сильні та слабкі сторони, прогнозувати, який виховний інструментарій буде ефективним, а який ні. Визначити показники його виховної діяльності складно, тому що результати виховання виявляються не зразу. Складно також визначити, чи є вчинки дітей результатом діяльності педагога, чи вони – результат сукупних впливів на дитину сім'ї, товаришів, знайомих і ровесників. Для оцінки праці педагога потрібні конкретні показники, за допомогою яких можна визначити зміни в мисленні, самопочутті, поведінці дітей, простежити за динамікою цих змін.

У різних країнах розроблені різні показники шкільного виховання. Сучасний американський дослідник педагогічних проблем Артур Елліс зазначає, що показником успішності виховної діяльності передусім є оптимізм випускників школи, їхня активність під час будь-якої роботи, самодисципліна, чесноти й потреба в самовдосконаленні. У вітчизняній педагогіці показники успішності виховання, як правило, пов'язані з продовженням навчання, а також багаторічною дружбою з колишніми педагогами після закінчення школи, міцністю товариських стосунків з однокласниками тощо. Ними можуть також бути фізичне здоров'я дитини, її психічна рівновага, правильна самооцінка, усвідомлення випускником шкільних років як важливого етапу життя, почуття власної гідності, здатність співчувати людям, прагнення вільного саморозвитку тощо.

4. Позашкільні заклади в системі освіти і виховання

Гуманітарний і демократичний аспекти освіти потребують єдиної комплексної системи освіти та виховання в школі та позашкільних освітніх закладах.

Позашкільні освітні заклади – заклади освіти, які дають змогу дітям виявляти свої творчі здібності, здобувати додаткову освіту, підвищувати можливості в професійному становленні та забезпечують соціальний захист.

До них належать палаци, будинки, станції, клуби й центри дитячої творчості, дитячо-юнацькі спортивні школи, студії, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади. Їх робота тісно пов'язана з освітнім процесом у школі. Позашкільні заклади за специфікою організації роботи поділяють на *комплексні* (палаци, будинки школярів, дитячі парки) і *профільні*, які забезпечують розвиток нахилів, інтересів дитини, задоволення її потреб у певній сфері діяльності (дитячі бібліотеки, театри, спортивні школи, станції юних натуралістів). Усі вони здійснюють різноманітну виховну роботу з підростаючим поколінням, яка базується на концепції позашкільної освіти та виховання, положенні про позашкільний освітній заклад, орієнтовній номенклатурі позашкільних закладів.

Вони покликані не тільки сприяти проведенню дітьми вільного часу, а й створювати умови для додаткової освіти, виховання творчої, гармонійної, інтелектуально розвинутої особистості, професійного самовизначення, виявлення і подальшого розвитку нахилів, здібностей дітей. Ці риси позашкільної педагогіки притаманні всім позашкільним закладам освіти.

Дитячо-юнацькі центри міжнародного співробітництва. Координують діяльність з розвитку туризму, краєзнавства та екскурсійного обслуговування учнів. У них працюють туристсько-краєзнавчі гуртки, об'єднання, здійснюється підготовка та перепідготовка фахівців зі спортивного туризму і краєзнавства, обмін дитячими та молодіжними групами.

Дитячі театри. Здійснюють виховання дітей засобами театрального мистецтва. Розвивають їх сценічні навички. До них належать професійні драматичні, професійні лялькові, народні любительські, дитячі самодіяльні театри.

Дитячо-юнацькі кіноцентри. Сприяють комплексному естетичному розвитку дітей засобами аудіовізуальної культури. Напрями роботи можуть бути різними: мультстудія, студія ігрового та документального кіно, гуртки кіноосвіти, групи дитячого телебачення, студія комп'ютерної графіки та анімації, театр юного кіноактора, клуб художньо обдарованих дітей.

Центри науково-технічної творчості. Здійснюють додаткову освітню та кваліфікаційну підготовку молоді з авіа-, судно-, моделювання, радіоаматорів, картингістів, користувачів та програмістів персональних комп'ютерів тощо.

Школи образотворчих мистецтв. Спрямовані на вивчення народних та декоративно-прикладних видів мистецтва. Сприяють залученню дітей до художньої культури, формуванню творчих здібностей, самостійному засвоєнню духовних цінностей.

Палаці та будинки дитячої творчості. Передбачають створення умов для творчого, інтелектуального та фізичного розвитку дітей, задоволення їх освітніх потреб через участь у художній, декоративно-прикладній, еколого-природничій та інших видах творчості. Організують творчі колективи художньої самодіяльності (хори, оркестри, ансамблі пісні й танцю, театральні колективи тощо).

Дитячі флотилії. Здійснюють знайомство з морськими професіями, проводять плавпрактику на кораблях і суднах флотилії, допомагають у виборі майбутньої професії.

Дитячі залізниці. Сприяють розширенню кругозору, розвитку технічної творчості учнів, формуванню практичних умінь і навичок майбутніх працівників залізниці.

Центри і станції юних техніків. Здійснюють діяльність в об'єднаннях за інтересами: гуртках, лабораторіях, клубах, студіях (радіотехнічних, авіамодельних, судномодельних, ракетомодельних, фотолюбителів, автомодельних тощо). Заняття відбуваються у творчих об'єднаннях різної категорії (рівнів) або індивідуально.

Дитячо-юнацькі спортивні школи. Готують спортсменів. Можуть бути комплексними (з кількох видів) і спеціалізованими (з одного виду) спорту. Приймають до таких шкіл дітей віком від 7 до 14 років, які мають відповідну фізичну підготовку.

Дитячі бібліотеки. Сприяють засвоєнню знань з основ наук, розвитку читацьких інтересів, вихованню читацької культури, любові до книги.

Види діяльності позашкільного закладу різноманітні і багатопланові. Це зустрічі з діячами науки, техніки, мистецтва, організація виставок дитячої творчості, аукціонів талантів, оглядів, конкурсів, презентацій, бенефісів, галерей тощо. Творчі колективи таких закладів постійно шукають нові підходи до планування, організації освітнього процесу, створення сприятливих психологічних умов для плідної роботи, оновлення методичного арсеналу для максимальної реалізації вподобань, розвитку здібностей дітей і підлітків, самоутвердження їх як особистостей.

У позашкільних закладах діти переживають більше позитивних емоцій, вчаться повноцінного партнерства, шукають і знаходять себе. Втілюючи в сучасних умовах особистісно зорієнтовані виховні технології, педагоги таких закладів моделюють майбутнє суспільство.

5. Участь сім'ї і громадськості в організації дозвілля школярів

Дозвілля школяра є часом вільного вибору ним занять, розваг, друзів. Проведення вільного часу і ціннісні орієнтації у сфері дозвілля свідчать про спрямованість поведінки людини.

Для учнів вільним є позаурочний час, який вони можуть використати для поглиблення знань з навчальних предметів, задоволення і розвитку інтересів, запитів і нахилів, духовного зростання, вдосконалення фізичних якостей та відпочинку. Використовується він за власним бажанням учня. Головним при цьому є те, наскільки раціонально і корисно він витрачається.

Раціональне використання вільного часу охоплює певну сукупність занять, спрямованих на формування суспільно корисних установок, всебічний розвиток особистості. Йдеться про затрати часу на самоосвіту, суспільну роботу, заняття фізкультурою і спортом, художньою і технічною творчістю, відпочинок і розваги. Нераціональними можна вважати дії у вільний час, які призводять до деградації особистості або є порушенням суспільних правил.

Вільний час школярів має свою специфіку. Передусім на його структуру, величину та зміст впливає правове становище (заборона відвідувати деякі кінофільми, продаж тютюну та алкоголю, особливе регулювання перебування в громадських місцях). Він повинен бути під контролем сім'ї, школи, спрямовуватися ними.

Регулювання вільного часу школярів не передбачає жорстке його програмування. Привабливість вільного часу полягає у відносній свободі, самостійності школяра у виборі варіантів поведінки. Організація дозвілля передбачає індивідуальний підхід, попередню роботу з формування потреб, звичок, уміння розумно проводити дозвілля. Вдосконалення цієї роботи означає урізноманітнення самодіяльності школярів, їх занять за інтересами, розширення форм позаурочної роботи, заповнення вільного часу корисною справою.

Для раціонального проведення вільного часу важливо формувати в школяра самостійність. Не привчена до самостійності дитина звикає, що все за неї зроблять і повинні зробити дорослі. Відсутність самостійних навичок відпочинку не дає їм змоги правильно планувати свій час. Поки дитина не стане активним учасником організації власного вільного часу, не вкладе в нього свою працю, фантазію, він буде для неї тягарем.

Учні мають чітко уявити, що відпочинок у вільний час не повинен бути пов'язаним із пасивним станом організму. Ним можуть бути й активна робота, руховий режим.

Форми проведення учнями свого дозвілля залежать від об'єктивних умов і від суб'єктивних факторів (рівня розвитку, потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій особистості). Однак багато школярів витрачають вільний час на заняття, які не потребують високого культурного рівня розвитку і не сприяють цьому.

Між способом використання вільного часу і всебічним розвитком особистості людини існує тісний зв'язок. Інтелектуально розвинені люди використовують вільний час для підвищення свого рівня, а низький рівень розвитку зумовлює спрощені, примітивні потреби.

Школярі, як правило, вільний час проводять за місцем проживання. Перебування їх у колі ровесників дає змогу відчути свою належність до них, утвердити себе через подібність з ними.

Організація вільного часу школяра не повинна зводитися до відвернення його від вулиці, оскільки вона небезпечна лише тоді, коли її виховний вплив на учня єдиний. Негативний її вплив може бути заблокований цілеспрямованим заняттям спортом, участю в роботі предметних гуртків тощо.

Важливою умовою ефективного формування вміння раціонально організувати свій вільний час є поєднання керівництва дорослих з ініціативою і самостійністю учнів. Надмірна опіка в цій справі дорослих викликає спротив у школярів, особливо в старшокласників. Головне,

щоб дитина вчилася цікаво проводити вільний час наодинці, що сприяє розвитку індивідуальності.

Останнім часом увійшли у вжиток різноманітні спеціальні терміни («індустрія дозвілля», «інфраструктура дозвілля», «культура відпочинку»), які свідчать про непересічну важливість цієї проблематики. На Заході навіть існують різноманітні навчальні програми, посібники, рекомендації щодо проведення відпочинку, організовано підготовку педагогів і менеджерів дозвілля.

Практичне заняття № 6 (2 год.)

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

ПЛАН

1. Позакласна виховна робота.
2. Колективні творчі справи (КТС).
3. Колективне планування виховної роботи.
4. Позашкільні заклади в системі освіти і виховання.
5. Участь сім'ї і громадськості в організації дозвілля школярів.

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 122–135.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 170–176.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 204–211.
4. Ярошук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 116–133.

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять *Виховна робота, година спілкування, позашкільна виховна робота, масові форми виховної роботи.*

Завдання 2. Розгляньте питання «Форми організації позакласної і позашкільної роботи: масові, групові та індивідуальні» (на допомогу див. список літератури – позиція 2, с. 173–176). Заповніть таблицю.

Форми організації позакласної і позашкільної роботи		
Масові	Групові	Індивідуальні

--	--	--

Завдання 3. Підготуйте методичну розробку бесіди чи диспуту за одним із напрямів виховання (громадянське, моральне, екологічне, статеве, гендерне, правове, естетичне).

Завдання 4. Розробіть план сценарію колективної творчої справи з урахуванням інтересів учнів молодшого шкільного віку.

Перевірте свої знання

1. У чому полягає відмінність між позакласною і позашкільною виховною роботою?
2. Розкрийте методику підготовки і проведення етичної бесіди, диспуту, колективних творчих справ.
3. У чому полягають зміст і особливості колективних творчих справ?
4. Які особливості планування виховної роботи?

Лекція № 7

ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВУ, ЙОГО ВПЛИВ НА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

1. *Колектив і його види.*
2. *Зміст, функції виховного колективу.*
3. *Розвиток учнівського колективу.*
4. *Чинники розвитку учнівського колективу.*
5. *Учнівське самоврядування в школі і класі.*
6. *Формальні і неформальні групи учнівського колективу.*
7. *Дитячі і юнацькі громадські організації.*
8. *Неформальний молодіжний рух.*

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 146–161.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 213–221.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 78–89.
4. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 133–162.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ

1. Колектив і його види

Колектив – соціально значима група людей, які об'єднані спільною метою, узгоджено діють для досягнення мети і мають органи самоврядування.

Його характеризують єдність цілей, високий рівень міжособистісного спілкування, згуртованість, внутрішня дисципліна, специфічні норми співжиття. Він є ланкою, що з'єднує особистість із суспільством. Виховання особистості в колективі є втіленням закономірностей розвитку суспільства, адже в колективних взаєминах створюються умови для соціально-психічного її розвитку. Відокремившись від колективу, людина опиняється в соціально-психологічному вакуумі, що значно ускладнює її розвиток.

Колектив є соціальною системою, яка виконує такі функції:

- *організаторську* (полягає в об'єднанні особистостей для виконання певних завдань);
- *виховну* (спрямована на створення оптимальних умов для всебічного виховання, психічного й соціального розвитку особистості);
- *стимульовальну* (сприяє формуванню морально-ціннісних стимулів діяльності особистості, регулює поведінку членів колективу, впливає на формування в особистості цілеспрямованості, волі, гуманності, працьовитості, совісності, чесності, гідності тощо).

Універсальне поняття «колектив» охоплює різні його види, до яких належать:

Первинний колектив. Об'єднує людей (школярів), згуртованих у порівняно невелику соціальну групу, учасники якої перебувають у постійних ділових, товариських, побутових стосунках. Ним може бути колектив класу, виробничої бригади на підприємстві, професійної групи в установі, підрозділу у військових частинах та ін. За кількісним складом нараховує 10–15 осіб. За більшої кількості в ньому відбувається розподіл на мікроколективи. Якщо в соціальній групі менше 7–8 осіб, вона не є колективом у соціально-педагогічному смислі. Це – замкнена група друзів, приятелів.

За якісним складом у колективі має бути приблизно однакова кількість осіб обох статей. Якщо ця вимога загалом витримується в колективах загальноосвітніх закладів, то на виробництві, у системі професійної освіти цього досягти значно складніше, що породжує значні труднощі у розвитку колективу, організації міжособистісних стосунків.

Загальношкільний колектив. Об'єднує усіх учнів і педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти. Здебільшого в них перебуває 500–600 осіб. У таких колективах усі знають один одного, час від часу збираються разом. У ньому теж бажано, щоб була однакова кількість осіб обох статей. Якщо в школах, інших освітніх закладах

нараховується 1500–2500 осіб, то колективу, по суті, немає. Особа в такому соціальному об'єднанні є анонімною, що вкрай негативно впливає на її виховання.

Тимчасовий колектив. Складається з осіб, які належать до постійних колективів для виконання тимчасових завдань, задоволення своїх пізнавальних і соціальних інтересів (танцювальний колектив, хор, туристська група тощо). Чисельно вони невеликі, згруповані на основі соціальних інтересів.

Виробничий колектив. Це – група професіоналів, об'єднаних для науково-дослідної роботи, виробничої діяльності, охорони порядку, лікування людей тощо.

Сімейний колектив. Його складають члени однієї родини. Склався історично як важливе соціальне утворення суспільства.

Колективи можуть бути одновікові й різновікові. У традиціях народної педагогіки – виховання особистості в різновіковому колективі, де старші за віком і соціальним статусом передають свій досвід молодшим, турбуються про їх захист, допомагають долати труднощі. Молодші прагнуть оволодівати соціальним досвідом старших, відчувають відповідальність перед ними.

2. Зміст, функції виховного колективу

Колектив як людська спільнота, що утворює систему колективістських стосунків, є основним чинником формування громадської сутності особистості, розвитку її індивідуальності.

Виховний колектив відзначається різноманітністю видів, форм суспільно корисної праці та спілкування. Його суть реалізується в різних аспектах.

Економічний аспект передбачає залучення дитини в економічні відносини, активну участь у них, знання економічних проблем. Це забезпечує виховання колективізму, творчого ставлення до праці.

Політичний аспект означає залучення дітей до шкільного самоуправління, політичних кампаній (перепису населення, підготовки до свят, фестивалів), участі в громадському житті.

Соціальний аспект є виявом турботи про розвиток, побутові умови дитини. У її свідомість закладаються прагнення до соціальної справедливості, гуманізму, ініціативності, відповідальності, зближення колективних і власних інтересів.

Моральний аспект передбачає розуміння моралі як суспільного явища, усвідомлення суспільної моралі як відповідальності перед іншими людьми, самим собою, колективом. Аналіз стосунків у колективі переконує в необхідності чесної, добросовісної праці, формує основи моральності.

Громадсько-ціннісний аспект переконує, що колектив – це ідейна, ціннісно-орієнтована єдність людей, для яких організаційна структура є засобом досягнення спільних цілей.

Культурно-естетичний аспект виявляється у вільному спілкуванні дітей, що забезпечує їх новими враженнями, знаннями, сприяє підвищенню естетичного рівня їх повсякденних стосунків, естетичної організації всього життя. Художня творчість у колективі є засобом змістовного використання вільного часу, розвитку дітей.

Юридичний аспект свідчить, що взаємини в колективі торкаються і правового аспекту життя. Усвідомлення дитиною мотивів моральних та аморальних вчинків, правова освіта, поєднана з практичним засвоєнням дітьми прав та обов'язків – важливий чинник формування правосвідомості.

Психологічний аспект означає, що колектив – організоване соціальне середовище. Цілеспрямованість його діяльності породжує здоровий моральний клімат, мажорний тон у стосунках, добровільну участь у спільних справах, відчуття потреби в колективному спілкуванні, психологічній сумісності з товаришами.

Організаційний аспект свідчить про інтуїтивне прагнення дітей до об'єднання в певній організації. Педагогічно організована діяльність колективу ставить дітей у ділові стосунки керівництва й підлеглості, взаємовимогливості та взаємодопомоги.

Індивідуально-особистісний аспект враховує можливість тимчасового відокремлення дитини від колективу, можливість оглянутися навколо, зазирнути в себе, осмислити свої взаємини з навколишніми. Це сприяє самосвідомості, формуванню внутрішнього морального світу особистості.

Педагогічний аспект реалізується через врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, формування суспільно-цінної сутності особистості й яскравої індивідуальності.

Виховний колектив – педагогічно організована система стосунків. Він має органи самоврядування й координації, що уповноважені представляти інтереси дітей і суспільства, традиції, громадську думку, об'єднує учнів спільною метою та організацією праці. Він необхідний як середовище взаємодії й ефективного впливу на дітей, формування колективістських якостей, як форма організації життя, що виховує впливає на всіх членів колективу й кожного зокрема. Тому організація виховного колективу в школі й класах – першочергове завдання вихователів. Виховні колективи бувають *загальношкільними* (єдина організація освітнього закладу, що має загальні органи управління життям школи) й *первинними* (формується за віковою ознакою, діють як навчальні групи, бригади, загони, гуртки). Первинний колектив також має органи самоврядування, актив, своїх представників у

загальношкільних органах. Така структура виховного колективу сприяє врахуванню вікових особливостей та інтересів дітей, налагодженню взаємозв'язків між первинними колективами старших і молодших учнів, різновіковими загонами й групами.

Виховний колектив виконує такі *функції*:

– залучення дітей до системи суспільних стосунків, набуття ними досвіду таких стосунків. Колектив акумулює основні риси й вимоги суспільства, передає практичний досвід використання існуючих суспільних взаємин;

– організація самостійної діяльності дітей: навчальної, трудової, громадської, ігрової. Колективна діяльність сприяє формуванню ділових стосунків (взаємозалежності, відповідальності, контролю, взаємодопомоги, керівництва, підлеглості, вимогливості, дружби, товариськості, симпатії). Чим міцніша організаційно-ділова структура колективу, тим кращі умови для створення в ньому високоморальної атмосфери;

– формування моральної суті особистості, її морально-естетичного ставлення до світу й самої себе. Колективістські стосунки сприяють формуванню гуманістичних якостей особистості, колективістської свідомості;

– ефективного педагогічного засобу впливу на особистість, групу дітей. Завдяки цьому відбувається коригування й регулювання їх поведінки та діяльності. Сформована в колективі громадська думка є дієвим інструментом педагогічного впливу, сила якого залежить від рівня розвитку колективу.

3. Діалектика розвитку колективу

Виховне значення колективу, його впливу на особистість учня досить суттєве. Оскільки кожен учень щодня перебуває в класі, то й клас (свідомо чи несвідомо) впливає на нього.

Найвідомішим автором вчення про дитячий колектив є Антон Макаренко. Він розглядає повноцінний колектив як необхідну умову найбільш повного розвитку особистості. Під колективом розуміє не випадкове зібрання людей, а таке, що об'єднане спільною суспільно-цінною метою, спільною діяльністю для досягнення цієї мети, де наявні органи самоуправління і координації та існують стосунки відповідальної залежності.

Крім цих суттєвих ознак колективу, важливою умовою його існування називає контактність: члени колективу повинні знати один одного і мати про кожного особисту думку. У різних творах Макаренко визначає, що колектив закладу може об'єднувати максимально від 400 до 1000 членів. Тому Макаренко був проти шкіл-гігантів.

Для правильної організації колективу важливим є питання про його структуру. Макаренко вважав, що структура колективу повинна бути

багатоваріативною і динамічною. У вирішенні цього питання він відштовхувався від ідеї, що чим багатогранніші стосунки, у які вступають вихованці в колективі, тим інтенсивніше проходить формування особистості кожного з них.

Важливою структурною ланкою загального колективу Макаренка називав первинний колектив. Первинний колектив – це соціальне мікросередовище, яке створюється спеціально для зв'язку між окремою особою і колективом, у якому окремі його члени перебувають у постійному діловому, товариському, побутовому та ідеологічному об'єднанні. Саме первинний колектив, на думку Макаренка, повинен першим представляти і захищати інтереси особи, першим реагувати на її вчинки і поведінку.

До організації первинного колективу Макаренко ставив певні вимоги: повна керованість (вміщувати не більше 15 членів, щоб не виникали більш дрібніші об'єднання неформального характеру), соціальна нейтральність (бути не меншим 7 чоловік, щоб не перетворитися в групу друзів-приятелів), наступність поколінь і можливість нагромадження традицій (організація тісної взаємодії дітей різного віку).

На основі педагогічного досвіду Макаренко прийшов до висновку, що найбільш вдалою формою первинного колективу є різновіковий загін. Такі загони він практикував у комуні ім. Дзержинського, організовуючи їх за виробничою ознакою. Саме така організація створювала осередки, де об'єднувалися і шкільні, і виробничі інтереси дітей різного віку. Але створювати різновікові загони можливо лише за умови, коли колектив склався.

У структурній побудові колективу Антон Макаренко важливе місце відводив організації його керівництва. Це питання Антон Макаренко вирішував, передусім, через розвиток органів самоврядування, найголовнішою умовою існування яких Макаренко називав їх регулярну дієвість. Найвищим таким органом у колективах Макаренка були загальні збори колективу, які вирішували більшість питань. На цих зборах вибиралися робочі органи самоуправління: рада колективу, санкомісія, господарська комісія та уповноважені. Раду колективу складали командири первинних загонів, які вибиралися на загальних зборах, адміністрація закладу та представники комсомольської і піонерської організацій. Уповноважені організовували свою роботу від імені того чи іншого робочого органу самоврядування.

Важливу роль в організації колективу А. С. Макаренко відводив зведеним загонам, які він практикував ще раніше від різновікових. З них Антон Семенович починав свою роботу. Це були тимчасові робочі загони, які організовувались для виконання якогось завдання і існували доти, поки воно не буде виконано. Різні види роботи визначали і різну

тривалість існування загону. На чолі кожного такого загону призначався командир з числа тих, хто краще розумівся на даному завданні. Оскільки різних поточних робіт було дуже багато, то і різновікових загонів було також багато.

Макаренко запропонував класифікацію колективів за стадіями їх розвитку. Залежно від того, ким пред'являються вимоги у вирішенні колективних питань (педагогом, активом чи кожним членом до самого себе), він виділяв такі чотири стадії колективу:

- перша – колективу ще нема, керівник змушений виступати в ролі «диктатора»;
- друга – виділяються активісти, які підтримують керівника і беруть на себе частину його повноважень;
- третя – колектив повністю склався, більшість функцій керівника переходить до органів самоврядування;
- четверта – кожний перебуває на рівні самовиховання, ставлячи колективну вимогу сам до себе.

У житті і розвитку колективу А. С. Макаренко відводив важливе місце побудові системи взаємин між його членами. Він вважав, що в організованому колективі повинні бути взаємини відповідальної залежності, спільної відповідальності за колективну справу. Вимагав якомога більше залежностей у колективі. Систему залежностей Макаренко будував шляхом складного переплетення підкорення і наказу. Вихованець повинен уміти підкорятися і наказувати.

Колектив – не застигла структура, він постійно розвивається, проходячи певні стадії. Стадійність розвитку колективу є вираженням внутрішньої діалектики його становлення, в основі якої – рівень взаємин між вихователем і вихованцями, між членами колективу. Шкільний колектив у своєму розвитку проходить *чотири* стадії:

1. Створення колективу учнів. Спочатку колектив лише формується, члени його недостатньо знають один одного, не виявляють ініціативи в діяльності. Ще не сформований його актив.

Педагог повинен допомогти учням сформулювати систему єдиних вимог – рішучих за формою, зрозумілих за змістом, організувати його діяльність на засадах єдиноначальності керівництва, педагогічного авторитаризму. Він вивчає особисті якості членів колективу, знайомить їх, сприяє вибору органів самоврядування, інструктує щодо їх функції, контролює їх роботу, а в разі необхідності – допомагає. Взаємини між педагогом і вихованцями будуються на засадах безпосереднього впливу на колектив та на кожного його учасника.

2. Поширення впливу активу на весь колектив. На цій стадії відбувається залучення активістів до керівництва колективом, акцентуючи їх увагу на відповідальності, ініціативі та самостійності. Водночас відбувається залучення пасивних учнів до громадського

життя. За правильно організованої роботи актив швидко починає виявляти ініціативу у визначенні завдань та організації колективної діяльності.

Педагог окреслює подальші перспективи діяльності колективу (у навчанні, праці, спорті, іграх, позакласних справах), дбає про посилення довіри до активістів, частково передає їм свої функції (контролю за чергуванням по школі або класу, прибирання класної кімнати, харчування в їдальні, підготовки до свят). Взаємини між ним та учнями розвиваються на засадах демократизму, паралельних впливів (поєднання безпосереднього й опосередкованого впливу).

Стадія триває один – півтора року, залежно від стосунків усередині колективу. На її початку колектив нібито поділений на три соціально-психологічні мікрогрупи: активістів (опору класного керівника), пасивних учнів (які поступово долають байдужість), «ядро опору» (педагогічно занедбані діти). Наприкінці її клас стає психологічно та педагогічно однорідним.

3. Вирішальний вплив громадської думки більшості. Більшість дітей з перших днів діє свідомо, активно, а колектив усвідомлює завдання, поставлені перед ним. Педагог допомагає активові здобути авторитет серед учнів, контролює його діяльність. Керівництво колективом відбувається на засадах демократизму, визнанні права колективу самостійно вирішувати питання про заохочення чи покарання своїх учасників, планування роботи, оцінювання поведінки учнів, запровадження системи доручень мікрогрупам учнів, окремим членам колективу.

На цій стадії посилюється вплив громадської думки колективу, боротьба за його честь, орієнтація та самоконтроль поведінки і навчальної діяльності.

4. Самовиховання як вищий тип виховання в колективі. Кожен учень сприймає колективні, загальноприйняті вимоги як вимоги до себе. У них розвивається інтерес до самовиховання, що переходить у внутрішнє прагнення до вдосконалення особистих якостей, рис характеру.

Педагог інструктує, консультує, надає методичну допомогу щодо прийомів самовиховання (самоаналізу, самонавіювання, самонаказу, самовідмови від негативного), поступово привчаючи до нього весь колектив. Допомагає учням визначити потрібні для самовдосконалення якості, скласти індивідуальні плани самопізнання, саморозвитку. Беручи до уваги вимоги колективу до кожного його учасника, досягнутий рівень розвитку колективу, вікові та індивідуальні особливості дітей, педагог коригує самовиховання, створює загальну мажорну атмосферу.

На всіх стадіях розвитку учнівського колективу необхідна системність – послідовно сформульовані перед колективом завдання,

виконання яких забезпечуватиме перехід від простого задоволення результатами до глибокого почуття обов'язку.

4. Чинники розвитку колективу

На розвиток і становлення колективу впливають такі соціально-педагогічні чинники:

1. Глибоке знання вихователями наукових психолого-педагогічних основ теорії та практики формування і розвитку колективу. Формуючи і розвиваючи колектив на засадах відкритості щодо нового досвіду, ідей, мобільності (готовності до постійних змін), толерантності (сприйнятті різних поглядів, думок, терпимого до них ставлення), свободи (можливості обстоювати свою думку), вільної орієнтації (вибору перспективи власного розвитку), довіри до навколишніх, плановості (орієнтації на планування, здійснення наміченого), слід враховувати різноманітні теорії колективу, технології роботи з метою максимальної адаптації їх до особливостей конкретного колективу та обставин його функціонування.

2. Забезпечення наступності та єдності в роботі педагогів з колективом. Педагоги, які працюють з колективом, мають добре усвідомлювати особливості колективу, його мету, сповідувати єдині принципи виховання та управління. На етапах переходу колективу від однієї стадії розвитку до іншої важливо не пред'являти йому завищених або занижених завдань, маючи на увазі, що послідовність, наступність їх сприятиме подальшому гармонійному його функціонуванню.

3. Володіння технікою формування перспективних напрямів. Діяльність людини, певної спільноти ефективна за наявності та усвідомлення мети. А. Макаренко писав: «Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість. У педагогічній техніці ця завтрашня радість є одним з найважливіших об'єктів роботи. Спочатку треба організувати саму радість, викликати її до життя і поставити як реальність. По-друге, треба наполегливо перетворювати простіші види радості в складніші і значні для людини ... Виховати людину – значить виховати в неї перспективні шляхи. Методика цієї роботи полягає в організації нових перспектив, у використанні тих, що вже є, у поступовій підстановці цінніших».

Виховна перспектива – це значущі завдання, цілі, що відповідають потребам розвитку особистості, колективу, стимулюють діяльність, відповідають віковим, індивідуальним особливостям. Перспективи характеризуються: захопленістю справами, що базуються на інтересі; суспільною цінністю завдань, цілей, конкретних справ, пов'язаних з працею та життям; чіткою організацією діяльності, спрямованої на досягнення мети; педагогічною доцільністю, вихованням в учнів моральних якостей.

Майстерність вихователя виявляється в організації системи перспективних напрямів з урахуванням можливостей колективу, реальних соціальних обставин. На практиці перспективами стають різні трудові справи, суперництво в змаганні, допомога підшефним організаціям, походи й екскурсії, спортивні змагання, творчі звіти. Такі перспективи мають бути зримими і реальними, доступними і посильними, стимулювати і заохочувати колектив на їх досягнення. Просування до перспективи передбачає обговорення планів, пропозицій і практичну діяльність щодо її реалізації, що безпосередньо впливає на процес згуртування колективу.

4. Забезпечення педагогічно доцільної роботи з активом та органами самоврядування. Актив та органи самоврядування сприяють розвитку колективу.

Актив – ініціативна група вихованців, яка усвідомлює вимоги керівника колективу і допомагає в організації діяльності колективу.

Актив залучають до конкретної діяльності, доручаючи деякі функції та обов'язки вихователів, вчать методам і засобам їх виконання, що прискорює соціальне становлення особистості. Кількість активістів повинна збільшуватися через залучення дітей до різних сфер діяльності. Актив є основою формування органів самоврядування.

Органи самоврядування – демократично вибрані уповноважені колективу, які допомагають педагогові здійснювати керівні функції.

Вихователь спільно з активом визначає функції органів самоврядування, їх підрозділів, створює умови для самостійної діяльності, вчить ефективно працювати, вирішувати певні педагогічні завдання, здійснює контроль за роботою.

Але адміністрація школи не повинна підміняти органи самоврядування, вона зобов'язана виконувати прийняте ними рішення, а якщо таке рішення хибне, керівники мають апелювати до загальних зборів і домагатися його відміни, а не самовільно скасувати його. Вплив на органи самоврядування здійснюється на демократичних засадах через педагогів, які користуються особливою повагою в учнів.

5. Наявність соціально-педагогічних умов для ефективної діяльності колективу, формування традицій, вироблення належного стилю і тону. Атмосфера добра й радості, панування духу гуманізму притягує учнів до школи та її колективу. У такій атмосфері колектив швидко стає згуртованим, сповненим внутрішньою силою, збагаченим соціально значущими традиціями. Для колективу важливо мати морально-ціннісні традиції, зберігати їх і примножувати. Вони повинні бути тривалими, стійкими, наповненими моральним впливом на особистість.

Велике значення для психологічного клімату, самопочуття дітей в колективі має відповідний тон і стиль у стосунках. Оскільки суттєвою

ознакою колективу є спільна діяльність для досягнення певної мети, то і стиль має характеризуватися діяльністю, діловитістю в різних сферах: навчанні, грі, дозвіллі тощо. Тому не можна допускати безпідставної галасливості, бездіяльності, непорядкованості дій.

Діловий стиль характеризується певними відтінками тону, який у здоровому колективі відзначається: мажорністю (бадьорим, радісним настроєм, готовністю до раціональної дії, внутрішнім спокоєм, впевненістю у своїх силах, у майбутньому), гідністю за своє становище в колективі, відповідальністю за його справи, єдністю колективу, дружніми взаєминами, відчуттям захищеності від принижень, насильства, знуцання, здатністю до гальмування своїх негативних дій.

Джерелом формування стилю і тону в колективі має бути передусім діяльність педагогів.

5. Учнівське самоврядування в школі та класі

Основною ланкою у становленні виховного колективу є учнівське самоврядування – самодіяльна організація дитячого життя в школі. Воно уособлює демократичну та самодіяльну атмосферу, захищає й забезпечує права всіх учасників колективу, сприяє формуванню в них громадянськості, організаторських якостей, допомагає педагогічному колективу в проведенні різноманітних заходів, виступає їх ініціатором. Загалом учнівське самоврядування є незамінним помічником педагогів. У сучасній школі, яка самостійно формує органи самоврядування, воно представлене за одним із трьох варіантів:

1. *Представницький варіант.* До учнівського комітету входять старости всіх класів. Така структура дає змогу оперативно доводити до відома учнів, особливо у великій школі, рішення учнівського комітету, організувати будь-яку акцію, підбити підсумки.

2. *Комунарський варіант.* Передбачає при організації конкретної справи створення тимчасового штабу або ради із зацікавлених учнів. Члени ради вирішують (з участю вчителів), як залучити весь колектив школи чи групу класів до справи, дають доручення, організовують роботу (свята, спартакіади, олімпіади, масові подорожі тощо). Після їх завершення штаб (рада) самоліквідується, натомість виникає інша тимчасова структура для нової справи.

3. *Комісійний варіант.* Згідно з ним на загальних зборах чи конференції формується учнівський комітет у складі 9–15 осіб. Вони вибирають зі свого складу голову, заступника, секретаря комітету, решта очолюють комісії, до яких добирають активістів класів. Такий склад комітету є сталим, але часто він буває заформалізованим або взагалі бездіяльним.

Вищим органом учнівського самоврядування в школі є загальні збори або учнівська конференція. Виконавчий орган (учнівський комітет, рада учнівського колективу, рада командирів (старост),

парламент, учнівське представництво тощо) підзвітний загальним зборам. Учнівські збори відбуваються не менше двох разів на рік (у вересні – для визначення завдань на новий навчальний рік, у травні – для звіту виконавчого органу та його перевиборів). Напередодні проведення звітно-виборних зборів проводять з учнями дискусію, ділову гру з проблем учнівського самоврядування, структури учнівського самоврядування, основних напрямів та змісту роботи, прав і обов'язків членів виконавчого органу.

Кількість членів виконавчого органу учнівського самоврядування визначає учнівський колектив залежно від обсягу запланованої діяльності та кількості комісій. Кількість комісій залежить від специфіки напрямів діяльності школи, особливостей структури, досвіду і традицій, рівня теоретично-методологічної та практичної підготовленості педагогічного колективу до керівництва учнівським самоврядуванням.

Важливими умовами плідної діяльності учнівського самоврядування є: розуміння учнями й активом завдань, змісту і суті самоврядування; уміння самостійно планувати, організовувати роботу, координувати зусилля різних ланок самоврядування, постійно здійснювати самоконтроль; уміння враховувати, регулювати, аналізувати свою діяльність, об'єктивно її оцінювати; пошук ефективних форм і методів діяльності органів самоврядування, творче використання досвіду інших шкіл.

Комісії виконавчого органу спрямовують свою роботу на підвищення якості навчання, реалізацію вимог режиму школи, організацію позакласної виховної роботи, на розвиток ініціативи і творчої самодіяльності учнів, реалізацію їх прав і обов'язків. Члени комісії є відповідальними за певний напрям роботи класу. Виконавчий орган проводить засідання один раз на місяць, комісії – раз на два тижні. Свою роботу виконавчий орган планує на рік або півріччя орієнтовно за такими розділами:

1. Вступ (короткий аналіз роботи за попередній рік, завдання на новий).
2. Організаційна робота (визначення тематики загальношкільних конференцій, класних зборів, планування навчання активу з окремих питань, організація відкритості в роботі).
3. Засідання виконавчого органу учнівського самоврядування.
4. Робота комісій (секторів).

У плані роботи враховують обов'язкові справи, в організації яких участь виконавчого органу об'єктивно необхідна (День знань, робота з благоустрою пришкольної території, налагодження чергування в школі та класах, підготовка до проведення канікул тощо).

Під час організації масштабних та епізодичних справ можуть бути поєднані зусилля постійних органів самоврядування з тимчасовими (ради, ініціативні групи клубів, творчих об'єднань тощо).

Колективним органом самоврядування в класі є збори колективу класу – впливовий чинник зміцнення дисципліни учнів, виховання в них моральних якостей. На зборах класного колективу обговорюють актуальні, зрозумілі питання повсякденного життя (підготовка культурно-масового заходу, випуск журналу, підсумки навчання за чверть, семестр, рік тощо), визначні історичні події, сучасні досягнення, моральні проблеми. Періодичність їх проведення залежить від конкретних умов діяльності класу.

Гласність, відкритість роботи органів самоврядування (усі учні знають, де, коли, які питання обговорюються, можуть брати в обговоренні участь, пропонувати нове, оригінальне, цікаве, впливати на життя колективу) сприяє поглибленню демократизму в шкільному житті. Розвиток учнівського самоврядування, участь у якому розвиває відповідальність за шкільні справи, допомагає набутти організаторських навичок, сприяє духовному зростанню, розвитку організаторських здібностей дітей.

Демократизм в учнівському самоврядуванні залежить від позиції дорослих, зокрема керівництва школи. Розбіжності між адміністрацією та учнівським самоврядуванням виникають внаслідок неправильної організації педагогічного керівництва, коли немає взаємодії між педагогічним та учнівським колективами для досягнення мети.

Основними засобами вдосконалення педагогічної допомоги учнівському самоврядуванню є: забезпечення реальних прав та обов'язків органів самоврядування; підвищення довіри педагогів до рішень учнівського колективу, його органів самоврядування; кваліфікована, тактовна допомога; цілеспрямоване навчання учнів складній справі організації життя учнівського колективу, керівництва справами школи.

За кожною комісією педагогічна рада закріплює вчителів-консультантів, які постійно мають допомагати органам самоврядування, сприяти визначенню мети діяльності, плануванню роботи, вирішенню складних ситуацій, управлінських завдань.

6. Формальні та неформальні групи

У шкільному колективі, який є формальним утворенням, функціонують різноманітні самодіяльні групи (неформальні дитячі об'єднання), діяльність яких спрямована на реалізацію та розвиток інтересів і потреб їх учасників.

Формальна група – група, структура і діяльність якої раціонально організовані та стандартизовані згідно з точно приписаними груповими правилами, цілями і ролевими функціями.

Ефективність функціонування її забезпечується системою керівництва та контролю. Безпосереднє управління спирається на владні повноваження, розподілені відповідно до формально-статусної структури групи.

Неформальна група – самодіяльне об'єднання громадян, статус, структура, функції якого юридично не оформлені.

Отже, якщо формальні групи, будучи створеними для певної соціальної діяльності, мають юридично визначений статус, нормативну базу існування, яка закріплює структуру, тип завдань, колективні та індивідуальні права й обов'язки, то неформальні такої регламентації позбавлені.

У формальній групі взаємини її учасників регламентуються внутрішніми документами, передбачаючи високий рівень дисципліни, організованості, підпорядкування індивідуальних інтересів колективній меті, а в неформальній порядок ґрунтується на традиціях, морально-етичних принципах, за дотриманням яких стежать не тільки лідери, а й усі учасники.

Якщо у формальній групі дитина виконує приписані їй соціальні ролі (у класі – учень), а авторитет учасників її визначається обійманою посадою, то в неформальній понад усе – самодостатність, неповторність особистості, у ній немає формального керівника (переважно лідирує найавторитетніша особа), вона функціонує на засадах демократичного спілкування. Для згуртованості такої групи вирішальними є симпатії, звички та інтереси, а особливістю – наявність неформального лідера, особистісні характеристики і мета якого є близькими для групи в цілому.

Ще одна особливість формальних груп – здійснення контролю за поведінкою учасників через зафіксовані норми та правила. У неформальних – функцію контролю виконують норми і традиції, суть яких залежить від рівня згуртованості групи, ступеня її «закритості» для інших соціальних груп.

Неформальні об'єднання за їх головними ознаками й характерними рисами називають ще самодіяльними самокерованими об'єднаннями (ССО).

Вони можуть існувати:

1. У структурі формальних колективів (угруповання). Наприклад, окремі угруповання в класі. Воно не є самозамкнутим, його учасники активно взаємодіють як між собою, так з усім колективом, можуть допомагати педагогам у згуртуванні колективу або заважати цьому процесу. Один і той же підліток може належати до кількох неформальних груп, що може призвести до внутрішнього конфлікту особистості. Особливо тоді, коли спрямованість груп різна, що створює ситуації напруженості. Підліток ніби опиняється між двома вогнями,

перед необхідністю проблеми вибору. У шкільному віці такі ситуації переживаються особливо драматично.

2. Паралельно (незалежно) від формальних. Виникають на основі просторової близькості, спільності інтересів, занять, особистої симпатії, парної та групової дружби. У таких об'єднаннях їх учасники знаходять можливості для самовираження, виявлення ініціативи, неконтрольованого дорослими спілкування. Вони мають свою систему цінностей (гасла, символи, манеру одягатись). Мета їх діяльності може бути як соціально значущою, так і асоціальною. Школа намагається зблизити цілі, сферу діяльності, грані взаємодії дитячих формальних і неформальних об'єднань.

Причиною виникнення неформальних об'єднань є протиріччя між збільшенням вільного часу та рівнем загальної культури, різноманітних потреб молоді, ізолюваність дітей від дорослих, прагнення до самодіяльності (з одного боку, підвищена активність дітей, їх потреба в самовираженні, з іншого – педагогічний формалізм в організації виховної роботи, намагання жорстко регламентувати їх діяльність).

Участь молоді в неформальних об'єднаннях пов'язана з потребою вільного самовираження, неформального спілкування з однолітками. Цю функцію перебирають на себе ССО, де можна знайти друга, висловити душевні переживання, вислухати інших, відчувати себе вільно й комфортно. Життєдіяльність ССО, створених на соціально корисній основі, є органічною частиною цілісного педагогічного процесу, сприяє вирішенню найважливіших проблем дитячого спілкування, заповнення емоційного вакууму особистісно-значущими справами.

До об'єднання в самодіяльні групи дітей підштовхують і застійні явища в громадському житті (дефіцит правди, громадське лицемірство тощо). Втрата інтересу до громадського життя, поваги до фальшивих авторитетів, незадоволеність шкільними справами спонукають частину підлітків і молоді спершу до відчуженості від сім'ї та школи, а згодом до об'єднання в групи на основі стимулів та ідеалів, які вони вважають істинними і престижними. Найпоширеніші серед них: самореалізація, задоволення від вільного спілкування, різноманітної діяльності; самоствердження, емоційно-психологічна захищеність; бажання брати участь у вирішенні соціальних проблем; прагнення до естетичного самовираження через уявлення про ідеал людської краси та шляхетної поведінки; отримання естетичного й емоційно-фізіологічного задоволення засобами стандартизованої «культурно-масової» продукції; реалізація індивідуалістичних, егоїстичних потреб та інтересів; можливість здійснення асоціальних дій (хуліганство, вживання алкоголю і наркотиків).

Підлітки прагнуть самостійності, визнання дорослими й ровесниками, гідності й поваги до себе, самореалізації через творчість.

Деякі молоді люди вступають до неформальних груп з метою, наприклад, знайти захист від нападів хлопців з іншої вулиці чи нагнати страху на інших дітей, познайомитися з дівчиною на основі спільних інтересів (захоплення технікою, музикою, спортом тощо). У такому разі неформальне об'єднання виконує інструментальну функцію в процесі соціалізації особистості. Інші прагнуть задовольнити власні потреби, скажімо, у певній інформації. Створені для цього групи виконують інформаційно-розважальну функцію, оскільки в них відбувається інтенсивний обмін інформацією, обговорення різноманітних проблем.

Формальна і неформальна організації не протистоять, а доповнюють одна одну, задовольняють інтереси, потреби дітей, необхідні для нормальної соціалізації особистості – пристосування до життя в суспільстві, засвоєння вимог, які суспільство пред'являє індивіду. Неформальні групи є незамінними для спілкування рівних з рівними. Завдання вчителів – не ізольовувати й не протиставляти їх, не загострювати суперечності між ними, а знаходити спільне, зближувати, використовуючи усе найкраще в них.

Різноманітність інтересів, потреб і запитів молоді зумовлює широкий спектр діяльності її неформальних об'єднань, які за критерієм соціально-політичної та соціально-значущої діяльності поділяють на просоціальні, асоціальні та антисоціальні.

Просоціальні неформальні об'єднання. До них належать військово-патріотичні, спортивні, творчі групи (любителів театру, кіно, дизайну, клуби самодіяльної авторської пісні, театри-студії, джаз-колективи), які орієнтуються на культурно-творчу, розважальну діяльність. Сюди належать і молодіжні екологічні рухи, рухи за збереження та оновлення історико-культурних пам'яток, соціально-політичні клуби.

Асоціальні об'єднання. До них відносять рейверів, реперів, брейкерів, спортивних і музичних фанатів. Їх діяльність спрямована на отримання задоволення за допомогою пасивних форм дозвілля та відпочинку.

Антисоціальні об'єднання. Цю групу становлять «любери», гопники, токсикомани, алкоголіки тощо. Вони відкрито протиставляють себе соціальній ідеології, нормам людського співжиття, проповідуючи свою мораль. Альтернативу соціальній справедливості вбачають у містиці, антисоціальних гаслах.

Різноманітність позицій неформальних об'єднань вимагають від педагогів диференційованого ставлення до їх діяльності. Головним його критерієм має бути ясність мети та ідеї, продуманість соціально-значущої справи, компетентний лідер, дотримання законодавства і норм моралі. Просоціальні об'єднання заслуговують максимальної підтримки, всебічного співробітництва. У стосунках з учасниками асоціальних

об'єднань важливо спрямовувати їх енергію в русло соціальної активності. Робота з антисоціальними об'єднаннями потребує особливої підготовленості педагога, завдання якого допомогти молодій людині вибратися з проблем.

Дитячі та молодіжні організації, що тепер існують в Україні, можна класифікувати за статусом та основними показниками їх діяльності у формальні та неформальні організації (рухи).

7. Дитячі та юнацькі громадські організації

Світоглядний плюралізм, багатопартійність у суспільно-політичному житті відкривають простір для створення та організації роботи різноманітних дитячих громадських організацій, об'єднань і рухів.

Наприкінці ХХ ст. в Україні значно активізувався процес створення дитячих та юнацьких організацій, відновили свою діяльність раніше заборонені.

Дитячі (молодіжні) громадські організації – об'єднання громадян віком від 6 до 14 (молодіжні – від 14 до 28) років, метою яких є діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів.

З урахуванням з головних напрямів діяльності їх поділяють на шість груп.

1. *Молодіжні організації, зорієнтовані на вирішення політичних проблем.* Найпомітніші серед них Молоді республіканці України, Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ), Соціалістичний конгрес молоді, Ліберальне молодіжне об'єднання, Спілка українського студентства (СУС), Асоціація молодих українських політологів і політиків, Молодіжна організація спілки офіцерів України «Сокіл», Львівський фонд «Молода Україна» та молодіжні організації при політичних партіях та рухах.

2. *Молодіжні організації, зосереджені на вирішенні соціальних проблем.* Цю групу становлять Спілка молодіжних організацій України (СМОУ), Асоціація МЖК воїнів-інтернаціоналістів України «Укрінтербуд», Українська республіканська рада молодих вчених і спеціалістів, Палата молодих підприємців України та ін.

3. *Молодіжні організації, що займаються вивченням історії, фольклору, етнографії народів України.* До цієї групи належать «Товариство Лева», товариство «Щире братство», Молодіжне товариство «Кіш», Молодіжна єврейська організація «Шахар» та ін.

4. *Молодіжні благодійницькі організації.* Найпомітніші серед них Південноукраїнське благодійне товариство «Молодь за милосердя», Асоціація молодіжних пошукових об'єднань України «Обеліск», Республіканський молодіжний благодійницький фонд допомоги

потерпілим від аварії на Чорнобильській АЕС, Молодіжне благодійне товариство «Гуманіст».

5. *Релігійні молодіжні організації.* Цю групу представляють Комітет української католицької молоді (КУКМ), Організація «Українська молодь Христові», Молодіжна рада церков Євангельських християн-баптистів України, Всеукраїнське православне молодіжне Братство ім. Петра Могили та ін.

6. *Дитячі громадські організації.* З-поміж інших своєю активністю вирізняються Українська скаутська організація «Пласт», Спілка української молоді (СУМ), Спілка піонерських організацій України (СПОУ), Українське дитячо-юнацьке товариство «СІЧ».

Більшість із них заявляють про свою позаполітичність. Їх виховна система спрямована, в основному, на формування вмінь і навичок у дітей і підлітків, пов'язаних з природою (життя в таборі, туризм, екологічне виховання), із зміцненням здоров'я (фізична підготовка), вихованням шанобливого ставлення до сім'ї, рідної місцевості, держави (сімейне життя, життя в суспільстві).

Українська скаутська організація «Пласт». Заснована 1911 р. Петром Франком, Іваном Чмолою та Олександром Тисовським, маючи своїм завданням всебічне патріотичне і національне виховання, розвиток моральних, духовних і фізичних рис юнаків та дівчат. У 1924 р. організація «Пласт» у колишній УРСР була заборонена як «дрібнобуржуазна виховна система, не сумісна з побудовою соціалізму». Після розгрому «Пласту» урядом Польщі в Західній Україні організація продовжувала діяльність серед української діаспори – у Канаді, США, Австралії. Лише в 1989–1990 рр. «Пласт» відновив роботу у Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях, де поступово посів провідні позиції серед дитячих організацій. Офіційне відродження «Пласту» в Україні відбулося 13 квітня 1991 р. на установочному з'їзді.

В основі пластового виховання – заборона політизації дитини. Його метою є сприяння розвитку молодих людей для реалізації їх інтелектуального, громадського та духовного потенціалу, відповідальних громадян, учасників місцевих, національних та міжнародних співтовариств. Скаутський рух заснований на таких принципах:

- обов'язок перед Богом;
- обов'язок перед іншими;
- обов'язок щодо себе.

Хлопці і дівчата виховуються окремо до 17 років. З 17 до 30 років (старшим пластунам дозволяється працювати з дітьми, якщо вони не належать до політичних організацій). Пласт має чітку структуру, атрибутику (гімн, герб, розпізнавальні знаки та форму), присягу, у якій ідеться: «Присягаю своєю честю, що робитиму все, що в моїх силах, щоб

бути вірним Богові й Україні, допомагати іншим, жити за пластовим законом і слухатися пластового проводу».

Наприкінці ХХ ст. скаутські організації почали діяти майже у всіх регіонах України. Вони опираються на загальнолюдські цінності, норми християнської моралі.

Залежно від віку, скаути належать до певних категорій:

– хлопчики 7–10 років: кабскаути (дитинка, щеня), дівчатка – браунскаути (пташенята);

– хлопчики 11–14 років: бойскаути (розвідники), дівчатка – герлскаути;

– юнаки та дівчата 15–21 року: «гідні», «пошукачі», «дослідники».

Організаційно вони поділяються на групи, а ті – на ланки патрулів, які мають свої назви. Очолюють їх дорослі лідери патрулів – командири загонів. Великі загони – рада командирів на чолі із старшим командиром (лідером). У керівників існує своя ієрархія (скаутери, скаут-майстри) – ті, хто пройшов усі етапи скаутингу. Головне, щоб дорослі вели скаутський спосіб життя, були спортсменами і зразком для підопічних. Усе загонове життя спрямоване на виконання законів скаута.

Спілка Української молоді (СУМ). Утворена 1925 р. в Києві. Свое головне завдання вбачала у звільненні України, створенні української самостійної соборної держави. У 1929–1930 рр. почалося переслідування СУМу. У 1945 р., після закінчення Другої світової війни, СУМ знову відновила свою діяльність (у Німеччині). 1989–1991 рр. – відродження діяльності СУМу на території України.

Спілка поділяється на три основні організаційні ланки: молодше юнацтво (6–12 років); юнацтво (6–16 років); старше юнацтво (12–16 років). Старші члени організації – дружинники (18–35 років). Прагне виховувати молодь в українському патріотичному дусі, чесними і працьовитими людьми, свідомими громадянами, спираючись на традиції та морально-етичні засади християнства, державні цілі та ідеали. Гасло СУМу – «Бог і Україна».

Спілка піонерських організацій України (СПОУ). Утворена наприкінці 1990 р. Вважає себе правонаступницею піонерської організації ім. Леніна і добровільним, самодіяльним об'єднанням дітей та підлітків, орієнтованим на ідеали гуманного і демократичного суспільства. Спілка проголосила незалежність від будь-яких політичних партій та рухів. Її девіз: «За Батьківщину, добро і справедливість!». Керується у своїй діяльності принципами:

- єдність слова і діла;
- честі й совісті;
- дружби і товариськості;
- турботи і милосердя.

Виховна система організації будується за трьома напрямками: «Я – Батьківщина». Я – це самовдосконалення, виховання себе як особистості, родина – сімейне виховання, повага до своєї родини, Батьківщина – вболівання за інтереси держави, людей. Поділяється на три вікові групи: 7–9 років (діти, які вважаються помічниками); 10–12 років (умільці); 13–14 років (майстри).

Символ – веселка, розпізнавальний знак – галстук, на якому відтворено сім кольорів. Червоний колір – напрям «Червона калина» (вивчення народної творчості, традицій, обрядів, проведення свят); жовтогарячий – «Лідер» (уміння організувати справу, повести за собою); жовтий – «Берегиня» (виховання поваги до сім'ї, організація сімейних свят тощо); зелений – «Краю мій лелечий» (екологічне виховання); блакитний – «Повір у себе» (благодійницька, шефська робота); синій – «Помагай» (уміння працювати з інструментами, допомога сім'ї, загону, збір металолому, лікарських рослин тощо); фіолетовий – «Котигорошок» (спортивно-туристичний напрям).

Українське дитячо-юнацьке товариство «СІЧ». Започатковане в лютому 1993 р. Гасло: «Сила, істина, честь!». Мета його полягає у відродженні національної свідомості, утвердженні «державницької ідеї», формуванні нового типу українського характеру, основними рисами якого були б фізична досконалість, витривалість, свідомий патріотизм, вихованість, культурність, освіченість, висока моральність. Члени товариства складають присягу: «Присягаю своєю честю бути вірним товаришем, служити товариству життям своїм, слухатись січової старшини». Має осередки в багатьох областях України. Головні напрями роботи – вивчення історії козацтва, військово-партіотичне виховання на засадах козацької педагогіки, фізичне загартування, створення недільних козацьких шкіл, спортивних та інших гуртків, організація оздоровчих таборів.

Асоціація гайдів України. Зареєстрована в 1996 р. Рух гайдів виник в Англії на початку ХХ ст. Назва вибрана його засновниками лордом Робертом Баден-Пауеллом та його сестрою Агнес на честь відомих індійських племен, мешканці яких вирізнялися винахідливістю і вправністю.

Гайд – людина, яка йде попереду і знаходить дорогу. Мета асоціації – сприяти розвитку та формуванню дівчини як соціально зрілої особистості, її активній участі у всіх сферах життя суспільства, зміцнення фізичного, духовного, емоційного здоров'я, надання допомоги в саморозвитку і самореалізації, виховання впевненості в собі, реалізація шансів на життєвий успіх. Основними завданнями є залучення дівчат до гуманітарної системи цінностей, підвищення їх культурного рівня, знань з історії, світової та національної культури, краєзнавства, медицини, допомога у здійсненні природоохоронних

проектів. Члени асоціації беруть участь у програмах, семінарах, тренінгах, гайдівських таборах, заходах, пов'язаних з поліпшенням становища дітей та жінок в Україні. Гаїди мають опанувати 8 програм: «Українознавство», «У світі гайдингу», «Школа медицини», «Вічні істини», «Світова культура», «Господарочка», «Життя на природі», «Планета – наш дім». Залежно від віку дівчат поділяють на категорії: ластівки – 7–10 років, гаїди – 11–16, ренжери – 16–20 років. Організація має емблему, гасло, гімн, присягу.

Українське дитячо-юнацьке товариство «Сокіл». Виникло в 1894 р. у Львові. Основна мета – виховання в походах рідним краєм та в табірних умовах духовно і фізично розвиненої особистості з високою національною свідомістю і гідністю. Нині організація відроджується.

Установи освіти намагаються розширити свою співпрацю з дитячими та молодіжними організаціями у справі виховання учнівської молоді. Ця робота охоплює спільні семінари працівників освіти і дитячих та молодіжних організацій, співучасть в організації спортивних, оздоровчих таборів, надання психолого-педагогічної допомоги керівництву дитячих та молодіжних організацій.

8. Неформальний молодіжний рух

Сучасний молодіжний рух в Україні представлений не лише організованим рухом, а й неформальною молодіжною ініціативою, інтегрованою в загальносвітовий неформальний молодіжний рух.

Неформальний молодіжний рух – система молодіжних субкультур і широкої неорганізованої молодіжної активності в їх взаємозв'язку між собою та суспільством.

Це своєрідна «молодіжна субкультура», яка охоплює різноманітні напрями та вияви активності молоді.

Молодіжна субкультура – система цінностей, установок, моделей поведінки, життєвого стилю певної соціальної групи (молоді), яка є цілісним утворенням у межах домінуючої культури.

Субкультурні атрибути, ритуали як стійкі зразки поведінки, а також цінності відрізняються від цінностей панівної культури, хоча і пов'язані з ними. Молодіжні субкультури є наслідком свідомого пошуку нової ідентичності, вибудовування нового стилю. Джерелом їх є романтизовані та ідеалізовані образи іншої цивілізації, культури («культурні міфи», «культурні утопії»). «Культурні міфи» українських молодіжних субкультур в основному запозичені із Заходу. Їх носії будували свій «Захід» відповідно до власних уявлень про західну культуру та систему цінностей, перебуваючи при цьому в середовищі національних культурних традицій. Завдяки цьому відбувалося поєднання західних впливів, інноваційних елементів, національних традицій, особливостей, ментальності та рудиментів постсоюзного культурного середовища.

Виникнення молодіжних субкультур зумовлене соціальними, політичними, психологічними та духовними чинниками, найголовніший з яких – неадекватність суспільного буття потребам молоді, духовна самотність.

За особливостями діяльності, внутрішніми цінностями, впливом на молодіжне середовище виділяють такі типи молодіжних субкультур:

Хіппі. Заявили вони про себе на зламі 60–70 рр. ХХ ст., в Україні – у 1972 р. Цю групу складають прихильники музичного стилю панк-рок. Виділяються довгим волоссям (своєрідний виклик «соціальному сприйняттю»), «фенічками» (англ. thing – саморобні прикраси, плетені з бісеру браслети), одягом, романтикою автостопу, участю в тусовках, можливістю втекти від реалій життя (сім'ї, школи). У середовищі хіппі сформувалися різноманітні новітні молодіжні субкультури.

Романтико-ескейпістські (англ. escape – втекти, уникнути, позбавитися) субкультури. Відрізняються орієнтацією на створення паралельного світу, витворення власного «міфу», вибудованого на основі певних творів (переважно «фентезі») чи запозичених світоглядних концепцій інших культур. Серед них виділяють ігрові молодіжні культури. Рольова гра (roleplaying) наближена до імпровізованої театральної вистави. Є втіленням постулату контркультури про ідею «театру» як єдності акторів та глядачів. «Глядач стає актором та автором одночасно» – ідеал контркультурного мистецтва. До ігрових субкультур належать:

Індіаністи. Шанувальники традицій певної етнічної культури. Популярним для них є звернення до практики релігійних культів, описаних у творах авторів «фентезі» або притаманних індіанцям США, чи до синтетичних, новітніх культів, розроблених на основі певних світоглядних концепцій.

Толкієністи. Шанувальники конкретного автора Д. Толкієна (англійського автора «фентезі») і середньовічної холодної зброї. Живуть у вигаданому світі та наслідують своїх казкових героїв, тим самим «виходячи» за межі суспільства.

Уніформісти. Шанувальники певної історичної події. Музичні молодіжні субкультури. Виникли навколо нових музичних стилів «реп», «рейв», «брейк». Переважно складаються з підлітків, яких об'єднують спільні музичні пристрасті, безтурботне ставлення до життя, намагання жити одним днем. Їх світоглядні цінності вульгаризовані, пристосовані до розуміння пересічних міських підлітків. Зовнішні ознаки приналежності до угруповань різняться відповідно до місця проживання. Одягаються вони за останньою тусовочною модою. Серед провідних бажань – відчуття ейфорії ритму, танцю, клубної атмосфери. Уподобання нестійкі, залежать від популярності певних напрямів музики, спортивних команд. Так відійшли в минуле перші брейкери,

поступово відходять трешери (прихильники музичних стилів треш-хеві-метал та дзе-хеві-метал, з відвертою асоціальною поведінкою, тяжінням до сатанізму, вандалізму, навіть людських жертвоприношень), бітломани (прихильники музики бітлз), поділилися металісти (прихильники західних груп важкого металевого року (хеві метал). На піднесенні перебувають репери, рейвери, нові брейкери.

Репери. Як музичний напрям реп виник в середині 80-х, будучи музикою «чорних кварталів» міст США, реггі та суміші різних напрямів. Його називали – «що бачу, про те і співаю». В Україні поширився в 90-х рр. Репери – прихильники музичного стилю «реп», танцстилю хіп-хоп, сучасної негритянської культури. Характерна підвищена корпоративність та психологічна потреба у спілкуванні з однолітками. Найвище цінують індивідуальність. Класичний прикид українського репера: штани «дизелі» та дуті (пухові) короткі куртки, усі речі на кілька розмірів більші. Мають власні тусовки (у клубах), внутрітусовочні правила (знання біля 40 реп-груп та вміння розпізнавати їх за мелодіями). Переважно складаються з підлітків від 12 до 18 років.

Рейвери. Як музичний напрям, рейв виник у середині 80-х років. Це симбіоз чиказького «хауса» та детройтського «техно». В Україну потрапив у середині 90-х рр. Рейв («кислотна тусовка») – музика диск-жокеїв. Ритміка її нагадує ритуальні племінні танці, які приводили до стану трансу. Тому на тусовках рейверів переважає атмосфера «небуденності», «ейфоричного трансу», що межує з містичними відчуттями. Зовнішня атрибутика відрізняється синтетичністю та яскравістю кольорів одягу, наявністю різних додаткових речей («пірсинг» – проколювання різних частин тіла сережками). Рейв – середовище, де «кожен чує лише те, що хоче почути, і говорить те, що хочуть почути від нього інші». Учасники рейв-клубів схильні до вживання напівтяжких наркотиків, слабоалкогольних напоїв. Рейв-клуби підлітків поширені у всіх містах України.

Брейкери. Об'єднані на основі спільного інтересу до танців типу брейк. Мета – пропаганда брейк-танцю і виконання його великими групами. Зовнішній атрибут – вузькі темні окуляри. Новітній брейк-данс відродився на базі спід-репу та швидкісної музики, увібравши деякі особливості брейк-дансу 80-х (стиль «я робот»). Проте перевага надається «нижньому брейку», який включає елементи акробатики та спортивного танцю. Збираються на тусовках (разом з реперами), щоденних тренуваннях, займаються спортом, не палять.

Епатажно-протестні субкультури. Початок поклали панки (пропагандисти ідеї «шок-протесту»). Виділяються одягом і зачісками. Мета – самоствердження серед однолітків через заперечення загальноприйнятих норм поведінки. Негативно ставляться до праці, вживають наркотики, алкоголь. Захоплюються рок-ансамблями. На

сьогодні відкинули агресію і увібрали в себе традиції та ідеї різних субкультур (насамперед хіппі). Окремо від них є байкери (віддають перевагу романтизації подорожей та вираженню своєї індивідуальності в зовнішньому вигляді, володінні мотоциклом).

Радикально-деструктивні субкультури. Сюди належать субкультури, які мають чітку лінію на асоціальну поведінку та орієнтацію на застосування силових методів. Відзначаються дієвістю і радикалізмом.

Скінхеди. Об'єднує їх пристрасть до насильства. Рух «скінхедів» виник у Великобританії наприкінці 60-х рр. ХХст. На початку існування «скіни» – вихідці з робітничих районів – мали патріотичні погляди, захоплювалися реггі та футболом, не цікавились політикою. Зовнішній вигляд відповідав «шок-протесту» панків з єдиною відмінністю – коротка зачіска та мінімізація символічних речей. У середині 70-х років економічна криза в Англії болісно вдарила по молоді, породивши проблеми безробіття, відсутності перспектив. На цій соціальній хвилі розвинувся расистський рух сучасних «скінів». Їх головним ворогом стали представники небілих рас. З'явилися в Україні в 1995–1996рр. Перші скіни не виявляли значної активності, обмежуючись демонстрацією нашивок зі свастикою, прапорів. Наприкінці 1996 р. активізуються, починають пропагандистську діяльність, пошук союзників. Останнім часом зосередили увагу на переслідуванні темношкірих та вихідців з країн Азії, боротьбі з іншими субкультурами. Стель їх одягу адаптований до вуличних сутичок: чорні джинси, важкі шнуровані армійські черевики, короткі куртки – «бомбери» без коміра, бриті чи коротко стрижені голови. Основну роль у формуванні цієї субкультури відіграє музика «ой» (панк). Термін запровадив журналіст Г. Бушелл для визначення груп, які відмовилися від «пластмасового панка»). Найвідоміша українська «ой»-група «Сокира Перуна», яка виступає під гаслом «for whites only» (тільки для білих). Характерною є наявність українських текстів та орієнтація на англійський «ой».

Хакери. З'явилися в Україні в 60–70-ті роки ХХ ст. Це була молодь, яка захоплювалася кібернетикою. Поширення наприкінці 80-х перших ПК, у середині 90-х Інтернету викликало потужну хвилю хакерів. Поняття «хакер» означає комп'ютерного злочинця, здатного зламати будь-які захисні системи (сайти, банківську систему охорони), коди на ліцензійних іграшках, запустити в систему віруси. Термін «кракери» точніше відповідає західному розумінню даної субкультури. Це ті, хто робить світ віртуальної реальності доступним усім бажаючим. Хакери виділяють з-поміж себе «ламерів» (користувачі ПК, проводять більшість часу біля комп'ютерів, не маючи достатніх знань) та «геймерів» (прихильники «екшен-ігор» та «стратегій», які вбачають у них сенс свого життя. Мають внутрішусовочні інтернет-видання, культові сайти тощо).

Розправно-самосудні угруповання. Переважно вихідці з робітничих сімей, які за допомогою сили борються з різними відхиленнями від певних ідеалів. Виникають на базі молодіжних територіальних угруповань. Об'єктами їх «фізичного впливу» є представники заможної «золотої молоді» хіппі, панки, металісти тощо. Протягом останнього часу цей рух зазнав істотних трансформаційних змін. На сьогодні в Україні в чистому варіанті він не існує. Певною мірою традиції «люберів» (від м. Люберці; в основі – ідея «очищення» міст від «неформалів») продовжили «гопники».

«Гопники» (пацани). Це – територіальні корпоративні самодіяльні угруповання підлітків. Створюються за територіальними ознаками («свої» та «чужі»). Орієнтуються на систему цінностей дорослої кримінальної субкультури, культ сили, земляцтва, взаємовиручки та взаємозалежності. Мають яскраво виражену структуру, ієрархію, систему специфічних цінностей, прагнення до активної діяльності. Зовні майже не відрізняються від звичайних підлітків. Тусуються у своїх мікрорайонах, іноді нападають на «неформалів», молодь, яка потрапляє на їх територію. Властива інтелектуальна нерозвиненість, агресивність. Вживають наркотики, алкоголь.

Релігійно-містичні субкультури. Постають унаслідок синтезу містичних та релігійних культів з традиціями й ціннісною шкалою певних молодіжних субкультур. У них обов'язково повинен бути лідер («гуру»). Проповідують вирішення глобальних проблем людини, держави й усього світу загалом. Одним з напрямів є кришнаїти.

Кришнаїти. Називають себе «підданими Кришни». Ідеологічне підґрунтя – давньоіндійський епос, який містить висловлювання і думки бога Кришни (мав людське обличчя і вважався народним героєм) на філософські теми. Вважають, що багаторазове повторення (1728 разів) імені Бога – мантри (закликання, молитва) дає спасіння, звільнення від тіла і занурення в чистий дух, задоволення бажань. Привабливість для молоді цієї течії пов'язана з екзотичними ритуалами, екстравагантним стилем одягу. Норми поведінки: не пити спиртне, каву, чай, не вживати наркотиків, не їсти м'ясо і рибу, не займатися тілесними розвагами (секс лише для продовження роду).

Серед кришнаїтів виділяють групи: інтелектуалів (прагнуть пізнати буддизм та індуїзм), романтиків (любители видовищ – східної музики, колективної медитації), релігійних фанатів (люди, які відійшли від зовнішнього світу).

У чистому варіанті жодного типу молодіжної субкультури не існує, оскільки їх угруповання не відзначаються стійкістю та перетинаються, взаємопроникають один в одній. Неформальне молодіжне середовище постійно перебуває в пошуку нових форм самореалізації.

Не можемо не розглянути і так звані «**групи смерті**», які, на жаль, є дуже популярними серед українських підлітків.

У соцмережах з'явилися групи, у яких кваліфіковані психологи доводять дітей до самогубства. Адміністратори спільноти залучають підлітків до так званої «гри» зі смертельним фіналом. Увагу до цих груп, які поширюються в російській мережі «Вконтакте», привернув випадок у Маріуполі, коли 15-річна дівчина вистрибнула з вікна за завданням такої спільноти. Зараз поліцейські з різних регіонів країни повідомляють про вдалі заходи із запобігання таким випадкам та закликають батьків бути уважнішими до своїх дітей. Психологи ж наполягають на тому, що суїцидальні настрої притаманні підліткам, особливо зі все більшим зануренням у віртуальний комп'ютерний світ.

Такі групи часто мають назви пов'язані із китами, як наприклад «море китів», «синій кит» також використовують назву «тихі будинки». Кити є одним з найпопулярніших символів цієї групи, їх в спільнотах асоціюють зі свободою.

Учасників адміністратори групи часто знаходять самі за депресивними дописами в мережі. Аби долучитися до спільноти самостійно, підліток має виконати певне завдання, пройти співбесіду тощо.

Завдання підліткам надають у формі гри-квесту. Учасники мають завдавати собі певні ушкодження, подряпини або наносити малюнки на тіло, знімати це на відео або фото. Фінальним завданням є самогубство. Перед цим підлітків змушують порушувати режим сну, прокидатись близько 4-ї ранку для виконання завдань.

Фотозвіт діти скидають у цю спільноту. Вони бачать, що виконали завдання, підлітка долучають до спільноти, призначають куратора. Кожного дня – слухати депресивну музику. Тобто протягом 50 днів доводять дитину до такого стану, щоб якщо їй надійде завдання, вона готова піти і вистрибнути, наприклад, з вікна. Ще дають завдання викарбувати на тілі будь-яку цифру, прочитати книжку неповнолітньої дівчинки з Росії, яка жива, але розповідає, як вона щодня готувалася до самогубства.

Практичне заняття № 7 (2 год.)

ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВУ, ЙОГО ВПЛИВ НА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

ПЛАН

1. Колектив і його види.
2. Суть, зміст, функції виховного колективу.
3. Розвиток учнівського колективу.

4. Чинники розвитку учнівського колективу.
5. Учнівське самоврядування в школі і класі.
6. Формальні і неформальні групи учнівського колективу.
7. Дитячі і юнацькі громадські організації.
8. Неформальний молодіжний рух.

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 146–161.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 213–221.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 78–89.
4. Практичні завдання до самостійного вивчення курсу «Теорія та методика виховання». Для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» / укладач Товканець Г. В. Мукачево: РВЦ Мукачівського державного університету, 2018. С. 36–38.
5. Ярошук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 133–162.

Фільми для перегляду:

Детки // <https://www.youtube.com/watch?v=RBXWJYuGV9g>

Синій кит / Самоубийство дітей [вся правда, список заданих] // <https://www.youtube.com/watch?v=jRIY-PiABo4>

Перші ластівки // <https://novy.tv/ua/pershi-lastivki/>

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять *Колектив, органи самоврядування, формальна група, неформальна група, дитячі (молодіжні) громадські організації, неформальний молодіжний рух*

Завдання 2. Розгляньте питання «Шляхи формування колективу» (на допомогу див. список літератури – позиція 2, с. 84–87). Опишіть основні шляхи формування дитячих колективів.

Завдання 3. Підготуйтеся до участі в дискусії.

Визначте, на якому етапі розвитку знаходиться колектив. Відповіді обґрунтуйте.

1. Клас нічим не виявляє себе в шкільному колективі. Товаришують між собою 2–3 учні, решта не знаходять друзів не тільки у своєму класі, але й у школі. Деякі навіть ворогують. У класі є 2–3 яскраво

виражених дезорганізатори. У дітей проявляється пасивне ставлення до колективної діяльності, вони не реалізують поставлених перед ними завдань. Не спроможні самостійно вибрати та провести для себе якусь справу. Можливості для прояву та реалізації особистісних інтересів у класі дуже малі. В особливо несприятливе становище потрапляють у такому класі обдаровані, талановиті діти.

2. Робота в класі ведеться цікава. Дуже вдало проходять походи, екскурсії, зустрічі з цікавими людьми, різні конкурси, новорічні свята. Клас успішно бере участь у загальношкільних справах, часто сам виступає ініціатором та організатором їх проведення. У спілкуванні з дітьми спостерігається повага один до одного; разом з тим проявляється непримиримість більшості до тих, хто порушує загальноприйняті норми життя і діяльності. Класний керівник для дітей – старший товариш, порадник в особистих і колективних справах.

3. Зовні клас дружний, сильний. Бере участь у загальношкільних справах. Але в класі всі справи організовують кілька активістів, решта залишаються осторонь. Наявний актив в основному і підтримує пропозиції класного керівника щодо проведення цікавих і корисних справ. Актив інколи й сам виступає ініціатором проведення справ у класі. Вони зацікавлюють інших, діти тягнуться за ними, хочуть з ними товаришувати, але не всіх вони охоче приймають до своєї групи. Тому в класі є діти, які не можуть себе проявити в колективі, не відчувають у ньому підтримки.

Завдання 4. На педагогічній раді виникла суперечка. Одна частина вчителів вважала необхідним перехід більшості шкіл до української мови викладання (як мови державної) з урахуванням потреб національних меншин. Інша – висловлювала думку про те, щоб залишити мову викладання без змін, зважаючи на те, що вчителям, які роками викладали свій предмет російською мовою важко перейти на українську мову викладання, до того ж перекваліфікація вчителів вимагає немалих коштів.

Яка з цих двох точок зору більш точно відображає найсуттєвіші потреби сьогодення? На чому ґрунтується Ваша думка?

Завдання 5. На методичному об'єднанні вчителів обговорювались підходи до викладання народознавства. Думки розділились. Одна група вчителів вважала, що народознавство має вивчатись як окремих предмет. Інші вважали доцільним викладання відповідно до «розсіяної» концепції.

Яку точку зору поділяєте Ви? Які фактори необхідно враховувати в першому і другому випадках? Назвіть позитивні та негативні аспекти кожного з підходів до вивчення народознавства в школі?

Завдання 6.

Прочитайте і поміркуйте над педагогічними задачами № 1–4 (на допомогу див. список літератури – позиція 4, с. 36–38). Виконайте завдання до них. Відповіді обґрунтуйте.

Завдання 7.

Як ви розумієте народну мудрість про виховну роль колективу?
Думки запишіть.

1. Громада – великий чоловік.
2. Де дружно, там і плідно.
3. Добре там живеться, де гуртом сіється і жнеться.
4. Громада – рада, що рішила, так і буде.
5. У товаристві лад – усяк тому рад.

Наведіть приклади народно-педагогічних традицій виховання.

Перевірте свої знання

1. Охарактеризуйте суть, основні ознаки, виховний вплив на особистість колективу.
2. Обґрунтуйте процес розвитку взаємин між колективом, керівником та його членами в процесі розвитку колективу.
3. У чому полягають особливості основних стадій розвитку учнівського колективу?
4. Які чинники сприяють зміцненню колективу?
5. Які ознаки свідчать про наявність колективу та рівень його розвитку?
6. Якою повинна бути роль педагога в забезпеченні ефективного функціонування учнівського колективу?
7. Які функції виконує учнівське самоврядування в школі чи класі?
8. За якими ознаками різняться формальні і неформальні групи учнівського колективу?
9. Якими особливостями визначається процес становлення дитячих та молодіжних організацій в Україні?

Лекція № 8

КЛАСНИЙ КЕРІВНИК. ФУНКЦІЇ, НАПРЯМИ І ФОРМИ РОБОТИ

1. *Класний керівник у школі.*
2. *Функції класного керівника.*
3. *Напрями і форми роботи класного керівника.*
4. *Критерії оцінювання ефективності виховного процесу.*

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 138–145 .
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 176–188.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 189–195.
4. Ярошук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 162–173.

1. Класний керівник у школі

Класні керівники – педагоги, які постійно спілкуються з учнями, закріпленими за ними, різнобічно впливають на них і водночас працюють за предметною системою. Тобто, крім викладання певного предмета він дбає про об'єднання зусиль учителів, які працюють у певному класі, координацію їхніх вимог для поліпшення результатів виховної та навчальної роботи з учнями класу.

У ХІХ ст. цими питаннями займалися звільнені від уроків наглядачі, класні дами, вихователі. Після 1917 р. їх посади були скасовані (подекуди залишилися на громадських засадах), у 1935 р. поновлені як додаткові до основної учительської посади. У сучасній школі звільнення класного керівника від учительської роботи не передбачене, оскільки на уроках педагог має змогу вивчати дітей. Проте часто класні керівники вважають, що їхні функції обмежуються лише організаційно-педагогічними справами.

У своїй діяльності класний керівник тісно пов'язаний з іншими шкільними працівниками. Із заступником директора школи з виховної роботи він планує свою діяльність, бере участь у підготовці й проведенні шкільних свят, урочистих подій, інших заходів. З учителем праці, викладачем організації виробництва з'ясовує питання профорієнтаційної виховної роботи; з бібліотекарем – проблеми забезпечення класу підручниками, стан читання учнями художньої літератури; з учителем фізичного виховання – участь у підготовці і проведенні спартакіад тощо. Тому класними керівниками призначають найдосвідченіших учителів-вихователів. Діяльність класного керівника урізноманітнює, поживляє виховну роботу в класі, особливо в колективі старшокласників, спрямовує її на диференціацію та індивідуалізацію виховання, на ширший і глибший вияв здібностей та уподобань школярів.

2. Функції класного керівника

Завдання і зміст виховання всебічно розвиненої особистості визначають функції класного керівника:

– забезпечувати оптимальні умови для всебічного гармонійного розвитку вихованців, їх самореалізації;

– у співдружності з батьками, вчителями, дитячими громадськими організаціями здійснювати всебічне виховання школярів у процесі навчально-виховної роботи в школі та за її межами;

– систематично аналізувати індивідуальні анатомофізіологічні і соціально-психологічні особливості розвитку учнів класу; давати рекомендації іншим учителям, батькам щодо необхідності враховувати індивідуальні та вікові особливості розвитку кожного вихованця;

– здійснювати організацію і виховання первинного учнівського колективу, всебічно вивчати динаміку його розвитку, координувати діяльність учителів, які працюють у класі;

– організовувати виховні та організаційні заходи для створення оптимальних умов, які сприяли б зміцненню та збереженню здоров'я учнів;

– здійснювати організаційно-виховну роботу з учнями, батьками та вчителями для формування в школярів старанності, дисциплінованості в процесі навчальної діяльності з урахуванням їх індивідуальних можливостей;

– організовувати позакласну виховну роботу з учнями, сприяти залученню їх до роботи позашкільних дитячих виховних закладів, дитячих громадських організацій;

– здійснювати цілеспрямовану організаційно-педагогічну роботу з батьками, забезпечувати системність у формуванні їх психолого-педагогічної культури;

– домагатись єдності вимог до вихованців з боку школи й сім'ї, підтримувати зв'язок з вихователями груп подовженого дня, керівниками гуртків, студій, спортивних секцій, дитячими громадськими організаціями;

– вести відповідну документацію, подавати керівництву школи відомості про успішність, розвиток і вихованість учнів; стежити за веденням учнями щоденників.

Класний керівник має право відвідувати уроки всіх учителів у своєму класі, запрошувати до школи батьків або опікунів учнів класу, подавати клопотання до дирекції про заохочення або застосування стягнення до учнів.

3. Напрями і форми роботи класного керівника

Діяльність справжнього класного керівника сповнена педагогічною творчістю і не обмежується певними рамками. Форми роботи можуть бути різними – індивідуальною, груповою і фронтальною. Вибір конкретної форми зумовлюється різними чинниками: завданням виховання, рівнем розвитку первинного

колективу, індивідуальними особливостями школярів, об'єктивними обставинами, конкретними педагогічними ситуаціями тощо.

За критерієм використання джерел і засобів виховного впливу на особистість школярів форми роботи поділяють на: словесні (збори, доповіді, бесіди, диспути, конференції, зустрічі тощо); практичні (походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси тощо); наочні (діяльність шкільних музеїв, виставок, тематичні стенди та ін.). Усі вони взаємопов'язані, доповнюють і збагачують одна одну. Є види роботи, у яких одночасно використовують словесні, практичні, наочні форми. Наприклад, колективні творчі справи (КТС).

Робота класного керівника з вивчення учнів

Основним обов'язком класного керівника є вивчення учнів і координація на цій основі роботи вчителів, які працюють з ними. Процес вивчення учнів має відбуватися з дотриманням певних правил:

- вивчення потрібно спрямовувати на виявлення особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку конкретного вихованця;
- дослідження процесів розвитку школярів має тривати впродовж усіх років навчання;
- виявляти потрібно не лише наявний рівень розвитку конкретної особистості, але й прогнозувати його з урахуванням «зони найближчого розвитку»;
- вивчення особистості школярів та їх колективів потрібно спрямовувати на вирішення конкретних педагогічних завдань;
- вихователь у процесі вивчення учнів має бути сповнений педагогічного оптимізму щодо їх розвитку і соціально-психологічного зростання;
- вивчення учнів має охоплювати всі аспекти їх фізичного, психічного і соціального розвитку;
- застосування методів і методик вивчення учнів і шкільних колективів має відповідати віковим можливостям дітей;
- дослідження соціально-психічного розвитку слід здійснювати в природних умовах освітнього процесу;
- дослідженням повинні бути охоплені усі учні, таке вивчення має стати систематичним;
- вивчення учнів поєднують з виховним впливом на них;
- вивчаючи учнів, слід акцентувати увагу на позитивних, а не негативних рисах характеру та поведінки.

Методи вивчення учнів та учнівських колективів поділяють залежно від:

- а) характеру участі школярів у них: пасивні (спостереження, кількісний і якісний аналіз результатів діяльності) та активні (анкетування, тестування, соціометричні вимірювання, проєктивні);

б) часу проведення: одномоментні (анкетування, тестування та ін.) та тривалі (цілеспрямоване спостереження, біографічний метод тощо);
в) місця проведення: шкільні (класні та позакласні) й лабораторні;
г) їх сутності: неекспериментальні (спостереження, анкетування, бесіди, аналіз продуктів діяльності), діагностичні (тести, ранжування), експериментальні (природні експерименти, лабораторні експерименти) та формувальні методи.

У практичній діяльності вивчення учнів здійснюють за орієнтовними програмами.

Програма вивчення і структура характеристики учнів (за В. Л. Омеляненком)

1. *Демографічні відомості*: прізвище, ім'я та по батькові; день, місяць, рік народження; прізвище, ім'я, по батькові матері та батька, їх професія, місце роботи, займана посада, домашня адреса, телефон.

2. *Умови розвитку і виховання в сім'ї*: склад сім'ї, матеріально-побутові умови, вплив батьків на виховання дитини, їх психолого-педагогічна культура, ставлення до школи.

3. *Рівень фізичного розвитку*: стан здоров'я, володіння санітарно-гігієнічними навичками, спортивні інтереси, потреби.

4. *Моральні якості*: загальний рівень морального розвитку; знання морально-етичних норм і правил; рівень сформованості вмінь і навичок у моральній поведінці, співвідношення їх із загальнолюдськими і національними морально-духовними цінностями; соціально-моральний статус у колективі; рівень і особливості спілкування з молодшими дітьми, ровесниками і старшими; рівень сформованості почуттів патріотизму та національної гідності; рівень правової й екологічної культури, здатність до самооцінки; особливості вияву дисциплінованості, відповідальності, совісті, соціальної зрілості й активності, милосердя, гуманізму.

5. *Розумовий розвиток*: загальний розумовий розвиток, рівень інтелекту, потенціальні розумові можливості, інтереси, схильності; ставлення до навчальної діяльності; сформованість мотивів навчання; рівень володіння методами і прийомами самостійної пізнавальної діяльності; успішність, відповідність її розумовим можливостям.

6. *Трудове виховання*: ставлення до праці, її різних видів, мотиви трудової діяльності; наявність умінь і навичок в різних видах праці; соціальні інтереси щодо праці; загальна культура різних видів праці (фізичної, розумової); інтереси і схильності до певних видів професійної діяльності, рівень і стійкість професійної орієнтації.

7. *Естетична вихованість*: сформованість естетичних почуттів та вмінь, інтереси і схильності в різних видах мистецтва; здатність творити прекрасне в повсякденній діяльності.

8. *Психічний розвиток*: потреби і рівень сформованості уваги, культури мовлення, відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, уваги, почуттів, волі; особливості характеру; здібності; темперамент.

9. *Особливості* впливу біологічного і соціального чинників на розвиток особистості учня. Особливі випадки впливу на вихованця, його наслідки.

10. *Загальні психолого-педагогічні висновки*: позитивні якості особистості з погляду на всебічний гармонійний її розвиток; недоліки і складнощі у соціально-психологічному становленні вихованця, їх причини і засоби подолання; рекомендації щодо індивідуального підходу і виховних заходів впливу.

Систематизація результатів вивчення особистості учнів

Процес вивчення учнів є складним і відповідальним. Його результати мають бути основою при плануванні та проведенні виховної роботи з ними, а також її координації з учителями, батьками та іншими вихователями. З цією метою класний керівник ретельно і систематично має фіксувати результати вивчення особистості учнів і класних колективів. Це – своєрідний банк відомостей про рівень й особливості фізичного, психічного і соціального розвитку кожного учня. До нього повинні мати доступ усі, хто займається навчально-виховною роботою з конкретними учнями.

Фіксування результатів вивчення учнів можна здійснювати двома способами: 1) у загальному зошиті на кожного учня відводять 2–3 сторінки і періодично фіксують дані про психічний і соціальний розвиток; 2) використовуючи «Особисту картку учня», яка дає змогу дотримуватися вимог програми, спостерігати за динамікою розвитку особистості.

Програма вивчення класного колективу і складання характеристики (за В. Л. Омелянцем)

1. *Загальна характеристика*: віковий склад учнів; пізнавальний рівень, рівень розвитку, працездатність та успішність учнів.

2. *Рівень розвитку колективу*: стадія (етап) розвитку дитячого колективу; характерні ознаки розвитку колективу; особливості розвитку активу, його роль у формуванні та зміцненні колективу; діяльність органів самоврядування; напрями і стилі взаємин активу, органів самоврядування та вихованців між собою; лідери в колективі; їхній вплив на життєдіяльність вихованців; вплив перспективних ліній на розвиток колективу; напрями і форми зв'язків класного колективу із загальношкільним.

3. *Рівень морально-духовного розвитку колективу*: рівень володіння загальнолюдськими цінностями; особливості вияву почуттів членів колективу; рівень захищеності особистості; сформованість умінь і навичок у поведінці.

4. *Рівень фізичного розвитку колективу*: етап здоров'я учнів; ставлення дітей до фізичної культури та спорту; потреби у фізичному розвитку.

5. *Рівень трудового виховання*: ставлення учнів до праці (громадської діяльності); рівень сформованості соціально-психологічної готовності до праці; сформованість умінь і навичок у сфері трудової підготовленості; професійна спрямованість учнів.

6. *Рівень естетичного виховання*: сформованість почуттів прекрасного; інтереси учнів до певних видів мистецтва; потреби учнів у сфері естетичного розвитку.

7. *Шляхи та засоби* подальшого формування класного колективу; створення сприятливих умов для розвитку особистості в колективі.

Класний колектив не є чимось застиглим і незмінним, він постійно розвивається. Тому дослідження змін в ньому має практичне значення для виховної роботи, прогнозування її змісту, добору методів виховного впливу. Відомості про колектив, отримані за допомогою одного методу, потребують перевірки іншими для отримання достовірної та об'єктивної інформації.

4. Критерії оцінювання ефективності виховного процесу

Ефективність виховання – співвідношення між метою виховання і результатами, досягнутими в процесі формування особистості, соціальних груп.

Для оцінювання результатів виховного процесу необхідно мати чітке уявлення про визначення рівнів вихованості учнів, їхньої свідомості, поведінки; уміти бачити зміни в її поведінці в результаті виховних впливів; вибирати найефективніші форми і методи виховання. Без цього неможливо об'єктивно оцінити ефективність та якість виховної роботи, її впливу на колектив, кожного учня зокрема.

Складність процесу виховання зумовлена тим, що результати його не завжди помітні відразу. Тільки з часом можна судити про результативність виховного впливу педагога, що виявляється у вихованості дітей.

Вихованість – комплексна характеристика особистості, враховує наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей.

Серцевина вихованості – моральні якості (рівень набутого морального досвіду, моральної зрілості).

Результати процесу виховання різні, оскільки залежать від індивідуальних особливостей вихованців, їх ставлення до навколишнього світу, виховних впливів, однолітків, батьків, педагогів.

Критерієм вихованості кожної особистості є не лише знання законів, правил, норм поведінки, а конкретні дії відповідно до визнаних норм і правил. Такі критерії не можуть бути універсальними, бо в кожному конкретному соціальному середовищі є свої норми і правила, а

отже, і показники вихованості людини. При цьому слід враховувати вік, рівень соціального досвіду людини тощо.

Критерії вихованості – ознаки, за допомогою яких роблять висновок про рівень вихованості людини, оцінюють результати виховного впливу.

Рівень вихованості наближено характеризують словами: високий, середній, низький.

Рівень вихованості – ступінь сформованості в учня відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей особистості, які є показниками вихованості.

Високий рівень певної якості особистості характеризується наявністю всіх ознак, властивих цьому показнику. Середній – наявністю половини чи більше ознак відповідного критерію. Низьким вважають такий, коли є менше половини ознак від загальної кількості чи коли їх немає взагалі.

Критерії визначення ефективності виховного впливу шкільного колективу об'єднують у групи:

1. Критерії оцінювання організаційної структури і складових шкільного колективу:

- відповідність структури колективу соціальній моделі суспільства;
- чіткість розподілу функцій між внутріколективними об'єднаннями і органами управління;
- взаємозв'язок між внутріколективними об'єднаннями (органами шкільного управління);
- здійснення управління діяльністю шкільного колективу як єдиного процесу на основі співуправління педагогів, учнів, батьків, громадськості.

Рівні сформованості шкільного колективу визначають на основі стадій його розвитку.

Високий рівень. Відповідає третій стадії розвитку колективу, коли він повністю виконує виховні функції, характеризується соціально-ціннісними мотивами, демократичною спрямованістю. Члени колективу відрізняються високим рівнем активності, ініціативності, самостійності в процесі різнопланової діяльності, моральної сформованості.

Середній рівень. Відповідає другій стадії розвитку колективу, характеризується появою активу, який бере на себе частину повноважень керівника колективу, ситуативними виявами демократичного співжиття. Члени колективу виявляють середній рівень активності, ініціативності, самостійності в процесі організації діяльності шкільного колективу, моральної вихованості.

Низький рівень. Відповідає першій стадії розвитку колективу, характеризується індивідуалістичною спрямованістю членів колективу, якого фактично ще немає. Керівник змушений брати на себе роль

своєрідного «диктатора». Активність, ініціативність, самостійність виявляються дуже рідко, відчутний низький рівень моральної вихованості.

2. Критерії оцінювання змісту виховної діяльності учнів, колективу, рівня його впливу на особистість учня:

- відповідність між змістом виховання та вимогами суспільства;
- єдність необхідних напрямів виховання з моральною їх сутністю;
- комплексність у процесі здійснення всіх напрямів виховного впливу;
- індивідуалізація виховання.

3. Критерії визначення характеру внутріколективних взаємин:

- соціальна спрямованість внутріколективних стосунків;
- наявність стосунків взаємовідповідальності, взаємозалежності;
- погодженість ділових і особистих стосунків між учнями різного віку в процесі різнопланової діяльності шкільного колективу;
- наявність моральності в процесі спілкування;
- уміння узгоджувати колективні та власні інтереси.

4. Критерії незалежного оцінювання особистості членами колективу:

- соціальна спрямованість: суспільна активність, громадський обов'язок, ідеали, ціннісні орієнтації тощо;
- ставлення до трудової діяльності: відповідальність за доручену справу, творчий підхід, ініціативність у роботі, підвищення професійних знань тощо;
- організаторська діяльність: ділові якості (цілеспрямованість, працьовитість, дисциплінованість, ініціативність), організаторські вміння чітко визначити мету і поставити завдання перед колективом і окремими його учасниками, розставити людей і організувати роботу трудового колективу, уміння налагодити контроль і стимулювання діяльності, оперативно розв'язати і об'єктивно оцінити результати роботи колективу;
- взаємини з товаришами в трудовому колективі: з учнями освітнього закладу, підлеглими; доброзичливість, повага, гуманність у стосунках з людьми.

Практичне заняття №8 (2 год.)

КЛАСНИЙ КЕРІВНИК. ФУНКЦІЇ, НАПРЯМИ І ФОРМИ РОБОТИ

ПЛАН

1. Класний керівник у школі.
2. Функції класного керівника.
3. Напрями і форми роботи класного керівника.

4. Планування роботи класного керівника.
5. Критерії оцінювання ефективності виховного процесу.

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 138–145 .
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 176–188.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 189–195.
4. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 162–173.

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять *Класний керівник, характеристика класного колективу, вихованість, рівень вихованості, критерії вихованості.*

Завдання 2. *Випишіть із творів А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського яскраві висловлювання про роль вихователя, класного керівника у формуванні особистості.*

Підготуйтеся до участі в дискусії.

Завдання 3. У планах виховної роботи класних керівників часто бачимо такі формулювання виховних завдань:

- здійснювати екологічне виховання, вести роботу з батьками, звертати увагу на індивідуальну роботу з педагогічно занедбаними дітьми;
- формувати уявлення дітей про користь праці для суспільства й окремих людей, виховувати повагу до державної символіки, засвоювати й дотримуватися правил співжиття в сім'ї, школі, громадських місцях;
- сходити в туристичний похід, провести пізнавальну гру «Що? Де? Коли?», прочитати й обговорити книгу.

Визначте, який спосіб постановки виховних завдань є найбільш технологічним. Внесіть у них можливі корективи й уточнення.

Завдання 4. Молодий педагог, у якого виникли ускладнення з написанням плану роботи класного керівника, звернувся за порадою до колеги.

- Чого ти страждаєш, – відповів той. – Візьми старий план роботи, перепиши його, постав нові дати – і все готове. Поясніть, який виховний результат може дати переписаний план роботи. Чому неможливо навіть хороший чужий план виховної роботи застосовувати у своєму класі? Відповідь обґрунтуйте.

Пам'ятайте, що при плануванні виховної роботи класний керівник повинен, у першу чергу, зважати на:

- а) план роботи школи;
- б) знання рівня вихованості учнів класу;
- в) роботу дитячих громадських об'єднань.

Завдання 5.

У складеному класним керівником плані виховної роботи переважали такі пункти: «Стежити за відвідуванням учнями уроків», «Відвідувати уроки вчителів-предметників у своєму класі», «Допомогти учням, які мають проблеми в навчанні», «Роздати матеріал учням для проведення вечора поезії». *Проаналізуйте наведені заходи.*

Які педагогічні помилки були зроблені класним керівником при проектуванні системи виховної діяльності?

Назвіть основні принципи планування виховної роботи, вимоги, яким повинен відповідати план роботи класного керівника.

Пам'ятайте, що при плануванні завдань і змісту виховної роботи в класі необхідно враховувати:

- а) принцип наочності;
- б) принцип цілеспрямованості;
- в) принцип науковості.

Завдання 6.

Згідно з програмою вивчення учнівського колективу складіть психолого-педагогічну характеристику класу.

Завдання 7.

Складіть психолого-педагогічну характеристику учня першого та четвертого класів. Поясніть, що спільного й відмінного є в них.

Перевірте свої знання

1. Розкрийте зміст функцій класного керівника школи, початкової школи.
2. У чому полягають права і обов'язки класного керівника?
3. З яких основних напрямів складається діяльність класного керівника?
4. Проаналізуйте сучасні форми роботи класного керівника.
5. Охарактеризуйте основні функції класного керівника.

Лекція № 9

ВИХОВНА РОБОТА З ОСОБЛИВИМИ ДІТЬМИ

Немало можна домогтися суворістю, багато – любов'ю, але найбільше – знанням справи і справедливістю, незважаючи на особу.

Й.-В. Гете

1. *Виховна робота з дітьми індиго.*
2. *Робота з обдарованими дітьми.*
3. *Теорія поколінь.*
4. *Робота з важковиховуваними дітьми.*
5. *Робота з педагогічно занедбанними дітьми.*

Рекомендована література:

1. Демченко І. І. Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти: структура та діагностика: навч.-метод. посіб. Умань: Сочінський М.М., 2014. 160 с.
2. Костю С. Й. Робота з обдарованими дітьми: навч.-метод. посіб. Мукачево: МДУ, 2017. 81 с.
3. Матвеева Н. О. Майстерність учителя початкової школи у роботі з обдарованими дітьми: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ, НАІР, 2014. 104 с.
4. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч. Ч. 1. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
5. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч. Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / за заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.
6. Холковська І. Л. Виховна робота з обдарованими дітьми. Вінниця: Нілан ЛТД, 2018. 172 с.
7. Черновол-Ткаченко Р. І. Школа розвитку обдарувань. Харків: Основа, 2019. 112 с.

8. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 173–192.

Фільми для перегляду:

«Дети Света» // <http://dokpro.net/supernatural/230-deti-sveta-29-01-2014.html>

«Дети Индиго. Новое испытание для взрослых» // <https://www.youtube.com/watch?v=5PhaNrDJtCg>

«Дети Индиго» . Из серии «Необъяснимо, но факт» // <https://www.youtube.com/watch?v=5QhLMwevRRI>

«Дети Индиго» . Из серии «Теория невероятности» // <https://www.youtube.com/watch?v=ZX6hz28ak5I>

«Детки» // <https://www.youtube.com/watch?v=RBXWJYuGV9g>

«Эволюция Индиго» // <https://www.youtube.com/watch?v=n2yvicTVBk8>

Сьогодні в педагогіці та психології називають особливими дітьми тривожних, гіперактивних, ліворуких, пасивних, обдарованих, важковиховуваних, педагогічно занедбаних та інших учнів.

Ми зупинимось на категорії обдарованих, важковиховуваних та педагогічно занедбаних, бо, як правило, з ними молодим учителям найбільше клопоту.

1. Виховна робота з дітьми індиго

Ви звертали увагу на вираз обличчя сьогоднішніх дітей? Він дорослий не по роках. В очах ще зовсім маленької дитини прихований цілий світ, у якому живе мудрість, інтуїтивне чуття справедливості, певна частка цинізму і ще безліч відтінків сприйняття світу. Вони одночасно прагматичні і сентиментальні, чутливі і жорсткі, непосидючі і безініціативні на погляд своїх бабусь, дідусів, а деколи і батьків. Попереднє покоління дуже часто їх не розуміє, вважає загубленою генерацією. А насправді, сучасні діти – це новий вимір розвитку людства, не спотворений, як прийнято думати, жорстокою реальністю життя, а покликаний здолати всі ті протиріччя, які гальмують рух свідомості вперед. Просто так вийшло, що людина за останні тисячоліття мало змінилася, а матеріальна культура, ускладнилася в мільйони разів, тому нам на зміну прийшло нове покоління, яке народжується з вродженими здібностями до сприйняття інформації і використання її в практичній діяльності. Сьогодні нікого не дивує, що 60-річна людина з великими потугами оволодіває комп'ютерною грамотою, а в її 3-річному онукові якимсь чудом від народження живе програміст чи, принаймні, досвідчений користувач. Сучасні діти не просто використовують

інформаційні системи, як знаряддя, а живуть в інформаційному просторі, як риба у воді, чим досить часто викликають обурення старших. Вони, будучи ще зовсім маленькими, можуть чітко визначити, що їм потрібно, а що зайве в цьому житті. І намагання виліпити з них те, що треба батькам, частіше за все не вдається, а якщо і вдається, то викликає спротив і явну агресію. Нерідко доводиться чути від батьків: «Що за дитину мені Бог послав, таку складну і безкомпромісну? За що мені таке випробування?»

То хто ж вони, сучасні діти?

Діти індиго – термін, який останнім часом все частіше доводиться зустрічати у приватних розмовах, публікаціях у пресі і коментарях фахівців.

У 1982 році вийшла у світ книга відомого американського психолога, біоенергетика, ясновидиці Ненсі Енн Тепп «Як колір допомагає краще зрозуміти твоє життя». Ненсі класифікувала певні типи людської поведінки згідно кольорам спектра сонячного світла. Саме в цій книзі вперше була відмічена поява дітей з аурую кольору індиго (яскраво синього), що стало відкриттям ХХ століття. Учення почала прискіпливо вивчати нове покоління, дійшовши висновку, що діти індиго – це комп'ютеризовані діти, які у своїх вчинках керуються більше головою, ніж серцем.

Коефіцієнт інтелектуального розвитку індиго-дітей в середньому дорівнює 130, у той час, коли даний показник раніше зустрічався тільки в однієї людини з десяти тисяч. Цей факт підтвердили і нумерологи, помітивши, що в усіх дітей індиго в цифровому коді особистості присутня велика кількість "дев'яток", які свідчать про розвинений інтелект, аналітичні здібності та залізну логіку.

Обидві півкулі головного мозку в дітей індиго розвинені однаково, що відкриває перед ними величезні можливості в оволодінні та використанні паранормальних властивостей: більшість з них майже з пелюшок здатна зануритися у світ тонкого єства, володіє даром зцілювання та телепатичними здібностями, нерідко «читаючи» чужі думки, бачить аури людей.

Діти індиго не схожі на нас, їм властива недитяча мудрість. Фахівці Туринського дослідного центру «Лоссерваторіо дель Іммажинаріо», намагаючись зазирнути в душі сучасних дітлахів, провели опитування 1100 маленьких респондентів у віці від 3 до 11 років. Питання було просте: «Про який подарунок ти мрієш на день народження?» Результати тесту вражаючі. Майже ніхто не висловив якихось матеріальних прагнень. Хтось мріяв про важливе: щоб видужав дідусь чи братик, хтось хотів, щоб батьки кинули палити або не сварилися...-, а хтось фантазував: щоб кішка навчилася співати... Продовживши дослідження, вчені встановили, що діапазон електромагнітних

коливань, що випромінюють тіла дітей індиго, становить від 3222000 до 11350000 Гц у той час, як у звичайної людини – втричі менше. Цей факт в езотериці розглядається як висока вібрація, тобто просвітлена сутність. А це означає, що в підростаючого покоління є всі шанси стати пророками.

Характерні ознаки дітей індиго

Вперше проблемою надзвичайних дітей почав займатися вчений-психолог Лі Керолл разом з колегою Джейн Тоубер. Їх спільна праця увінчалася написанням книги «Діти індиго», яка вмить перетворилася на бестселер. Головне, що зацікавило читачів, це те, що в книзі були визначені 10 ознак дитини індиго.

Малюк приходять у світ з відчуттям господаря і поводить себе відповідним чином. Дитина відчуває, що "заслужила життя на Землі", і відверто дивується, коли інші не поділяють її думок. У малюка відсутні абсолютні авторитети, він не вважає за потрібне пояснювати свої вчинки і визнає тільки вільний вибір, як свій, так і будь-чий. У малюка відсутні сумніви у своїй значущості, нерідко повідомляючи батькам про те, хто він такий. Дитина взагалі не спроможна робити деякі речі, наприклад, стояти в черзі. Такі діти губляться, коли вимушені стикатися з консервативними системами, де править не творчість, а жорсткі канони. Дитина досить часто вказує на більш раціональний шлях вирішення того чи іншого питання, але оточення розцінює це як порушення правил та небажання пристосовуватися до існуючої системи. Малюк виглядає некоммунікбельним, коли знаходиться в незвичному оточенні. Малюк не реагує на звинувачення в порушенні дисципліни. Дитина не соромиться загострити увагу на своїх потребах.

Лі Керолл у своїй книзі детально змалював різні типи дітей індиго та їх життєві програми.

Перший тип – гуманісти. Це майбутні лікарі, юристи, вчителі, мореплавці, бізнесмени, політики, діячі науки. Вони гіперактивні, комунікбельні і здатні спілкуватися з ким завгодно, як треба довго і в дружній манері. Вони не занадто повороткі, а на тлі гіперактивності можуть «врізатися в стіну», забувши вчасно загальмувати. У дитинстві їм не зрозуміло, як можна гратися однією іграшкою. Вони викидають з усіх шухляд буквально все, чим можна погратися, потім не взявши до рук жодної іграшки. Дитині-гуманісту необхідно по декілька разів нагадувати про необхідність прибрати у своїй кімнаті – ці діти достатньо розгублені.

Другий тип – концептуалісти, найпоширеніший. Це майбутні інженери, архітектори, дизайнери, астронавти, військові, пілоти, мандрівники. Люди другого типу занурені у свої проекти значно більше, ніж решта. Вони рухливі і зазвичай мають чудову статуру. Прагнуть керувати, тому в дитинстві об'єктом управління для хлопчиків

виступають їх власні мами, а для дівчаток – тата. Вони дуже складно переживають втрату когось із батьків. Цей тип дітей має схильність до шкідливих звичок, особливо до наркотиків у підлітковому віці. Батьки дуже прискіпливо повинні придивлятися до їх поведінки. У разі виникнення вимоги: «Не заходьте до моєї кімнати», – не буде зайвим з'ясувати, що вони приховують.

Третій тип – художники, зустрічаються поки що зрідка. Вони дуже важко пристосовуються до умов глобальної модернізації тому, що нагадують посланців із середньовіччя. Ці діти надзвичайно чутливі, зазвичай легкої статури. У будь-якій сфері діяльності вони зберігають творчий підхід. З них виходять кваліфіковані хірурги, а в мистецтві – видатні актори. У віці 4–10 років «художники» можуть спробувати себе в багатьох видах творчої діяльності, навчатися грі одночасно на декількох музичних інструментах, але, перетнувши межу підліткового віку, виберуть найулюбленішу справу і неодмінно досягнуть в ній найвищої майстерності.

Четвертий тип – це ті, що «живуть у всіх вимірах». Вони можуть бути задиркуватими, оскільки виглядають значно крупнішими за представників попередніх типів, а крім того вміють прилаштуватися. Ці діти знають все і про все. Вони трохи не з пелюшок намагаються всіх повчати, навіть своїх батьків, будь-яку справу намагаються зробити власними силами. З таких пізнаюк виростають видатні особистості, які несуть у світ нові філософії і нові релігії. Сьогодні Ісуса Христа, без сумніву, віднесли б до цієї категорії дітей індиго.

Батьки дітей індиго досить часто стикаються з великими проблемами в їх вихованні (за даними сучасних досліджень з початку 90-х років із 100 малюків від 70 до 90 народжуються з ауурою кольору ультрамарин). А це наводить на висновок – дорослі **повинні змінити методи та підходи до них**. Якщо батьки помітили, що в сім'ї підростає індиго, їм, перш за все, необхідно проявляти до дитини таку любов і шану, ніби це дитя, як ангел, зійшло з небес. А головне: **не вказуйте їм, ким бути в майбутньому, вони знають це краще за вас; дозвольте дитині власне волевиявлення; відмовтесь від зверхності у взаєминах; не протидійте; виконуйте обіцяне, будьте чесними в стосунках; ніколи не принижуйте; частіше проявляйте свою любов; будь-яке повчання робіть наодинці; обговорюйте з дитиною причини поганої поведінки, переконавшись, що вона все зрозуміла; відмовтесь від фізичних покарань; формулюйте свої розпорядження у вигляді прохання, не давайте декілька завдань одночасно; не забувайте хвалити їх, але тільки за реальні заслуги; частіше розмовляйте на різні теми і грайтеся із своїми дітьми.**

Бути чітким у вимогах, але справедливим – головна умова виховання дітей індиго.

Цікаво, що психіатри в більшості своїй поняття «індиго» взагалі не визнають, схилиючись до діагностування їх як гіперкінетиків або аутистів. Так чи інакше, але всі інтерпретатори феномену індиго подібні в одному: ці діти не такі, як усі. Деколи здається, що дітей індиго розривають протиріччя, вони і ніжні, і агресивні, нерозважливі і хитрі, приємні у спілкуванні і конфліктні, геніальні і одночасно відсторонені. Їм тісно в рамках загальноприйнятих норм. Майже всі індиго погано сприймають шкільну програму, в той же час вирізняючись високим інтелектом і абсолютно нехарактерними для їх віку судженнями.

Натомість психолог Наталія Бастун впевнена, що навколо проблеми дітей індиго виникає дуже багато спекуляцій. З точки зору академічної науки таких дітей взагалі не існує. Але ця тема – підґрунтя для батьківських ілюзій. Одні, переконавшись у відмінності своєї дитини від інших, штучно навішують на неї ореол обраності. Інші намагаються виправдатися перед оточенням, відносячи своє дитя до числа індиго, а не виправляючи вади його поведінки. Насправді риси індиго властиві більшості сучасних дітлахів в більшій чи меншій мірі. Немає нічого дивного в тому, що діти інформаційної епохи реагують на світ швидше за своїх батьків. Їх волелюбність – нормальний прояв дитячої натури, яка не утиснена деспотичним вихованням. Тому в школі і виникають проблеми з навчанням.

Існує і інший підхід до розуміння, хто такі індиго. Досить часто діти, яких так називають, замкнені і навіть агресивні. У зв'язку з цим дехто з відомих психологів вважає, що в них спостерігається мінімальна мозкова дисфункція – вони рано починають говорити, інтелектуально розвинені, але вони страждають на порушення уваги та здатності йти на контакт. А з цим потрібно боротися за допомогою психолога, а не возвеличувати як генія.

Щоб там не казали, а фізіологи констатують суттєві зміни в психофізичному розвитку нового покоління. Зростає коефіцієнт інтелекту, спостерігається позитивна динаміка в еволюції креативності (творчий підхід до перебудови навколишнього середовища) і характері досягнень дітей та підлітків, змінилися уявлення про пізнавальні можливості дитини. Усе це пов'язано з прискореним темпом життя, його інформатизацією. Індустріальне, техногенне суспільство вимагає появи людини нового типу.

Можливо, індиго і є попередниками таких людей, але сьогодні вони мають безліч недоліків, що трансформуються в наступних поколіннях.

2. Робота з обдарованими дітьми

Пам'ятайте: усі діти обдаровані, педагогам слід тільки розгледіти і розвивати те, що дала природа.

Обдарованою називають дитину, яка виділяється яскравими, очевидними, іноді видатними досягненнями (або має внутрішні передумови для таких досягнень) у тому чи іншому виді діяльності.

Обдаровані діти найчастіше внаслідок природних задатків і сприятливих умов виховання мають чудову пам'ять, яка базується на ранньому мовленні й абстрактному мисленні. Такі діти різко виділяються серед однолітків високим розумовим розвитком. Вони рано починають аналізувати і класифікувати інформацію, мають великий словниковий запас, можуть одночасно займатися кількома справами, активно досліджують навколишній світ, простежують причинно-наслідкові зв'язки, роблять правильні висновки, здатні тривалий час займатися улюбленою справою, не дозволяють псувати наслідки своєї праці.

Прийшовши до школи, такі діти з радістю беруться до шкільного навчання. Частина з них виявляє надмірну активність в школі. Вони постійно піднімають руку, виражають невдоволення, коли вчитель не викликає їх, охоче беруть участь у виховних справах, часто викрикують, перебивають однокласників і вчителя, виправляють їх.

Маючи розвинену пам'ять, обдаровані діти легко запам'ятовують вірші, правила, не потребують повторного інструктажу, регулярного контролю. Отримавши завдання, вони насамперед намагаються осмислити його, визначити мету, спланувати дії, а вже потім починають роботу.

Обдаровані діти віддають перевагу творчим завданням, логічним навантаженням, вправам підвищеної складності, радо допоможуть вам у виховній роботі. Такі учні допитливі, вони отримують задоволення від розумової праці. Тому старайтеся їх максимально завантажувати під час підготовки до проведення виховних справ, годин спілкування тощо.

Обдаровані діти мають добре розвинене почуття гумору, яке іноді переходить у сарказм. І якщо такі учні не мають друзів серед ровесників, вони чудово спілкуються із дорослими.

Такі неординарні діти потребують особливого ставлення учителя до них. Найважливішою умовою діяльності педагога стає його здатність прийняти учня таким, який він є, з усіма його перевагами і недоліками.

Учитель має не тільки активно впливати на виховання таких дітей, а й сприяти їхньому вільному розвитку, а також своєчасно усувати можливі перепони.

Іноді посилена увага до талановитого учня в той час, коли йому необхідне невтручання, може нашкодити.

Не можна насаджувати обдарованому вихованцю знання і принципи, які суперечать його оригінальній думці. Примус і

немотивований вплив з боку вчителя можуть затримати прояви обдарованості школяра.

На перший план необхідно висувати ідею гармонійного розвитку дитини; озброювати її знаннями і вміннями, які допоможуть визначити своє місце в суспільстві; розвивати цілеспрямованість, працьовитість і силу волі. Надавайте таким дітям не тільки свободу діяльності, а й можливість обговорювати з дорослими свої наміри. Це допоможе дитині виробити самоповагу і здатність критично оцінювати власні дії.

Важливо не тільки не ігнорувати талановитість дітей, а також не виказувати надмірного захоплення їхніми здібностями, щоб не викликати пихатості та перебільшеної самовпевненості. Не можна нав'язувати учневі свої інтереси чи захоплення, змушувати його постійно займатися улюбленою справою. Це може не тільки послабити інтерес, а й спричинити психічні розлади.

Залучайте талановитих дітей до спілкування з природою. Вона пробуджує мислення, творчу уяву, фантазію (так само, як і література).

Для виявлення та подальшої роботи з виховання і розвитку обдарованих дітей учитель має співпрацювати зі шкільним психологом. Якщо така співпраця з різних причин неможлива, учитель має самостійно проаналізувати дитячий колектив, керуючись такими характерними особливостями обдарованих дітей.

- ❖ Мають добру пам'ять, розвинене абстрактне мислення.
- ❖ Як правило, дуже активні й завжди чимось зайняті.
- ❖ Ставлять високі вимоги до себе, мають гостро розвинуте почуття справедливості.
- ❖ Наполегливі при досягненні результату в галузі, яка їх цікавить, для них характерний творчий пошук.
- ❖ Хочуть навчатися і досягають успіхів, отримуючи задоволення. Завдяки численним умінням (класифікувати, категоризувати, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, планувати і прогнозувати, здійснювати аналітико-синтетичну діяльність), здатні краще за інших займатися самостійно.
- ❖ Уміють фантазувати, критично оцінювати навколишню дійсність і прагнуть зрозуміти суть речей і явищ.
- ❖ Ставлять багато запитань.
- ❖ Виявляють інтерес до читання, мають великий словниковий запас.
- ❖ Із задоволенням виконують складні завдання.
- ❖ Порівняно зі своїми ровесниками краще вміють індуктивно і дедуктивно мислити, розкривати взаємозв'язки між явищами і сутністю.
- ❖ У них перебільшене почуття страху, емоційні залежність та незбалансованість порівняно з однолітками.

Стежачи за розвитком обдарованої дитини, учитель разом із психологом має відзначати досягнення і рівень розвитку кожного учня. Це буде зручніше зробити, якщо завести на таких учнів окремі картки.

Особиста картка обдарованої дитини

I. Загальні дані

1. Прізвище, ім'я, по батькові.
2. Дата народження.
3. Школа, клас.

II. Навчальна діяльність

1. Успішність.
2. Старанність.
3. Рівень навчальної активності.
4. Улюблені предмети.
5. Провідні мотиви навчання.
6. Уміння доводити справу до кінця.
7. Ступінь стійкості інтересів.
8. Рівень самоконтролю.

III. Позанавчальна діяльність

1. Відвідування гуртків, секцій, факультативів.
2. Досягнення (участь у змаганнях, конкурсах, виставках, олімпіадах).
3. Читацька зацікавленість.

IV. Дані психологічного дослідження

У виховній роботі з обдарованими дітьми неабияку роль відіграє бібліотерапія. Особливо ефективна вона в роботі з обдарованими молодшими школярами завдяки тому, що:

- 1) такі діти рано починають читати й цікавляться книгами;
- 2) книги надають можливість спілкуватися з талановитими людьми всіх часів і народів.

Успішна бібліотерапія вимагає:

- 1) прочитання спеціально підібраної книги;
- 2) обговорення прочитаного.

Необхідно пам'ятати й виконувати кілька положень, пов'язаних з використанням бібліотерапії:

- самому педагогу слід читати якнайбільше;
- книги мають бути легкодоступними для учнів, які повинні мати достатньо часу для читання із задоволенням;
- пропоновані книги обов'язково мають відповідати рівневі розвитку обдарованої дитини;
- обговорення, що проводяться після прочитання книги, мають зосереджуватися не на вчителі, а на дітях – вони повинні бути активними учасниками обговорення.

Бібліотерапія за умови належної організації надає значні можливості для розв'язання багатьох наявних труднощів і запобігання майбутнім.

3. Теорія поколінь

Теорія була розроблена Вільямом Штраусом і Нілом Хоувом у 1991 році й описує цикли поколінь у США.

Покоління – це сукупність людей, що народжуються в певний період часу. Існує багато досліджень, що визначають роки народження різних поколінь. Зокрема:

- **Бєбі-бумєри** – народжені в 1946–1954. Оптимісти, зацікавлені в кар'єрному рості, люблять командні ігри.
- **Покоління X** – народжені в 1966–1976. Рано стали самостійними, прагнуть залишатися працездатними в будь-якому віці.
- **Покоління Y** – мілленіали, народжені в 1977–1994. Звертають увагу на склад продуктів, часто залежні від моди.
- **Покоління Z** – центеніали, народжені в 1995–2012.

Хто такі **центеніали**?

Це люди, що з'явилися на світ в епоху Інтернету, тому не уявляють життя без нього. Віддають перевагу спілкуванню в мережі – центеніалам набагато легше написати повідомлення, аніж зателефонувати чи зустрітися. Вони не ділять світ на цифровий і реальний, а вважають це двома частинками одного цілого.

До того ж, це покоління «відчуває» Інтернет. Центеніали знають особливості кожної соціальної мережі, розуміють, коли, куди та яке фото викласти, щоб воно зібрало максимальну кількість лайків.

Більше люблять дивитися, а не читати, тому віддадуть перевагу інфографіці, а не лонгріду. Звикли до реклами, тому не звертають на неї уваги. Якщо центеніал зайшов на сайт і там є рекламний банер – найімовірніше, він його не помітить. Щоб зацікавити представників цього покоління, треба дуже креативити.

Характерні риси центеніалів

Навчаються по-іншому. Центеніали не вивчають лише один чітко визначений предмет – вони звикли до інтердисциплінарного підходу, коли перетинається багато різноманітних напрямків. Цієї ж філософії дотримується STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics): вважається, що ці предмети краще вивчаються в тандемі одне з одним. Центеніали можуть миттєво отримати інформацію з будь-якої частини світу, тому вчитель перестав вважатися єдиним джерелом освіти. Для цього покоління він радше мудрий провідник в океані інформації.

Швидко перемикають увагу. Центеніалам важко зосередитися: щоб вивчити певний матеріал, їм варто часто змінювати види

діяльності. Серед представників покоління Z багато гіперактивних. Вони не люблять повертатися до однієї справи кілька разів, тому якщо приймають рішення – то вже остаточно.

Цінують безпеку. Не лише в Інтернеті, але й у реальному житті. Знають, що таке економічні кризи й теракти, хочуть вберегти себе від різних лих. Мрія центеніалів – стабільність, спокій і добробут. Але в сучасному мінливому світі це радше недосяжний ідеал.

Толерантні. Центеніали прекрасно розуміють, що світ різноманітний і поважають це. У їхньому середовищі вже немає дискримінації за національним, расовим або гендерним чинником.

Мінімалісти. «Так, у мене мало речей. Зате вони якісні й універсальні», – приблизно так міркує центеніал. Покупка величезної кількості непотрібного одягу дивує представників цього покоління. Коли придбати щось таки необхідно, центеніали віддадуть перевагу онлайн-шопінгу. І зроблять це зі смартфона, а не ноутбука. Адже це покоління – мобільне та легке на підйом. Їм набагато зручніше завжди мати при собі телефон, аніж громіздкий лептоп.

Ведуть здоровий спосіб життя. Вони мало п'ють і майже не палять цигарок. Покоління Z багато знає про секс і засоби контрацепції, вони відповідально ставляться до здоров'я. Саме тому знизилася кількість підліткових вагітностей.

Знають, як досягти успіху. Серед них багато стартаперів, 72% центеніалів думають про заняття підприємництвом. Вони чудово розуміють, що під лежачий камінь вода не тече, тому готові працювати заради успіху.

4. Робота з важковиховуваними дітьми

Доведено, що відсутність правильного виховання зумовлює ті або інші відхилення в розвитку дитини. Дитина з недоліками характеру – це, перш за все, дитина з викривленими соціальними настановами. Відповідно до цього розрізняють три типи «виняткових» дітей:

1) нервові – діти, кинуті батьками напризволяще, травмовані соціальним середовищем;

2) педагогічно занедбані – діти, недостатньо підготовлені до школи, не навчені самостійно працювати, але з нормальним інтелектом;

3) безпритульні діти, які мають батьків, але живуть у важкому соціальному середовищі, де постійно існує загроза отримання фізичної травми.

Важковиховуваність дітей зумовлюється певними причинами, їх можна умовно поділити на 2 групи:

1) психологічного та психофізіологічного характеру. До них належать: кризові періоди розвитку; характерологічні особливості особистості (впертість, безвідповідальність, честолюбство, безвілля,

неслухняність та ін.); особливості емоційно-вольової сфери; стан здоров'я;

2) соціального і педагогічного характеру. Це недоліки морального і правового виховання, стійкий психологічний дискомфорт як наслідок систематичних проблем у навчанні і пов'язаних з цим неприємностей у школі і вдома, конфліктності і агресивності, що розвиваються на цьому ґрунті.

Причому всі фактори і обставини формування важковиховуваності можуть існувати самостійно чи у взаємозв'язку один з одним. Тому і важковиховуваність може проявлятися по-різному: у вигляді несприйняття виховного впливу, відвертої або демонстративної протидії йому чи просто в низькій ефективності, нерезультативності виховної роботи. У таких випадках кажуть, що на дитину не впливають виховні заходи, вона протидіє їм, і виховна робота у зв'язку з цим ускладнена, неефективна, не приносить бажаних результатів.

Важковиховуваність, як протидія виховним заходам, може бути викликана й іншими чинниками: педагогічною безтактністю, грубістю, черствістю батьків і педагогів; непосильністю, суперечністю та несправедливістю їх вимог; неблагополучністю або конфліктністю взаємин батьків чи батьків і дітей; несприятливими умовами життя, конфліктами між учнем і вчителем, учнівським колективом тощо. У цьому випадку важковиховуваність може мати тимчасовий, ситуативний характер.

Якщо важковиховуваність виявляється в невмінні дитини правильно поводити себе та пов'язана з неправильними методами виховання, негативним оточенням, то для її подолання необхідна тривала і посилена виховна корекційна робота або ж перевиховання в спеціальних закладах.

Якщо важковиховуваність зумовлена станом здоров'я дитини (психічними захворюваннями тощо), то необхідна консультативна допомога лікаря-психоневролога, амбулаторне або стаціонарне лікування, спеціальні методи впливу. Важковиховуваність може виникнути в умовах гіперопіки та вседозволеності.

Тимчасова важковиховуваність може бути викликана віковими кризами розвитку. У цьому разі ефективними є індивідуальний підхід, такт та особлива делікатність у взаєминах з дітьми, відкоригована система виховних впливів, терпіння і час. У всіх випадках для подолання важковиховуваності дітей необхідно усунути причини, що її викликали.

Типові помилкові погляди і позиції батьків, щодо формування важковиховуваності дітей:

1) терпляче чи байдуже ставлення батьків до дитячої бездоглядності і незайнятості; незнання того, де і чим зайняті діти;

2) використання батьками як основного засобу впливу на поведінку дитини покарання через позбавлення її можливості самостійного вибору діяльності у вільний час;

3) батьки не враховують, що основним чинником важковихованості може бути негативний вплив вулиці;

4) батьки не переймаються проблемами можливих відхилень у поведінці дітей, доки не зіткнуться з реальними проблемами власних дітей;

5) вважають, що проблемами важковиховуваної дитини повинні опікуватись учителі, соціальний педагог, практичний психолог.

Правила надання допомоги важковиховуваним дітям:

1) демонструвати повагу і безумовне сприйняття важковиховуваної дитини;

2) аналізуючи поведінку дитини, використовувати позитивні оцінки та конструктивні пропозиції;

3) захищати інтереси дитини і надавати допомогу в розв'язанні її проблем;

4) у вихованні враховувати індивідуально-психологічні особливості дитини та специфіку її соціального оточення;

5) не обмежувати виховання та перевиховання дитини межами закладу освіти;

6) усі, хто має відношення до виховання дитини, повинні конструктивно взаємодіяти в цьому процесі;

7) проблему дитини потрібно вирішувати разом з дитиною, а не замість неї;

8) виховувати здатність дитини конструктивно долати труднощі.

Встановлення правильного режиму навчання, створення в класному колективі сприятливого морально-психологічного клімату, коректне ставлення педагогів до дітей є дієвими засобами запобігання важковихованості. Для перевиховання важковиховуваних дітей необхідно діагностувати причини виникнення, усунути їх дію і, накресливши план, здійснювати корекційну виховну роботу.

Часто для з'ясування обставин вихователь відвідує сім'ю дитини.

Мета візиту в сім'ю для оцінки потреб дитини та її сім'ї – не конспектування усіх відповідей батьків, не переказування вивчених напам'ять запитань, а побудова дружньої імпровізованої розмови. Тривалість розмови, її характер залежать від стану сім'ї (наприклад, період кризи), її типу (наприклад, батьки зловживають алкоголем чи мають низький рівень освіти) і налаштованості батьків до взаємодії із учителем. Для правильної організації продуктивних спільних дій в інтересах дитини можна визначити **низку правил**. Серед них:

1. Ставтеся до членів сім'ї так, як ви би хотіли, щоб ставилися до вас, з гідністю та повагою.

2. Переконайтеся в тому, що члени сім'ї знають про пріоритет безпеки та добробуту дитини, а також про те, що кожний з членів родини має право на доброзичливе й уважне ставлення та професійну допомогу.

3. Не втручайтеся в приватне життя сім'ї більше, ніж того потребують інтереси захисту безпеки й добробуту дитини.

4. Поважайте конфіденційність міркувань членів сім'ї, якщо тільки вони не дадуть дозвіл передати інформацію іншим особам, або це вкрай необхідно зробити для захисту дитини.

5. Довідайтеся про розуміння дитиною та її батьками наявних проблем, їх острахи та бажання до того, як робитимете власні висновки.

6. Пізнавайте та вивчайте дітей в контексті їх сімейних взаємин, враховуючи культурне та релігійне середовище сім'ї та громади.

7. Переконайтеся в тому, що діти та їх батьки знають свої права та обов'язки, в т. ч. право на допомогу, а також право відмовитися від запропонованої допомоги та наслідки такої поведінки.

8. Говоріть без жаргону, проте зважаючи на вік та рівень загальної культури кожної людини.

9. Будьте відкритими та чесними щодо ваших занепокоєнь та планів.

10. Дайте дітям та батькам, родичам час для сприйняття та розуміння таких занепокоєнь.

11. Досягніть усвідомлення дитиною та її батьками необхідності оцінки потреб, розуміння її процедури.

5. Робота з педагогічно занедбаними дітьми

Педагогічна занедбаність дитини – негативне особистісне утворення, що формується внаслідок дії несприятливих умов формування та розвитку дитини як у школі, так і в сім'ї. Небезпека педагогічної занедбаності полягає в тому, що вона має свою логіку розвитку навіть після того, як дія несприятливих умов припинена.

Педагогічно занедбані діти – це такі школярі, які успішно не навчаються, а то й зовсім не відвідують школу, недисципліновані, невиховані, не дотримуються норм і правил суспільно-соціального буття. Причин такого явища багато. Але чи не вирішальна з них – це недоліки сімейного виховання. Можна виділити кілька типів сімей:

Сім'я **однодітна** може сформуванати і «збаловану дитину» з безмежно зростаючими потребами і, врешті, неможливістю їх задоволення та конфліктними стосунками з суспільством; і самотню людину з комплексом неповноцінності, уразливу, невпевнену в собі, невдачливу; і «узурповану» батьківською безмежною любов'ю, яка прагне якомога швидше вирватися з цього гіперопікування.

Сім'я **багатодітна** може виховати не лише дітей-колективістів, але й дітей педагогічно занедбаних, з асоціальною і навіть антисоціальною поведінкою, якщо батьки постійно зайняті добуванням засобів до існування, а життя і виховання дітей не організовані, пущені на самоплив.

Сім'я з **низьким рівнем матеріального забезпечення**, яка перебуває за межею бідності з різних причин (безробіття, низька зарплата, алкоголізм батьків, невміння правильно організувати сімейний бюджет тощо), може мати різноманітні наслідки для дітей: позбавлення дітей найнеобхіднішого в задоволенні матеріальних і духовних потреб (гальмується розвиток дитини); експлуатація дітей як здобувачів матеріальних благ (залучення до торгівлі, трудової діяльності, яка не відповідає віку і підготовці дитини, шкодить фізичним силам, розтліває душу, створює ризик для життя дитини, відриває від навчальних занять у школі і систематичного виховання в сім'ї); допущення, а інколи й стимулювання аморальної і антиправової діяльності з боку батьків і дітей, яка приносить дохід у сім'ю.

Сім'я **неповна**, у зв'язку з відсутністю материнського чи батьківського впливу, може сприяти формуванню такого явища як маскулінізацію дівчаток і фемінізацію хлопчиків.

Сім'я з **нерідними дітьми** може сприяти появі неприязні, навіть ворожих стосунків дітей між собою і навколишніми.

Сім'я з **порушеними стосунками, підвищеною конфліктністю** між членами сім'ї. Причому, конфліктність і драматизм стосунків у деяких сім'ях зростають зі зростанням дитини, досягаючи апогею в старшому підлітковому і молодшому юнацькому віці. Результатом може бути позбавлення сприятливого впливу сім'ї і школи.

Сім'я, яка свідомо чи несвідомо допускає **бездоглядність дітей**, сприяє тому, що дитина знаходить себе поза домівкою і школою в компаніях ровесників, у неформальних об'єднаннях молоді (різноманітних: соціально-корисних, асоціальних і антисоціальних). На жаль, в Україні через економічні, соціально-політичні і моральні умови з року в рік зростає дитяча безпритульність.

Сім'ї з **жорстоким поводженням з дітьми** існують з різних причин: нервозність батьків у зв'язку з тяжким матеріальним становищем, безробіттям; відхилення в психіці; надмірне незадоволення своїми дітьми; деспотизм батька чи вітчима через невиконання завищених вимог до них; стомленість і депресія батьків. В усіх випадках жорстокість батьків породжує жорстокість дітей, їх невміння мирно жити з ровесниками і педагогами.

І, нарешті, велика кількість варіантів сімей, у яких **батьки фактично не займаються вихованням дітей**, забезпечуючи їх лише матеріальними умовами існування.

Можливі й інші, добре відомі класному керівнику варіанти негативних умов і тенденцій сімейного виховання, які потребують допомоги і корекції з боку педагогів.

Зовнішній вияв поведінки дітей з таких сімей може бути найрізноманітнішим: фізична і словесна агресивність, руйнівність, гарячковість, розлюченість, неслухняність і загальна неконтактність, неухважність і пасивність, страхи, фобії та інші проблеми.

Якщо своєчасно не здійснити коригування виховного впливу з боку школи, класного керівника, то доведеться мати справу з неблагополучними сім'ями і педагогічно занедбаними дітьми. Поняття неблагополучна сім'я є досить відносним. Але в даному випадку мова йде про неблагополучну сім'ю стосовно даної дитини і, отже, мова може йти про те:

- 1) які бувають неблагополучні сім'ї;
- 2) які бувають діти зі своїми психологічними і психопатологічними особливостями, що надмірно реагують на сімейне неблагополуччя;
- 3) як відображається сімейне неблагополуччя на дитину, яка схильна до загостреної реакції на різноманітні несприятливі фактори;
- 4) як хвора дитина може порушувати спокій сім'ї, викликати в батьків роздратування, злість, нетерпимість тощо, перетворюючи, таким чином, сім'ю в неблагополучну, що у свою чергу, ще більше може поглибити психічний стан дитини;
- 5) що повинні зробити педагоги, щоб хоч якось допомогти дитині, – адже вона не винна, що живе в неблагополучній сім'ї.

Переконавшись, що дитина живе в тяжких умовах, класний керівник повинен:

- 1) пояснити батькам, що через конфлікти страждає, перш за все, дитина, що хлопчик чи дівчинка не можуть бути розмінною монетою у складних стосунках між дорослими, які суперничають, а не співпрацюють між собою;
- 2) якщо не вдається роз'яснити батькам, які створюють своїй дитині психотравмувальні обставини, здатні зіпсувати її душу, то потрібно якимось чином ізолювати її від подібних батьків: влаштувати її в інтернат, санаторій, поради передати тимчасово іншим родичам; варіантів тут багато і в кожному конкретному випадкові оптимальним з них буде суто індивідуальний;
- 3) якщо в школяра вже з'явилися аномалії на ґрунті сімейного розладу, то варто проконсультуватися в дитячого психіатра, а потім вирішити, що потрібно робити.

Класний керівник повинен систематично й постійно стежити за соціально-психологічним кліматом у сім'ї школяра, зберігати спокій, мужність і почуття власної гідності незалежно від соціального престижу батьків, їх зарозумілості і тиску на нього.

І як би добре матеріально не жили школярі, які б високі чини не займали їхні батьки, класний керівник, вчителі ніколи не повинні пасувати перед ними, якщо є очевидним, що неблагополуччя сім'ї обумовило неблагополуччя школяра.

Роботу з сім'ями педагогічно занедбаних дітей необхідно здійснювати диференційовано.

З урахуванням особливостей сім'ї необхідно здійснювати педагогічний всеобуч батьків (диференційовано, групами), індивідуальні і групові зустрічі з батьками, вплив батьківської громадськості. Принципово важливою є позиція класного керівника, яку він повинен зайняти в усіх контактах з батьками педагогічно занедбаних дітей: він повинен стати не звинувачувачем батьків і їхньої безпорадності, а співучасником у подоланні спільних труднощів. При цьому спільні зусилля мають бути спрямовані не проти учня (як це часто буває), а проти тих труднощів, які виникають у процесі його розвитку.

Тому методично будь-яка зустріч, будь-яка розмова з батьками педагогічно занедбаних дітей передбачає дотримання таких вимог:

1) що доброго я можу сказати про дитину (з метою психологічного налаштування до себе батьків, залучення їх до односторонніх);

2) що мене турбує в ній (саме те, що сприяло виклику батьків до школи, відвідування учня вдома, обговорення на батьківських зборах);

3) які, на нашу спільну думку, причини цього негативного явища, факту (це викликає відвертість, а отже, дозволяє з'ясувати причини);

4) які заходи необхідно вжити і з боку батьків, і школи (вироблення спільної стратегії і тактики виховання й перевиховання);

5) яких спільних вимог, загальних принципів підходу до дитини необхідно дотримуватися, щоб накреслені заходи були ефективними. У такому випадку батьки відверто підтримують класного керівника і активно йому допомагають.

Педагогічно занедбані діти мають нормальний розумовий розвиток, іноді навіть високі потенційні здібності в окремих галузях. Але через відсутність необхідної бази (знань, умінь, навичок) вони не можуть проявити свої сильні сторони в процесі навчання і створюють враження малоздібних учнів або розумово обмежених.

Особливості роботи з важкими молодшими школярами

Ознаки соціальної та педагогічної занедбаності	Організація індивідуальної роботи з педагогічно занедбанними дітьми
1. Порушення образу «Я» – неадекватна самооцінка, незадоволена потреба у визнанні, підвищена образливість, негативізм,	1. Вплив на умови сімейного виховання школяра: <ul style="list-style-type: none"> • підвищення психолого-педагогічної грамотності батьків; • допомога в організації розумової

<p>егоцентризм.</p> <p>2. Нерозвиненість школяра як суб'єкта навчання – несформованість мотивів навчання, низька навчально-пізнавальна активність, слабка наукованість, несформірованість елементів і навичок навчальної діяльності, основних навчальних умінь.</p> <p>3. Нерозвиненість школяра як суб'єкта спілкування – слабка соціальна рефлексія, нерозуміння з боку дорослих, низький соціометричний статус, емоційна нестабільність, неадекватна поведінка в соціальних ситуаціях, несприйняття ровесниками.</p> <p>4. Специфіка індивідуально-типологічних особливостей – дисгармонія розвитку, нестабільність, ригідність нервової системи, нерозвинена довільність психічних процесів.</p>	<p>діяльності дитини;</p> <ul style="list-style-type: none"> • контроль над організацією нормального режиму дня дитини; • індивідуальні консультації з батьками. <p>2. Удосконалення виховної роботи з класом:</p> <ul style="list-style-type: none"> • гуманізація міжособистісних взаємин у дитячому колективі; • створення належного мікроклімату; • коригування взаємин педагога з дитиною. <p>3. Допомога дитині в особистісному зростанні:</p> <ul style="list-style-type: none"> • вивчення дитини; • індивідуальна робота з усунення недоліків інтелектуальної, моральної, емоційно-вольової сфер; • включення дитини в активну діяльність на основі її інтересів і нахилів; • керівництво спілкування дитини з ровесниками; • подолання негативної мотивації учіння.
--	---

Зовнішні чинники соціально-педагогічної занедбаності: дефекти сімейного виховання, недоліки освітнього процесу, дегуманізація педагогічного процесу та сімейного виховання.

Внутрішні чинники соціально педагогічної занедбаності: індивідуальні та психофізіологічні особливості дитини, домінувальні психоемоційні стани, внутрішня позиція.

Соціально-педагогічна занедбаність зароджується в ранньому дитинстві. При несприятливій соціальній ситуації розвитку ознаки і прояви занедбаності накопичуються і переходять у якісні утворення – симптомокомплекси. Вони проявляються спочатку в поведінці дитини, не торкаючись її особистості (дошкільне дитинство), а потім поширюються на особистісну сферу.

У молодшому шкільному віці, у зв'язку зі зміною провідної діяльності, на розвиток педагогічної занедбаності активно впливають шкільні фактори: неадекватні вимоги, перенавантаження, негативна оцінка результатів навчання, методика негативного стимулювання поведінки. За наявності несприятливої соціальної ситуації розвитку в сім'ї гальмуються та порушуються процеси формування самосвідомості особистості, внаслідок чого дитина стає педагогічно занедбаною.

Ознаки педагогічної занедбаності в молодшому шкільному віці:

❖ психологічна і моральна невідповідність дитини до навчання в школі, пов'язана з недоліками виховання в сім'ї, недоліками навчання в дитячому садку і школі;

❖ неуспішність у виховній, навчальній та інших видах діяльності;

❖ порушення в спілкуванні з навколишніми, що зумовлені відсутністю навичок спілкування, неправильною самооцінкою дитини.

Ступені соціально-педагогічної занедбаності.

Легкий ступінь – характеризується незначними відхиленнями у соціальному і моральному розвитку дитини, які складно відрізнити від психовікових кризових проявів. Дитина добре себе почуває в сім'ї і намагається адаптуватись в групі однолітків. Ставлення до навчання невиражене, констатується невстигання, недостатність знань, умінь, навичок через недостатньо розвинуті психічні процеси.

Середній ступінь – характеризується поглибленням відхилень у соціальному та моральному розвитку. Ставлення до навчання – байдуже, поступово витісняється з формальних дитячих об'єднань, погіршуються стосунки в сім'ї.

Особистісні характеристики соціально і педагогічно занедбаної дитини: головне протиріччя – прагнення до прийняття і схвалення; низька соціальна пристосованість; недовірливість, образливість, слабо розвинена інтуїція в міжособистісних стосунках; негативізм, егоцентризм, впертість; висока розсіюваність уваги, підвищена втомлюваність; занижена самооцінка, невпевненість у собі, нестійкий настрій; низька адаптованість до нових умов; відсутність страху в ситуаціях підвищеного ризику; ігнорування соціальних вимог і культурних норм поведінки; у стосунках з дорослими – сором'язливі, чутливі до невдач, схильні до поганого настрою; намагання компенсувати свій статус – агресивністю, спробами привернути до себе увагу ризикованими вчинками. Соціально-педагогічна занедбаність формується там, де відсутні умови для повноцінного формування і розвитку особистості дитини. Такі діти часто схильні до брехливості, злочинності тощо.

Злочинність дитяча – антисуспільне явище, яке є наслідком бездуховності і аморального способу життя членів сім'ї та педагогічної занедбаності дітей.

Формування людини – складний і копіткий процес. Тут немає дрібниць, усе важливе і так чи інакше залишає слід. Найменший недогляд, і дитина збочила з прямого шляху. І чим далі, тим глибшою стає прірва, яка відділяє її від усього щасливого і радісного у житті. Така дитина звичайно починає відчувати свою неповноцінність, і це робить її озлобленою, позасвідоме жорстокою.

Дитина повинна усвідомлювати змалку: недозволена поведінка веде до відповідальності, покарання. Тоді в її психіці поступово з'являться гальмівні бар'єри, пізніше – психологічна установка.

Повага до закону має формуватися в родині. А поважати закон можна лише одним способом – виконувати його, будувати свою особисту поведінку на основі і в рамках законності. І тут першим вчителем і прикладом для дитини є батьки, їхнє ставлення до своєї справи, даного слова, обов'язків. Саме в родині дитина повинна засвоїти предметний урок принциповості та високої відповідальності, ідею гуманізму, ідею власності (не привласнювати те, що їй не належить), ідею права, тобто правову відповідальність.

Злочин – це, так би мовити, крайність, останній ступінь поведінки людини. А все починається значно раніше. Психологи доводять, що в основі злочинних дій лежать три психічні якості людини: жадібність, жорстокість, брехливість. Ці негативні риси можуть розвинутися ще в дошкільному віці. Поблажливе, невимогливе ставлення батьків до своїх дітей завдає великої шкоди, породжує розпущеність. Якщо в дитини з'явилося щось погане: егоїзм, лінощі, брехливість – це тривога. Від індивідуалізму недалеко до безсердечності. Безсердечність веде за собою жорстокість.

Бездоглядність з її «вільним життям» не тільки порушує нормальну поведінку дітей, відриває їх від школи, а й віддає в полон вуличної стихії, штовхає на шлях хуліганства й злочину. «Бездоглядність у дитинстві, – як зазначав В. О. Сухомлинський, – це насіння, яке дає плоди в зрілі роки».

Служби в справах неповнолітніх мають право штрафувати на різні суми батьків за бездоглядний спосіб життя їхніх дітей, за порушення ними правил поведінки в громадських місцях, інші правопорушення. З батьків стягується вартість утримання і харчування неповнолітніх дітей за час перебування їх під вартою за дрібне хуліганство. Батьків також можуть притягнути до матеріальної відповідальності за наслідки хуліганських дій їхніх дітей.

Трапляється, що вдома зберігаються предмети, невміле поводження з якими може спричинити тяжкі наслідки, наприклад, зброя, вибухові, радіоактивні речовини тощо. У цьому разі притягуються до карної відповідальності батьки.

Справа, звичайно, не в самих по собі санкціях, головне, що вони постійно нагадують батькам про їхню відповідальність за виховання і поведінку дітей.

Формою прояву правопорушень є дрібне хуліганство, пограбування, псування державного майна, безквитковий проїзд у громадському транспорті, порушення правил дорожнього руху, поява в громадських місцях у нетверезому стані.

Практичне заняття № 9 (2 год.)
ВИХОВНА РОБОТА З ОСОБЛИВИМИ ДІТЬМИ

ПЛАН

1. Виховна робота з дітьми індиго.
2. Виховна робота з обдарованими дітьми.
3. Теорія поколінь.
4. Робота з важковиховуваними дітьми.
5. Робота з педагогічно занедбаними дітьми.

Рекомендована література

1. Демченко І. І. Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти: структура та діагностика: навч.-метод. посіб. Умань: Сочінський М.М., 2014. 160 с.
2. Костю С. Й. Робота з обдарованими дітьми: навч.-метод. посіб. Мукачево: МДУ, 2017. 81 с.
3. Матвеева Н. О. Майстерність учителя початкової школи у роботі з обдарованими дітьми: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ, НАІР, 2014. 104 с.
4. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч. Ч. 1. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
5. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч. Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / за заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.
6. Холковська І. Л. Виховна робота з обдарованими дітьми. Вінниця: Нілан ЛТД, 2018. 172 с.
7. Черновол-Ткаченко Р. І. Школа розвитку обдарувань. Харків: Основа, 2019. 112 с.
8. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 173–192.

Фільми для перегляду:

«Дети Света» // <http://dokpro.net/supernatural/230-deti-sveta-29-01-2014.html>

«Дети Индиго. Новое испытание для взрослых» // <https://www.youtube.com/watch?v=5PhaNrDJtCg>

«Дети Индиго». Из серии «Необъяснимо, но факт» // <https://www.youtube.com/watch?v=5QhLMwevRRI>

«Дети Индиго» . Из серии «Теория невероятности» // <https://www.youtube.com/watch?v=ZX6hz28ak5I>
«Детки» // <https://www.youtube.com/watch?v=RBXWJYuGV9g>
«Эволюция Индиго» // <https://www.youtube.com/watch?v=n2yvicTVBk8>

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять *Обдарована дитина, важковиховуність, педагогічна занедбаність, педагогічно занедбані діти, перевиховання*

Завдання 2. Розгляньте питання «Попередження насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми» (на допомогу див. список літератури – позиція 5, с. 193–218).

Які вирізняють види насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми?

Якими є чинники виникнення насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми? Відповіді законспекуйте.

Завдання 3. Поміркуйте, які виховні помилки сім'ї та школи спричиняють появу «важких» дітей? Як уникнути цих помилок?

Підготуйтеся до участі в дискусії.

Завдання 4. Розгляньте моделі виявлення обдарованих дітей. Які з них ви будете використовувати у своїй роботі? (На допомогу див. список літератури – позиція 6, с. 21–33).

Завдання 5. Які основні правила виховання дітей індиго повинен пам'ятати кожен педагог?

Завдання 6. Розгляньте питання «Взаємодія школи і сім'ї у вихованні обдарованої дитини» (на допомогу див. список літератури – позиція 6, с. 47–53).

З чим Ви погоджуєтесь, а з чим – ні. Відповідь обґрунтуйте.

Завдання 7. Створіть портрет важковиховуваного молодшого школяра.

Завдання 8. Визначте і охарактеризуйте основні методи виховної роботи з тривожними дітьми.

Завдання 9. Виявіть основні причини та засоби профілактики неуспішності школярів.

Перевірте свої знання

1. Проаналізуйте характерні особливості поведінки обдарованих дітей.
2. Проаналізуйте характерні особливості поведінки важковиховуваних дітей.
3. Якою мірою загальні соціальні фактори впливають на появу «важких» дітей?
4. Які виховні помилки сім'ї та школи спричиняють появу «важких» дітей?
5. Якою може бути роль учнівського колективу в перевихованні дитини?
6. Охарактеризуйте соціально-педагогічні умови успішного проведення виховної роботи з «важкими» дітьми.
7. Які методи і засоби доцільно використати для вивчення особистості особливих категорій дітей?

Лекція № 10 **МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ**

1. *Поняття моніторингу та його види.*
2. *Педагогічна діагностика якості виховної роботи як складова педагогічного моніторингу.*
3. *Методологічні основи діагностики виховної роботи.*
4. *Програма вивчення учнів і типовий план складання характеристики.*
5. *Методика вивчення учнів.*
6. *Методика вивчення учнівського колективу.*
7. *Методика проведення анкетування та тестування учнів, учнівського колективу.*
8. *Методика вивчення рівнів вихованості учнів.*
9. *Педагогічний консиліум та план його проведення.*
10. *Критерії оцінювання ефективності виховного процесу.*

Література

1. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 58–64.
2. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 197–204.
3. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 194–221.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ

1. Поняття моніторингу та його види

Моніторинг – слово, що ввійшло в педагогічний лексикон відносно недавно. Саме поняття моніторинг з'явилося в процесі вивчення впливу господарської діяльності людини на навколишнє природне середовище. Сучасний словник іноземних слів визначає його як постійне спостереження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату або первісним припущенням.

Моніторинг (з лат. Monitor – застережливий) – у широкому змісті – спеціально організоване, систематичне спостереження за станом об'єктів, явищ, процесів з метою їхньої оцінки, контролю або прогнозу.

Дослідниками поняття «моніторинг» трактується по-різному: як інновація, як діалог проєкту з поточними процесами, як збір і узагальнення інформації, як метод, що оптимізує діяльність з контролю. Таким чином, моніторинг – це контроль не результату, а процесу діяльності, виявлення тенденцій її динаміки. Систематичне відстеження результатів діяльності, її корекція – сутність моніторингу. Інакше кажучи, моніторинг є одним з методів контролю.

Існують різні **види моніторингу**: соціологічний, психологічний, педагогічний і багато інших.

Ми розглянемо педагогічний моніторинг, моніторинг виховного процесу, **мета** якого не тільки визначення стану процесу педагогічної діяльності, виявлення тенденцій динаміки її розвитку, але й надання виховному впливу цілеспрямованості на основі гуманістичного підходу до його організації й проведення.

Педагогічний моніторинг – це система цілеспрямованої діяльності педагогів щодо збору, зберігання, систематизації, узагальнення й використання інформації про стан і тенденції навчально-виховної роботи.

Це відстеження педагогічних фактів, явищ і отриманих результатів, установлення причинно-наслідкових зв'язків між ними. Моніторинг заснований на безперервному тривалому спостереженні за станом освітнього середовища, характером управління освітнім процесом і процесом становлення особистості школяра.

Моніторинг процесу виховання необхідний найрізноманітнішим категоріям працівників сфери освіти, адже він дає можливість одержувати інформацію, що чинить конструктивний вплив на характер і якість освітнього процесу. Моніторинг необхідний органам управління освіти, тобто тим, хто здійснює контроль і ресурсне забезпечення процесу виховання в школах. Моніторинг необхідний тим, хто здійснює методичну підтримку процесу виховання в школах і за службовим обов'язком повинен допомагати педагогам підвищувати ефективність їхньої діяльності. Нарешті, і це найважливіше, моніторинг необхідний самим педагогам, тобто тим, хто безпосередньо здійснює виховну роботу: шкільній адміністрації, організаторам позакласної роботи, класним керівникам, педагогам додаткової освіти, шкільним психологам тощо.

Компонентами *схеми* моніторингу якості виховної роботи є:

- параметри результативності виховної роботи – що саме відслідковується;
- процедура оцінювання результативності – як досліджується;
- форма подання отриманих результатів (статистичний звіт, таблиці, діаграми, графіки тощо);
- опис аналізу отриманих даних і висновки, що з них виводяться.

Технологічна модель моніторингу містить у собі такий набір компонентів: мета, об'єкт, предмет управління, керуюча й керована підсистеми, стадії, результат.

Охарактеризуємо коротко ці компоненти для моделі моніторингу якості виховної роботи.

Мета моніторингу якості виховної роботи – відстеження ефективності застосовуваних педагогічних засобів задля розвитку учнів та учнівського колективу в процесі виховної роботи класного керівника.

Об'єкт – рівень особистісного розвитку учнів та учнівського колективу.

Предмет – організаційно-педагогічні умови ефективного використання засобів організації виховної роботи.

Виходячи з вимоги цілісності виховного процесу в сучасній школі предмет моніторингу якості виховної роботи в цьому тлумаченні варто розглянути як сукупність найважливіших чотирьох складових.

Предмет моніторингу якості виховної роботи в сучасній школі

Позиція	Предмет моніторингу (що вивчається)	Механізм моніторингу
1	Особистість школяра як головний показник ефективності процесу виховання	<ul style="list-style-type: none"> • тестові методики особистісного зросту; • спостереження; • бесіди; • рейтинг; • анкетування; • вивчення продуктів діяльності; • вивчення шкільної документації; • збір незалежних характеристик; • метод педагогічних ситуацій.
2	Учнівський колектив як середовище розвитку особистості школяра	<ul style="list-style-type: none"> • узагальнення індивідуальних показників на групу; • соціометричні методи; • методики вивчення рівня згуртованості, вихованості, рівня сформованості колективу.
3	Професійна позиція педагога як умова розвитку особистості школяра	<ul style="list-style-type: none"> • діагностика професійної позиції педагога як вихователя; • методики вивчення професійних орієнтирів педагогічного колективу в галузі виховання; • оцінка ефективності застосування форм і методів виховного впливу
4	Організаційні умови процесу виховання: <ul style="list-style-type: none"> • матеріально-технічна база; • укомплектованість школи кваліфікованими фахівцями в галузі виховання; • предметно-естетичне середовище; • діяльність дитячих об'єднань, органів учнівського самоврядування; • програмне забезпечення процесу виховання 	<ul style="list-style-type: none"> • експертний аналіз; • якісний та кількісний аналіз (обладнання, апаратури, культурно-масового, туристичного, спортивного знаряддя, бібліотечно-інформаційного, музейного фонду тощо); • якісний аналіз концепцій, програм освітньої установи.

Керівна система технологічної моделі моніторингу представлена діяльністю класного керівника, заступника директора з виховної

роботи, педагога-організатора, батьківського комітету, керівниками гуртків позашкільних установ тощо.

Керована система представлена в особі учнів, учнівського колективу, колективу батьків.

У педагогічному моніторингу можна виділити, принаймні, три чи чотири стадії /етапи.

I стадія. Вихідно-діагностична. Тут відбувається вивчення вихідного стану рівня особистісного розвитку учнів, колективу учнів та умов виховання в сім'ї за допомогою робочої документації, продуктів діяльності, збору незалежних характеристик, технологічної карти, професійної карти педагогів тощо. Припускає ознайомлення педагогів, батьків й учнів з результатами діагностування.

II стадія. Настановно-перспективна або підготовча. Визначення цілей і завдань виховної роботи з учнями класу, виходячи з результатів вихідної діагностики, Програми виховання молоді в Україні, річних завдань освітньої установи й індивідуальних потреб учнів та учнівського колективу. На цьому етапі створюється план виховної роботи.

III стадія. Змістовно-діяльнісна. Реалізація наміченого плану виховної діяльності, спостереження за ходом розвитку учнів, заповнення індивідуальних діагностичних карток, створення зведених карток за підсумками роботи за певний період часу (квартал, півріччя тощо), проведення індивідуальної корекційної роботи, оцінка ефективності окремих виховних заходів у системі роботи.

IV стадія. Оцінково-прогностична. Узагальнення результатів виховної роботи у формі таблиць, графіків, діаграм, гістограм; розгляд питання щодо необхідності корекції виховних дій, ефективного застосування тих чи інших форм виховної роботи, видача відповідних рекомендацій батькам та вчителям-предметникам, визначення перспектив подальшого розвитку учнів та колективу класу, підсумковий звіт класного керівника про результати своєї діяльності, створення аналізу виховної роботи та минулий період.

Результатом моніторингу якості виховної роботи є змістова характеристика рівня розвитку особистості учня та учнівського колективу відповідно до засобів, що застосовуються у виховній діяльності її суб'єктами.

2. Педагогічна діагностика якості виховної роботи як складова педагогічного моніторингу

Діагностика (від грецького *diagnostikos* – здатний розпізнавати) – процес розпізнавання й оцінки властивостей, особливостей і станів людини, що полягає в цілеспрямованому дослідженні, тлумаченні отриманих результатів і їхньому узагальненні у вигляді висновку

(діагнозу). Діагностика використовується для оцінки здоров'я, фізичного й психічного розвитку, професійної придатності, а також і в інших сферах діяльності людини. Набуває важливого значення й діагностика педагогічних явищ.

Об'єктом діагностики якості виховної роботи є розумовий, моральний, трудовий, естетичний та фізичний розвиток учня й стан розвитку учнівського колективу.

Вчені визначають таку структуру **об'єктів педагогічної діагностики**:

1. Діагностика особистості школяра, з метою виявлення індивідуальних особливостей, рівнів їхньої вихованості та загального розвитку. **Вивчаються:**

- спрямованість особистості (потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, мотиви, установки).
- пізнавальна і навчальна культура, культура розумової праці;
- культура поведінки та спілкування;
- здоров'я і фізична культура;
- умови сімейного виховання;
- характерологічні особливості (характер, темперамент, воля);
- індивідуальні характеристики.

2. Діагностика виховного колективу, з метою виявлення виховних можливостей колективу та умов для інтелектуального розвитку.

Вивчаються:

- структура, особливості міжособистісних стосунків;
- ставлення до навчання в школі;
- характер громадської думки;
- згуртованість (традиції, суспільна думка, роль активу тощо);
- зовнішні зв'язки;
- історія колективу;
- форми дозвілля.

3. Діагностика виховної роботи з метою виявлення затрачених педагогом зусиль; одержання всебічної інформації про характер впливів навколишніх мікро- і макросередовищ на розвиток школярів).

Вивчаються:

- рівень вихованості і загального розвитку учнів;
- виховна система роботи в класі;
- емоційні реакції учнів на впроваджені заходи, педагогічні вимоги;
- ступінь задоволеності виховною роботою її суб'єктами;
- ступінь і характер взаємодії (співробітництво) суб'єктів виховання;
- моменти напруження в стосунках учнів і педагогів та їх причини;
- ступінь узгодження виховної роботи сім'ї, школи тощо.

4. Самодіагностика особистості і діяльності педагогів з метою оцінки ними власних можливостей у розв'язанні конкретних виховних завдань, включаючи самоаналіз особистих рис і професійних умінь.

Вивчаються:

- виховна діяльність педагогів;
- індивідуальний стиль педагогічного спілкування та керівництва;
- поведінка в складних, у тому числі й конкретних ситуаціях;
- культура розумової праці та самовдосконалення.
- рівень оволодіння педагогічними вміннями;
- авторитет у колег та учнів і їхніх батьків;
- володіння педагогічною технікою, технологією та методикою індивідуальних педагогічних взаємин;
- характер і причини труднощів у виховній роботі.

Методи діагностики, які варто використати:

- неекспериментальні (анкетування, педагогічне спостереження, вивчення документації, вивчення продуктів діяльності);
- діагностичні (тестування, ранжування, рейтинг);
- експериментальні (метод педагогічних ситуацій);
- формувальні методи, спрямовані на підвищення морального, суспільного розвитку учнів, рівня пізнавальних здібностей, потреб, інтересів і нахилів школярів й, водночас, такі, що дозволяють діагностувати наявний рівень сформованості цих якостей у тому числі й їх «зону ближнього розвитку»;
- соціометричні методи вивчення стосунків у класному колективі.

Види діагностики:

- вихідна, яка проводиться на початку нового навчального року чи в нещодавно створеному учнівському колективі;
- поточна, що відбувається в ході виховної роботи;
- підсумкова або рубіжна, яка завершує вивчення даного колективу в цей час.

Діагностика, що проводиться в системі й за певною програмою дозволяє зробити процес педагогічного моніторингу цілеспрямованішим і результативнішим, акцентувати увагу на головних, істотних моментах досліджуваного явища, що підвищує дієвість отриманої інформації й дає можливість оперувати фактами під час вирішення практичних педагогічних завдань з даним учнівським колективом.

Для цього діагностична програма моніторингу будується на таких **принципах**: організації педагогічного спілкування; прагматичної значущості; інтегративному характері інформації; педагогічній діагностиці; соціально-нормативної обумовленості; прогностичної спрямованості; науковості; безперервності; цілісності й наступності.

Урахування цих принципів у ході розробки програми моніторингу сприяє успішності його протікання й одержання об'єктивної інформації.

До складових *діагностичної програми моніторингу* якості виховної роботи відносять:

1) постановку мети (вказівка на те, яким повинен бути результат виховного впливу);

2) вироблення критеріїв, за якими буде проводитися відстеження педагогічних фактів і явищ;

3) вибір коригувальних дій педагога;

4) вибір форми моніторингу;

5) визначення об'єкта спостереження (рівень знань, рівень вихованості, якість викладання, характер педагогічного впливу на учнів, взаємодії в системі «учитель – учень», взаємодія сім'ї та школи, форми та методи виховного впливу тощо);

6) вибір методів моніторингу.

Розглянемо конкретні форми і методи моніторингу якості виховної роботи.

У загальнопедагогічному розумінні складовими моніторингу виховної роботи є:

- форми поточної оцінки спостережуваного явища, процесу, педагогічного факту;
- форми проміжної оцінки, відстеження змін шляхом аналізу самостійних робіт і контрольних завдань;
- фіксація зібраної інформації в каталожних картках;
- підсумкова атестація;
- підсумкові педради й консилиуми за результатами спостереження, узагальнення й аналіз процесу, що відслідковується, явищ або педагогічного факту.

До найбільш розповсюджених *форм* педагогічного моніторингу варто віднести: психологічний практикум; консультації; індивідуальні й групові бесіди; тренінги; педагогічний консилиум; класні збори тощо.

3. Методологічні основи діагностики виховної роботи

Необхідність вивчення учнів зумовлюється потребою у визначенні вихідного рівня сформованості в дитині певних рис для удосконалення процесу навчання та виховання. Формування дитини відбувається в учнівському колективі, який є середовищем для розвитку й вдосконалення кожного окремого учня, саме через колектив вихователів впливає на процес становлення особистості, отже не менш важливим є діагностика рівня розвитку учнівського колективу.

Для реалізації такого підходу вивчення особистості учнів і учнівських колективів повинно проходити відповідно до певних вимог, які визначаються, з одного боку, основними загально-психологічними

принципами, а з іншого – конкретними умовами освітнього процесу. Ось ці **вимоги**:

✓ вивчення повинно бути спрямовано на виявлення особливостей процесу психічного розвитку **кожного** учня.

✓ Оцінка результатів діагностики психічного розвитку учнів має проводитися шляхом порівняння їх з результатами минулих діагностичних перевірок, з метою визначення напрямку і величини просування в розвитку. Тобто **в динаміці**.

✓ Дослідження процесу психічного розвитку кожного учня здійснюється поетапно протягом **усіх** років навчання.

✓ Діагностика повинна виявляти не тільки наявний рівень розвитку, проводиться з урахуванням можливої «зони близького розвитку».

✓ Рівень розвитку повинен бути описаний як змістова характеристика відповідної діяльності учня, а процес розвитку – розглядатися як зміна якісно своєрідних етапів розвитку цієї діяльності (наприклад, «виявлений рівень розвитку мислення відповідає віковим особливостям учня та цілком адекватний вимогам профільного навчання»).

✓ Вивчення особливості школярів і їх колективів важливе не само по собі, воно повинно бути спрямоване **на вирішення** визначеного педагогічного завдання.

✓ Повинно охоплювати всі сторони психічного розвитку учня, тобто відбуватися **комплексно**.

✓ З урахуванням індивідуальних та вікових особливостей: експериментальні завдання повинні подаватися в доступній формі для кожного з учнів певної вікової групи.

✓ Ґрунтуватися на принципі гуманізму – опорі на позитивні риси особистості, а також принципах науковості, доступності, урахування індивідуальних та вікових особливостей учнів.

✓ Дослідження психологічного розвитку повинно проводитися в природних умовах.

✓ Діагностика повинна охоплювати всіх учнів без винятку і проводиться **систематично**, згідно запланованих термінів діагностичних зрізів за кожним з параметрів психологічного розвитку.

Сьогодні існує чимало різноманітних методик щодо вивчення учнів та учнівського колективу. Проте не завжди можна говорити про їх вагомість і значущість, адже є науково-обґрунтований й експериментально перевірений ряд **вимог до відбору методик педагогічної діагностики**:

✓ Проводячи дослідження, вчителю необхідно використовувати не одну якусь методику, а їх систему, що обслуговує реалізацію певної виховної мети.

✓ Методики, що складають таку систему повинні мати природний характер (бути звичайним навчальним або виховним засобом) та підбиратися з урахуванням вікових, індивідуальних та гендерних особливостей учнів.

✓ Для отримання достеменних результатів необхідно, щоб методики та прийоми не тільки охоплювали усі сторони об'єкту, що досліджується, але й взаємно перетиналися.

✓ Підбирати методики необхідно так, щоб кількісний аналіз даних не був громіздким.

✓ Методики мають забезпечувати коректну процедуру проведення та обробки результатів.

Процес вивчення учнів є складною і відповідальною ділянкою роботи кожного вчителя і передусім класного керівника. Результати цієї роботи мають бути основою планування і проведення виховної роботи з учнями, а також дозволяють координувати роботу з учителями, батьками учнів та іншими вихователями, які здійснюють навчально-виховну роботу з конкретним учнем і колективом вихованців в цілому. З цією метою класний керівник ретельно і систематично має фіксувати результати діагностики особистості учнів і класних колективів. Це має бути своєрідним банком даних рівня й особливостей фізичного, психологічного і соціального розвитку кожного учня. До такого банку даних повинні мати доступ усі, хто займається навчально-виховною роботою з конкретними учнями, класом.

Можна запропонувати декілька **підходів до фіксування результатів** вивчення учнів.

- У загальному зошиті на кожного учня відводити 2–3 сторінки і періодично за певною системою, стосовно програми вивчення учнів, фіксувати дані психічного і соціального розвитку учня.

- Використовувати для систематизації результатів вивчення учнів так звану «Особисту картку учня». Вона дає змогу чітко дотримуватися вимог програми вивчення, бачити динаміку розвитку особистості під час переходу учнів з одного класу до наступного.

- Використовувати зведену таблицю результатів, а також діаграми, графіки, що дозволяє прослідкувати особливості розвитку класу, а також наочно побачити динаміку розвитку кожного учня.

- Систематично узагальнювати рейтинг учня з певних параметрів (успішності, суспільної активності, участі в підготовці та проведенні суспільно-корисних справ, заходів, якості чергування, виконання доручень тощо).

ОСОБИСТА КАРТКА УЧНЯ

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Демографічні дані: _____

Рік, місяць, число народження _____

Прізвище, ім'я, по батькові матері і батька _____

Професія, місце роботи батьків _____

Домашня адреса, телефон _____

Компоненти психолого- і соціально-педагогічного розвитку учня за класами навчання

Клас	Параметри			
Загальні процеси діяльності особистості				
	Увага	Мовлення	Особливості спілкування	Відчуття
2-й клас і т. д.				
Пізнавальні процеси особистості				
	Сприйняття	Пам'ять	Мислення	Уява
2-й клас і т. д.				
Емоційно-вольова сторона діяльності особистості				
	Посидючість	Емоційність	Витриманість	Стриманість
2-й клас і т. д.				
Психологічні особливості				
	Темперамент	Характер	Здібності	Провідні мотиви
2-й клас і т. д.				
Особливості соціально-педагогічного досвіду				
	Типові особливості поведінки, їх мотиви	Особливі випадки впливу на вихованця, його наслідки	Особливості впливу середовища на формування особистості	Моральні якості особистості, рівень їх розвитку
2-й клас і т. д.				
	Рівень трудового виховання: ставлення до різних видів праці, мотиви праці, рівень профорієнтованості	Рівень фізичного розвитку	Рівень естетичної вихованості	Індивідуальні особливості
2-й клас і т. д.				

4. Програма вивчення учнів і типовий план складання характеристики

У цілому програма вивчення учня передбачає діагностику рис його особистості за напрямками: учень у школі, учень у класному колективі, учень поза школою, учень у сім'ї, а також особливості всіх психічних процесів, провідних видів діяльності (навчання, дозвілля, розвиток).

1. **Демографічні відомості:** прізвище, ім'я та по батькові; день, місяць, рік народження; прізвище, ім'я та по батькові матері і батька, їх професія, місце роботи, займана посада, домашня адреса, телефон.

2. **Умови розвитку і виховання в сім'ї:** склад сім'ї, матеріально-побутові умови, вплив батьків на виховання дитини, їх психолого-педагогічна культура, ставлення до школи.

3. **Рівень фізичного розвитку:** стан здоров'я, володіння санітарно-гігієнічними навичками, спортивні інтереси, потреби.

4. **Моральні якості:** загальний рівень морального розвитку; знання морально-етичних норм і правил; рівень сформованості вмінь і навичок моральної поведінки, співвідношення її з загальнолюдськими і національними морально-духовними цінностями; соціально-моральний статус у колективі; рівень і особливості спілкування з молодшими, ровесниками і старшими; рівень сформованості почуттів патріотизму та інтернаціоналізму, національної гідності; рівень правової й екологічної культури, здатності до самооцінки; особливості прояву дисциплінованості, відповідальності, совісті, соціальної зрілості і активності, милосердя, гуманізму.

5. **Розумовий розвиток:** загальний розумовий розвиток, рівень інтелекту, потенціальні розумові можливості, інтереси, схильності; ставлення до навчальної діяльності; сформованість мотивів навчання; рівень володіння методами і прийомами самостійної пізнавальної діяльності; успішність, її адекватність розумовим можливостям.

6. **Трудове виховання:** сформованість ставлення до праці, її різних видів, мотивів трудової діяльності; рівень володіння уміннями і навичками в різних видах праці; соціальні мотиви до праці; загальна культура різних видів праці (фізичної, обслуговуючої, розумової); інтереси і схильності до певних видів професійної діяльності, рівень і стійкість професійної орієнтації.

7. **Естетична вихованість:** сформованість естетичних почуттів та вмінь, інтереси і схильності в різних видах мистецтва; здатність творити прекрасне в повсякденній діяльності.

8. **Психічний розвиток:** потреби і рівень сформованості уваги, культури мовлення, відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, уваги, почуттів, волі; особливості прояву характеру; здібності; темперамент.

9. Особливості впливу біологічного і соціального факторів на розвиток особистості учня. Особливі випадки впливу на вихованця, його наслідки.

10. Загальні психолого-педагогічні висновки: позитивні якості сформованості особистості з погляду всебічного гармонійного розвитку особистості: недоліки і складності в соціально-психологічному становленні вихованця, їх причини, шляхи і засоби подолання; рекомендації до індивідуального підходу і виховних впливів.

5. Методика вивчення учнів

1. Визначення мети вивчення.

Система вивчення особистості учня та учнівського колективу повинна бути погоджена з програмою виховання. Тобто вивчення якостей особистості треба починати тоді, коли ставиться завдання формування саме цієї якості.

2. Планування етапів вивчення.

3. Складання програми вивчення.

4. Відбір доцільних методик.

5. Визначення відповідних критеріїв та показників досліджуваних якостей.

6. Проведення відповідної роботи.

7. Узагальнення результатів, створення рекомендацій для батьків та педагогічного колективу, ознайомлення учнів.

6. Методика вивчення учнівського колективу

Програма вивчення колективу має таку ж структуру, що й програма вивчення особистості, однак до неї слід додати ті розділи, що описують суто колективні стосунки: склад класу, рівень розвитку колективу, взаємин у колективі та діяльність активу, місце класного колективу у шкільному.

Основні застосовувані методи вивчення колективу: методи узагальнення індивідуальних показників розвитку на групу учнів, соціометричні методики.

Програма вивчення колективу та план складання характеристики класу

1. Склад класу: віковий та гендерний склад класу; пізнавальний рівень, розвиток учнів; працездатність та успішність учнів.

2. Рівень розвитку колективу: стадія (етап) розвитку дитячого колективу; характерні ознаки розвитку колективу; особливості розвитку активу, його роль у формуванні і зміцненні колективу; діяльність органів самоврядування; напрямки і стилі взаємин між активом, органами самоврядування та вихованцями між собою; лідери в колективі; їх вплив на життєдіяльність вихованців; вплив

перспективних ліній на розвиток колективу; напрямки і форми зв'язку класного колективу із загальношкільним.

3. Рівень морально-духовного розвитку колективу: рівень володіння загальнолюдськими цінностями; особливості прояву почуттів членів колективу; рівень захищеності особистості; сформованість умінь і навичок у моральній поведінці.

4. Рівень фізичного розвитку колективу: загальний стан здоров'я учнів; ставлення дітей до фізичної культури і спорту; потреби у фізичному розвитку.

5. Рівень трудового виховання: ставлення учнів до праці (громадської діяльності); рівень сформованості соціально-психологічної готовності до праці; сформованість умінь і навичок у сфері трудової діяльності; професійна спрямованість учнів.

6. Рівень естетичного виховання: сформованість почуттів прекрасного; інтереси учнів до певних видів мистецтва; потреби учнів у сфері естетичного розвитку.

7. Шляхи та засоби подальшого формування класного колективу, створення сприятливих умов для розвитку особистості в колективі.

7. Методика проведення анкетування та тестування учнів, учнівського колективу

Анкетування (буквально з французької – розслідування) – один з технічних засобів конкретного соціологічного дослідження. Це письмове (іноді усне) опитування значної кількості людей за певною схемою – анкетною.

Метою анкетування є масовий збір матеріалу, визначення загального стану проблеми.

Анкетування передбачає подання респондентам (опитуваним) відкриті (довільна відповідь) і закриті (вибір одного з кількох тверджень) запитання, які носять, як правило, анонімний характер.

За змістом запитань анкети поділяються на 1) об'єктивні (вік, стать, освіта, заробітна плата респондента) і 2) суб'єктивні, які виявляють соціально-психологічні особливості опитуваного, його ставлення до умов життя, до інших людей, до самого себе і до певних подій.

Основні критерії побудови анкети: відповідність змісту анкети поставленій меті її проведення, логічна послідовність подання питань з теми; відповідність формулювання запитань рівню розвитку опитуваного; наявність можливих варіантів відповідей на «закриті» запитання; зацікавленість опитуваного. Фахівці також попереджають, що анкета не повинна містити питання, відповіді на які є соціально схваленими. Наприклад, «Чи слід допомагати батькам у хатніх справах», «Чи можеш ти зробити негідний вчинок» тощо.

Тести (від англ. test – випробування) – система прийомів для випробування та оцінювання окремих психічних рис і властивостей людини.

Тестування – це процедура, діяльність щодо порівняння окремих, досліджуваних якостей людини з певним еталоном.

Неодмінними для здійснення тестування є: 1) обов'язковий для всіх досліджуваних комплекс випробувальних завдань; 2) чітка стандартизація зовнішніх умов, у яких здійснюється тестування; 3) наявність більш-менш стандартної (фіксованої) системи оцінювання та інтерпретації одержуваних результатів; 4) використання під час оцінювання певних норм, якими є середні показники виконання даного тесту представницькою добіркою досліджуваних за певною віковою, статевою або професійною категорією.

Тестові оцінки мають не абсолютний, а відносний характер. Вони вказують лише місце, яке посідає досліджуваний щодо відповідної норми.

У зв'язку з різноманітністю окремих видів тестів їхня класифікація має складний і не зовсім чіткий характер. За природою оцінюваних психічних властивостей тести поділяються на три основні категорії: тести успішності, тести здібностей та особистісні тести. Усі види тестів використовуються сучасними класними керівниками. Стосовно використовуваних матеріалів, то тут розрізняють бланкові та апаратні тести. За кількістю досліджуваних, які одночасно беруть участь у тестуванні, тести поділяються на індивідуальні та групові. За формою, в якій подані запитання, бувають вербальні і невербальні тести. Щодо співвідношення форми завдань, запитань і форми, у якій даються відповіді, розрізняють тести множинного вибору, тести визначення правильності даного судження та проєктивні тести.

Таким чином анкетування дозволяє визначити стан проблеми (наприклад, ступінь усвідомленості необхідності вибору професії, ставлення до економічних проблем, потребу до організації дозвілля тощо), а тестування – виявити наявний рівень сформованості певних рис особистості, особистісних утворень (рівень розвитку пам'яті, рівень вихованості, сформованості екологічної культури тощо).

Класні керівники користуються у своїй роботі як готовими анкетами, розробленими методистами, передовими вчителями, так і розробляють власні. А що стосується тестових методик, то їх розробка покладається на наукові установи. У будь-якому разі під час проведення дослідження слід керуватися загальними вимогами, які були подані нами вище, а також певною методикою.

Методика проведення анкетування або тестування учнів, колективу:

1. Визначення мети проведення дослідження: створити загальне уявлення про учня, колектив; виявити основні перспективні лінії у вихованні; знайти «точки відліку» у плануванні виховних завдань з колективом; розв'язати певну педагогічну проблему; виявити труднощі в розвитку вихованців.

2. Виявлення критеріїв та показників досліджуваних якостей.

3. Вибір доцільних засобів – анкет, тестів, або створення власних анкет відповідно до мети та змісту досліджуваних якостей.

4. Забезпечення належної процедури проведення анкетування чи тестування.

5. Загальний аналіз або аналіз особистості кожного учня, що дозволить з'ясувати своєрідність розвитку учня та колективу.

6. Використання результатів дослідження в подальшій виховній роботі: як важливу «інформацію для розміркування» на годині спілкування чи на батьківських зборах, як критерій для відбору матеріалів для виховних справ, координації виховних впливів інших суб'єктів виховного процесу.

Для прикладу наведемо деякі анкети.

Анкета для вивчення класного учнівського колективу

1. Віковий склад класу.
2. Пізнавальний рівень, загальний розвиток учнів.
3. Працездатність і успішність учнів.
4. Громадське обличчя класу.
5. Чи є угруповання в колективі за діловими інтересами або негативного характеру? Як учні ставляться один до одного? Як ставляться до класних справ?
6. Чи люблять учні разом проводити час у школі і поза нею?
7. Чи дружать хлопці з дівчатами? Ч
8. Чи немає в класі кругової поруки? Якщо є, то в чому вона виявляється?
9. Чи переживають учні успіхи і невдачі свого класу, чи вболівають за свій колектив?
10. Чи вміють учні самі організуватися для виконання колективних справ? Чи вміють вони розподіляти між собою роботу і раціонально її виконувати?
11. Чи вміють терпеливо і уважно вислуховувати один одного?
12. Чи виконують розпорядження уповноважених осіб? Які вчинки своїх товаришів схвалюють? Які засуджують?
13. Чи є розходження між тим, що учні говорять, і тим, що роблять?
14. Наявність критики і самокритики в класі?

15. Що зв'язує учнів: спільне місце проживання, місце за партою, інтереси, спільна праця?
16. Де дружать учні? Тільки в школі чи поза нею?
17. Чи уважні до своїх товаришів? Чи прагнуть допомогти їм? У чому ця допомога виявляється?
18. Чи вимогливі учні до своїх друзів? Чи вміють її проявити?
19. Як клас ставиться до дезорганізаторів, відмінників, активу, невстигаючих?
20. Чи правильно ставляться учні до товаришів з фізичними вадами?
21. Який склад активу класу? Офіційний актив і фактичний актив.
22. Чи має актив авторитет? Який актив переважає: постійний чи змінний.
23. Чи знають у класі про те, чим живе школа, інші класні колективи?
24. Чи вносяться в класі пропозиції щодо поліпшення життя класу?
25. Чи виконує клас загальношкільні доручення?
26. Який характер зв'язків класного колективу з учнями іншого класу? (Шефство, змагання, спільні справи).
27. Загальний морально-психологічний клімат колективу.

8. Методика вивчення рівнів вихованості учнів

Сьогодні в педагогічній практиці все ще є розповсюдженим формальний підхід до вивчення учнів та учнівського колективу. Тобто вивчаються переважно особливості окремих психічних процесів та станів (мислення, пам'ять, інтелект), ставлення до навчання тощо. Насправді не слід забувати про основну мету роботи класного керівника – виховання особистості, отже, й необхідним та важливим є вивчення саме рівня вихованості учня.

Під **вихованістю** в педагогіці розуміють комплексну властивість особистості, яка характеризується наявністю і ступенем сформованості в неї соціальної цінних якостей і властивостей, що відображають усебічність її розвитку.

Кожна наука, що має справу з вимірюванням, виробляє свої критерії. Є вони і в педагогічній науці, але застосовувана форма вимірювань та методика збору й обробки вихідних та кінцевих даних, що характеризує ріст учнів у вихованні та розвитку, досі недосконалі.

Критерії – це мірило, ознака, на підставі якої оцінюється певна якість. **Критерії оцінювання вихованості** – ознаки, на підставі яких можна дійти висновку про рівень вихованості людини, оцінити результати виховного впливу. А показником є якісна або кількісна характеристика окремих властивостей особистості.

Під **рівнем вихованості** школяра слід розуміти ступінь сформованості в нього відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей особистості, які є показниками вихованості.

Рівень вихованості учнів проявляється перш за все в стійких навичках поведінки, у вчинках та діях учнів, у їх життєвій позиції. Тому при оцінці результатів виховної роботи важливо виявити наявність у школярів умінь, навичок та звичок поведінки. Звичайно, слід виявляти і знання в галузі етики. Але головне не в цьому. Учень може добре знати правила поведінки в суспільстві, але не виконувати їх. Нерідко можна зустріти учнів ззовні ввічливих, але іноді це служить лише зовнішньою оболонкою, за якою криються егоїзм, індивідуалізм, моральна порожнина. Тому дуже важливо зрозуміти внутрішній світ учнів – їх устремління та бажання, мотиви їх поведінки.

Про рівень вихованості школяра слід судити не за його словами та зовнішніми проявами, а за результатами його діяльності, за ставленням до інших людей. Звичайно, дуже важко проникнути у внутрішній світ учнів, дізнатись, що відбувається в їх розумі та серцях, ув свідомості та почуттях. Вчинок учня, його поведінка, ставлення до старших, товаришів характеризують рівень його вихованості. Правильно оцінити рівень вихованості учнів – це означає дати об'єктивну оцінку його поведінки в різноманітних життєвих умовах: на уроці, у позаурочний час, у процесі суспільно корисної діяльності, у спілкуванні, тоді, коли відсутній догляд вихователів і наслідки поведінки не можуть бути оцінені.

Виявлення рівня вихованості учнів, зрозуміло, не може бути одноактним, одномиттєвим. Воно потребує багато часу та використання різноманітних методів та прийомів.

Важливо знайти такі критерії рівня вихованості, які б дозволили правильно оцінити не тільки вчинки учня, але й їх мотиви. Один учень, наприклад, веде себе дисципліновано тому, що це ввійшло в звичку. Другий же робить це з метою заслужити похвалу вчителів, батьків, отримати винагороду. Якщо в першому випадку рівень вихованості учня можна високо оцінити, то в другому випадку учень заслуговує негативної оцінки. Об'єктивну оцінку поведінки школяра можна дати лише за умови вияву мотивів, у силу яких він чинить так, а не інакше.

Досвід показує, що результати виховання проявляються не відразу ж після проведення того чи іншого виховного заходу. Звичайно для цього потрібен певний час.

Перевірити та оцінити результати виховання набагато важче, ніж результати навчання. Щоб виявити та оцінити рівень знань учнів, достатньо опитати їх, запропонувати вирішити контрольні завдання, написати диктант, твір тощо. Що ж стосується рівня вихованості учнів, то його таким шляхом виявити неможливо.

У психолого-педагогічній літературі є чимало методик і програм діагностики вихованості, які звертаються до різних критеріїв. За спрямованістю, способом і місцем застосування **критерії вихованості умовно поділяють на 2 групи:**

1) критерії, що пов'язані з проявом результатів виховання в зовнішній формі – судженнях, оцінках, вчинках, діях особистості (провідні якості особистості, основні установки, суспільна спрямованість, поведінка в проблемній ситуації та інше) і

2) критерії, що пов'язані з явищами, прихованими від очей вихователя – мотивами, переконаннями, планами, орієнтаціями особистості.

Головний критерій оцінки вихованості людини – це її справи, вчинки; не слова та обіцянки, а вміння поєднати слово і діло.

Критерієм вихованості кожної особистості є не лише знання законів правил, норм поведінки, а й особливості конкретних дій відповідно до визнаних у даному суспільстві норм і правил. Такі критерії не можуть бути універсальними, бо в кожному конкретному соціальному середовищі є свої норми і правила, а отже, і рівень визнання вихованості людини. Тут треба зважати на вік, рівень соціального досвіду учнів та інше.

Таким чином, можна виділити **критерії вихованості** особистості в такий спосіб:

I. Співвіднесення поведінки, ставлень, установок людини до моральних вимог суспільства.

II. Гармонійне сполучення всіх видів виховання (розумового, естетичного, фізичного, трудового тощо) у поведінці, ставленнях, діяльності.

III. Ступінь практичного прояву в особистості відчуттів боргу, відповідальності, якості активності, самостійності, надійності.

IV. Співвідношення в установках, спрямованості, поведінці людини колективізму/індивідуалізму, альтруїзму/егоїзму.

V. Співвідношення в людині діяльній активності/інерції, пасивності.

VI. Співвідношення внутрішнього гуманізму та зовнішньої вихованості.

VII. Особливості поведінки в ситуаціях, коли відсутній догляд та можлива безвідповідальність за вчинки.

VIII. Поведінка в ситуаціях емоціонального напруження, стресових, екстремальних, ступінь самовладання, орієнтації, ясності розуму, свідомості.

IX. Здатність творчо змінювати поведінку в нестандартних умовах.

На основі критеріїв можна виділити відповідно до рівнів певні якості (приси), що притаманні вихованій (невихованій) людині. А потім і

рівні вихованості. Традиційно визначають три рівні вихованості: високий, середній і низький. До учнів з високим рівнем вихованості відносяться ті, які успішно виконують основні вимоги до їх поведінки. Учні середнього рівня вихованості не завжди і не всі вимоги виконують. А учні з низьким рівнем вихованості часто порушують ці вимоги, систематично не виконують свої обов'язки, схильні до протиправної поведінки.

Вкажемо на ознаки прояву в діяльності певних фізичних і соціально педагогічних якостей, характерних для різного рівня вихованості.

Високий рівень вихованості	
<ul style="list-style-type: none"> • сформованість наукового світогляду, прагнення до удосконалення навколишнього середовища; • розуміння власного Я з погляду почуття обов'язку; фізичного і духовного розвитку; • розумова активність; • сформованість високих ідеалів; • уміння в галузі інтелектуальної праці; 	<ul style="list-style-type: none"> • почуття обов'язку • національна гідність; • високий професіоналізм; • прояв доброти, чуйності, гуманізму, милосердя; • великодушність і справедливість; • почуття відповідальності; • висока етична культура; • совісність.
Середній рівень вихованості	
<ul style="list-style-type: none"> • спостережливість; • розсудливість; • вразливість; • людяність; • енергійність; • працьовитість; 	<ul style="list-style-type: none"> • відвертість; • ентузіазм; • наполегливість; • сміливість; • сором'язливість; • щедрість; • скромність.
Низький рівень вихованості	
<ul style="list-style-type: none"> • пасивність; • сварливість; • лінощі; • чванливість; • підступність; • жадібність; • непостійність; • ревнощі; • запальність; • нерішучість. 	<ul style="list-style-type: none"> • замкнутість; • самолюбство; • грубість; • егоїзм; • нахабство; • пияцтво; • наркозалежність; • паління; • забіякуватість; • підступність.

Аналіз вихованості учнів часто проводиться за допомогою анкетування.

Значну інформацію про рівень вихованості школярів можна отримати за допомогою **методу збору незалежних характеристик**, коли окремо один від одного класний керівник, актив класу, сам учень, його батьки, товариші, учителі характеризують рівень вихованості учня за певною програмою чи планом. Більш оперативно цю інформацію можна одержати і проаналізувати за допомогою педагогічного консилиуму.

Для діагностики оцінних суджень учнів широко практикуються твори-роздуми на задану тему: «Толерантність – як я її розумію», «Яким би я хотів бути», «У чому сенс твого життя» тощо. Цінність творів у тому, що вони виражають внутрішні позиції школярів, їх сумніви, роздуми, прагнення.

Одержані відомості розширюють і поглиблюють знання класних керівників про вихованців, показують можливі причини, які сприяють закріпленню і розвитку позитивних проявів особистості чи, навпаки – живлять негативні прояви.

Виявити дійсний рівень вихованості можливо лише за умови використання різних методів. Не можна пізнати особливості характеру та поведінки учня, виявити наявність в нього знань, умінь та навичок у галузі виховання за допомогою якого-небудь одного методу.

Відомо, що особистість проявляє себе насамперед у діяльності, тому вивчення учнів обов'язково передбачає організацію їх діяльності та спостереження за нею. Чим активніша ця діяльність, тим яскравіше проявляються особливості школярів. Найбільш яскраво проявляються вони в учнівському колективі, у спілкуванні один з одним. Педагогічна цінність спостережень полягає в тому, що вони дають можливість скласти уявлення про рівень вихованості не за словами та письмовими відповідями, а за конкретними справами, за вчинками та діями.

Методика визначення рівня вихованості особистості передбачає роботу за такими напрямками:

1. Розгляд вихователем поняття «вихованість», визначення критеріїв, рівнів, ознак її сформованості.

2. Вибір доцільних методів діагностування наявного рівня вихованості за допомогою методів: анкетування, тестування, створення педагогічних ситуацій, розгляду продуктів діяльності, спостереження, збору незалежних характеристик.

3. Створення програми вивчення рівня вихованості.

4. Проведення дослідження.

5. Узагальнення результатів, створення рекомендацій щодо подальшого виховання конкретного учня.

6. Результати вивчення особистості й колективу зберігаються та узагальнюються. Вони слугують опорою для організації і проведення виховної роботи з класом.

Існують спеціальні **форми організації виховної роботи**, які спрямовані на визначення рівня вихованості учнів. Це: психологічні практикуми, тренінгові заняття, спецкурси, клубні заняття за інтересами тощо.

Розглянемо методику їх проведення

9. Педагогічний консилиум

Консилиум (від лат. consilium – нарада, обговорення) – це форма, яка запозичена з медичної практики, означає нараду лікарів, на якій обговорюється діагноз хворого. Звісно консилиуми збирають тоді, коли виникають утруднення, є необхідність у зміні тактики лікування. Отже, й **педагогічний консилиум** доцільний саме тоді, коли необхідно визначитися в подальшому вихованні учня чи групи учнів, виробити педагогічну позицію щодо вчинку учня або становища в класі.

Педагогічний консилиум – групова форма організації обговорення окремої педагогічної проблеми.

На **підготовчому етапі** класний керівник вивчає стан обговорюваної проблеми: вивчає особові справи учнів, відвідує сім'ї, проводить спостереження, застосовує педагогічні ситуації, аналізує успішність та відвідування занять, узагальнює матеріали діагностики. Запрошені вчителі, адміністрація школи, представники громадськості, батьки також опрацьовують з свого боку питання, що розглядаються під час педагогічного консилиуму. Призначається дата та місце проведення, порядок денний.

Проведення педагогічного консилиуму. Вступне слово, зазвичай, надається класному керівникові, який окреслює проблему та пропонує своє бачення її. У подальшому вислуховуються виступи всіх осіб, що мають відношення до обговорюваного питання: учителі, які працюють у класі, батьківський актив, батьки учнів, заступники директора тощо. При необхідності можуть виступити запрошені фахівці: лікарі, психологи, юристи, економісти і ін.

Під час **підбиття підсумків** педагогічного консилиуму формулюються висновки й рекомендації, конкретні рішення, визначаються строки їх виконання.

Тематика педконсилиумів: «Причини негативної поведінки учнів 4-А класу», «Шляхи підвищення суспільної активності 3-Б класу», «Стан вихованості учнів 2-Б класу», а також заплановані обговорення особливостей процесу навчання та виховання в щойно сформованих класах.

План проведення педконсилиуму

1. Виступ директора.

2. Ознайомлення з характеристиками класу, окремих учнів. *Класні керівники.*

3. Виступи вчителів-предметників, класовода, бібліотекаря, організатора учнівської молоді, медсестри, психолога.

4. Підбиття підсумків консилиуму. *Заступник директора.*

5. Вироблення рекомендацій.

6. Спостереження за виконанням рекомендацій. *Директор, психологи.*

7. Періодичне заслуховування звітів про індивідуальну та колективну роботу за наслідками консилиуму на педагогічних нарадах.

10. Критерії оцінювання ефективності виховного процесу

Людина, яку ми виховуємо, повинна бути переконана: вона може перетворити все навколо себе в пустелю і знищити саму себе, якщо не навчиться бути мудрим, обачливим, дбайливим сином природи, а потім її володарем і господарем. Усе починається з дитинства – з дитячого мислення, з дитячого бачення світу

В. О. Сухомлинський

Ефективність виховання – співвідношення між метою виховання і результатами, досягнутими в процесі формування особистості, соціальних груп.

Для оцінювання результатів виховного процесу необхідно мати чітке уявлення про визначення рівнів вихованості учнів, їхньої свідомості, поведінки; уміти бачити зміни в їх поведінці в результаті виховних впливів; вибирати найефективніші форми і методи виховання. Без цього неможливо об'єктивно оцінити ефективність та якість виховної роботи, її впливу на колектив, кожного учня зокрема.

Складність процесу виховання зумовлена тим, що результати його не завжди помітні відразу. Тільки з часом можна судити про результативність виховного впливу педагога, що виявляється у вихованості дітей.

Вихованість – комплексна характеристика особистості, враховує наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей.

Серцевина вихованості – моральні якості (рівень набутого морального досвіду, моральної зрілості).

Результати процесу виховання різні, оскільки залежать від індивідуальних особливостей вихованців, їх ставлення до навколишнього світу, виховних впливів, однолітків, батьків, педагогів.

Критерієм вихованості кожної особистості є не лише знання законів, правил, норм поведінки, а конкретні дії відповідно до визнаних норм і правил. Такі критерії не можуть бути універсальними, бо в кожному конкретному соціальному середовищі є свої норми і правила, а отже, і показники вихованості людини. При цьому слід враховувати вік, рівень соціального досвіду людини тощо.

Критерії вихованості – ознаки, за допомогою яких роблять висновок про рівень вихованості людини, оцінюють результати виховного впливу.

Рівень вихованості наближено характеризують словами: високий, середній, низький.

Рівень вихованості – ступінь сформованості в учня відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей особистості, які є показниками вихованості.

Високий рівень певної якості особистості характеризується наявністю всіх ознак, властивих цьому показнику. Середній – наявністю половини чи більше ознак відповідного критерію. Низьким вважають такий, коли є менше половини ознак від загальної кількості чи коли їх немає взагалі.

Критерії визначення ефективності виховного впливу шкільного колективу об'єднують у групи.

Критерії оцінювання організаційної структури і складових шкільного колективу:

- відповідність структури колективу соціальній моделі суспільства;
- чіткість розподілу функцій між внутріколективними об'єднаннями і органами управління;
- взаємозв'язок між внутріколективними об'єднаннями (органами шкільного управління);
- здійснення управління діяльністю шкільного колективу як єдиного процесу на основі співуправління педагогів, учнів, батьків, громадськості.

Критерії ефективності виховної роботи:

- рівень організованості класного колективу (дисциплінованість тощо);
- рівень навчальної мотивації учнів класу (динаміка підвищення якості знань, ефективність роботи з учнями, які навчаються на початковому рівні, активність учнів у позаурочній діяльності);
- різноманітність позаурочного життя класу;

- рівень розвитку класного колективу (згуртованість, активність, ініціативність учнів, виховний вплив колективу на його членів, рівень розвитку громадської думки);
- активність співпраці класу з учителем-класоводом;
- зв'язок із сім'єю, участь батьків у виховному процесі;
- робота з проблемними учнями; надання педагогічної підтримки на основі індивідуального підходу;
- захищеність та комфортність умов перебування вихованця в класі, школі.

Показники успішної діяльності вчителя початкової школи:

- високий рівень ефективності виховної роботи з класним колективом;
- високий рівень розвитку творчої індивідуальності класовода, наявність в нього авторської педагогічної технології;
- стиль взаємостосунків;
- високий рівень володіння вміннями та навичками вчителя-класовода (уміння поставити мету, спланувати роботу, здійснити і оцінити, проаналізувати, зробити висновки);
- активна співтворчість з класом;
- контакт з батьками, залучення їх до співпраці;
- володіння вмінням зацікавити вихованців власними захопленнями організувати дозвілля;
- взаємний інтерес вчителя-класовода та учнів один до одного, повага учнів до вихователя.

Педагогічне спілкування – сукупність засобів та методів, що забезпечують реалізацію цілей і завдань виховання та навчання й визначальний характер взаємодії педагога і учня.

Основні стилі керівництва учнями:

- *автократичний* (самовладний) – стиль, коли вчитель здійснює одноосібне керування колективом, не дозволяючи учням висловлювати свої погляди. Педагог послідовно пред'являє до учнів вимоги і здійснює твердий контроль за їхнім виконанням;
- *авторитарний* – допускає можливість учнів брати участь в обговоренні питань виховного характеру, але рішення приймає педагог відповідно до власних установок;
- *демократичний* – припускає врахування педагогом думок учнів, він прагне зрозуміти їх, переконати, а не наказувати;
- *ігнорувальний* – характеризується тим, що вчитель не втручається в життєдіяльність школярів, обмежується формальним виконанням обов'язків, передачі адміністративної та навчальної інформації;
- *потуральний* – проявляється в тому, що вчитель повністю залежить від бажань учнів;

➤ *непослідовний* – педагог залежно від зовнішніх обставин і власного емоційного стану здійснює будь-який стиль керівництва. Це призводить до дезорганізації взаємин вчителя із учнями, до появи конфліктів.

Практичне заняття № 10 (2 год.)

МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

ПЛАН

1. *Поняття моніторингу та його види.*
2. *Педагогічна діагностика якості виховної роботи як складова педагогічного моніторингу.*
3. *Методологічні основи діагностики виховної роботи.*
4. *Програма вивчення учнів і типовий план складання характеристики.*
5. *Методика вивчення учнів.*
6. *Методика вивчення учнівського колективу.*
7. *Методика проведення анкетування та тестування учнів, учнівського колективу.*
8. *Методика вивчення рівнів вихованості учнів.*
9. *Педагогічний консиліум та план його проведення.*
10. *Критерії оцінювання виховного процесу.*

Рекомендована література

1. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 58–64.
2. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 197–204.
3. Ярошук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 194–221.

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять *Моніторинг виховного процесу, вихованість учнів, рівні вихованості, діагностика, педагогічна діагностика.*

Завдання 2. Розгляньте питання «Критерії, рівні та показники вихованості особистості учня» (на допомогу див. список літератури – позиція 2, с. 198–201). Законспекуйте в довільній формі.

Завдання 3. *Учень Вашого класу став раптом відлюдкуватим. Запропонуйте та опишіть систему методів діагностики для розв'язання цієї проблеми.*

Завдання 4. *Як, де і коли використати діагностичну бесіду?*

Завдання 5. *Як правильно застосовувати діагностичне спостереження?*

Перевірте свої знання

1. Яку роль відіграє діагностика в діяльності класовода?
2. Як складається програма вивчення класу, класного колективу?
3. Які відомості може отримати вчитель-предметник, вихователь з результатів діагностики класного колективу? Як можна їх використати для удосконалення освітнього процесу?
4. Навіщо визначається рівень вихованості учнів? Як наявний рівень вихованості впливає на результати навчання, на подальше життя вихованця?
5. Які форми та методи використовуються для діагностики розвитку важливих рис учнів та учнівського колективу?
6. Чи може діагностика замінити моніторинг?
7. Яку роль відіграє моніторинг у здійсненні виховної роботи?

ЧАСТИНА II
МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Лекція № 11

СУТЬ, МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛІ

1. *Передумови та необхідність вивчення курсу «Методика виховної роботи».*
2. *Виховний процес у закладах загальної середньої освіти.*
3. *Методика виховання дітей молодшого шкільного віку.*
4. *Мета і завдання виховання в сучасній національній початковій школі.*
5. *Педагогічна підтримка – основа виховної позиції педагога.*
6. *Основи успішності педагогічної підтримки.*
7. *Створення виховних ситуацій.*

Література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 8–11.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 8–20.
3. Демченко О. П. Виховні ситуації в особистісно зорієнтованому просторі початкової школи. Київ: Слово, 2014. С. 110–145.
4. Казанжи І. В. Теорія та методика виховної роботи в школі I ступеня: навч. посіб. Київ: Слово, 2014. С. 24–34.
5. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 10–22.
6. Червінська І. Б. Методика виховної роботи в початковій школі : теорія й практика: навч.-метод. комплекс. Част. 1. Опорні конспекти лекцій. Івано-Франківськ: Симфонія Форте, 2013. С. 6–59.
7. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 6–19.

1. *Передумови та необхідність вивчення курсу «Методика виховної роботи»*

Суспільно-політичні процеси в Україні, розбудова незалежної держави вимагають творчого використання форм і методів роботи, що перевірені часом, і оновлення їх актуальним змістом відповідно до мети та завдань виховання.

Основним орієнтиром виховання є особистість, яка втілює якості та властивості, що є загальноприйнятими цінностями і характеризують її як неповторну індивідуальність.

Курс «Методика виховної роботи» є своєрідним інструментарієм для студентів педагогічних навчальних закладів, що передбачає забезпечення їх систематизованими професійними знаннями (теорія виховання), педагогічними уміннями (методика), навичками і автоматизованими діями, які перетворилися на звичку (технологія), та практичним досвідом (педагогічна практика), водночас збагачує фахову підготовку вчителя в руслі досягнення гнучкості і багатофункціональності професійної освіти і стимулює формування професійної мобільності майбутнього педагога-вихователя.

Він має на меті сформувати особистість майбутнього педагога, виходячи із загальновідомого постулату: «Особистість можна виховати лише прикладом особистості». Цей курс покликаний спрямовувати творчу діяльність майбутнього педагога в оволодінні теоретико-методологічними, методичними, психолого-педагогічними і процесуальними основами організації виховного процесу в сучасній школі першого ступеня; підвищити рівень науково-методичної підготовки студентів і педагогів-практиків через запровадження сучасних технологій виховання в шкільну практику, що забезпечуватиме оптимальні передумови для самореалізації особистості майбутнього вчителя початкових класів, здатності до творчості, прийняття нестандартних і оперативних рішень, засвідчуватиме при цьому досягнення якісно нового рівня мобільності як інтегрального особистісно-професійного утворення, сприятиме професійному самовизначенню і свідомому вибору професії.

На сучасному етапі розвитку суспільства пріоритетним напрямом виховного процесу є формування в дітей та учнівської молоді християнських, загальнолюдських моральних цінностей. Необхідно звернути увагу і на підвищення рівня якості формування правової культури, культури спілкування, толерантності, попередження проявів расизму та ксенофобії серед дітей.

Як стверджував Василь Сухомлинський, «Радість успіху – це могутня емоційна сила, від якої залежить бажання бути хорошим. Турбуйтеся про те, щоб ця внутрішня сила дитини ніколи не вичерпувалась. Якщо її немає, не допоможуть ніякі педагогічні хитрощі».

Хочемо зауважити, що слід розмежовувати поняття «технологія виховної роботи» та «методика виховної роботи».

Науковий термін «технологія виховання» вперше ввів у педагогічну науку А. С. Макаренко, зазначивши, що це науково обґрунтована стратегія, тактика і процедура виховання конструювання системи виховного процесу; спосіб діяльності, взаємодія суб'єктів виховання, комплекс засобів діяльності вихователя як суб'єкта виховного процесу, який спрямований на досягнення виховної мети та вдосконалення педагогічної діяльності.

Технологія виховання передбачає детальну розробку всіх частин конкретного процесу виховання і можливість відтворення виховних вправ. Згідно з технологічним підходом, виділимо послідовні **етапи роботи класного керівника**:

1. *Вивчення* учнів і колективу класу (отримання демографічних, медичних, психологічних, педагогічних даних про сім'ю, соціальне і матеріальне становище, стан здоров'я, рівень розвитку, вихованості, індивідуальних особливостей учнів).

2. *Планування* виховної роботи, що включає в себе формулювання проблем у вихованні учнів, виділення завдань виховання і безпосереднє складання плану виховної роботи.

3. *Організація, проведення і коректування* діяльності відповідно до завдань і плану: проведення виховних заходів (ранків, походів, екскурсій тощо).

4. *Аналіз і оцінка* підсумків роботи, які відображаються на рівні вихованості учнів (спостереження за учнями, анкетування дають змогу порівняти прогнозований рівень із результатом, ставити нові завдання, зробити висновки про власні упущення в роботі тощо).

Недоліком роботи багатьох класних керівників є недооцінка важливості саме аналізу своєї роботи. Часто буває, що формально провівши роботу, звівши її до виховних ситуацій, класний керівник недостатньо усвідомлює мету, зміст, засоби своєї роботи, не прогнозує результату, не проектує свою діяльність. Тому виховання відбувається «між іншим», випадково, ситуативно, отже, малоефективно.

Що стосується методики виховання – це система методів, прийомів і засобів, які використовуються для цілеспрямованого та ефективного впливу на розвиток і удосконалення особистості.

Отже, технологія – поняття широке, до складу якого входить методика.

Ми пропонуємо таке визначення технології виховної роботи: *це систематичне і послідовне втілення на практиці заздалегідь спроектованого виховного процесу, що здійснюється в умовах певних виховних систем, в основі якого раціонально організована діяльність щодо забезпечення досягнення мети на основі особистісно орієнтованої взаємодії вихователя та учнів.*

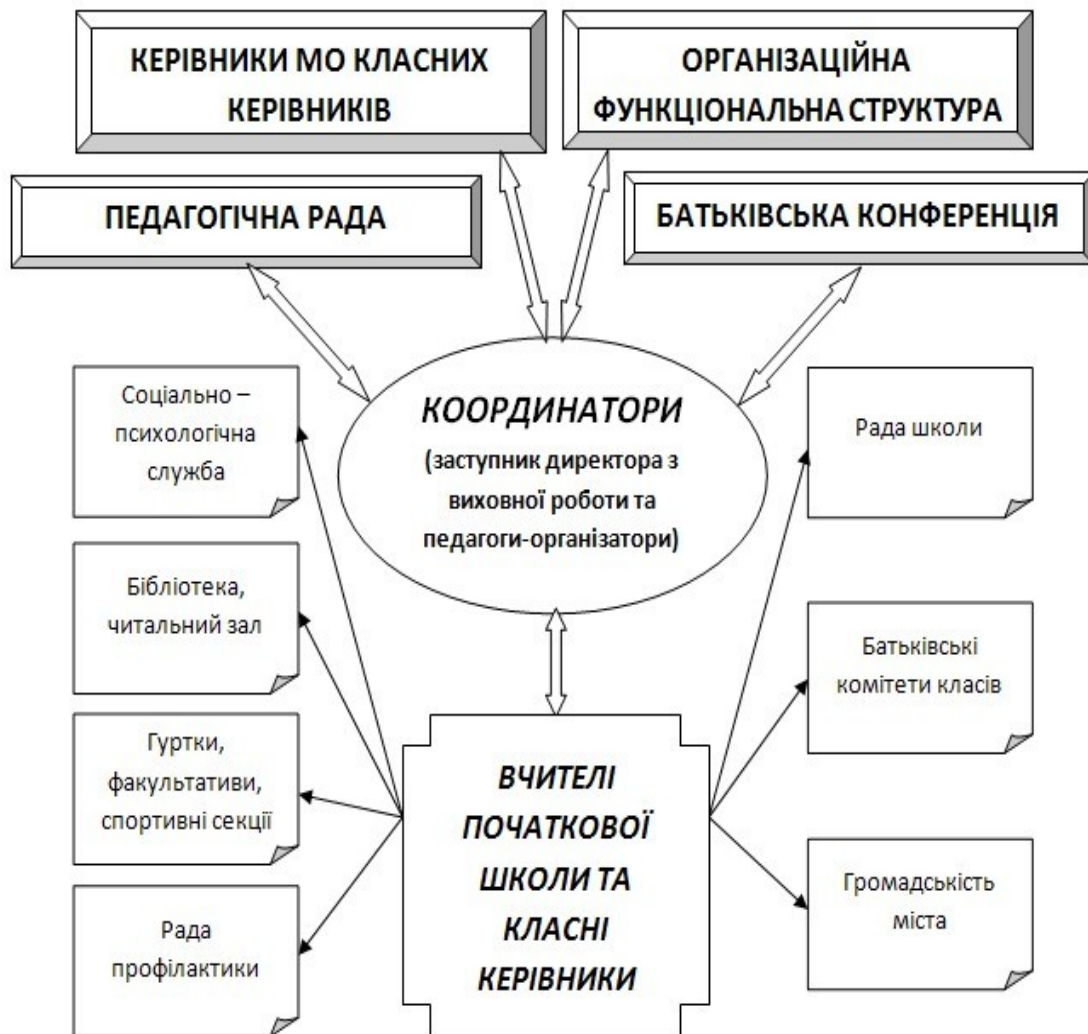
2. Виховний процес у закладах загальної середньої освіти

Мистецтво виховання школяра починається з дуже, здавалося б, простого: прийняти й полюбити учня таким, яким він є

В. Ф. Шаталов

Схематично зобразимо структуру виховної роботи в закладі загальної середньої освіти так (рис.):

Рис. Структура виховної роботи

Щоб забезпечити досягнення виховних цілей, процес виховання має обов'язково пройти низку етапів. Спочатку вихованці повинні зрозуміти національні цінності та регулятиви поведінки, освоєння яких передбачене програмою виховання, та виробити своє ставлення до них. Школярі повинні зрозуміти необхідність оволодіти цими нормами і вимогами, тобто усвідомити, що добре, а що погано, справедливо –

несправедливо, корисно чи шкідливо. Далі знання мають перейти в переконання – тверді, ґрунтовані на певному світогляді принципи, якими вихованці керуватимуться. Виховання почуттів – ще один обов'язковий компонент виховного процесу. Останнім умовним етапом виховання вважають діяльність вихованців, продуктом якої є вчинки та стійкі навички поведінки. Чим більше місця в структурі виховного процесу займає педагогічно доцільна, добре організована діяльність, тим вищою є ефективність виховання.

Планування виховної роботи

Основа для проєктування виховної роботи в кожному закладі загальної середньої освіти – шкільна програма виховання. Її доповненнями можуть бути спеціальні програми виховної роботи, які створюються вихователями. Програми або плани роботи вчителів-класоводів, класних керівників, гуртків, студій та секцій, бібліотеки, учнівського самоврядування та батьківських комітетів конкретизують шкільну програму виховання і повинні їй відповідати. Календарно-тематичне планування та сценарії виховних справ школи, класу (місячників, тижнів, свят, змагань, конкурсів тощо) – це документи та матеріали, з якими безпосередньо працюють вихователі.

Шкільні програми виховання

Виховну програму освітнього закладу розробляє спеціально створена творча група із залученням усіх педагогічних працівників школи, представників учнівського самоврядування та батьківської громади, керівників органів місцевої влади, а також лідерів місцевих осередків громадських об'єднань. Виховна програма – елемент стратегічного планування розвитку освітнього закладу, розрахована, зазвичай, на п'ять років. Вона складається з двох частин: сталої, що визначає стратегічні завдання виховання в освітньому закладі, та змінюваної – заходів і очікуваних результатів виховної роботи за кожним з визначених завдань на кожен навчальний рік.

Спеціальні програми виховання доповнюють і конкретизують виховну програму освітнього закладу в певних календарних межах щодо роботи з деякими категоріями учнів, наприклад, з учнями певного класу, дітьми, які мають особливі потреби або відзначаються девіантною поведінкою. Спеціальні програми можуть бути призначені для формування тієї чи іншої ціннісної орієнтації учнів, конкретної особистісної якості тощо (наприклад, програма виховання читача).

Програма роботи вчителя початкової школи

Програми / плани роботи вчителя початкової школи гуртків, студій та секцій, бібліотеки, учнівського самоврядування та батьківських комітетів – це елементи тактичного планування, які конкретизують стратегічні виховні цілі освітнього закладу.

Загальні вимоги до виховних програм / планів:

- цілеспрямованість, орієнтація на місію школи та стратегію виховної роботи;
- реальність (здійсненність), відповідність планованих виховних справ віковій та інтелектуально-моральному потенціалу дітей конкретної школи;
- системність, тобто наступність і послідовність планованих заходів;
- конкретність: усі заплановані справи повинні мати чіткі цілі, конкретні терміни та реальних виконавців;
- ефективність, вибір форм та техніки виховного впливу, які відповідають вимогам часу;
- творчий характер планування і соціальна значимість планованих виховних справ;
- узгодженість з бажаннями та інтересами учнівського колективу, батьків, громадськості.

Структура програми / плану виховної роботи вчителя-класовода та класного керівника

1. Характеристика учнівської спільноти:

- склад класу та його прикмети: кількість хлопців та дівчат, загальний розвиток і пізнавальний рівень (за групами), успішність та працездатність, кількість дітей з неповних сімей, з вадами розвитку, девіантною поведінкою;
- згуртованість: схильність до співпраці, існування компаній, лідери, спільні ціннісні орієнтації і регулятори поведінки;
- пов'язаність класу зі шкільною спільнотою: участь у роботі шкільних органів самоврядування, гуртків, студій та секцій, проведенні загальношкільних виховних справ.

2. Виховні цілі:

виховні цілі для класу конкретизують виховні цілі для школи та доповнюються спеціальною виховною метою, яку визначає класний керівник відповідно до результатів аналізу якостей учнівської спільноти (характеристики класу).

3. Організація роботи класу як виховного колективу.

Плануючи роботу класу, слід врахувати усі види діяльності школярів: навчання, суспільно корисну працю, громадську та відпочинкову діяльність. Відповідно ця робота може бути спланована за такими напрямками:

- Організаційно-навчальні заходи, наприклад, проектування виховних справ;
- справи, спрямовані на формування ідентичності та творчий розвиток особистості;
- справи, спрямовані на розвиток і згуртування спільноти;

- справи, покликані зміцнити здоров'я учнів, запобігти травматизму;
- контрольно-аналітичні заходи, наприклад, журнал відвідування навчальних занять та позаурочних заходів.

4. Індивідуальна робота з учнями.

5. Робота з батьками.

Календарне планування

Календарно-тематичний план виховних справ школи – це укладений у хронологічній послідовності перелік загальношкільних виховних справ на навчальний рік, де вказано підрозділи школи та педагогічних працівників, які відповідають за їхнє проведення. Такий план складає заступник директора з виховної роботи та затверджує директор освітнього закладу. Традиційно він передбачає відзначення Дня знань, Дня вчителя, Дня української армії, великих християнських свят – Різдва та Великодня, Дня матері, Дня останнього дзвоника, а також заходи до ювілейних дат видатних діячів України. Шкільний план виховних справ допомагає вчителям-класоводам та класним керівникам планувати виховну роботу. За зразком цього плану укладаються циклограми роботи не тільки цих категорій вихователів, а й підрозділів школи, що забезпечують той чи інший напрям виховання.

Організація виховної роботи

Ключовим моментом планування є створення системи цілей виховання, а виховний процес полягає у взаємодії усіх суб'єктів виховного процесу для досягнення запланованих цілей. Тому організація виховної роботи педагогічними працівниками полягатиме в забезпеченні співробітництва з вихованцями через визнання та прийняття останніми визначених цілей виховання. Для забезпечення такого співробітництва педагоги мають застосовувати такий педагогічний інструментарій: форми, методи та прийоми виховання.

Слід врахувати й те, що виховання – процес складний, багатофакторний та безперервний. Тому організація виховної роботи – це система продуманих виховних впливів, серед яких ключовими є так звані «виховні справи». Водночас, організувати таку роботу – мистецтво, в якому вихователі виявляють свої особисті якості, власну індивідуальність.

Комплексний характер виховання зумовлює комплексність дій педагогів. Тому організувати виховання в освітньому закладі означає також забезпечити його повсякчасність та залучення до виховної роботи усіх педагогів.

Мотиваційні стилі у вихованні

Є два протилежні стилі формування мотивації вихованців. Перший полягає у тому, що вчитель, спираючись на потреби, які вже є в учня, так організовує певну діяльність, щоб вона викликала в нього позитивні

емоції задоволення і радість, готовність формувати цілі і йти до них, переживаючи почуття гордості за виконану справу. Другий – засвоєння через спонукання, переконання, пояснення, сугестію, інформування, демонстрування прикладу готових цілей та ідеалів. Очевидно, що в другому стилі більше насильства, ніж творчості, тому він викликає більший супротив і вимагає більше зусиль з обох боків, при цьому відбувається боротьба власного «Я» дитини з чужою волею і тиском. Якщо практикувати дискусію задля пошуку істини і підводити учня до свідомого вибору позиції, тоді вчитель сприяє вихованню відповідальної людини, яка вільно мислить.

Мотиваційні стилі залежать від позицій та авторитету вчителя чи учня. Наприклад: «я виграв, ти програв» – я досягнув свого, незважаючи на тебе (переважна позиція учителя), «ти виграв, я програв» – я мушу робити те, що кажуть (переважна позиція учня). Проте є третя позиція: «я виграв і ти виграв» – ми обоє отримали те, чого хотіли, узгодивши свої позиції (такий варіант можливий за умови, якщо бодай один розуміє позицію взаємного виграшу). Якщо погодження відразу не виникає, тоді рішення відкладають не конфліктуючи, до сприятливішого часу.

3. Методика виховання дітей молодшого шкільного віку

Перший учитель... У кожної людини він, – як початок шляху, як перший відбиток у дитячій душі. Нехай час обдарує тебе іншими, більш цікавими і значнішими вчителями, але він назавжди лишиться тим маленьким далеким вогником, що посвітив тобі на початку шляху
С. П. Титов

Початок шкільного навчання – це час великих надій і перших життєвих поразок. Прискорення темпу життя, науково-технічний прогрес, соціальні зміни збільшують вимоги до молодших школярів, що тільки починають свій життєвий шлях. Організуючи освітній процес, необхідно пам'ятати слова видатного педагога Василя Сухомлинського: «Не забуваймо, що в школі дитина не тільки вчиться. У школі вона живе. Там, де вихователі забувають цю істину, навчання стає для дитини важким тягарем. Там, де навчання виступає як невід'ємна частина багатогранного духовного життя, – воно для дитини бажане й захоплююче».

Молодший шкільний вік – перехідний період, в якому проявляються риси дошкільного дитинства і типові особливості школяра, вік багатий на приховані можливості розвитку, які дуже важливо вчасно помічати й підтримувати. Це – час, коли закладаються та розвиваються основи багатьох психічних якостей. Особливо вдумливо

слід ставитися до вікових особливостей фізичного і психічного розвитку дітей, що дасть учителеві можливість цілеспрямовано, без шкоди для вихованців організувати їх якісне навчання, – визначає дійсний член Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор О. Я. Савченко.

Виховання дітей молодшого шкільного віку – це етап розвитку дитини, який відповідає періоду її навчання у початковій школі. Хронологічна межа молодшого шкільного віку – від 6 – 7 до 10 – 11 років.

Молодший шкільний вік – якісно своєрідний етап у житті дитини, перехідний період, в якому проявляються риси дошкільного дитинства й типові особливості школяра, вік багатий на приховані можливості розвитку. Важливим завданням наступності у взаємодії дошкільної й початкової ланок освіти у вихованні особистості є створення фундаменту – особистісних новоутворень дошкільника, на базі яких можуть бути сформовані новоутворення, характерні для молодшого школяра (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Кононко, О. Савченко): зміна провідного виду діяльності – ігрової навчальним видом; довільність психічних процесів, внутрішній план дій і рефлексія, з допомогою якої молодший школяр стає суб'єктом навчальної діяльності, поведінки та спілкування; інтелектуалізація життя дитини (керування не тільки своїми почуттями, а й розумом при оцінці життєвих ситуацій, власного внутрішнього життя); більш системний і змістовно диференційований процес індивідуалізації особистості, коли дитина прагне виявити себе, вичленити своє «Я», протиставити себе іншим. Так, у позиції «Я і суспільство» вона усвідомлює не просто сукупність знайомих людей, а об'єктивно існуючу соціальну організацію, де її «Я» виступає нарівні з дорослими. При цьому культура справедливості має стати провідною професійною вимогою щодо діяльності педагога (І. Бех). Учитель має стати центральною фігурою, авторитетом замість батьків. Проте тільки в 3 – 4 класах самооцінка починає переважати оцінку вчителя, все більшого значення для дитини набуває оцінка і думка однолітків. У цей період по-новому перебудовується мотиваційно-потребова сфера вихованця, розвивається домагання на визнання з боку дорослих, пробуджується почуття гордості, сорому (залежно від вчинку), розвиваються навички самоконтролю, організованості, самооцінки. Коли потреба відповідати позитивному еталону поведінки набуває особистісного смислу, у дитини з'являється така риса особистості, як відповідальність.

У молодшому шкільному віці розвиваються вищі почуття: естетичні, соціальні. Формуються такі моральні почуття, як товариськість, відповідальність, співчуття, занепокоєння у разі несправедливості. Характерною рисою молодшого школяра є підвищена чутливість, здатність глибоко й болісно переживати. Суттєві зміни в

ціннісних орієнтаціях у дітей відбуваються наприкінці молодшого шкільного віку – якісний стрибок як у системі взаємовідносин, ставлень до інших людей, до спільної справи, так і в ціннісному орієнтуванні в різних видах діяльності, оцінці явищ довкілля.

Орієнтація дітей у своїй поведінці на дорослих у 2 – 4-му класах замінюється орієнтацією на колектив однолітків. У молодшому шкільному віці дедалі більшого значення для розвитку й виховання дитини набуває її спілкування з однолітками, яке сприяє засвоєнню таких типів відносин, як лідерство, дружба.

Важливим фактором розвитку й виховання в цьому віковому періоді є вступ до школи та пов'язане з цим розширення сфер діяльності та спілкування. Система цінностей і якостей особистості молодшого школяра розвивається і виявляється через його власні ставлення: до суспільства й держави, до соціального довкілля, до природи, до власного здоров'я, до самого себе.

У молодшому шкільному віці важливим завданням є виховання ціннісного ставлення до суспільства й держави: формування здатності дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання; як учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного слова, побуту, традицій.

У молодшому шкільному віці змінюється характер ставлення особистості до соціального довкілля: дитина оволодіває елементарним умінням і навичками підтримки, збереження міжособистісної злагоди, попередження та мирним розв'язуванням конфліктів; здатністю брати до уваги думку товаришів та опонентів; орієнтацією на дорослого як на носія суспільних еталонів і морального арбітра.

Процес формування ціннісного ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя передбачає такі основні завдання у вихованні молодших учнів: формування в них уявлень про здоров'я, здоровий спосіб життя, руховий режим, корисні звички, особисту гігієну, правильну поставу, загартування, регулярні заняття фізичними вправами, фізичні навантаження, розвиток фізичних якостей.

Ціннісне ставлення до свого психічного «Я» передбачає в учнів молодшого шкільного віку основне завдання – виховання інтересу до свого внутрішнього життя, здатність концентрувати на ньому увагу.

Характер ціннісного ставлення особистості до свого соціального «Я» суттєво змінюється з віком. У молодшому шкільному віці розвивається рефлексія, формується вміння оцінювати себе як предмет змін.

Ставлення вихованців початкової школи до природи має також специфічні вікові особливості: їм притаманне непрагматичне ставлення до природи, природні об'єкти сприймаються ними як «значущі інші», з якими вони прагнуть спілкуватися.

Важливою складовою змісту виховання особистості молодшого школяра є розвиток ціннісного ставлення до праці, яке передбачає реалізацію таких основних завдань: формування в учнів уявлення про важливість праці для суспільства і для них самих, ознайомлення з різними видами праці, світом професій та якостями особистості, необхідними сучасному працівникові; культивування ставлення до навчання як до серйозної праці, що вимагає значних зусиль; оволодіння основами самообслуговування, ручної та художньої праці, навичками роботи на пришкольній ділянці, з благоустрою території класної кімнати, школи, вулиці тощо.

Естетичне виховання молодших школярів має бути спрямоване на розвиток в особистості, що розвивається, здатності збагнути та виразити власне ставлення до мистецтва. Використовуючи мистецтво як основний чинник естетичного виховання, педагог має враховувати такі вікові особливості учнів початкової школи, як відкритість дітей до сприймання художніх творів, їхню емоційну мобільність і готовність з насолодою виконувати творчі завдання тощо.

Сьогодні вченими сформульовано ряд ідей, на яких має бути побудований сучасний процес виховання.

1. Дитина в сучасній гуманістичній парадигмі виховання розглядається як найвища цінність. Вона володіє величезними потенційними можливостями саморозвитку, умови для якого створюються в процесі виховання. При цьому одним з основних принципів є принцип сприйняття і прийняття вихованця таким, який він є, з метою стимулювання його подальшого позитивного різнобічного розвитку.

2. Метою виховання є різнобічний гармонійний розвиток вихованця, що самоактуалізується в умовах колективної творчої діяльності.

Система виховання будується на

- внутрішній свободі педагога і вихованця. Саме свобода виступає як стержень культури виховання, заснована на вільній творчості, дійсному (а не уявному) демократизмі і гуманізмі дорослого і дитини.

- «Педагогіці свободи» (О. С. Газман), яка призводить до того, що дитина в умовах підтримки і турботи починає проявляти позитивну форму поведінки: вона вступає у вищу стадію культурної і етичної взаємодії та співпраці з дорослими.

3. Суть виховання – розвиток стосунків вихованця з навколишнім світом: Батьківщиною, суспільством, людьми, з живою і неживою природою, матеріальними і духовними цінностями, із самим собою, тобто формування життєвої позиції, свого місця в системі ціннісних стосунків до світу.

4. Основою виховання є забезпечення вихованцеві активної позиції у виховному процесі, який організовує педагог: у пізнавальній, ціннісно-орієнтованій, суспільній, трудовій, художній, фізкультурній діяльності, у вільному спілкуванні. Усі ці види діяльності пронизує ігрова діяльність, яка полегшує процес передачі соціально вагомих стосунків: робить його емоційним, допускає вибірковість, має високі етичні принципи і правила, найчастіше виникає мимоволі в дитячому середовищі, дозволяє навчитися «програвати» складні життєві колізії.

Сенсом, основною ідеєю виховання є «людина культури», що поєднує в своєму мисленні і діяльності різні культури, форми діяльності і етичні цінності.

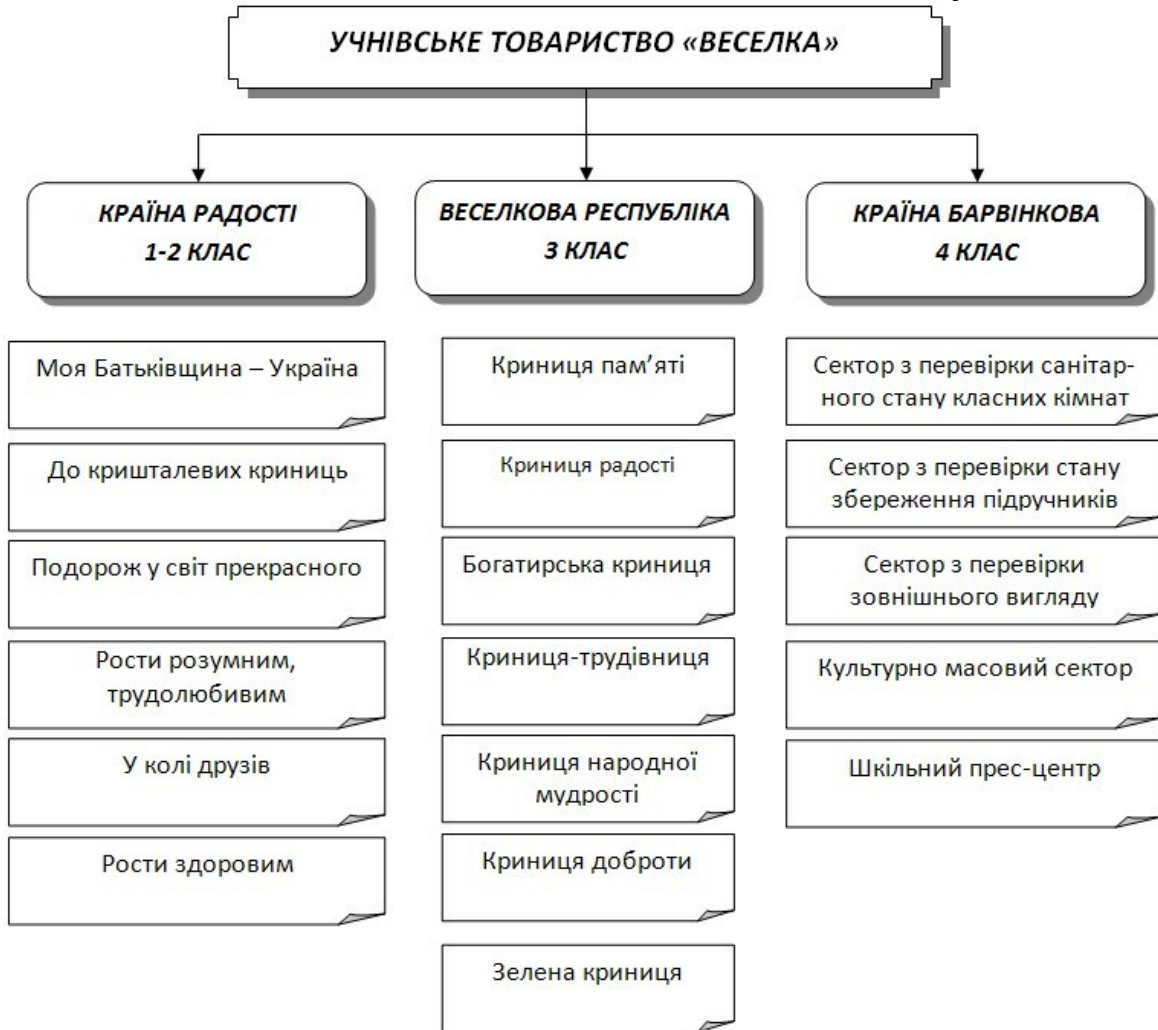
5. Уся система освіти (навчання і виховання) в сучасній школі орієнтована на особистісно орієнтоване виховання, сутність якого полягає в подоланні суперечностей між вихованням «для всіх» і вихованням «для кожного» на основі орієнтації на особистість, її індивідуальну свідомість, життєвий досвід, індивідуальний творчий потенціал.

6. Продуктивне виховання будується в режимі діалогічного спілкування педагога і вихованця. М. М. Бахтін писав: «Істина не народжується і не знаходиться в голові окремої людини, вона народжується між людьми, що спільно шукають істину, в процесі їх діалогічного спілкування». Ось чому в практику виховання входять: «діалог культур», діалогове спілкування «вихователь – вихованець», діалогові форми стосунків в організованому дитячому середовищі і так далі.

Молодші школярі залюбки беруть участь у виховному процесі. Наприклад, у початковій школі можна створити учнівське товариство «Веселка», яке зацікавить кожну дитину. Для прикладу схематично покажемо напрями його роботи на рис.

І останнє: призначення і позиція вихователя. Її дуже добре висловив вчитель-новатор Е. Н. Ільїн в п'яти визначальних дієсловах: «Любити, розуміти, приймати, співчувати, допомагати».

Рис. Учнівське товариство «Веселка»

4. Мета, завдання та напрями виховання в сучасній початковій національній школі

Метою виховання має бути вільне виявлення дитячої енергії і цікавості, або, простіше кажучи, нашою метою є виховати дітей здорових, веселих, здатних до праці, лагідних і добрих товаришів

С. Ф. Русова

У найстислішому формулюванні мета виховання – це зрілість вихованця як українця, його духовно-моральна і психофізична досконалість, індивідуальність. Досягнення цієї мети забезпечує не лише система освіти, а й батьки, місцеві громадські об'єднання, зокрема й дитячі, засоби масової інформації, релігійні громади, органи влади і правопорядку. Маючи певні пріоритети у вихованні, кожен з цих виховних інститутів мусить визначити власні виховні завдання.

Пріоритет закладів загальної середньої освіти – становлення дитини, її інтелектуальної та особистісної зрілості, соціального досвіду, життєвої компетентності. Отже, **мета виховання в сучасній початковій школі – вироблення кожним учнем переконань, волі й навичок діяти в інтересах і на користь Батьківщини, нагромадження ними досвіду існування в межах української нації та комунікації з носіями інших культур.** Для цього потрібна цілеспрямована, організована взаємодія дітей з іншими творцями виховного простору: батьками, педагогами, дитячими колективами, громадськими об'єднаннями, закладами культури, лідерами релігійної та територіальної громади.

Мета національного виховання в початковій школі конкретизується через систему таких **виховних завдань:**

- *утвердження у свідомості вихованців християнських чеснот;*
- *забезпечення фізичного та інтелектуального розвитку учнів;*
- *високий рівень соціальної активності всіх учасників виховного процесу, розвинуте почуття громадянського обов'язку та патріотичні почуття;*
- *сформованість у випускників початкової школи естетичного ідеалу, розвиток естетичних смаків;*
- *ініціативність, сумлінність, дисциплінованість, відповідальність вихованців.*

Реалізація цих завдань традиційно відбувається через виховну діяльність у низці *пріоритетних напрямів, які є основними складовими виховання, а саме: громадянсько-патріотичне виховання, розумове виховання, духовно-моральне виховання, екологічне виховання, статеve виховання, правове виховання, трудове виховання, естетичне виховання, фізичне виховання*

Названі напрями виховання взаємопов'язані та доповнюють один одного, творять цілісну систему національного виховання.

Отже, сформулюємо основні цілі виховної роботи:

- *формування особистих рис громадянина України, національної свідомості та самосвідомості учнів;*
- *виховання духовної культури особистості;*
- *виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;*
- *формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;*
- *утвердження принципів загальнолюдської моралі на основі відновлення історичної пам'яті;*
- *збагачення народних традицій, звичаїв;*
- *виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності і культури розумової праці;*
- *формування творчої працелюбної особистості;*

- забезпечення повноцінного фізичного розвитку учнів, охорони та зміцнення здоров'я;
- формування екологічної культури учнів, гармонії її відносин з природою;
- створення умов для творчого розвитку природних обдарувань дитини, залучення учнів до різноманітної діяльності щодо інтересів, допомогти знайти кожному справу до душі;
- посилення уваги до питань морально-етичного виховання, створення системи успішної профілактики відхилень у поведінці учнів;
- підпорядкування змісту, форм і методів роботи визнанню особистості дитини як найвищої соціальної цінності;
- зміцнення служби соціальної та психолого-педагогічної допомоги дітям, батькам, сім'ям;
- організація педагогічно-доцільної системи учнівського самоврядування, колективне планування діяльності вчителів та учнів через учнівську раду;
- доцільне використання можливостей закладу освіти для організації позакласної та гурткової роботи в класі.

Основні напрямки колективної творчої діяльності учнів плануються згідно з Концепцією виховання дітей та молоді в національній системі виховання, Концепцією громадського виховання, Програмою «Діти України», Програмою «Обдаровані діти», Програмою попередження дорожньо-транспортного травматизму, Програмою з профілактики правопорушень, наркоманії та СНІДу, тютюнопаління.

5. Педагогічна підтримка – основа виховної позиції педагога

Нові орієнтації й цінності сучасної освіти зумовили необхідність розуміти учня і як індивідуальну дійсність, і як індивідуальну можливість. Пригадаємо, що індивідуальним у людині називають те особливе, що вирізняє її з-поміж інших людей, а індивідуальністю – яскраво виражену сукупність ознак, властивих окремій людині, які закладені природою або набуті нею в індивідуальному досвіді. Особливими можуть бути інтелектуальні, вольові, моральні, соціальні та інші риси особистості. До індивідуальних особливостей належить своєрідність сприймання, мислення, пам'яті, уяви, інтересів, нахилів, здібностей та інше. Вона значною мірою зумовлює процес засвоєння знань, формування всіх якостей особистості.

Глибоке знання індивідуальних особливостей учня необхідне для вирішення двох завдань, взаємопов'язаних між собою:

- 1) індивідуалізації – підтримки і розвитку одиничного, особливого, своєрідного як потенціалу особистості;

2) соціалізації – адаптації в соціальному середовищі і самореалізації особистості в ньому.

Що ж таке педагогічна підтримка? Це підтримка того, що є, розвивається в учневі, пов'язане з його прагненнями, бажаннями, а значить те, що він тією чи іншою мірою переживає.

Формування – це створення того, чого немає: нових знань, відсутніх умінь, нового соціального досвіду.

Педагогічна підтримка – підтримка вже наявних тенденцій, прагнень людини як ініціатора своєї поведінки та дії.

Підтримувати – це означає розвивати те, що вже є в школяреві, в його реальності й можливості; знати, чого й куди він прагне; допомагати учневі усвідомити свої труднощі, можливості, лінії розвитку, допомагати школяреві знайти, освоїти, використати засоби подолання своїх труднощів.

П'ять запитань про педагогічну підтримку: Що? Коли? Де? Як? Який результат?

Що підтримується? – Самість людини, тобто її розуміння себе й своїх, особистих дій і прагнень.

Коли? – У ситуаціях утруднення, проблеми.

Де? – І в навчальній, і в позанавчальній сферах. У всіх тих ситуаціях педагогічної роботи, де педагог стикається з особистою індивідуальністю школяра, з його особливим випадком, його проблемами, його метою й можливостями. Звичайно, така робота ближча до виховання, точніше, до особистісно-індивідуального виховання. Тому що саме виховання в педагогіці розуміють передусім як роботу з розвитком особистості. До сфери виховання належить і походження концепції педагогічної підтримки, її розробка почалася в першій половині дев'яностих років в Інституті педагогічних інновацій РАО. Першим «ідеологом» педагогічної підтримки був чудовий педагог Олег Семенович Газман.

Як? – Шлях – побудова таких взаємин між педагогом і школярем, у якому педагог через спільний аналіз труднощів, проектування дій, розподіл відповідальності за дії, обговорення зі школярем наслідків і результатів, навчання його способів роботи з собою створює можливість збереження особистості зростаючої людини.

Які результати? – Особистісний – зміцнення бажання та вміння школяра давати раду своїм труднощам, проблемам; прагматичний – розв'язання конкретної труднощі, проблеми.

Як уже було зазначено, концепцію педагогічної підтримки спочатку було розроблено у сфері виховання як базовий спосіб роботи вивільнених класних вихователів. Але зараз, на початок XXI століття, вже зрозуміло, що педагогічна підтримка може бути «ідеологією» й

способом роботи і в інших педагогічних сферах: у діяльності звичайного класного керівника, вчителя, керівника дитячих об'єднань, управлінця.

Більше того, як стало зрозуміло в другій половині дев'яностих років, ідеї та практика педагогічної підтримки досить сильно перегукуються з практикою й теоретичними підходами цілої низки західних педагогічних феноменів: гайденс-службою, каунслер-роботою, рефлексивною практикою навчання педагогів.

Педагогічна підтримка полягає в спільному з учнем визначенні його інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перешкод (проблем), які заважають йому досягати позитивних результатів у вихованні (О. С. Газман). Підґрунтям педагогічної підтримки є взаємини рівноправності, рівноцінності, поваги й довір'я між учителем і учнем. Індивідуалізація передбачає:

- 1) індивідуально орієнтовану допомогу учням в усвідомленні власних потреб, інтересів, цілей навчання та виховання;
- 2) створення умов для вільної реалізації заданих природою здібностей і можливостей;
- 3) підтримку школяра у творчому самовтіленні;
- 4) підтримку учня в рефлексії.

6. Основи успішності педагогічної підтримки

Любити дітей – це і курка вміє. А от уміти виховувати їх – це велика державна справа, що вимагає таланту і широкого знання життя

Максим Горький

Мета педагогічної підтримки – становлення в свідомості дитини уявлення про те, що для здобуття незалежності необхідно навчитися розв'язувати особисті проблеми й розуміти, чому вони виникають. (Тобто займати рефлексивну позицію стосовно проблеми й на цій основі самостійно будувати цілісну діяльність, спрямовану на її розв'язання). Інакше кажучи, щоб дитина вчилася не просто спонтанно діяти в ситуації проблеми, а розмірковувала над тим:

- як і чому виникла ця проблема;
- що вона хоче отримати в результаті її дій;
- наскільки це реально;
- що вона може зробити для здійснення бажаного;
- що їй заважає;
- як упоратися з цією перешкодою;
- як відіб'ється те, що вона замислила, на інших людях, котрі так чи інакше причетні до цієї ситуації;
- як вчинити, щоб, по можливості, не погіршити ситуацію тощо.

У результаті цього довгого ланцюжка роздумів дитині треба вибрати (тобто сумістити свої «хочу» зі своїми «можу» і «не можу») те, що їй тепер належить робити.

Підтримка виходить з реальних потреб дитини, які через низку причин вона не може самостійно задовольнити. Тому їй необхідна допомога і підтримка іншої людини (інших людей). Можна сформулювати наступну закономірність: «Підтримка виявляє себе в ситуації реальної проблеми дитини, яку педагог побачив і при цьому усвідомив своє бажання (необхідність) допомогти їй».

Оскільки підтримка є відгуком дорослого на реальну проблему дитини, то дорослий повинен не тільки зуміти побачити, виявити існування самого **факту** утруднення в конкретній дитини, а й зрозуміти, як та сама йото бачить, розуміє, відчуває.

Отже, педагогічна підтримка застосовується з метою допомоги учням.

Таким чином педагогічна підтримка належить до іншої культури виховання, що виростає на внутрішній волі, творчості, справжньому демократизмі і гуманізмі взаємин дорослого і дитини.

Це принципово нове розуміння мети виховання як педагогічної підтримки по суті є інновацією у філософському аспекті розгляду виховної системи. Воно спричинило розробку нової, відповідно до цієї мети, виховної технології.

Виховна технологія – це система спеціальних педагогічних прийомів, спрямованих на досягнення визначеної мети виховання. Будь-яка виховна методика складається з виховних технологій, наприклад технології організації колективного планування, технології встановлення контакту з підлітками, технології педагогічної діагностики тощо.

Якщо технологія – це закінчена частина виховної методики (її одиниця), то прийом, у свою чергу, це відносно закінчений елемент виховної технології, зафіксований у загальній або особистій педагогічній культурі. Якщо прийом стабільно поєднується з яким-небудь виховним завданням, він стає найпростішою виховною технологією.

Так, наприклад, способи розподілу класу на мікрогрупи (за інтересами, внаслідок жеребкування або визначення лідера тощо), способи створення ігрових ролей у спільній діяльності, порядок виступу при груповому обговоренні – усе це приклади конкретних прийомів виховної роботи. Але жоден з них не пов'язаний прямо з якимсь конкретним виховним завданням, тому їх можна вмонтувати у всілякі технології.

Той же прийом розподілу на мікрогрупи може працювати і на колективну постановку цілей, і на спільне планування, і на технологію

проведення загальної справи і як спосіб організації групового аналізу, і як прийом проведення вправ під час проведення тренінгу спілкування.

Відповідно розроблені технології педагогічної підтримки також можуть являти собою сукупність уже відомих раніше прийомів, але складена у певному порядку їх послідовність може відповідати новому виховному завданню.

Технологія педагогічної підтримки – це фактично система використання засобів, що сприяють усвідомленню школярем власної відмінності від інших, своєї слабості і сили – фізичної, інтелектуальної, моральної, творчої. Це необхідно для самостійного й успішного просування в навчанні, у виборі власного сенсу життя і життєвого шляху.

Реалізація даної технології починається з питання учня: ким бути? яким бути саме мені? Спільне обговорення цих питань з педагогом породжує й інше питання: «Як жити?».

Через спеціально організовані консультації поступово вибудовується властивий саме цьому школяреві індивідуальний спосіб життя, вибір оптимального режиму інтелектуальних, емоційних, фізичних навантажень. Школяр за допомогою педагога знаходить адекватний для себе спосіб реакції на удачі і негаразди, визначає необхідний тип трудової діяльності, форми проведення вільного часу, характер відносин з людьми.

Семантичний зміст поняття "педагогічна підтримка" полягає насамперед у тім, що підтримувати можна лише те і допомагати тільки тому, що вже є, але на недостатньому рівні. Коли в самої дитини виникає бажання приєднатися до чогось і у нього виникають реальні труднощі – набирає сили педагогічна підтримка.

Таким чином, технологія педагогічної підтримки являє собою насамперед реакцію на ситуацію. У свою чергу, ця технологія передбачає різні прийоми та методи.

7. Створення виховних ситуацій

Виховні ситуації – спеціально організовані педагогічні умови для формування в учнів мотивів позитивної поведінки чи подолання недоліків.

Відомі такі види педагогічних ситуацій: *ситуації-ілюстрації, ситуації-вправи, ситуації-оцінки, ситуації-проблеми.*

Ситуації-ілюстрації використовуються з метою отримання нових знань через демонстрування найбільш вірогідних способів розв'язання запропонованих проблем.

Ситуації-вправи характеризуються більшою вимогливістю до розвитку професійних умінь та навичок; передбачають оволодіння методами розв'язування педагогічних задач та знаходження розв'язку

запропонованої ситуації. Їх мета – вироблення й закріплення навичок педагогічної діяльності, методів педагогічного впливу на учнів та активізації взаємодії із ними і класним колективом.

Ситуації-оцінки покликані, щоб оцінити вже прийняте рішення чи вибрати один із запропонованих варіантів, вмотивувавши заключний висновок.

Ситуації-проблеми, які передбачають проведення детального аналізу ситуації та вибір оптимальних шляхів розв'язання, потребують комплексних знань, відповідних методів педагогічної роботи, розвитку педагогічного мислення.

Ситуація стає виховною тоді, коли набуває виховного спрямування. Чим привабливіша, складніша, проблемніша вона для учня, тим більше зусиль він затратить на її аналіз, тим кращим буде результат. Виховні ситуації сприяють формуванню в учнів здатності уявляти себе на місці іншої людини, приймати найбільш доцільні рішення, узгоджувати з ними власні дії.

Такі ситуації є різноманітними за своїми особливостями: вербальні (наведення афористичних висловів, розповіді із моральною проблематикою, казкові сюжети і реальні події), уявні (створення учневі умов для аналізу ним своєї поведінки, оцінки певної події), конфліктні (в їх основі – гострі моменти, психологічні зриви, потрясіння), ситуації-завдання, ситуації-вправи (обговорення проблем ігрової ситуації, що спонукають учнів до певних дій, моральних вчинків).

Прийоми створення виховних ситуацій поділяють на творчі та гальмуючі.

Творчі прийоми передбачають виявлення педагогом доброти, уваги та піклування, які сприятимуть пробудженню й активізації прихованих гуманних почуттів учня, зміцненню його впевненості у своїх силах, залученню до цікавої діяльності.

Гальмівні прийоми постають як паралельна педагогічна дія, осуд, наказ, ласкавий докір, натяк, удавана байдужість, іронія, розвінчання, вияв обурення, попередження, вибух емоцій.

Вияв доброти, уважності і піклування. Їх використання особливо важливе в індивідуальній виховній роботі. Доброта, увага і піклування, допомога дорослих, товаришів породжує в дитини почуття вдячності, створює атмосферу взаємної поваги і довіри. Нерідко в деяких учнів бувають складні взаємини з батьками, вони не відчують родинного тепла, піклування про себе. Якщо педагог зуміє роз'яснити таким батькам, щоб вони змінили ставлення до дітей, це позитивно позначиться на їх самопочутті, а також на поведінці в усіх сферах життєдіяльності.

Вияв уміння. Кожна дитина, маючи певні нахили, уподобання, інколи звертається до вчителя за консультацією з питань, що її

найбільш цікавлять, чи просто шукає цікавого співрозмовника. І якщо педагог виявить свою компетентність, умілість у галузі, до якої не байдужий школяр, це викличе в нього захоплення, підвищить авторитет педагога.

Активізація прихованих почуттів. Кожна дитина, будучи небайдужою до свого становища в колективі, ставлення до себе дорослих і ровесників, переживає це по-своєму, нерідко приховуючи свої думки і почуття. Спостереження за поведінкою учнів, спілкування з ними, їх батьками допомагають з'ясувати, що особливо важливе для них. Знаючи про це, педагог повинен подбати про створення такої ситуації, яка б активізувала ці думки і почуття, зробила їх провідними, сприяла формуванню позитивних рис, достойної поведінки особистості.

Зміцнення впевненості у своїх силах. Майже кожна дитина часто виявляє невпевненість у своїх силах, заздалегідь будучи певною, що у неї нічого не вийде. Діти часто байдужі до зауважень учителів, почуваються неповноцінними, стають пасивними. Це ставить перед педагогом завдання мобілізувати здібності учня, зміцнити його впевненість у власних силах. Для цього створюють педагогічну ситуацію, в якій він міг би виявити себе, переконатись у своїх здібностях, продемонструвати товаришам свої успіхи. Упевнившись у собі, відчувши інтерес до себе і повагу товаришів, учень поступово починає виявляти почуття гідності, у нього з'являється бажання інакше поводитись, стати іншим.

Залучення учня до цікавої діяльності. Така діяльність повинна захопити учня, нейтралізувати схильність чи потяг до недостойних вчинків, збудити прагнення до корисних справ. Важливо, щоб природне прагнення дітей до діяльності, бажання виявити себе, дати вихід своїй енергії мали позитивне спрямування. Тому в школі повинні працювати різні гуртки (предметні, спортивні, художні, технічні).

Паралельна педагогічна дія. Вона передбачає непрямий вплив на вихованця через колектив, у процесі якого негативні риси характеру чи поведінки долають не через безпосереднє звертання до учня, а через організацію впливу на нього колективу. З цією метою педагог висловлює претензії до колективу, вимагаючи від нього відповідальності за поведінку кожного з його учасників. Колектив відповідно оцінює поведінку того, хто скомпрометував себе, і він змушений відповідно скоригувати свою поведінку.

Осуд. Учнівський колектив далеко не однорідний за своїм складом. У ньому бувають діти зі складними характерами і неадекватною поведінкою. Педагог повинен добре знати таких дітей, причини і мотиви їх вчинків і відповідно реагувати на них. Дієвим у такому разі буває осуд дій і вчинків, поглядів і переконань на зборах учнів або віч-на-віч. Пережиті при цьому почуття змушують учнів у майбутньому

стримувати себе і не допускати подібного, вони зобов'язуються поводитися відповідально. Як і в інших ситуаціях, тут теж особливо важливими є такт і почуття міри, щоб не спровокувати відчуженості, самозамкнутості, розлюченості молодшого школяра.

Удавана байдужість. Сутність її полягає в тому, що педагог, зважаючи на свою витримку, вдає, що не помітив недостойного вчинку і продовжує свої дії, наче нічого не сталося. Учень, здивувавшись, що на його вчинок не зреаговано, відчуває незручність і недоречність своєї поведінки.

Вибух. Використовують цей прийом для перевиховання учнів на підставі глибокого знання їх індивідуальних особливостей, володіння належною педагогічною технікою його застосування. Мета його полягає в несподіваному створенні таких педагогічних обставин, за яких швидко і докорінно перебудовується особистість. Він постав як миттєве руйнування негативних якостей, негативного стереотипу поведінки дитини в процесі бурхливих емоційних переживань. Цей педагогічний прийом запровадив А. Макаренко, який зазначав: «Під вибухом я зовсім не розумію такого положення, щоб під людину підкласти динаміт, підпалити і самому тікати, не чекаючи, поки людина злетить у повітря. Я маю на увазі раптову дію, яка перевертає всі бажання людини, всі її прагнення».

Такі психологічні зміни можуть відбутися тільки за педагогічних обставин, здатних викликати в учня сильні почуття. Для цього педагогу необхідно добре знати вихованця, щоб вплинути на головне почуття (радість, смуток, сором, гнів тощо), під впливом якого він по-новому оцінюватиме себе, усвідомить необхідність поводитись інакше.

Орієнтовна програма вивчення особистості учня

I. Загальні відомості про учня.

1. Біографічні дані. Прізвище та ім'я учня, рік народження, національність.

2. Соціально-побутові умови. Адреса проживання, склад сім'ї, освіта, місце роботи батьків. Допомога сім'ї в навчанні й вихованні дитини. Режим праці та дозвілля учня. Участь учня в домашній праці. Любов до праці.

3. Стан здоров'я. Крім загальної характеристики стану здоров'я учня (за даними шкільного лікаря), обов'язково слід виявити сенсорні (пов'язані з органами чуття) дефекти, якщо вони є.

II. Загальний рівень розвитку учня.

1. Психічний розвиток учня. Характеристика його уваги. Особливості сприймання і розуміння навчального матеріалу.

Швидкість, точність і міцність запам'ятовування. Характеристика прийомів запам'ятовування.

2. Інтелектуальний розвиток, ерудиція учня. Інтерес до питань світогляду, моралі, науки, техніки, мистецтва, спорту. Наявність провідного інтересу.

3. Індивідуально-психологічні особливості учня. Його збудливість і енергійність, врівноваженість та емоційна вразливість. Темп роботи і мовлення. Чи легко він переходить від одного виду діяльності до іншого? Наполегливість, упевненість, охайність учня. Рівень розвитку почуття колективізму, обов'язку, власної гідності.

Скромність, сміливість, рішучість, правдивість, чемність, самокритичність учня. Ставлення до вчителів, товаришів, батьків. Вид діяльності, до якого він має нахил. Справи, які він може виконувати найуспішніше. Характеристика загальних і спеціальних здібностей учня.

III. Навчальна діяльність учня. Мотиви навчальної діяльності.

Ставлення учня до занять у школі. Наявність пропусків занять, їх причини. Уважність на уроках. Навчальні предмети, якими найбільше цікавиться. Якість і систематичність виконання домашніх завдань. Які прийоми індивідуального підходу використовувались у роботі з ним? Їх наслідки. Ставлення учня до оцінювання вчителем його успіхів і невдач у навчанні. Успішність з різних навчальних предметів. Участь у предметних гуртках. Які навчальні предмети опановує легко, а які з труднощами? Їх причина. Яких заходів було вжито для підвищення успішності з цих предметів і які їх наслідки?

IV. Громадська активність учня.

Участь у громадському житті класу і школи. Які доручення має і як їх виконує? Дисципліна учня (якщо він припускається порушень, то охарактеризувати їх причини). Становище учня в колективі класу (офіційний чи неофіційний лідер, лідер малої групи, не прийнятий у колективі. Чим свідомішою, активнішою та цілеспрямованішою є діяльність особистості, тим повніше й достовірніше виявляються її якості. Педагог бачить, як учень ставиться до навчання, фізичної праці, спорту, громадських справ. Вияв певних рис у різних видах діяльності підвищує достовірність даних про учня. Вивчення учня здійснюється у взаємозв'язку з колективом, у системі колективних взаємин. Його поведінка залежить не лише від особистих якостей, а й від характеру стосунків з колективом, специфіки життя колективу. Педагог має знати специфіку впливу колективу на учня та його реагування на цей вплив.

Особистість вихованця і сам колектив не є чимось застиглим і незмінним. Вони проходять складний процес розвитку й формування. Тому дослідження змін в особистості й колективі має практичне значення для виховної роботи з ними, правильного прогнозування її змісту й добору методів та форм виховного впливу. За час навчання учень може побувати в різних класах та школах, однак процес його вивчення повинен тривати всюди. Кожен новий вихователь, починаючи вивчення і виховання нового учня, має встановити, що вже було зроблено раніше, щоб продовжити розпочате.

Відомості про учня або колектив, отримані за допомогою одного методу, потребують перевірки іншими методами, щоб гарантувати достовірність і об'єктивність. Вивчення і виховання здійснюються одночасно, взаємодоповнюються. Прийом або метод вивчення особистості може бути водночас і методом її виховання (бесіда, доручення та ін.). Аналіз реагування учня або колективу на певний виховний вплив допомагає дібрати способи впливу для наступної роботи.

Практичне заняття № 11 (2 год.)

СУТЬ, МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛІ

План

1. Передумови та необхідність вивчення курсу «Методика виховної роботи».
2. Виховний процес у загальноосвітніх навчальних закладах.
3. Методика виховання дітей молодшого шкільного віку.
4. Мета і завдання виховання в сучасній національній початковій школі.
5. Педагогічна підтримка – основа виховної позиції педагога.
6. Основи успішності педагогічної підтримки.
7. Створення виховних ситуацій.

Література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С. 8–11.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 8–20.
3. Демченко О. П. Виховні ситуації в особистісно зорієнтованому просторі початкової школи. Київ: Слово, 2014. С. 110–145.

4. Казанжи І. В. Теорія та методика виховної роботи в школі І ступеня: навч. посіб. Київ: Слово, 2014. С. 24–34.
5. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 10–22.
6. Червінська І. Б. Методика виховної роботи в початковій школі : теорія й практика: навч.-метод. комплекс. Част. 1. Опорні конспекти лекцій. Івано-Франківськ: Симфонія Форте, 2013. С. 6–59.
7. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 6–19.

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять

Виховання дітей молодшого шкільного віку, виховне середовище, виховна технологія, стиль виховання, завдання виховання, гуманістичне виховання.

Підготуйтеся до участі в дискусії.

Завдання 2. Проаналізуйте подану педагогічну ситуацію з позиції діяльності класного керівника.

Ситуація 1. У 3 класі – дівчата-близнючки із багатодітної родини. Вони скромно вдягнені, ніколи не приносять до школи сніданків, солодоців. Діти ставляться до них зі зверхністю. Коли сестрам пропонують відповідальне доручення, інші з цього глузують. Як наслідок – дівчатка відмовляються спілкуватися з однокласниками. Як вплинути на ситуацію?

Ситуація 2. У 2 класі навчається хвора дитина (порушення дикції, кульгава тощо). Однокласники стороняться її, позаочі висміюють. Як вплинути на ситуацію?

Ситуація 3. У 4 класі хлопчик із багатодітної родини при будь-якій нагоді нагадує про свої права та привілеї. Як на це реагувати?

а) на подібні «виступи» реагувати спокійно, проте не йти на «поводу» у безцеремонної дитини;

б) суворо присоромити хлопчика, зауваживши, що його права вже весь клас вивчив напам'ять;

в) різко сказати: «Я також із багатодітної родини, ну і що з цього?»;

г) апелювати до гордості дитини: «Поводь себе гідно, адже ти – людина?»;

г) терпляче ставитися до зазіхань дитини: багатодітні родини в нас – велика рідкість, і школа повинна таких дітей максимально підтримувати.

Ситуація 4. На уроці фізкультури учень 4 класу жував гумку, надував пузирі. Учитель почав вимагати, щоб той припинив. Хлопчик зробив вигляд, що викинув гумку, проте продовжував жувати. Вчитель зроби ще одне зауваження – безрезультатно.

Вчитель: Скільки разів треба повторювати одне і те саме?! Безтолковий!

Учень: Чому Ви мене обзиваєте? Самі такі!
Після цього вчитель вигнав хлопчика з уроку.

Оцініть вчинок педагога. Запропонуйте інші шляхи розв'язання ситуації.

Перевірте свої знання

1. Розкрийте сутність процесу виховання.
2. Назвіть завдання курсу «Методика виховної роботи».
3. Які чинники впливають на формування мети виховання?
4. Дайте характеристику специфічним особливостям процесу виховання.
5. Дайте характеристику суті виховання як суспільного явища і педагогічного процесу.
6. У чому полягають особливості сучасного виховання?
7. Що означає «позиція педагогічної підтримки»?
8. Яка мета педагогічної підтримки?
9. Яка мета створення виховних ситуацій?
10. Яке завдання створення виховних ситуацій?

Лекція №12

ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ШКОЛИ ПЕРШОГО СТУПЕНЯ

Виховує все: люди, речі, явища, але насамперед і найбільше – люди. З них на першому місці – батьки і педагоги.

А. С. Макаренко

1. *З історії інституту вчителів-класоводів та класних керівників.*
2. *Основні обов'язки та функції вчителя школи першого ступеня.*
3. *Професіограма та циклограма діяльності вчителя початкової школи.*
4. *Виховні справи (виховні заходи) як основна форма організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами.*
5. *Технологія колективного творчого виховання.*
6. *Методика проведення колективних творчих справ.*

7. *Методика підготовки та проведення години спілкування.*
8. *Методика підготовки та проведення класних зборів.*
9. *Виховна робота з молодшими школярами в групі подовженого дня.*

Література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С.138–145.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 176–188.
3. Казанжи І. В. Теорія та методика виховної роботи в школі І ступеня: навч. посіб. Київ: Слово, 2014. С. 24–34.
4. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 189–195.
5. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 20178. С. 248–297.

1. *З історії інституту вчителів-класоводів та класних керівників*

Внаслідок досвіду в людини утворюється певна сума уявлень про ті чи інші речі. Кожне нове враження включається в суму попередніх вражень і так або інакше контактує з ними

Г. Г. Ващенко

Питання початкового виховання стояли перед суспільством протягом усього історичного розвитку Української держави і вирішувалися залежно від економічних та соціальних умов того чи іншого періоду.

Перші розробки в цьому напрямку сформульовано ще в педагогічних пам'ятках Київської Русі («Ізборник», «Повчання Володимира Мономаха дітям» та ін.). Проте це були настанови щодо сімейного початкового виховання. У них наголошувалося на необхідності раннього виховання дітей, любові до них, турботи про їхнє здоров'я і розвиток.

Інститут класного наставництва пройшов складний і тривалий шлях становлення в навчальних закладах України в ХІХ – на початку ХХ ст.

Класне наставництво формувалося в навчальних закладах України протягом 1804–1870 рр. Зародившись як потреба наставляти учнів, обов'язок дбати про їхні освіченість і розвиток розуму в діяльності гімназії (згідно із Статутом 1804 р.), пізніше воно трансформувалося в кімнатних наглядців пансіонів («Статут гімназій і училищ, що перебувають у відомстві університетів», 1828 р.).

Спочатку з'являються кімнатні, а згодом класні наглядачки й наглядачі. Поява їх незабаром після виступів декабристів у 1825 р. була не випадковою. Вже із самої назви «наглядач» стає зрозуміло, що основним завданням осіб, які займали цю посаду, було оберігати вихованців від різних недозволених вчинків, постійно (і вдень, і вночі) спостерігати за ними, оцінювати всі слова та вчинки. За порушення правил, провину до учнів застосовувалися покарання, виховна сила яких мала унеможливити повторення хибної дії. Крім того, для нагляду за учнями, які вільно відвідували навчальний заклад, було введено штат наглядачів.

Суспільно-політичні та освітні реформи початку 60-х років XIX ст. стимулювали трансформацію не лише функцій наглядачів, а й назви цієї посади. Замість терміна «наглядач», що, безумовно, викликав неприємні асоціації, з'являється «вихователь». На перший план замість нагляду й спостереження за вихованцями виходять опіка над ними в позаурочний час, спостереження за виконанням учнями домашніх завдань, вироблення навичок культури, виховання моральних норм.

У 1864 р. було прийнято «Статут гімназій та прогімназій Міністерства освіти», за яким запроваджувалися класичні та реальні гімназії, а всі повітові училища набували статусу прогімназій. Оскільки навчання й виховання почали розглядати як єдиний процес, зросли роль вихователя і вимоги до його професійної підготовки. Претендент на цю посаду, крім екзаменів на звання гімназійного вчителя, мав пройти ще й дворічний випробувальний термін. До обов'язків вихователя входило не лише стежити за поведінкою гімназистів на уроках та під час перерви, а й у разі потреби замінити у своєму класі будь-якого викладача-предметника. Вихователь мав право викладати один із предметів, але не більш як 6 год. на тиждень.

Подальший розвиток і трансформація системи класних вихователів виявляються у введенні у навчальних закладах посади класного наставника (1871). Саме термін «класний наставник» найповніше відображає завдання і функції класного вихователя, адже учням середніх навчальних закладів віком 9–16 років справді потрібен саме наставник (наставитель), друг, що професійно допомагав би на складному шляху становлення, саморозвитку, самореалізації особистості вихованця.

У 70-х роках XIX ст. в жіночих класичних гімназіях з'являється посада класних наглядачок і наставниць, інтенсивно формуються організаційно-педагогічні засади їх діяльності. Виховання в чоловічих і жіночих гімназіях різнилося як за змістом, так і за формою: вихованок готували насамперед до ролі жінки-матері. Класні дами (наглядачки, наставниці) мали прищеплювати естетичні смаки, підготувати ученицю до подальшого життя.

Виховні функції та напрям роботи класного наставника (наглядачки) в середніх навчальних закладах України в 70-х роках ХІХ ст. визначалися Статутом гімназій і прогімназій 1871 р., Інструкцією для класних наставників гімназій та прогімназій (1877), розпорядженнями Міністерства народної освіти і перебували під контролем директора освітнього закладу. Його обов'язки були регламентовані до деталей.

За Статутом на кожний клас мав бути наставник. Його обов'язки полягали в тому, щоб указувати вчителям на необхідність нерозривного зв'язку між навчанням та вихованням, контролювати стосунки між викладачами та учнями. Функції наставників виконували не лише викладачі, а й директори та інспектори гімназій. На допомогу класним наставникам призначались помічники, які наглядали за учнями під час уроків та відвідували їх удома.

Із уведенням Статуту (1871) до наставників ставилися певні вимоги, а саме: вони були зобов'язані своїм прикладом, дисциплінарно-виховними заходами викорінювати в учнів погані звички, виховувати почуття релігії, правди, честі, поваги до закону, відданості вітчизні. З призначенням помічників класні наставники в своїй діяльності приділяли особливу увагу виховній роботі в межах школи, а пріоритет у позашкільному нагляді віддавався помічнику.

Статут та інструкції 70-х років ХІХ ст. пропонують такі досить продумані методичні прийоми впливу на учня: батьківська ніжність, лагідне переконання, психологічне зближення наставника й учнів. Вносяться певні корективи і в методику виховної роботи – поширюється думка про те, що сердечна турбота про моральне становлення вихованців має поєднуватись із суворими засобами, педагоги не повинні допускати в спілкуванні з учнями як надмірного зближення, так і занадто крутих заходів впливу, кепкувати з них.

Тому стають зрозумілими вимоги до особистісних якостей класного наставника. Тільки авторитет особистості вчителя міг забезпечити успіх у виховній роботі. Наставник мав бути для своїх учнів зразком поваги до закону, точності й чіткості, ґрунтовності й старанності у виконанні свого обов'язку, поваги до старших, мав викликати у вихованців довіру й пошану до себе.

«Інструкція для класних наставників гімназій і прогімназій» (1877), розпорядження Міністерства народної освіти уточнювали зміст виховних функцій класного наставника, зобов'язували виховний персонал навчальних закладів здійснювати релігійне, моральне та патріотичне виховання учнів.

Становленням інституту класного наставництва в Україні можна вважати час уведення «Статуту навчальних закладів, підвідомчих університету» (1804), згідно з яким викладачі мали дбати не лише про розумовий, а й про моральний розвиток учнів, узгоджувати виховні дії

школи та сім'ї, вивчати особливості розвитку й характеру вихованців. «Статутом гімназій і училищ, що перебувають у віданні університетів» (1828) було введено посаду кімнатних наглядачів та наглядачів пансіонів. Уперше офіційне запровадження посади вихователів гімназій відбулося з прийняттям «Статуту гімназій і прогімназій Міністерства народної освіти» (1864), де чітко визначалися зміст і форми діяльності вихователів. Наприкінці 60-х років XIX ст. в гімназіях України почали з'являтися посади вихователів, функції яких пізніше стали виконувати класні наставники. У жіночих гімназіях офіційне введення посади класного наставника припадає на 1870 р., а в чоловічих – на 1871р.

Основні завдання виховної діяльності класних наставників:

- виховання морально-вольових якостей, потягу до морального, розумового, трудового самовдосконалення;
- запобігання нездоровим явищам у шкільному та сімейному середовищі;
- формування умінь і навичок свідомого пізнання самого себе, людського суспільства та навколишнього світу;
- підтримка і спрямування учня в процесі пізнання;
- виховання в учнів здатності до боротьби з власними недоліками;
- сприяння природному розвитку учня.

Нормативною базою діяльності класного наставника стали Статути (1870, 1871), правила для учнів середніх навчальних закладів (1874), інструкції для класних наставників гімназій і прогімназій (1877), пізніше – розпорядження Міністерства народної освіти. Відповідно до цих документів класний наставник мав виконувати, крім суто наглядацьких, ще й виховні функції.

До виховних заходів, спрямованих на формування особистості учнів, що їх проводили класні наставники, належали:

- опанування Закону Божого, участь учнів і вчителів у богослужіннях;
- святкування урочистих подій, відзначення ювілеїв видатних поетів і письменників;
- проведення літературно-музично-танцювальних вечорів та заходів, присвячених творчості видатних поетів, музикантів, художників;
- організація гімназійних музеїв, навчальних екскурсій, вистав учнівського театру, літературних бесід, класичних ансамблів і хорів.

Значний внесок в обґрунтування завдань діяльності класного наставника зробили відомі вітчизняні педагоги М. Пирогов, С. Миропольський, К. Ушинський та ін. У своїх працях вони відзначали залежність реалізації стратегії виховання від гуманності, чутливості, щирості, цілеспрямованості, наполегливості, витримки, професійних якостей та загального рівня культури наставників та наставниць.

На думку вітчизняних педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., виховними функціями інституту класного наставництва є виховання кращих людських морально-вольових якостей, потягу до морального, розумового, трудового самовдосконалення; свідоме пізнання самого себе, людського суспільства та навколишнього світу; підтримка і спрямування учня в процесі пізнання; виховання здатності до боротьби зі своїми внутрішніми та суспільними вадами, сприяння природному розвитку моральної свободи учня.

Виховна робота з учнями в гімназіях проводилася в різних напрямках (розумове, моральне, естетичне, трудове, патріотичне, фізичне виховання). У позаурочний час вона була дієвим засобом стимулювання й мотивації інтересу до навчання. Проте слід зазначити, що національне виховання в навчальних закладах України в кінці ХІХ – на початку ХХ століття не проводилося.

Виховна діяльність інституту класного наставництва головним чином була спрямована на забезпечення високої свідомої дисципліни як у стінах гімназії, так і за її межами, на підтримання мікроклімату в кожному класному колективі. Праця класних наставників зосереджувалася на спостереженні за тим, як засвоюються знання і виконуються правила освітнього закладу. Особлива увага зверталася на особисте спілкування з батьками учнів, які мали прогалини в засвоєнні навчального матеріалу, недоліки в поведінці, а також на здійснення предметного керівництва розумовим і моральним розвитком гімназистів. З цією метою класні наставники використовували в освітньому процесі різноманітні методи та форми роботи.

Класна наглядачка (наставниця, доглядачка, дама) – це учителька жіночих гімназій і прогімназій, яка здійснювала виховні функції, аналогічні до функцій класних наставників.

«Виховними функціями» класного наставника та класної дами були такі:

1. Напрями реалізації мети виховання в діяльності класного наставника, груповода, керівника.
2. Способи реалізації виховних обов'язків інститутом класного наставництва відповідно до статутів, положень.
3. Психолого-педагогічна допомога й підтримка учня на шляху становлення його особистості.

Науковець Г. Черненко доводить, що починаючи з 1917 року, підготовка вчительських кадрів для початкових шкіл проводилася в учительських інститутах. До навчальних планів інститутів було введено такі предмети:

- ✓ ручна праця (для дівчат – рукоділля);
- ✓ методика письма;
- ✓ методика малювання;

- ✓ методика креслення;
- ✓ теорія та історія музики і співів.

Зміст цих предметів насамперед передбачав вивчення майбутніми вчителями методичних особливостей викладання навчальних дисциплін у початковій школі; спрямовував на формування в майбутніх педагогів професійних умінь, необхідних для ефективного здійснення виховного процесу молодших школярів.

Невід'ємною складовою педагогічної теорії і практики вітчизняної школи 1917–1934 рр. був інститут класного наставника (керівника, груповода).

У 1917–1920 рр. існувало розмаїття форм і методів організації роботи класних наставників і доглядачок. Їхня виховна діяльність в основному полягала в організації діяльності класу, координації виховних впливів сім'ї та школи, організації позаурочної діяльності школярів.

У гімназіях України 1917–1920 рр. істотно новим явищем як за формою, так і за змістом було національне виховання молоді, що реалізовувалось у формі організації українських бібліотек, регулярних театральних вистав, літературно-вокальних вечірок, лекцій, декламацій, екскурсій для огляду пам'яток української минувшини, спілок, союзів учнів, позашкільних заходів, присвячених життю і творчості діячів української культури. Міністерство освіти для полегшення діяльності класних керівників у справі національного виховання пропонувало їм покажчики драматичних, музичних творів і методичні розробки на допомогу організаторам позашкільних виховних заходів. Виховна робота, що проводилася в гімназіях комплексно, була одним із провідних важелів впливу на формування в молоді світогляду, забезпечувала зв'язок сім'ї та школи, чого так не вистачає сьогодні.

Ефективній діяльності інституту класного наставництва вітчизняної школи в 1917–1920 рр. заважало те, що обов'язки класного наставника, доглядачки вчителі виконували у вільний від основного навантаження час; учні були перевантажені великою кількістю навчальних дисциплін.

Одним із значних досягнень цього періоду став Статут середньої школи УНР (1917), де чітко визначалися зміст, права та обов'язки класних наставників, закріплювалися їхні виховні функції, які полягали в навчальному та виховному керівництві класом, пошуку ефективних засобів підвищення якості розумового та морального виховання учнів, в узгодженій діяльності окремих учителів класу, в роботі з батьками.

Зі встановленням в Україні Радянської влади починається ліквідація загальноосвітніх середніх навчальних закладів та перехід до єдиної трудової школи. У 20-х роках на перший план виступає ідея самоврядування в учнівському колективі, спостерігається повна

відсутність посад, що були б утіленням виховання й навчання підростаючого покоління. Посади класних наглядочок, наставників стихійно замінюються посадами груповодів, основним завданням яких стає допомога учнівським колективам, спрямування та організація діяльності учнів як у межах школи, так і в позаурочний час. Виникає поняття «груповод». Уже сама назва засвідчує нівелювання виховних засад діяльності педагога, натомість, до його обов'язків уходять різноманітні аспекти організації життєдіяльності дитячого колективу. Запровадження такої посади було зумовлене нівелюванням класно-урочної системи навчання, а поширення ідей вільного виховання та розвиток самоврядування відводили педагогові-вихователю другорядну роль.

Негативними чинниками, які впливали на діяльність груповодів у навчальних закладах України в 20-ті роки ХХ ст., були: ідеологізація процесу виховання, насаджування партійно-класового підходу, недостатня підготовка та низька кваліфікація вчителів; різке збільшення кількості учнів у школах, що призвело до перевантаження груповода навчальними заняттями і кількістю груп; низький рівень матеріального забезпечення за виконання обов'язків груповода. Серед форм роботи класних наставників перевага віддавалася масовим заходам: проведенню свят, вечірок, читанню рефератів, участі в хорі, оркестрах, гуртках тощо.

Характерним для 1930–1934 рр. було спрямування роботи груповода на підвищення рівня успішності учнів, боротьбу за якість навчання, за зміцнення свідомої дисципліни.

Груповод використовував різні форми виховної роботи, а саме: безпосередній виховний вплив учителя (пояснення, бесіда, індивідуальний підхід), робота з дитячим активом, робота із сім'єю учня, організація громадської роботи школярів. З антирелігійною метою він у позаурочний час організовував гуртки союзу воявничих безбожників, антирелігійні вечори, розповсюдження і читання відповідних книг.

Посилення авторитаризму в усіх сферах суспільного життя, зміни в соціальному устрої привели до переорієнтації виховної системи: у 30-х роках ХХ ст. діяльність класного керівника передбачала сприяння політичному, інтернаціональному, антирелігійному вихованню, а також виробленню колективістських навичок, зміцненню дисципліни.

З прийняттям «Положення про класного керівника в початковій і середній школі» (1934) розпочався новий етап розвитку інституту класного наставництва. Виховні функції новоствореного інституту були досить обмеженими. Вони полягали головним чином в організації діяльності учнів, роботі з батьками. Класний керівник стає провідником державної ідеології, посередником між дитиною, школою й державою. У «Положенні» не виділено найголовнішого – виховання учнів,

формування кращих рис і якостей їхнього характеру.

Виховні функції та назва інституту наставництва (груповодства, класного керівництва) протягом свого становлення в навчальних закладах України зазнавала змін залежно від потреб суспільства. Із зміною суспільно-політичного та державного устрою змінювалася загальна мета виховання, що відбивалася в назві й функціях класного керівника (наглядача, груповода, наставника).

Отже, причиною виникнення класного наставництва стало поширення вільнодумства, проконституційних та антимонархічних настроїв серед найбільш освіченої частини населення Російської імперії і, як наслідок, необхідність посилення виховного впливу держави на підростаюче покоління.

Виховні функції класного керівника в другій половині XIX – на початку XX ст. – це специфічна діяльність, що розвивалася під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників, провідними з яких була суспільна потреба виховання особистості учня залежно від загальної мети виховання. Ретроспективний системний аналіз теорії і практики діяльності класного керівника повинен сприяти подальшому розвитку теорії і практики виховання учня в контексті сьогодення.

Під час війни та в перші післявоєнні роки вчителі-класоводи брали на себе функції батьків, піклувалися не лише про успішність і поведінку дітей, а й про їхнє здоров'я, харчування, самоорганізацію тощо. У 50-і роки класоводові додається функція «наглядача», що віддаляло дітей від педагогів. Наприкінці 50-х років вчителям-класоводам надається велика свобода в прояві творчої ініціативи, розвитку самодіяльності в навчанні, праці, дозвіллі.

Сьогодні ж у початковій школі вихователя прийнято називати вчителем початкової школи.

В останні роки у зв'язку із загостренням стосунків у дитячих колективах, погіршенням дисципліни, зниженням інтересу до навчання особливо зростає значення особистісних, суто людських якостей класовода, розуміння ним важливого соціального і психолого-педагогічного захисту дітей від агресивного впливу середовища, довірливих стосунків, духовної відвертості, співпереживання труднощам і проблемам дітей.

У нашій державі викладання окремих навчальних предметів у початковій школі здійснюється вчителями-предметниками, дирекція призначає вчителя-класовода, який викладає основні предмети та займається вихованням учнів. У своїй діяльності вчителі початкової школи тісно пов'язані з іншими шкільними працівниками: із заступником директора з виховної роботи (планування діяльності, участь у підготовці та проведенні шкільних свят, урочистих подій, інших заходів), з учителем праці; з бібліотекарем (проблеми забезпечення

класу підручниками, стан читання учнями художньої літератури), з учителем фізичного виховання (участь у підготовці та проведенні спартакіад), з вихователями групи продовженого дня.

У своєрідній формі інститут класних керівників та вчителів-класоводів існує також і в сучасних школах деяких закордонних держав. Так, наприклад, у Бельгії вчителі не займаються вихованням і дисципліною учнів. Їх обов'язок – забезпечити повний обсяг знань учнів із того предмета, який вони викладають. Усе інше – турбота вихователів. Вони стежать за порядком у класі та проводять позакласні заходи.

2. Основні обов'язки та функції вчителя-класовода

Добрий вихователь той, який вимогливо ставиться до вихованця

М. Г. Стельмахович

Учитель-класовод – це педагог-професіонал, який є для дитини молодшого шкільного віку

➤ захисником, організатором співпраці в різноманітних видах спільної діяльності класного колективу;

➤ організатором умов для самовираження і розвитку кожної дитини, який здійснює (спільно з психологом, соціальними педагогами) корекцію процесу його соціалізації;

➤ помічником, консультантом в організації повсякденного життя і діяльності, в осмисленні соціально-економічного, політичного життя суспільства;

➤ творцем сприятливого мікросередовища і морально-психологічного клімату в дитячому колективі, об'єднанні, групі.

Учитель-класовод – це педагог-професіонал, який виступає духовним посередником між суспільством та дитиною; небайдужим спостерігачем за індивідуальним розвитком школяра з метою створення сприятливих умов для формування особистості, внесення необхідних педагогічних коректив у процес виховання; координатором зусиль педагогів, сім'ї, соціуму, – словом, усіх виховних сил суспільства, що впливають на становлення та розвиток особистості вихованців.

Основне призначення вчителя-класовода зумовлене сучасним завданням, яке ставить перед собою суспільство, – сприяти максимальному розвитку кожної дитини, збереженню її неповторності, розкриттю її потенційних талантів і створювати умови для духовного, розумового та фізичного вдосконалення.

Коло функціональних обов'язків вчителя в початковій школі включає:

➤ організацію діяльності класного колективу;

- організацію навчальної діяльності всього класу та окремих учнів;
- організацію життя класу в позаурочний час;
- вивчення та виховання особистості;
- роботу з батьками.

Учитель-класовод виконує діагностичну, організаторську, виховну, координаційну, стимулювальну функції.

Діагностична функція передбачає вивчення вчителем-класоводом свого класу. Знання особливостей дітей, їхніх інтересів, нахилів, потреб, рівня вихованості, мотивів поведінки та інших якостей дає змогу скласти цілеспрямований і дієвий план виховної роботи, організувати результативний щоденний виховний вплив на учнівський колектив загалом і на кожного учня зокрема. Для виявлення індивідуальних особливостей учнів використовує методи науково-педагогічного дослідження.

Організаторська функція полягає в умінні залучати колектив класу до різних видів виховної діяльності: пізнавальної, що збагачує уявлення учнів про навколишню дійсність; суспільно корисної, спрямованої на загальну користь і благо; ціннісно-орієнтаційної, яка розкриває учням духовні та матеріальні соціально значущі цінності й орієнтує на них їх поведінку; художньо-творчої, що дає учням можливість реалізувати індивідуальні творчі задатки та здібності; вільного спілкування, організації дозвілля учнів, що взаємозбагачує їх. Для організації цього виду діяльності та забезпечення виховного результату педагог повинен володіти певними організаційними вміннями та навичками.

Виховна функція. Вона є найскладнішою в діяльності класовода. План виховної роботи в класі визначає зміст, форми і методи виховної діяльності. Учитель початкової школи складає його з урахуванням загального змісту й методики виховання учнів у національній школі. Передусім виховна діяльність учителя-класовода передбачає підготовку і проведення запланованих виховних заходів, які є дієвим засобом формування в учнів соціально цінних мотивів поведінки, здорових інтересів, духовних потреб, почуттів, позитивних моральних, правових, трудових, естетичних та інших якостей.

Координаційна функція полягає в спрямуванні вчителем початкової школи виховних зусиль усіх педагогів, батьків і представників громадськості на позитивні результати у вихованні учнів. Учитель-класовод передусім домагається, щоб колектив учителів, який працює з учнями класу, керувався єдиними вимогами до них, здійснював індивідуальний підхід. Він вивчає особливості навчально-виховної роботи вчителів, ознайомлюється з їхніми вимогами та стосунками з учнями, обмінюється думками щодо поведінки окремих учнів, методів

впливу на них. Об'єднання та спрямування виховної діяльності – найважливіше його завдання.

Успіх виховної діяльності вчителя початкової школи залежить також від того, наскільки тісно він співпрацює з батьками, може забезпечити єдність шкільного та сімейного виховання, від зв'язків із підприємствами та установами, які шефствують над школами, допомоги в організації виховання учнів за місцем їх проживання, від подолання бездоглядності школярів тощо.

Стимулювальна функція полягає у своєчасному виявленні зрушень на краще в розвитку кожного учня класу і відповідному заохоченні його до наступних корисних дій і вчинків. Різноманітна діяльність вчителя початкової школи потребує високого рівня культури й належної психолого-педагогічної підготовки. Передусім він повинен мати тверді переконання, які засвідчують його відданість педагогічній справі, відчувати плин часу, знати про події, що відбуваються в Україні та за її межами. Цю інформацію вчитель-класовод має своєчасно передавати учням, формуючи в них певне ставлення до неї.

Учитель-класовод мусить бути високоморальною особистістю, чесним, справедливим, порядним у всіх своїх помислах і вчинках. Він має добре знати своїх вихованців, розуміти їх духовний світ і душевний стан, жити їхніми радощами і смутками, бути делікатним і тактовним у стосунках з ними, любити їх і водночас бути вимогливим до них і до себе. Одна з сутнісних його рис – належний рівень знань з педагогіки і психології, що дає йому змогу швидко знаходити контакт з учителями й учнями, вміло організовувати виховний процес, залучати учнів до різних видів діяльності, виявляти рівень їх вихованості, вносити до програми виховання відповідні корективи, спонукати їх до самоосвіти та самовиховання.

Діяльність учителів-класоводів залежить від знань, культури, почуття відповідальності й має своєрідний характер – робота довгий час з одним складом учнів. Учитель початкової школи має вміти «подати себе», завоювати авторитет. Найкраще це зробити, показуючи свою повагу до кожного учня як особистості з власними думками, поглядами та сприйняттям світу. Педагог повинен пам'ятати, що кожна дитина неповторна, а тому порівнювати чи міряти всіх за одним еталоном не слід. Особливо неприпустимим є прояви незадоволення результатами роботи учня перед іншими учнями, докір, звинувачення у невмінні тощо. В учнівському колективі необхідно дбати про позитивні емоції дітей, атмосферу доброзичливості, радісного світосприймання, дружби в класі, довіри, взаємоповаги, взаємодопомоги. Тільки згуртувавши учнів у дружний і працездатний колектив, можна успішно здійснювати їх навчання та виховання.

Формуючи учнівський колектив, слід пам'ятати, що створення учнівського колективу, як і виховання взагалі, треба розпочинати зі знайомства з учнями (їх віковими та індивідуальними особливостями). Учителеві-класоводові треба переглянути особисті справи учнів, поспілкуватися з батьками, психологом, який проводив діагностику готовності дітей до школи, з вихователями дошкільного закладу (часто до класу потрапляють діти з однієї групи дитсадка) і скласти загальне уявлення, урахувавши чинники, які впливають на формування учнів. Адже у молодшому шкільному віці дитини одні чинники більш вагомі, інші – другорядні, а треті мають постійний фоновий вплив. Наприклад, домашнє середовище має вирішальне значення в розвитку дитини в шестирічному віці. Будучи могутнім фактором виховання в молодшому шкільному віці, сім'я у психологічному сприйнятті дитини з часом поступається місцем перед школою. Провідною, як стверджують психологи, стає навчальна діяльність, а найбільшого авторитету під час формування ціннісних орієнтацій набуває думка вчителя.

Діяльність учителя початкових класів суттєво відрізняється від роботи вчителя середньої та старшої ланки. Її специфіка зумовлена контингентом учнів. Початкові класи – перша сходинка шкільного навчання. Діти під керівництвом учителя роблять перші кроки, оволодіваючи знаннями, уміннями та навичками навчальної діяльності. Педагог працює з класом частіше всього один (з кількома спеціалістами), тому й виступає вчителем, і вихователем, проявляючи організаторські здібності, бо діти потребують постійної організованості.

Довіра та безпосередність дітей, щоденний контакт з ними дозволяють учителю глибше пізнати напрямок їх розвитку. Піклування та материнське ставлення до маленьких школярів поєднується з розумною вимогливістю. Діти дуже довіряють педагогові, вони вбачають у «класній мамі» захисника, порадника й тому звертаються з усіма питаннями до неї. Більшість учителів добре розуміють, що фундамент розвитку особистості закладається в початкових класах, а тому будують роботу так, щоби забезпечити умови різнобічного вдосконалення особистості в середніх і старших класах.

Спілкуючись із однолітками, дитина найчастіше потребує захисту. Вчитель-класовод зобов'язаний не допускати випадків, коли дітей у класі не помічають, дражнять, обзивають, не приймають до спільних ігор, утворюють угруповання з негативними спрямуваннями. Майже в кожному класі є «важкі» діти. Тоді за мету береться не тільки боротьба із правопорушниками, а й профілактична робота з дітьми цієї категорії. Тому педагог має створити здоровий психологічний мікроклімат, володіючи методикою й технікою вивчення особистості учня та його виховного середовища: увійти в коло спілкування дітей, зрозуміти становище кожного учня в ньому, навчитись коригувати стосунки між

дітьми, показати всьому колективу позитивні риси кожної дитини, дати їй можливість проявити себе.

Учитель-класовод повинен усвідомлювати, якого вихованця має передати в середню школу.

Спробуємо спроектувати орієнтовну модель випускника початкової школи:

- наявність елементарних знань про історичний та культурний розвиток свого краю;
- знання родинних реліквій, звичаїв та обрядів, традицій сільської (міської) громади;
- володіння вміннями збирати легенди, пісні, думи, перекази, казки, щедрівки, колядки рідного краю;
- повага до батьків, родини, гордість за приналежність до свого роду;
- шанобливе ставлення до історико-культурних надбань нашого краю, свого міста (села).

3. Професіограма та циклограма діяльності вчителя-класовода

Головним обов'язком кожного вихователя й керівника дитячою школою є спостерігати дитину в усіх її найдрібніших проявах з тим, щоби добре й безпомилково пізнати й зрозуміти її істинно особисте єство

С. Ф. Русова

Вчитель-класовод у своїй роботі має вирішити такі завдання.

1. Вивчення особистостей учнів та ступеня розвитку класного колективу:

➤ вивчення змісту роботи у визначенні вихованості учнів (соціальна спрямованість особистості, громадська активність, характер виконання обов'язків, рівень морального розвитку, місце учня в колективі, сфера спілкування в позаурочний час, сім'я учня, встановлення дружніх контактів з учнем, допомога в реалізації його особистості);

➤ застосування методів визначення вихованості учнів: психолого-педагогічні спостереження, анкетування, тестування, метод соціометрії, узагальнення незалежних характеристик, вивчення шкільної документації, громадської думки учнівського колективу, відгуків батьків, учителів;

➤ вивчення та визначення рівня розвитку учнівського колективу: мобільність учнів класу під час виконання доручень,

колективних справ, прагнення до творчості, рівень активності кожного учня, рівень розвитку самостійності, ініціативності, відповідальності, морально-психологічний клімат колективу.

2. Формування, організація і розвиток класного колективу.

Висувати перспективи, зацікавлювати й об'єднувати учнів; організовувати виховну і розвивальну діяльність учнів (визначати виховні завдання, допомагати в проведенні колективних справ, зосередити увагу на результатах діяльності, контролювати та оцінювати виконання справи, стимулювати діяльність, здійснювати профорієнтацію учнів, розвивати їх художню творчість тощо).

3. Розвиток пізнавальної активності, підвищення рівня знань.

Стимулювати і коригувати позаурочну пізнавальну діяльність учнів; виховувати відповідальність за навчальну працю; готувати і проводити усні журнали, конкурси, турніри, олімпіади, конференції, лекторії тощо; підвищувати культуру навчальної праці; координувати дії вчителів-класоводів; залучати недисциплінованих учнів до справ класу; залучати батьків до роботи з підвищення якості знань учнів.

4. Зміцнення трудової, навчальної і громадської дисципліни.

Застосовувати педагогічно доцільні форми і методи виховання дисципліни, роз'яснювати норми і правила поведінки, застосовувати методи стимулювання і корекції поведінки, виховувати культуру поведінки, сприяти поліпшенню правової освіти, здійснювати профілактичну роботу з учнями, схильними до правопорушень.

5. Підготовка учнів до самоврядування.

Грамотно керувати діяльністю учнів, готувати їх до самоврядування, розширювати функції самоврядування, рекомендувати суспільно значущі й цікаві КТС, чітко визначати обов'язки, створювати первинні об'єднання, складати плани роботи, продумувати захоплення учнів, зміцнювати і розвивати колективні традиції, контролювати виконання єдиних педагогічних вимог, організовувати навчання органів самоврядування, будувати взаємини між органами самоврядування, колективом учнів і вчителями на ідеях співпраці.

6. Запобігання правопорушенням та злочинам.

Пропагувати знання про шкідливість алкоголізму, куріння, наркоманії, токсикоманії для організму людини, сім'ї, суспільства, включати в діяльність класу і школи дітей, яких важко виховувати, розвивати гуманні почуття учнів, створювати в колективі атмосферу доброзичливості, формувати громадську думку про негативні якості та вчинки учнів, поширювати нові традиції, формувати потребу в здоровому способі життя, проводити індивідуальну роботу з педагогічно занедбанними дітьми, спільно працювати з органами

охорони здоров'я, внутрішніх справ, батьками та широкою громадськістю щодо профілактики правопорушень та злочинів.

7. *Планування виховної роботи.* Складати план роботи, визначати систему конкретних виховних справ та засобів впливу на учнів і колектив, аналізувати результати виховної роботи за попередній період, вивчати фактори, що перешкоджають ефективності виховної роботи. Плануючи виховну роботу, дотримуватися таких вимог: цілеспрямованість плану, наявність виховних завдань, різноманітність видів і форм діяльності, продуманість матеріально-технічного оснащення виховного процесу, зв'язок плану з життям та погодження його з учнями.

8. *Збагачення ефективності виховного процесу.* Виробляти єдині педагогічні вимоги до учнів, діагностувати виховний процес, проводити «малі педради» за участю учнів, вивчати вікові та індивідуальні особливості учнів, рівні їх вихованості, залучати учнів у гуртки, клуби, секції тощо, організовувати дозвілля учнів, залучати батьків до виховної роботи.

9. *Організація роботи з батьками.* Надавати допомогу батькам у сімейному вихованні, підвищувати педагогічну культуру батьків, організовувати педагогічні практикуми і педагогічне навчання батьків, вивчати умови виховання дітей у сім'ї, відвідувати дітей дома, організовувати сучасні форми роботи з батьками: вивчення родоvodu, «творчий портрет сім'ї», «щасливий випадок», «батьківський трикутник», проводити батьківські конференції, збори, пропагувати кращий досвід сімейного виховання, організовувати роботу батьківського комітету, ради батьків.

Циклограма вчителя початкової школи.

Циклограма вчителя початкової школи

Щодня педагог має

1. Зустрічати дітей.
2. Організовувати прибирання кабінету.
3. Контролювати відвідування уроків учнями.
4. Зустрічатися із учителями-предметниками (вчителями іноземних мов, художньої праці, фізкультури, музики тощо), заступником директора з навчально-виховної роботи.
5. Організовувати харчування.

Щотижня:

1. Проводити виховну годину.
2. Перевіряти щоденники.
3. Проводити індивідуальну роботу з батьками та дітьми.
4. Проводити позакласні заходи щодо планів предметних тижнів.
5. Вести класний журнал.
6. Працювати з активом класу.

Щомісяця

1. Проводити класні збори.
2. Відвідувати уроки спеціалістів у своєму класі.
3. Проводити бесіди з безпеки життєдіяльності.
4. Консультуватися зі шкільним психологом.
5. Проводити тестування та анкетування учнів з метою вивчення їхніх індивідуальних особливостей та аналізу розвитку учнівського колективу.
6. Контролювати стан підручників.
7. Зустрічатися з батьківським активом.
8. Відвідувати учнів удома.

Один раз у 2–3 місяці

Проводити батьківські збори.

Один раз на семестр

1. Оформляти класний журнал за підсумками семестру, складати звіт.
2. У 3–4 класах заповнювати табелі успішності та вручати їх учням.
3. Організовувати генеральне прибирання кабінету.
4. Організовувати екскурсії та культпоходи.
5. Брати участь у роботі семінару, методичного об'єднання класних керівників.
6. Аналізувати план виховної роботи, корегувати план виховної роботи.
7. Складати план роботи на канікули.

Один раз на рік

1. Аналізувати план виховної роботи за попередній та складати на наступний навчальний рік.
2. Проводити відкритий виховний захід.
3. Оформляти особові справи учнів.
4. Готувати статистичні відомості про клас (станом на 5 вересня).
5. Отримувати та роздавати підручники.
6. За необхідності писати характеристики.
7. Страхувати дітей від нещасних випадків.

Права вчителя-класовода

Учитель початкової школи має право

1. Брати участь у роботі шкільних структур самоврядування: педради, ради школи, профспілкових і інших органів школи.
2. Виступати з ініціативою, вносити пропозиції щодо вдосконалення діяльності школи, виступати з діловою, конструктивною критикою.

3. Створювати власні виховні системи і програми, творчо застосовувати нові методи, форми і прийоми виховання, керуючись гуманним принципом «не нашкодь».

4. Захищати власну честь і гідність у шкільних органах самоврядування, якщо це неможливо – у державних органах влади і суді.

5. Брати участь у формуванні документів, що визначають систему матеріальних доплат і стимулів за різні обсяги і результати праці.

Учитель початкової школи не має права

1. Принижувати особисту гідність вихованця, ображати його дією або словом, придумуючи прізвиська, навішувати ярлики і т. д.

2. Використовувати оцінку (шкільний бал) для покарання учня або розправи над ним.

3. Зловживати довірою дитини, порушувати дане вихованцю слово, свідомо вводити його в оману (обдурювати).

4. Використовувати сім'ю (батьків або родичів) для покарання дитини.

5. Обговорювати «поза очі» своїх колег, виставляти їх в невігідному світлі, підриваючи авторитет учителя і всього педагогічного колективу.

Учитель початкової школи має знати

1. Закон України «Про освіту».

2. Конвенцію про права дитини.

3. Педагогіку дитячу та вікову, соціальну психологію.

4. Шкільну гігієну.

5. Педагогічну етику.

6. Теорію і методику виховної роботи.

7. Основи трудового законодавства.

Учитель початкової школи має вміти

1. Спілкуватися з дітьми, заохочуючи дитячу активність, відповідальність, подаючи власний приклад активності і відповідальності.

2. Бачити і формулювати свої виховні цілі.

3. Складати план виховної роботи в класі.

4. Організовувати класну діяльність, взаємодію вихованців; проводити виховні заходи: бесіду, диспут, екскурсію, похід, класний вечір і т.д.

5. Аналізувати власну діяльність і її результати.

6. Організовувати і проводити батьківські збори.

7. Користуватися психодіагностичними тестами, анкетами, опитувальниками і коректно використовувати їх у виховній роботі.

4. Виховні справи як основна форма організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами

Коли «дитячий ранок» проходить в несприятливих обставинах, дитина виростає слабою, з хистою волею й з небезпечними нахилами

С. Ф. Русова

На рис. схематично зобразимо позакласну виховну роботу в закладі загальної середньої освіти.

Рис. Позакласна виховна робота в ЗЗСО

Вихованці визнаватимуть школу осередком свого життя тільки тоді, коли матимуть змогу діяти тут за власною волею, робити те, що вони приймають та що їм цікаво. Мистецтво педагогів полягає в тому, щоб привабити дітей навчанням та позаурочною (позакласною, позашкільною) роботою. Остання традиційно полягає у низці виховних заходів, а вони часто формальні, без добре продуманої виховної основи. Н. Є. Мойсеюк зауважує, що сучасна педагогіка пропонує відмовитись від поняття «виховний захід», у змісті якого закладені фрагментарність та розрізненість виховних дій, і вживати термін «виховні справи». Звичайно, заміна виховних заходів на виховні справи, якщо це лише жонгливання термінами, не звільнить виховної роботи від формалізму. Системність, комплексність, послідовність, безперервність виховання може бути забезпечена лише за умови, що *виховні справи – це цікаві, корисні та посильні для вихованців види діяльності, які мають моральний, естетичний, інтелектуальний, громадянський виховний вплив*. Виховна справа має бути комплексом кількох видів діяльності: наприклад, пізнавальної, громадської та трудової, розважальної і

спортивної або інших, до яких вихованці вдаються як на уроках, так і в позаурочний час. Організація виховних справ має ті самі етапи, що й організація виховного процесу загалом: аналіз ситуації та формулювання цілей, планування, проведення, підведення підсумків. І на кожному з цих етапів вихователіві треба забезпечити активну участь вихованців. Інша його функція – допомогти організувати їхню роботу.

Виховні справи – це насамперед проекти, спрямовані на формування в учнів визначених програмою виховання якостей. Однак не варто виховними справами вважати лише ті, що відображені в програмах виховної роботи. *Низка таких справ може існувати тільки як система традицій:*

1. Повсякденні традиції (дотримання режиму роботи освітнього закладу, правил поведінки в ньому тощо).

2. Традиції навчання та суспільно корисної праці (підготовка класу до уроку, робота на уроках, виконання домашніх завдань, чергування в класі тощо).

3. Традиції громадської роботи (участь в учнівському самоврядуванні, роботі шкільної газети, радіо- чи телецентру, членство в дитячих об'єднаннях тощо).

Виховна робота на уроках – компетенція кожного вчителя, незалежно від того, який предмет він викладає. Учителі-класоводи та учителі-предметники розв'язують виховні завдання, впливаючи на вихованців

➤ через зміст предмета (наприклад, обговорюючи ідеї, закладені у казках, піснях, що вивчаються в початковій школі);

➤ через методику викладання предмета (наприклад, використовуючи інтерактивні методи, що формують комунікативні навички, розважливість, схильність до співпраці);

➤ власним прикладом, своєю позицією щодо предмета, закладених у його змісті суджень, а також щодо поведінки вихованців на уроках.

Не лише класовод, а й кожний учитель зобов'язаний також вести виховну роботу в позаурочний час. *Позаурочна виховна робота* будь-якого вчителя пов'язана з предметом викладання. Форми такої роботи: консультації, факультативи, екскурсії, проекти тощо. Учитель сам визначає зміст та методику своїх позаурочних занять, але повинен узгоджувати свої плани з класоводами, обов'язок яких скеровувати та координувати таку роботу. Бажано, щоб позаурочну виховну роботу учителі проводили, широко використовуючи інтерактивні методи та враховуючи міжпредметні зв'язки.

Особливу виховну роль у початковій школі відіграють такі предмети:

- ✓ фізичне виховання;
- ✓ основи здоров'я;

- ✓ етика, християнська етика;
- ✓ трудове навчання;
- ✓ співи;
- ✓ образотворче мистецтво.

Основна мета цих предметів – духовно-моральне, громадянське, естетичне та фізичне виховання, вироблення в дитини навичок здорового способу життя. Тому викладачі цих предметів не можуть обмежуватися виділеними для навчання годинами. Для того, щоб учні опікувались своїм тілом та душею, набували досвіду громадської і трудової діяльності, формували цілісний світогляд, дотримувались вимог особистої гігієни і берегли довкілля, учителі зобов'язані планувати й організовувати позаурочні виховні справи, зорієнтовані на реалізацію цілей навчальної програми.

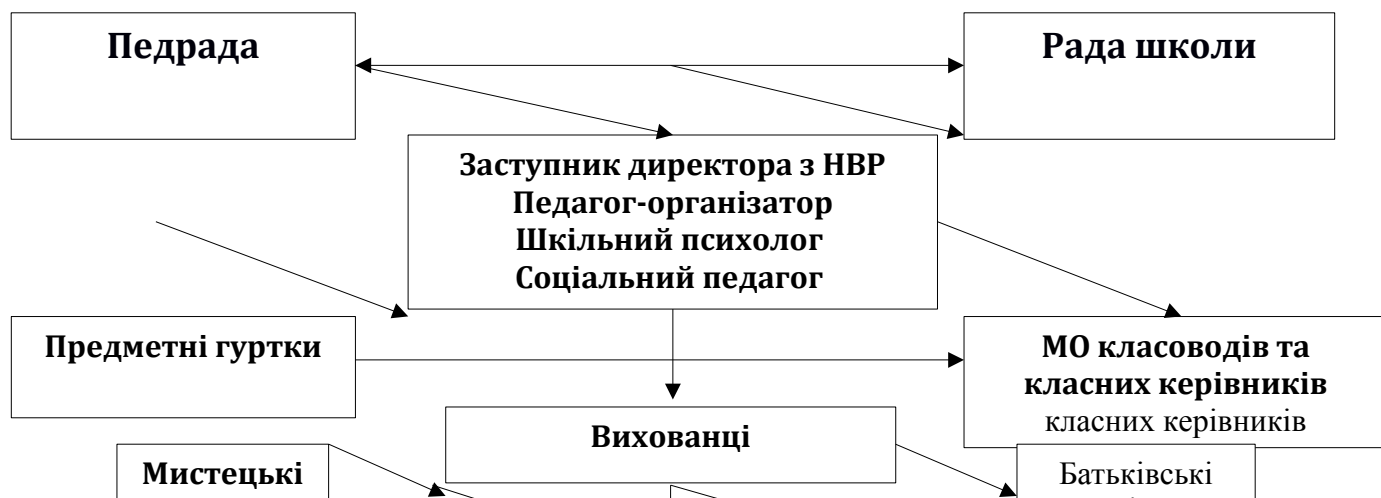
Організація позаурочної виховної роботи – справа кожного з численних підрозділів освітнього закладу, основне навантаження беруть на себе класоводи, а координація цієї роботи – завдання заступника директора з виховної роботи та / або педагога-організатора.

Учитель-класовод повинен продумати, як залучити якомога більше членів дитячого колективу до підготовки і проведення виховної справи (виховного заходу), знайти кожному конкретне заняття, бо лише за таких умов це стане справою самих учнів, за яку вони вболіватимуть, до якої ставитимуться з почуттям відповідальності. Уміла підготовча робота з чітким розподілом обов'язків вже сама по собі виховує учнів, оскільки потребує відповідної дисципліни як найпершої умови цікавого життя, успіху спільної справи; визнання людини за її ставленням до праці, відповідальності при виконанні певних доручень, допомоги товаришам та ін. За таких умов саме проведення виховної справи є завершальним актом певного періоду виховної роботи.

Щоб виховна справа була ефективною і її ідеї усвідомили учні, важливо вловити, відчутти, визначити ступінь їх підготовленості до сприйняття пропонованих їм моральних, правових, естетичних та інших норм, положень, понять. Якщо вони вже відомі учням, враховують їхнє розуміння, погляди на них, щоб внести потрібні корективи.

Кожна виховна справа має свою структуру, яка залежить від методу або форми його проведення. Важливий структурний елемент такого заходу – підготовчий етап, на якому розподіляють обов'язки між учнями з урахуванням їх можливостей, детально продумують програму виховного заходу в межах відведеного для нього часу, підбирають необхідну літературу й наочне оформлення, контролюють підготовленість учнів до виконання доручених завдань.

Орієнтовна модель виховної роботи підрозділів закладу загальної середньої освіти

Успіх виховної справи значною мірою залежить і від належного оформлення приміщення, в якому його проводять. Вдало оформлене приміщення, виставка учнівських технічних виробів чи малюнків, плакати з висловлюваннями видатних людей, музичний супровід, вази з квітами, естетично оформлене запрошення викликають інтерес до його змісту, пробуджують відповідні почуття.

Зміст виховної справи має бути доступним для учнів молодшого шкільного віку, сприяти досягненню конкретної мети, нести в собі нову для вихованців інформацію, особливо це стосується традиційних виховних справ, які проводять щороку (відзначення Дня Матері, Дня учителя тощо).

Основні вимоги до проведення виховної справи

1. Чітка назва заходу та розуміння педагогом його мети.
2. Планування основних етапів справи та визначення завдань кожного з них.
3. Організація підготовки справи відповідно до поставленої мети.
4. Визначення оптимального змісту заходу.
5. Вибір найбільш раціональних методів і прийомів виховного впливу на учнів на кожному етапі заходу.
6. Чіткість виховного заходу, оптимальний його темп.
7. Різноманітність і творчий характер діяльності учнів.

8. Взаємозв'язок заходу з іншими формами позакласної роботи з учнями.

5. Технологія колективного творчого виховання

Колективна творча діяльність стає сьогодні не тільки традиційною, а й необхідною для виховного процесу. Нетрадиційні методики цієї технології сприяють відродженню гуманістичних ідеалів і цінностей, творчого духу народу. Сучасна дитина особливо гостро потребує піднесеного сприйняття світу, пошуків себе та справжнього сенсу життя, мобілізації віри у свої можливості, тобто пошукової активності та життєвої самостійності.

Нові державні соціальні завдання потребують підвищення ціни моральної спрямованості здобутих знань, гостріше стоїть питання про рівень розвитку загальнолюдських цінностей громадянської активності людини, відповідального ставлення до справи, вміння підкорятися й керувати. Ці та інші якості спрямовані на виховання особистості, що розвивається. Тому сучасний педагог повинен навчитися мистецтва виховної роботи, оволодіти новими технологіями виховного процесу.

Процес запровадження сучасних педагогічних технологій у виховну роботу школи є:

- актуальним – технології забезпечують особистісно зорієнтований підхід до виховання;
- перспективним – технології закладають майбутні перспективи розвитку дитини;
- оригінальним та новим – технології створюють якісно нові виховні заходи на рівні класу та закладу;
- науковим – виховна робота базується на передовому педагогічному досвіді;
- стабільним – технології мають необмежені позитивні можливості через велику кількість творчих прийомів;
- цілісним – технології вирішують низку педагогічних завдань;
- показовим – впровадження технологій має позитивну результативність, що виявляється в зростанні творчої активності, пізнавального інтересу та загальної зацікавленості учнів і педагогів у виховному процесі.

Виховання людяності в кожній дитині за допомогою методики колективного творчого виховання (КТВ) – це перший крок у вихованні громадянської особистості, здатної до критично-творчого мислення. Технологія КТВ дає кожній дитині можливість крокувати чарівними шляхами творчості, пізнавати себе та весь світ, вірити в свою неповторність і необхідність, творити добро, пробуджувати кращі почуття в собі та в людях, стверджувати свою позитивну гуманістичну

позицію. З учнями, колегами, батьками, які побачили себе в колективній творчій справі, набагато легше змінювати життя на краще.

Технологія колективного творчого виховання багатофункціональна, багатопланова, всеохопна. Колективні творчі справи (КТС) об'єднують найголовніші напрями виховної діяльності, виконують цілий комплекс виховних завдань громадянського наповнення: естетичного, патріотичного, народознавчого, правового, родинного, трудового тощо.

Колективна діяльність вчить учнів жити в колективі, працювати для себе та для всіх. КТС виховують любов до рідного краю, пошану до батька та матері, свого родоводу, традицій. Усі вони постійно живлять патріотизм громадянина, який переростає в любов до Батьківщини – України, до її народу. КТС – це майстерня співдружності, чесності, добра, поваги, милосердя, соромливості, охайності.

Колективна творча діяльність вносить емоційно-романтичний мажорний стиль у життя будь-якого колективу, народжує нових надійних друзів, співробітників. Технологія КТВ безпосередньо виліковує всі комплекси особистості, допомагає побачити кожному свій особистий корисний успіх.

Беручи участь у колективній творчій справі, дитина відчуває кращі гуманістичні риси інших людей, користується своїми правами, виконує певні обов'язки, стає суверенною, самостійною особистістю, здатною приймати відповідальні рішення в різноманітних життєвих ситуаціях. Вона вчиться виконувати різні ролі в суспільстві. Відповідальна й надійна в ігровій діяльності, така дитина буде відповідальною в дорослому житті.

Залучення батьків до участі в КТС є не тільки гарним прикладом для дітей, а й засобом удосконалення особистих громадянських рис. Батьківська підтримка позитивно впливає на зростання почуття громадянськості в родині. Після закінчення КТС позитивна атмосфера ще довго панує в школі та вдома і є хорошим підґрунтям для зростання міцних доброзичливих стосунків на всіх рівнях.

Творчі справи проєкту допомагають дитині в повному обсязі задовольнити потреби самовияву, самоствердження, самоуспіху через позитивну творчу діяльність за умови постійного створення ситуації вибору без будь-якого тиску на особистість. У колективних творчих справах проєкту дитина виховується в колективі та через колектив.

Суть технології колективного творчого виховання (КТВ) – формування особистості через єдиний виховний колектив з однаковими вимогами для старших і молодших. Технологія КТВ – це діяльність на користь усім. Згідно з її принципами, виховну роботу орієнтовано на створення в класах колективів з високими громадськими ідеалами, на принципах змінності активу, колективного планування та аналізу справ.

Головна мета КТВ – «жити заради усмішки іншого», що породжує радість творчого самовияву в поєднанні з потребою бути корисним у своєму маленькому колективі, школі, родині.

Основними виховними заходами КТВ є колективні творчі справи, ігри, творчі свята, фестивалі, турніри, виставки: пізнавальні, спортивні, оздоровчі, художньо-естетичні, трудові, громадські.

Планування КТС можна скласти з послідових відповідей на запитання:

- Що корисного зробимо разом?
- Для кого?
- Хто виконуватиме?
- З ким?
- Коли?
- Де?
- Як?
- Що для цього потрібно?
- Які результати отримаємо?
- Як відзначимо кращу роботу?

Не можна не сказати про ще одну прогресивну технологію, яка йде поруч із технологією колективного творчого виховання, ніби освітлюючи весь виховний процес, мотивуючи та закріплюючи успіх. Це технологія створення ситуації успіху. Вона націлена саме на те, як викликати в дітей почуття радості, забезпечити успіх. Тому кожна справа, кожний захід допомагає кожному членові колективу спробувати себе, здолати свою боязкість, невміння, незнання, різні труднощі та зламати бар'єр комплексів. Ця технологія допомагає розв'язати багато проблем щодо ізольованості дитини, неслухняності, лінощів. Психологічна сила успішної діяльності змінює внутрішній світ і дитини, і вчителя.

Низка різноманітних творчих виховних заходів дає кожній дитині змогу спробувати себе вперше в маленькій справі та отримати перше задоволення від своєї перемоги над собою. Діти, які вже «скуштували» цього успіху, легко беруться за виконання іншої, складнішої справи та добре її виконують.

Постійна присутність у виховній роботі ситуації успіху активізує окремих учнів до роботи за особистої ініціативи: самостійне виготовлення стіннівок, приготування добрих сюрпризів, організація конкурсів, концертів, веселих та цікавих перерв тощо.

На початку навчального року перед колективом кожної школи постає питання, як організувати навчально-виховну роботу, щоб усім було цікаво й корисно: учням, учителям, батькам, навіть керівникам закладу. Кожен планує різноманітні заходи, намагається використати щось нове, експериментує. Але не завжди виходить бажаний результат. Як зробити так, щоб, по-перше, все було не дуже складно, по-друге, щоб

усі були активними учасниками справ, по-третє, щоб потім ще хотілося працювати разом? А як ініціювати самостійну творчість учнів? Вирішити ці питання допомагає чудова методика колективного творчого виховання. Саме вона сприяє розвитку учнівського самоврядування та забезпеченню всебічного розвитку учнів – членів дитячої організації.

Наприклад, «Сонячна подорож» – це загальний виховний проєкт школи, розроблений на певний навчальний рік. Проєкт – велика колективна творча справа Дитячої організації – складається з різноманітних традиційних та нетрадиційних колективних творчих справ, у яких беруть участь всі класні колективи школи. Проєкт здійснюється за методикою КТВ за умови постійного створення ситуації успіху, його націлено на всебічний розвиток особистості вихованця. Широко використовують у роботі творчу ігрову діяльність.

Протягом року всі виховні заходи об'єднують у тематичні тижні. На початку та наприкінці року проводять великий загальний урочистий збір, де висловлюють подяку класам за активну роботу і нагороджують учнів.

Для організації та проведення заходів створюють тимчасові учнівські творчі групи Дитячої організації (ДО). У школі складається емоційна атмосфера радості й захоплення майбутнім успіхом. Ситуація успіху починається з гарного вбрання. Жодне свято не обходиться без активної роботи Ради оформлювачів: для кожної справи школу відповідно оформляють: малюнками, прапорцями, розмальованими веселими кульками, нестандартними стіннівками, листівками, виставками, квітами з використанням нетрадиційних засобів. Народжуються хороші емоції, які керують і хорошими вчинками. Для підтримки ситуації успіху Рада Дитячої організації пропонує систему символів – оцінок за виконану справу: прапорці, квіточки, зірочки відповідно до балів за I, II, III, IV місця.

Усе це з самого початку закладає успіх усього виховного заходу, підносить настрій, пробуджує прагнення до красивого, приємного, доброго, позитивного в усього колективу школи – вчителів, учнів, батьків.

Учні випробовують себе в різноманітних заходах, маленьких та великих справах. Зростають їхні відповідальність, активність, комунікабельність. Класи вчаться співпрацювати між собою. Класні колективи зміцнюються, що позитивно впливає на загальний шкільний настрій. Учні та класні колективи перебувають у постійній творчості.

Для виконання певного виховного заходу здійснюється попередня робота з класоводами, вчителями, батьками щодо визначення теми, мети, завдань майбутньої діяльності. На наступному етапі головну роль відводять дітям – це загальний «збір-старт» та зустріч Ради активістів ДО. Потім починається колективна підготовка КТС: розподіл доручень,

анкетування, вибори відповідальних. Після КТС в кожному класному колективі відбувається обговорення результатів, аналіз досвіду та установка на необхідність подальшої роботи з урахуванням зроблених помилок. Для цієї ж мети скликають Раду з планування чергового великого підсумкового Збору, на якому коментують ситуацію участі кожного класу, висловлюють подяки та сподівання на досягнення кращих результатів у майбутніх творчих справах.

У школі це може виглядати так.

Наша Дитяча організація «Промінці»

Дитяча організація «Промінці» початкової школи працює за певною структурою. Основним керівним органом є *Великий загальний збір*, на якому ставлять завдання, підбивають підсумки та обговорюють план загальних справ на певний термін (тиждень, двотижневик, місячник). Для колективного планування скликають Раду справ із представників класів. Рада складає тимчасові підрозділи – *творчі дієві групи*, які працюють над виконанням КТС. У мікроколективах (класах) теж є керівний орган – *загальний збір класу*. Для виконання заходу збирається Рада. Класи поділяються на 3–5 дієвих груп: екіпажі, загони, ланки тощо. У кожній групі обирають чергового командира на певний період часу. Кожен клас має назву, девіз, емблему. Прийом «Чергування творчих доручень» (ЧТД) є обов'язковим у роботі всіх підрозділів Дитячої організації.

У Дитячій організації «Промінці» діють творчі дієві групи:

- Творча лабораторія «Літопис нашого життя».
- Творча майстерня «Сюрприз».
- Вожатський загін.
- Творча група «Лідер».
- Пісенний клуб «Усмішка».
- Група «Журналіст».
- Творча група «Шкільна газета».

Творча лабораторія «Літопис нашого життя»

Члени – учні, які мають творчі здібності оформлювача, люблять малювати. Головне завдання лабораторії – збирати матеріали та оформляти альбом творчих справ школи і Дитячої організації. Кожен клас школи бере участь в оформленні сторінок «Літопису». Кольоровий «Літопис» – це збірка всіх заходів школи протягом кількох років.

Творча майстерня «Сюрприз»

Члени – всі бажаючі учні школи. Завдання майстерні – виготовляти подарунки, сюрпризи для свят та заходів, брати участь в оформленні школи, виставок малюнків та поробок. Майстерня працює постійно в активному режимі на принципі чергування творчих доручень та

самостійної творчості учнів, виконання спільних завдань, що сприяє розвитку співдружності між учнями різних класів.

Вожатський загін Дитячої організації «Промінці»

Мета діяльності загону – організувати активний відпочинок на перервах для учнів 1-х, 2-х класів, розширювати дружні стосунки між класами та учнями, сприяти розвитку учнівської самоорганізації та пошукової активності, запобігати дитячому травматизму під час перерв. Вожатський загін складається з учнів, які бажають проводити цікаві перерви для підшефних 1-х та 2-х класів. Програму перерв обговорюють на зборах загону. До програми входять рухливі ігри, інтелектуальні завдання (загадки, конкурси), дитячі пісні. З членами загону проводять консультації методики проведення ігор та заохочення молодших школярів до ігрових перерв. Склад загону – змінний.

Творча група «Лідер»

Члени підрозділу – бригада 4-го чергового класу та учні 3-4-х класів, які бажають взяти участь у плануванні, організації та проведенні виховних заходів школи і КТС Дитячої організації. Для виконання загального плану справи група поділяється на творчі мікрогрупи.

Пісенний клуб «Усмішка»

Члени клубу – всі класи школи, а також окремі учні, які бажають вивчати пісні, співати разом із друзями та вчити інших. Клуб збирає колекцію дитячих пісень. Члени клубу розповсюджують пісні в своїх класах, організують пісенні перерви.

Група «Журналіст»

Для проведення заходів та висвітлення роботи класів, для збирання деякої потрібної інформації складають штат кореспондентів з учнів 2-4-х класів. Вони беруть інтерв'ю, пишуть кореспонденції, спостерігають за роботою класів, збирають матеріали для стіннівок, допомагають у випуску.

Творча група «Шкільна газета»

За ініціативою активу Дитячої організації, учнів та вчителів створено друкований орган – газету «Промінець». Творча група учнів допомагає збирати та обробляти матеріали, планувати номери, виправляти помилки, аналізувати роботу та успіхи. Газета являє собою збірку творів учнів усіх класів школи, відображає сторінки виховної та навчальної роботи, діяльність творчих груп дитячої організації, життя класних колективів тощо. Шкільна газета дає можливість зберігати шкільні традиції, матеріали творчості учнів, сприяє розкриттю

здібностей учнів, розвитку самоврядування в дитячій організації та в учнівських колективах. Газета дає кожному учню школи змогу спробувати себе в повсякденній творчості, в загальних справах на спільну користь та отримати задоволення від своєї й колективної роботи. Газета вносить позитивне в спілкування дітей та класних колективів між собою, стимулює загальний розвиток школи. Шкільна газета сприяє духовному та емоційному розвитку дітей.

6. Методика проведення колективних творчих справ

Колективна творча справа – це вияв життєво-практичної соціальної турботи про поліпшення загального життя, це сукупність певних дій на загальну користь і радість. Тому – це справа, і не, лише справа, а колективна справа, оскільки в її плануванні, підготовці, проведенні, обговоренні беруть участь усі члени колективу. Крім того, це творча справа, оскільки на кожній стадії здійснення усі вихованці разом з вихователем мають змогу виявити свої творчі можливості в пошуку засобів, методів і прийомів, які б забезпечили успіх. Це спосіб забезпечення яскравого, наповненого працею і грою, творчістю й дружбою, мрією та радістю життя й одночасно основний виховний засіб.

Колективні творчі справи є важливим чинником розв'язання виховних завдань:

1) виховні завдання, які ставляться педагогами, у процесі КТС розв'язуються непомітно: члени колективу визначають ці завдання і вони стають для них вимогами до самих себе;

2) у процесі КТС одночасно розв'язується багато виховних завдань морального, фізичного, трудового, розумового, естетичного рівнів;

3) КТС розвивають пізнавально-світоглядну (знання, переконання, погляди, ідеали), емоційно-вольову (почуття, прагнення, інтереси, потреби), дієву (вміння, навички, здібності, риси характеру) боки особистості;

4) участь вихованців у підготовці та проведенні КТС якнайкраще сприяє їх включенню до активної соціальної діяльності, а отже, створює оптимальні умови для оволодіння соціальним досвідом.

Колективні творчі справи відрізняються між собою передусім пізнавально-практичною спрямованістю на розвиток кожної особистості зокрема і творчого колективу в цілому. Виділяють такі групи КТС: суспільно-політичні, трудові, пізнавальні, художньо-естетичні, спортивно-оздоровчі.

Змістом діяльності учнів є турбота про класний колектив, один про одного, про оточуючих людей, про далеких друзів.

Колективні справи можуть бути різними за тривалістю підготовки і проведення, обсягом роботи, здійснюваної учасниками.

Колективна творча справа – це динамічна система, процес

реалізації якої проходить шість стадій.

Перша стадія – попередня робота вихователя. Класний керівник визначає роль конкретної колективної творчої справи у загальній виховній роботі з класним колективом; комплексні виховні можливості колективної справи; конкретні цілі, завдання виховної роботи; розробляє 2–3 варіанти завдань для учасників колективної діяльності; доручення для творчих груп; аналізує можливості участі в колективній роботі батьків та інших представників класної спільноти.

Друга стадія – колективне планування колективної творчої справи. Як правило, воно проходить у формі загального збору-старту, на якому керівник ставить перед учасниками проблемні питання-завдання:

Для кого хочемо провести справу?

На радість і користь кому?

Як краще її провести?

З ким разом? Кому брати участь?

Де і коли провести запланований захід?

Під час такого збору ведучий задає питання для уточнення, порівняння різних думок, підтримує і розвиває найбільш цікаві пропозиції. Наприкінці обговорення всі пропозиції зводяться до загальних рекомендацій. У разі необхідності вибирають „раду справи” – збірний колектив представників усіх робочих груп, який уточнює, конкретизує план підготовки проведення заходів, розподіляє доручення, керує підготовкою, а потім і проведенням справи.

Крім загального збору-старту, можливі конкурс на найкращу пропозицію щодо плану, найкращий проєкт справи; заповнення анкети пропозицій; розвідка справ; виготовлення газет-«блискавок» з пропозиціями щодо плану (для обговорення); аукціон ідей; організація скарбнички (фонду, «банку», «поштової скриньки») ідей та пропозицій; заповнення журналу-естафети; дискусія, захист проєктів плану тощо.

Третя стадія – колективна підготовка справи. Група, що керує проведенням цієї колективної творчої справи, організує безпосереднє виконання плану її підготовки підгрупами спільно зі старшими друзями, дорослими, батьками, шефами.

Четверта стадія – проведення колективної творчої справи. Реалізується конкретний план, розроблений керівним органом з урахуванням пропозицій учасників справи. Під час проведення колективної творчої справи допускаються імпровізація, відхилення від первинного задуму через непередбачені обставини і навіть помилки. Головне для керівника – забезпечити виникнення у вихованців бадьорості, життєрадісності, впевненості у власних силах, прагнення переборювати будь-які труднощі.

П'ята стадія – колективне оцінювання творчої справи. На спеціально організованому зборі-«вогнику», присвяченому підбиттю

підсумків роботи за минулий період, обговорюються спочатку в підгрупах, а потім спільно з усіма учасниками позитивні й негативні моменти підготовки і проведення колективної творчої справи. (Наприклад, з'ясовуються питання: Що було добре? Що нам вдалося реалізувати і завдяки чому? Що не вдалося і чому? Як можна використати цю справу надалі? Як діяти інакше?)

Можливе оцінювання проведеної справи за допомогою опитування чи анкетування, також випускається газета тощо. (Під час анкетування учні дають відповіді на такі питання: Що нового ти зробив? Про що дізнався? Чого навчився сам і навчив друзів?)

Вихователі підбивають підсумки роботи й оцінюють виконання виховних завдань на нараді дорослих учасників справи.

Шоста стадія – виконуються ті рішення, що були прийняті на зборах колективу вихованців за підсумками колективної творчої справи, розробляються нові справи чи зустрічі, вивчається новий матеріал, проводиться певна пошукова робота в якомусь конкретному напрямі тощо.

7. Методика підготовки та проведення години спілкування (виховної години, класної години)

Слово – могутній борець за людську душу. Усе залежить від того, що стоїть за вашим словом, вихователю

В. О. Сухомлинський

Година спілкування – один із важливих компонентів роботи вчителя початкової школи. Вони проводяться за різними формами, що визначаються поставленою виховною метою, віком учнів, досвідом педагога і шкільними умовами. У процесі проведення години спілкування можливі творча робота учнів, обмін думками тощо. Присвятити годину спілкування можна розв'язанню проблем або дискусії на цікаву тему. Тут може відбутися гра або колективна творча справа. Якщо вчитель-класовод вибиратиме різноманітні види діяльності, то життя дитячого колективу буде цікавим, а розвиток учнів проходитиме активно.

Година спілкування – спеціально організована, ціннісна зорієнтована спільна діяльність учителів та учнів, що сприяє формуванню в школярів системи правильного ставлення до навколишнього середовища: людини, суспільства, праці, науки, мистецтва, природи, самих себе. Вона привчає бачити за своїми діями та вчинками ставлення до суспільства, людей, розвиває в них здібність осмислювати життєві явища, усвідомлювати соціальну спрямованість

своєї життєдіяльності. Година спілкування – генератор ідей школярів, зокрема, пропозиції, задуми, що висловлюються тут, реалізуються в конкретних справах.

Виховна мета години спілкування – формування чітко визначеного ставлення учнів до об'єктів та явищ навколишнього світу, загальнолюдських цінностей, а також розвиток моральних, етичних, трудових, естетичних, науково-пізнавальних, світоглядних позицій.

Наслідком реалізації цих трьох функцій є формування громадської думки класу, звички в учнів обдумувати та оцінювати своє життя, самих себе, самотійно шукати істину.

Зміст таких годин визначається, виходячи із соціального замовлення суспільства, пріоритетних напрямів виховної роботи в сучасних умовах, рівня розвитку учнів, їхніх захоплень, інтересів, а також необхідності засвоєння школярами духовних надбань рідного народу – мови, культури, усної народної творчості, традицій та звичаїв тощо.

Слід виділити такі *основні напрямки у змісті годин спілкування*:

- людина та її взаємини в суспільстві;
- наука і пізнання;
- народна культура як засіб формування духовності;
- людина і природа;
- основи народної моралі.

Методика та прийоми проведення класних годин відповідають конкретним умовам (матеріальній базі, віковим та психологічним особливостям учнів, їхньому рівню знань та поведінки, інтересам учнів).

Можливе використання *різних форм проведення годин спілкування*: розбір ситуацій, рольові ігри, практичні заняття, записи старовинних пісень, легенд, переказів рідного краю, відтворення народних свят, звичаїв, уроки-подорожі до джерел рідного слова, уроки на природі, години улюбленої праці, уроки етики, бесіди, диспути, дискусії, «сократівські бесіди», «філософські столи», рицарські турніри, шкільні або класні референдуми, аукціони ідей, прес-діалоги, мозкові штурми, лекції, усні журнали, уроки мужності, уроки громадянськості, бібліотечно-бібліографічні уроки, зустрічі, екскурсії, читацькі конференції, теоретичні конференції, години поезії, години музики, години живопису, конкурси, літературно-музичні композиції, заочні подорожі, відвідання кінотеатрів, музеїв, драмтеатру, трудові десанти, туристські походи, спортивні змагання (різних видів), «круглі столи», вікторини, аукціони виробів, розмови при свічках, психологічні практикуми, турніри, концерти, виставки, прогулянки, «вечірні чаї», дні іменинника, практичні заняття.

Орієнтовна структура і зміст години спілкування

1. Підготовчий етап передбачає повідомлення учням теми, основних її питань для попереднього обдумування, доручення окремим із них самостійно підібрати матеріал, залучення учнів до читання літературних творів, статей, журналів, газет, перегляду кінофільмів, спектаклів, телепередач, добору ілюстративних матеріалів, репродукцій картин, портретів, плакатів, виготовлення таблиць, схем, проведення анкетного опитування. Уся ця робота стисло фіксується в конспекті.

2. Зміст години спілкування вчителя-класовода:

а) вступна частина – вихователь повідомляє тему, мотивує її актуальність і необхідність, вказує основні питання, визначає завдання, які треба вирішити, у загальних рисах вводить у суть теми. Вступ розрахований на 2 хв.;

б) основна частина – всебічно висвітлює суть теми, ґрунтовно розкриває головні її питання, пояснює зміст невідомих понять, наводить приклади, які б спонукали учнів до гуманних вчинків, пробуджували позитивні почуття і викликали осудливе ставлення до негативних дій. На цьому етапі переглядаються і аналізуються кіно- і діафільми, репродукції творів видатних художників, обговорюються прочитані твори, книги, журнальні чи газетні статті, прослуховуються фонозаписи, виступають запрошені, учні класу. Для виступів запрошених осіб, перегляду й аналізу кіно- та діафільмів, картин художників, обговорення книги, статті, дається лише план. Основна частина триває до 10 – 20 хв.;

в) підсумкова частина – короткі висновки й узагальнення на основі матеріалу, що розглядався, стислий аналіз виступів, а за потреби – їх доповнення чи уточнення, підсумки сказаного, спонукання учнів до формування в собі позитивних якостей, про які йшлося, завдання для самостійної роботи над собою, рекомендації певної літератури для самостійного читання;

г) підсумкове слово вчителя-класовода (3 хв.). Вихователь має подбати, щоб учні не були пасивними слухачами і спостерігачами, а брали активну участь у проведенні цього заходу.

Тему години спілкування доцільно дати учням заздалегідь, а також розподілити необхідну літературу, підготувати питання, які їх цікавлять, зібрати місцевий матеріал (цифри, факти, спогади тощо).

8. Методика підготовки та проведення класних зборів

Встановлення демократичних, гуманістичних взаємин у класі стимулює розвиток самодіяльності, ініціативи та самоврядування учнів з молодшого шкільного віку. Такі стосунки формуються в ході всієї виховної діяльності класного керівника. Зокрема, у процесі надання допомоги учням у підготовці і проведенні класних зборів.

Мета класних зборів – розвиток учнівського самоврядування, згуртування первинного колективу, формування громадської думки, залучення всіх учнів до організаторської діяльності.

Головне завдання зборів – привчити учнів говорити, відстоювати й аргументовано доводити власну думку, поважати погляди інших, вести дискусію тощо. Класний керівник на учнівських зборах *має право*:

- брати участь у роботі учнівських зборів із правом одного голосу;
- надавати методичну допомогу організаторам зборів, не підмінюючи їх у роботі;
- володіти ініціативою скликання учнівських зборів і внесення до порядку денного питання, пов'язаного із життям і діяльністю учнівського колективу;
- усебічно підтримувати громадську і творчу ініціативу, активність учнів, їхню самостійність.

Класні збори вирішують усі питання життєдіяльності учнівського колективу:

- планують та аналізують роботу класу;
- розподіляють громадські доручення, заслуховують звіти про їх виконання;
- готують пропозиції щодо оцінювання поведінки і суспільно корисної праці;
- вирішують питання заохочення та стягнення тощо.

9. Виховна робота з молодшими школярами в групі подовженого дня

Саме тут створюються сприятливі умови для того постійного духовного спілкування вихователя і дітей, без якого немислиме виховання емоційної культури

В. О. Сухомлинський.

Групи подовженого дня за своєю ідеєю – дуже цінна форма виховання.

Вихователь групи подовженого дня складає план роботи на півріччя (у його основі – щоденний план роботи із зазначенням виховної мети кожного заходу), відповідає за стан і організацію освітнього процесу в закріпленій групі, забезпечує охорону життя та здоров'я дітей, веде журнал групи подовженого дня встановленої форми, де відмічаються відсутні, робляться записи про проведені заняття.

Важливим елементом режиму групи подовженого дня є проведення **занять за інтересами**. Організація таких занять передбачає роботу

учнів (за вибором) у ізостудії, гуртку «Умілі руки», танцювальному чи хоровому колективах, ляльковому театрі тощо.

Тематику *годин спілкування* слід планувати в найрізноманітніших формах, що передбачають активну участь самих учнів (вікторини, конкурси, фестивалі, зустрічі з цікавими людьми, інтерв'ю). Діти повинні активно брати участь не тільки в самому заході, але й в його підготовці. Ефективним є проведення інтегрованих виховних заходів (свято-прогулянка, вікторина-прогулянка, конкурс-прогулянка тощо). Доцільно організована діяльність молодших школярів у групі подовженого дня сприятиме гармонійному поєднанню навчання й виховання, організації позанавчальної діяльності та дозвілля відповідно до інтересів і побажань кожної дитини.

Слід розрізнити такі поняття, як група подовженого дня, що утворюється в школі, і школа повного дня, у якій частина обов'язкових уроків переноситься на другу половину дня. Іноді в таких школах скорочується тривалість уроків і режимом повного дня охоплені, як правило, усі без винятку учні школи. Не рідкими є випадки, коли батьки не згодні з такою організацією, бо бачать у цьому перепони для відвідування дітьми позашкільних дитячих закладів, занять у спортивних, музичних та образотворчих школах. У незручному становищі опиняються і діти з послабленим здоров'ям, бо вони потребують індивідуального режиму, додаткового відпочинку, особливого харчування. Для вирішення цієї проблем слід віддати перевагу організації в школі саме групи подовженого дня.

Вихователь групи подовженого дня повинен мати фахову педагогічну освіту. Він виконує відповідні завдання та обов'язки, що регламентовані «Посадовими обов'язками вихователя групи подовженого дня» та Статутом школи. Керують його діяльністю директор школи, його заступник і організатор позакласної роботи. Разом з учителями вихователь вирішує складні питання навчання та виховання учнів. Водночас робота вихователя має і свої особливості: він згуртовує дітей, організовує їхнє життя, працю й відпочинок.

Свою щоденну роботу вихователь розпочинає бесідою з учителями, класними керівниками про навчання й поведінку дітей на уроках, потім ознайомлюється з класними журналами, домашніми завданнями.

Знання вікових та індивідуальних особливостей учнів, їхніх настроїв, запитів створює передумови для успішного освітнього процесу.

Вихователь, який починає працювати в групі, повинен використовувати матеріали про індивідуальні особливості дітей, зібрані його попередниками – вчителями та вихователями. Тому ознайомлення з характеристикою класу (якщо це клас-група), окремого учня-вихованця є обов'язковою справою, що передує роботі в групі. Крім того, вихователь особисто повинен скласти характеристику учнівського колективу групи

подовженого дня, щоб скоординувати спільну працю вчителів та вихователя або самих вихованців у різновікових групах.

Учні, що відвідують групи подовженого дня, мають різний рівень підготовки й розвитку, характер і нахили, а іноді й різну вікову категорію. Завдання вихователя – створити на демократичних засадах дружний і працездатний колектив, який жив би за принципом «один за всіх, усі за одного». Цього можна досягти лише наполегливою працею, енергією, педагогічною майстерністю. У своїй роботі вихователь опирається на актив групи, учнівське самоврядування, батьків своїх вихованців.

Водночас виступає і в ролі вчителя, що дає учням знання, і в ролі вихователя, і в ролі друга, і в ролі керівника їхнього багатогранного духовного життя. Адже він не тільки здійснює контроль за освітнім процесом під час перебування дитини в групі, а й забезпечує успішне навчання своїх вихованців, прищеплює їм навички самостійної роботи, разом з учителями організовує допомогу учням, які не встигають у навчанні, тощо. А тому вихователь повинен мати глибокі наукові знання, високу фахову підготовку.

Слід пам'ятати, що джерела інформації сучасних учнів значно поширилися і виходять далеко за межі уроку, сім'ї, телебачення, художньої та науково-популярної літератури. При цьому в них постійно виникають запитання, з якими школярі звертаються до вчителів і вихователів. Щоб мати змогу завжди правильно на них відповісти, вихователь сам повинен багато читати, постійно вчитися, поповнювати свої знання.

Важлива передумова роботи вихователя – його педагогічна, психологічна та методична підготовка. Завдяки їй педагог зможе на високому теоретичному, організаційному та методичному рівні здійснювати процес виховання учнів.

Успіх роботи ГПД багато в чому залежить від особистості вихователя, від його володіння навчальним матеріалом, методами виховної роботи з дітьми. Вихователів справедливо можна назвати інженерами людських душ. Вони формують особистість не тільки словом, а й власним прикладом.

Однією з найцінніших якостей вихователя, вважав В. О. Сухомлинський, є «глибока любов до дітей, любов, у якій поєднується сердечна ласка з мудрою суворістю та вимогливістю батька, матері». Вихователь має володіти величезним талантом людинолюбства та безмежної любові до своєї професії і перш за все до дітей, щоб на довгі роки зберегти бадьорість духу, чіткість думки, свіжість вражень, почуттів.

Любов педагога до дітей не може не породжувати взаємної поваги. Вихователь завжди має бути прикладом для дітей у всьому: виконанні режиму та правил внутрішнього розпорядку, у праці, в побуті, у

ставленні до навколишніх людей. Слід пам'ятати, що дії та вчинки вихователя увесь час перебувають під найсильнішим контролем з боку вихованців.

Десятки дитячих очей дивляться на нього, помічають усе і, що особливо важливо, повторюють учинки вихователя. Одяг вихователя, його мовлення, манера триматися – усе впливає на вихованців. Вихователь має бути вимогливим і справедливим, чуйним і ласкавим, поєднувати суворість із гумором, розвагою.

Організуючи й проводячи виховну роботу, педагог не має права допускати жодного випадку порушень встановленого в школі порядку.

Конфлікти слід розв'язувати разом із вихованцями. По можливості не слід скаржитися на учнів керівництву школи, батькам, бо скарги принижують авторитет вихователя, свідчать про його неспроможність розв'язувати ті чи інші питання самостійно. Вимогливість та справедливість – це складові успіху роботи вихователя. Добре, коли педагог володіє основами професій актора, співака, лектора, керівника гуртка, масовика-затійника, художника, учителя танців та ін.

Вихователь – організатор навчання, праці та відпочинку дітей у групі. Заповнення вільного часу в групах – це не тільки гра.

Самообслуговування, заняття в гуртках, секціях потребує важкої та відповідальної діяльності з боку не тільки дітей, але й вихователя.

Робота в групі подовженого дня потребує від вихователя творчого підходу до пошуків нових інноваційних методів та форм роботи з дітьми, уміння використовувати сучасні та місцеві можливості й особливості.

Плани вихователя обов'язково повинні узгоджуватися з річним планом школи, з планом роботи вчителя. Вихователь складає план на навчальний семестр або на рік. Плануючи роботу, вихователь керується указами Президента України, нормативними документами Міністерства освіти і науки України.

Перспективний план

а) містить:

- основні завдання на семестр;
- коротку характеристику колективу;

б) відображає:

- виховні справи;
- співпрацю з позашкільними закладами (будинками дитячої творчості, музеями, художніми, спортивними школами).

Крім того в плані приділяється увага:

- формуванню в дітей здорового способу життя;
- профілактиці виникнення шкідливих звичок;
- трудовій діяльності;
- розвитку творчих здібностей дітей;
- духовності тощо.

План також має бути спрямований на краєзнавчу та пошукову роботу.

Планування роботи може здійснюватися не за семестрами, а на весь навчальний рік одразу.

Крім того, враховуючи традиції освітнього закладу, план може включати тематичні тижні, наприклад:

1. Тиждень краєзнавства.
2. Тиждень читача.
3. Музичний тиждень.
4. Тиждень народних зимових свят.
5. Тиждень родини.
6. Тиждень екології.
7. Великодній тиждень.
8. Тиждень здоров'я.
9. Тиждень професій.
10. Спортивний тиждень.
11. Тиждень історії.
12. Тиждень предметний (української мови тощо).
13. Тиждень героїв та героїзму.
14. Тиждень мистецтва.
15. Правовий тиждень тощо.

При перспективному плануванні заходів на тиждень слід пам'ятати про деякі санітарно-гігієнічні вимоги. Так, теле-, відеопрограми слід дивитися не частіше 1–2 разів на тиждень і не довше 30 – 40 хвилин.

Екскурсії, виставки для учнів початкової школи дозволяється проводити не частіше 1 – 2 разів на місяць.

Схема щоденного планування може бути побудована так, що ліва частина аркуша показує обов'язковий мінімум роботи на кожен день, а права – відображає результат проведення запланованих заходів, реакцію на них дітей, а також пов'язану з цим необхідність що-небудь повторити або змінити. Такий запис дозволяє фіксувати кращі форми роботи, нові види занять і варіанти виробів, вдале використання природного матеріалу тощо.

План-щоденник стане в пригоді і при роботі з батьками.

Вихователь краще, ніж учитель, бачить достоїнства та вади дітей. Це пояснюється тим, що в групі подовженого дня діти почувають себе вільніше, ніж на уроці. Якщо спостерігати за поведінкою учнів і відмічати важливі моменти в плані, це дасть можливість під час зустрічі з батьками вести конкретну розмову про кожного учня.

Від організації другої половини дня залежить ступінь відновлення працездатності дитячого організму, настрої учня, його інтерес до навчання. Вироблення режиму дня, планування тих чи інших заходів передбачає дотримання вихователем і вчителем ряду вимог,

встановлених фізіологами, психологами, педагогами. Оскільки в молодших школярів спостерігається нестійкість активної уваги й порівняно швидка втомлюваність, тому й рекомендується правильно планувати час для рухової активності вихованців, їхнього відпочинку дня, чергувати розумове й фізичне навантаження не лише за допомогою різних видів діяльності, а й різних організаційних форм (фронтальна, групова, індивідуальна). Тривалість рухової активності дітей і час, передбачений на спокійні ігри та заняття, протягом дня мають бути приблизно однакові. Оскільки суспільно корисна праця є для учнів серйозним навантаженням, вона потребує обмежень у часі. На її проведення відводиться приблизно 20 – 25 хвилин, вона поєднується з прогулянкою, грою.

Активний відпочинок дітей на повітрі теж потребує певного обмеження. Надто рухливі ігри протягом години призводять до втоми, тоді як ігри малої та середньої рухливості (тривалість та сама) благотворно впливають на функціональний стан центральної нервової системи молодших школярів.

Передбачити виховні можливості кожного режимного моменту й усієї роботи загалом, забезпечити її планованість і розвиток у перспективі, реалізувати педагогічний вплив у доступній і цікавій для молодших школярів формі, рівномірно розподілити навантаження на дітей – це означає правильно спланувати діяльність групи подовженого дня. Також не можна забувати, що, плануючи день, вихователь має передбачити вільний час, коли діти задовольняють свої інтереси, бажання, – скажімо погратися улюбленою іграшкою, поспілкуватися з товаришами тощо.

У другій половині дня молодшим школярам рекомендується тривалий час перебувати на свіжому повітрі. Частину цього часу слід використовувати для екскурсій та цільових прогулянок. Ця робота тісно пов'язана з усіма предметами (насамперед «Я і Україна»), але не дублює навчальних занять.

Використання екскурсій та цільових прогулянок сприяє накопиченню конкретних знань про ознаки й властивості представників тваринного та рослинного світу, закріпленню вмінь виділяти та диференціювати суттєве й несуттєве, полегшує дітям перехід від конкретних поодиноких фактів до певного узагальнення, спонукає використовувати раніше здобуті знання: «Назвіть дерева (кущі, овочі, фрукти), які ви знаєте», «Як називається дерево, у якого білий стовбур?», «Якого птаха називають лісовим лікарем?», «Який звір любить поласувати малиною?». Закріпити певні поняття допоможуть ігри на класифікацію («З якого дерева ці листочки?», «Фруктовий та овочевий ярмарок» тощо). З'ясування внутрішніх зв'язків між предметами і явищами навколишнього світу сприяє встановленню причин і наслідків.

У процесі спостережень під час прогулянок діти довідуються, наприклад, що від змін у неживій природі і рослинному світі залежить поведінка тварин (комах, птахів, звірів у різні пори року), а також праця людей у сільському господарстві, у місті (озеленення вулиць, висаджування квітів, обрізування дерев, прибирання снігу тощо).

Спостереження за явищами природи і працею людей у 3–4 класах ускладнюється, оскільки досвід дітей збагачується. Вони вже спроможні самостійно здобувати відомості про навколишнє середовище, вихователь тільки скеровує та сплановує їхні спостереження. Учням уже легше давати коротку характеристику місяця, пори року, виявляючи причинно-наслідкові зв'язки між змінами в неживій і живій природі (похолодання – зміна кольору листя на деревах – листопад; зниження температури повітря – зникнення комарів і підготовка тварин до зими).

Таким чином, на екскурсії діти поповнюють свої знання, відвідуючи певні об'єкти за попередньо розробленою темою. Мета екскурсії заздалегідь чітко визначається. Вихователь ставить ряд запитань, відповіді на які буде одержано в результаті екскурсії. Так, метою екскурсії в лісосмугу може бути виявлення сезонних змін, що відбуваються в неживій і живій природі.

Цільова прогулянка відрізняється від екскурсії насамперед вужчою темою, вона дає відповідь на якесь конкретне запитання (наприклад, прогулянка до парку з метою спостереження за листопадом у тиху або вітряну погоду).

Кожна екскурсія чи цільова прогулянка становить екскурсійний цикл, що складається з трьох частин: підготовка, проведення, підбиття підсумків.

Перша частина – підготовка вихователя й учнів до екскурсії. Готуючись до неї, вихователь вивчає літературу до теми, відвідує намічений об'єкт, встановлює, що саме треба показати дітям, який матеріал. Учнів слід заздалегідь сповістити, куди вони підуть і з якою метою; підготувати їх до сприйняття певного матеріалу – з'ясувати їхні знання, зацікавити запитаннями, відповіді на які вони знайдуть під час екскурсії. Доцільно прочитати школярам відповідні до теми екскурсії вірші, показати картини, загадати загадки. Інколи варто запропонувати дітям вивчити невеликий вірш або уривок. Усе це допоможе вихователю пов'язати відомий учням матеріал із тим, який вони спостерігатимуть на екскурсії чи на прогулянці.

Учням корисно дати групові та індивідуальні завдання (наприклад, одна група збиратиме листя для гербарію, друга – листя, шишки, жолуді для виготовлення святкових гірлянд, третя – насіння для підгодівлі птахів тощо). Обов'язково слід вести бесіду про поведінку на екскурсії, дотримання правил безпеки, повторення правил дорожнього руху. Коли

група рухається до екскурсійного об'єкта, попереду й позаду колони йдуть учні з прапорцями.

Друга частина – проведення екскурсії чи прогулянки; тут показ поєднується з розповіддю та рухом дітей від об'єкта до об'єкта.

Показ. Щоб краще показати об'єкт, треба вибрати місце розташування, знайти точку, звідки об'єкт сприйматиметься яскраво й переконливо. Дуже важливо подбати про безпеку учнів (віддалення від проїжджої частини дороги, від небезпечних зон будівельних робіт тощо). Дітей краще розташувати парами, вихователь стає збоку так, щоб бачити і учнів, і об'єкт. Добре заздалегідь навчити дітей ставати півколом, пропускати вперед тих, хто менший на зріст, піднімати руку, якщо виникло питання.

Розповідь. Екскурсоводи знають просте, але важливе правило: розповідай на екскурсії тільки те, що можна показати. Розповідь, як правило, тісно пов'язана з показом. Для молодших школярів особливого значення набуває розповідь-бесіда з обов'язковою участю самих дітей у формі запитань і відповідей.

Третя частина – підбиття підсумків. Після екскурсії доцільною є підбиття підсумків. Діти обмінюються враженнями, висловлюють свої думки, з'ясовують за допомогою вихователя запитання, які виникли на екскурсії. Вихователь узагальнює, уточнює і доповнює відповіді.

Ця бесіда має бути стислою, інакше вона послабить емоційність вражень від самої екскурсії.

У подальшому до вражень від подібних екскурсій чи прогулянок діти повертатимуться ще і ще як на уроках (бесіди, складання й розв'язування задач, усні розповіді, малюнки тощо), так і в позаурочний час (організація виставок на теми екскурсій, тематичні ранки, дидактичні ігри тощо).

Велике значення для закріплення матеріалу екскурсії має залучення дітей до суспільно-корисної праці. Так, після екскурсії до шкільного саду можна запропонувати зібрати сухе листя й гілки.

Узимку вони ущільнюватимуть сніг навколо дерев для затримання вологи. Побувавши на екскурсії в теплиці, діти потім допомагатимуть у догляді за рослинами.

Для малюків конче потрібні екскурсії в школі та біля неї. Так, доцільно у вересні провести екскурсії по школі, ознайомити з приміщеннями і територією. Цікавими об'єктами для учнів є шкільна навчально-дослідна ділянка, майстерні, кабінети обслуговуючої праці, біології і, звичайно, шкільні музеї та зали, де має бути розроблена система екскурсій для всіх класів.

Оскільки значне місце в початковій школі відведено вивченню природи, у тому числі й у групах подовженого дня, слід виховувати в дітей бережливе ставлення до природи. Учні неодмінно мусять добре

засвоїти елементарні правила поведінки на природі: не зривати і не м'яти лісових та лугових квітів, трав; не ловити комах, навесні і влітку не наближатися до пташиних гнізд (восени гнізда, побудовані з трав'янистих рослин, що є домівкою для птахів лише протягом одного сезону, можна добре розглянути і навіть забрати із собою для колекції). Вихователь групи подовженого дня пояснює дітям, що вони прийшли до природи в гості, а для рослин, комах, птахів і тварин – це рідний дім.

Гостям не годиться заважати господарям, слід поводитись уважно й обережно, намагаючись нікому не дошкуляти й нічого не пошкодити. Треба боротись навіть із поодинокими спробами зірвати квітку, роздавити комаху. Дітям пояснюється: ось ти зірвав квітку, покрутив її і кинув; якщо навіть приніс додому, поставив у воду – однаково вона швидко зав'яне. У нашій країні 550 видів квітучих рослин – на межі зникнення саме внаслідок бездушного, безвідповідального ставлення людей. Хай діти навчаться одержувати моральне й естетичне задоволення від того, що помилувалися квіткою і залишили її незайманою на тому місці, де вона виросла. Виховання дбайливого господаря й захисника природи – завдання важливе й відповідальне.

Тож основи екологічної культури ми покликані закладати з перших кроків дитини в природу.

Дозвілля дітей має бути організоване таким чином, щоб потреба в активній руховій діяльності молодших школярів цілком задовольнялася. Ця потреба зумовлюється анатомо-фізіологічними, психологічними та соціальними закономірностями розвитку. Без активної рухової діяльності, без фізичних вправ неможливий ріст і гармонійний розвиток підростаючого організму. Тому це також є одним із важливих аспектів в організації прогулянок у групах подовженого дня. Години, вільні від виконання навчальних занять, повинні заповнюватись розумно, цікаво, з користю для дитини. Великою мірою це залежить від вихователя, його вміння захопити дітей цікавою справою, дати вихід їх енергії, надати можливість кожному найповніше проявити себе, реалізувати свої здібності. Значну допомогу в цьому вихователю може надати гра – постійна й неодмінна супутниця дитинства. Вихователь повинен знати ігри, володіти методикою їх проведення, уміти підбирати їх відповідно до віку гравців для досягнення педагогічних цілей.

Ігри, які застосовуються в групах подовженого дня, умовно поділяються на дві великі групи: творчі та ігри з правилами.

У творчих іграх діти самостійно придумують сюжет, персонажів та їхні дії, розподіляють і виконують намічені ролі. До групи творчих ігор входять сюжетно-рольові («Школа», «Магазин», «Бібліотека»); будівельно-конструктивні ігри з використанням різного виду матеріалів – будівельних наборів, конструкторів, природних матеріалів; ігри-драматизації за змістом казок, оповідань, віршів; ігри з елементами

посильних для дитини видів праці – самообслуговуючої, сільськогосподарської тощо.

Ігри з правилами на відміну від творчих створюються для дітей дорослими. До цієї групи належать: дидактичні ігри, пізнавальні ігри («Світ навколо нас», «Країна, у якій ми живемо» та ін.); рухливі ігри (що поділяються на спортивні, спортивно-моторні й народні); музичні, ігри-розваги, забави.

На прогулянці проводяться дидактичні ігри з природним матеріалом, ігри з елементами праці (сільськогосподарської та суспільно-корисної), будівельно-конструктивні ігри з природними матеріалами – снігом, піском, глиною, камінцями, гілочками тощо, сюжетно-рольові ігри, ігри-драматизації у відповідному природному оточенні («Три ведмеді», «Колобок» та ін.), пізнавальні ігри («Світ, у якому ми живемо»), усі види рухливих ігор, ігри-розваги з використанням природних чинників – вітру, води, світла.

Методика керівництва творчими іграми відрізняється від методики проведення ігор з правилами. Творчі ігри як засіб виховання ефективні в тому разі, коли діти не відчують педагогічного керівництва, поводяться невимушено, активні й самостійні в грі. Тому керівництво творчими іграми здійснюється через збагачення їхнього змісту, створення матеріальної обстановки і регулювання ходу гри, що виникла з ініціативи дітей.

Умовою виникнення гри запланованого педагогом змісту є підготовка за темою ігрового матеріалу. Тож добір його – один із шляхів педагогічного керівництва змістом творчих ігор, особливо тоді, коли вони виникають поза ігровою кімнатою.

Творча гра не потребує суворих норм проведення, тоді як гри з правилами треба спеціально навчати. Дорослий ознайомлює з її правилами змістом, допомагає розподілити ролі, запам'ятати правила, підтримує дітей у ході гри, спільно з ними підбиває її підсумки.

Систематичне цілеспрямоване застосування ігор різних видів збагачує життя дітей у школі, водночас допомагає значно підвищити ефективність виховної роботи.

Під час прогулянок діти можуть брати посильну участь сільськогосподарській, природоохоронній, суспільно корисній праці.

Вихованці збирають насіння та ягоди рослин для підгодівлі птахів, розміщують годівниці на пришкільній ділянці. Вирощування рослин та догляд за ними здійснюється відповідно до сезонних особливостей своєї місцевості як групові доручення та колективна діяльність. Узимку це може бути «Сад на вікні», «Зимова гілка», навесні та влітку – участь у підготовці ґрунту на грядках, висівання овочевих та квіткових рослин, розпушування ґрунту, проріджування, прополювання, поливання

рослин, збирання раннього врожаю (зеленої цибулі, петрушки, коренеплодів редиски).

В організації роботи в групі подовженого дня не менш важливо, ніж на уроці трудового навчання, дотримуватись гігієнічних норм, правил техніки безпеки. Особлива обережність необхідна при користуванні ріжучими та колючими інструментами, у роботі із сільськогосподарським інвентарем.

Ефективність трудового виховання залежить від систематичності залучення дітей до праці, повного охоплення їх різноманітними справами відповідно до нахилів та інтересів.

Слід зазначити: оскільки прогулянка відбувається безпосередньо після навчальних занять і передуює підготовці домашніх завдань, вона найбільш важлива стосовно вибору видів діяльності, які сприяють найбільш швидкому й повному відновленню працездатності учнів. Тому в цей час не рекомендуються види діяльності, які можуть мати додаткове навантаження для нервової системи учнів: лекції, бесіди, класні години, заняття в гуртках, перегляд кінофільмів тощо.

Практичне заняття № 12 (2 год.)

ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПЕРШОГО СТУПЕНЯ

ПЛАН

- 1. З історії інституту вчителів-класоводів та класних керівників.*
- 2. Основні обов'язки та функції вчителя-класовода.*
- 3. Професіограма та циклограма діяльності вчителя початкової ланки освіти.*
- 4. Виховні справи (виховні заходи) як основна форма організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами.*
- 5. Технологія колективного творчого виховання.*
- 6. Методика проведення колективних творчих справ.*
- 7. Методика підготовки та проведення години спілкування.*
- 8. Методика підготовки та проведення класних зборів.*
- 9. Виховна робота з молодшими школярами в групі подовженого дня.*

Рекомендована література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С.138–145.
2. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 176–188.
3. Казанжи І. В. Теорія та методика виховної роботи в школі I ступеня: навч. посіб. Київ: Слово, 2014. С. 24–34.
4. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 189–195.

5. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 248–297.

Завдання 1. Продумайте та запишіть 10 тем етичних бесід для молодших школярів.

Завдання 2. Запропонуйте теми годин спілкування для учнів 1 класу (не менше 20).

Підготуйтеся до участі в дискусії.

Завдання 3. Проаналізуйте подану педагогічну ситуацію з позиції діяльності класного керівника.

«На перерві діти безтурботно гралися. За останньою партою сиділа і плакала Оленка. До дівчинки підійшло декілька однокласниць і запитали, що трапилось, вона відвернулась і не захотіла відповідати. Тоді подружки також пішли гратися, після цього вже зовсім не звертали уваги на Оленку.

До класу зайшла вчителька і сказала, що зараз буде роздавати вірші і ролі до новорічного свята. Діти одразу пожвавилися і обступили класовода. І тут вона помітила дівчинку, яка самотньо сиділа за партою і була такою нещасною.

– «Діти, що з Оленкою?», – запитала вчителька. Діти продовжували штовхатися один поперед одного. Тоді класовод підійшла до дівчинки і запитала, що трапилось. Учениця вагалась, але потім розповіла, що вона загубила нові рукавички, які їй «подарував Святий Миколай». Для дитини молодшого шкільного віку це була велика втрата і проблема. Вчителька заспокоїла дівчинку, пояснила, що батьки зрозуміють, не будуть сварити, що Миколай її почує і наступного року подарує ще кращі, якщо вона буде такою ж слухняною і чемною дівчинкою.

Продзвенів дзвінок, лише тоді діти заспокоїлись, але вчителька не зробила жодного зауваження щодо ситуації, яка трапилась. Проте педагог почала урок незвичайно – не з повідомлення теми, завдань, а з розповіді: «Діти, уявіть собі, я проводжу урок, і мені повідомляють погану новину, що у мене захворіла старенька мама. Я дуже засмутилася. Що б ви зробили? »

І діти почали відповідати один поперед одним, що вони б розпитали, що трапилось, заспокоїли, запропонували допомогу...

«Молодці, але мене дуже дивує, чому ви не зробили цього, аби допомогти Оленці? »– спитала вчителька.

Діти задумалися.

«То давайте зараз підійдемо до дівчинки і виправимо те, що ми зробили неправильно», – запропонувала педагог. У класі стояла тиша, а

потім діти почали підходити до Оленки, запитували, подружки гладили її по плечу, заспокоювали. І сльози висохли, очі дівчинки засяяли...»

Завдання 4. Проаналізуйте подану педагогічну ситуацію з позиції діяльності класного керівника.

У четвертому класі було два хлопчики з неблагополучних сімей, які погано вчилися, не брали участі в позакласному житті, були байдужими до життя й проблем колективу, переважно трималися відособлено. Поступово оцінка та авторитет цих учнів у класі знижувалися.

Учителька спостерігала за стосунками між колективом і хлопчиками, таке становище дітей її турбувало, оскільки в цілому діти були непогані. Вона шукала шляхів розв'язання цієї проблеми.

Четвертокласники готувалися до спортивних змагань «Веселі старти». На декілька репетицій не прийшло два хлопчики, які були членами команди. Педагог попередила їх, якщо це трапиться ще раз, вона замінить їх іншими. Уже тоді вона вирішила залучити до команди учнів, які викликали в неї занепокоєння. Така ситуація може створити для них передумови успіху, оскільки хлопчики були фізично розвинені і участь у спортивних змаганнях їм була по силах, команді вони могли допомогти цілком закономірно.

Досвідчений педагог попросила учнів виручити колектив, пояснила, що успішна участь класу в змаганнях зараз залежить від них. Діти спочатку вагалися, також не зовсім були згодні однокласники, багато з них пропонувало, щоб повернули до команди попередніх учасників. Але вчителька наполягла, аргументувавши, що вони так само можуть не прийти і на змагання.

У день змагань учителька трохи хвилювалася за хлопчиків, підтримувала їх, заохочувала всю команду. Команда посіла друге місце, і велику роль у цьому відіграли два сильні, витривалі хлопчики – нові учасники змагань. Це відчув і весь клас. Після змагань класовод похвалила всіх, відзначила дітей, щиро їм подякувала і запропонувала класові подякувати за підтримку.

Після створення такої ситуації ставлення класу до хлопчиків поступово почалось змінюватися, дещо піднялася їх самооцінка. Однокласники стали більше спілкуватися.

Учителька і далі продовжила проводити роботу щодо самоствердження дітей у колективі, але метод створення виховної ситуації успіху в цьому мав переломне значення.

Завдання 5. Назвіть особливості проведення години спілкування з учнями молодшого шкільного віку.

Завдання 6. Сформулюйте вимоги до організації виховної справи в учнівському колективі.

Завдання 7. Напишіть есе на тему «Сучасний педагог-вихователь молодших школярів. Який він?»

Перевірте свої знання

1. Проаналізуйте історію виникнення інституту вчителя-класовода.
2. Чому не можна стати творчим вихователем без знань з історії педагогіки та теорії виховання?
3. Які обов'язки вчителя першого ступеня?
4. Охарактеризуйте професіограму, циклограму сучасного вчителя.
5. Якими якостями, знаннями та вміннями повинен володіти вихователь дітей молодшого шкільного віку?
6. Назвіть права педагога.
7. На що вихователь не має права?
8. Дайте характеристику основним принципам ефективної організації позаурочної та позашкільної виховної роботи.
9. Які вимоги до сучасного вчителя початкової школи?

Лекція №13

ОСНОВНІ ФОРМИ Й МЕТОДИ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ-КЛАСОВОДА З БАТЬКАМИ УЧНІВ

ПЛАН

1. Сімейне виховання.
2. Концепція «Сім'я і родинне виховання».
3. Форми взаємодії вчителя початкової школи й родини.
4. Види й методи роботи з батьками.
5. Методики вивчення сімей класу.
6. Методика проведення батьківських зборів.
7. Форми проведення батьківських зборів.

Література

1. Андрошук І. В., Андрошук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С.192–211.
2. Казанжи І. В. Теорія та методика виховної роботи в школі І ступеня: навч. посіб. Київ: Слово, 2014. С. 174–206.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 175–188.
4. Ярошук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 298–324.

1.

Сімейне виховання

До цього часу родина була найкращим осередком задля дітей. Усі видатні педагоги колишніх часів визнавали родинне нормальне виховання за найкраще, бо в основі його лежала ласка матері

С. Ф. Русова

Сімейне виховання – одна з форм виховання молодих поколінь, яка поєднує цілеспрямовані дії батьків з об'єктивним (тобто стихійним) впливом сім'ї. Останній являє собою неусвідомлений, неконтрольований тиск (манера поведінки, звички, спосіб життя тощо), що регулярно повторюється і підсвідомо впливає на дитину. Отже, сімейне виховання не зводиться лише до дидактичного повчання, а охоплює всі форми впливу соціуму на особистість, що формується: спілкування і безпосереднє пізнання, працю і особистий приклад оточуючих, оцінку реальної поведінки, заохочення і покарання тощо. Тому під сімейним вихованням розуміємо всю систему внутрішньосімейної взаємодії, яка формує цінності, орієнтації, систему потреб, інтересів, звичок, поведінку дитячої особистості.

Проблеми сімейного виховання завжди привертали увагу педагогічної науки до висвітлення сутності сім'ї як виховної інституції, до обґрунтування змісту, принципів, форм і методів сімейного виховання свого часу зверталися Я. Коменський, П. Лесгафт, І. Песталоцці, Ж. – Ж. Руссо, С. Полоцький, Ф. Прокопович. Є. Славинецький, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.

У будь-якій сім'ї людина проходить стихійну соціалізацію, результати якої визначаються її об'єктивними характеристиками (освітнім рівнем, соціальним статусом, матеріальними умовами тощо), ціннісними установками (просоціальними, асоціальними, антисоціальними), стилем життя і взаємостосунків членів сім'ї. Сімейне виховання багато в чому залежить від особистісних факторів: складу сім'ї (повна чи неповна сім'я, багатодітна сім'я та ін.), а також від стану здоров'я, освіти, індивіда, інтересів, рівня претензій старших членів сім'ї. У певні періоди в сімейному вихованні можуть брати участь няні, репетитори, домашні вчителі, гувернери. Особистісні ресурси впливають на мету сімейного виховання, яка відрізняється за спектром, змістом і характером. Так, сімейне виховання може бути спрямоване на привчання дітей до гігієнічних навичок, побутових умінь, культури спілкування і поведінки, фізичний, інтелектуальний, експресивний, особистісний розвиток, розвиток певних здібностей, професійну підготовку.

За змістом мета може бути як винятково інструментальною, спрямованою на досягнення конкретних результатів, так і

доповнюватися духовно-ціннісними складовими. Мета сімейного виховання не завжди відповідає суспільне схваленим нормам (наприклад, у сім'ї може культивуватись індивідуалізм, нетерпимість тощо). Стиль сімейного виховання як система прийомів і характер взаємодії з дітьми, залежно від міри його «жорсткості-м'якості», може бути визначений як авторитарний чи демократичний – з низкою проміжних варіантів. Авторитарний стиль виховання визначається прагненням старших максимально підпорядкувати своєму впливу молодших, нівелювати їх ініціативу, жорстко домагатися виконання своїх вимог (нерідко з допомогою покарань), контролювати їх поведінку, інтереси, навіть бажання. Комунікація спрямована виключно від старших до молодших. Такий стиль може спричинити в дітей відторгнення від старших, ворожість стосовно оточення. Демократичний стиль характеризується прагненням старших членів сім'ї налагодити теплі взаємини з молодшими, заохочувати їх ініціативу і самостійність. Дорослі намагаються пояснювати мотиви своїх вимог, визнавати свої помилки за їх наявності. Довіра до дітей спонукає до застосування схвалення і заохочення в ролі основних методів виховання. Зміст взаємодії у вихованні визначається не тільки старшими, а й інтересами молодших, які охоче виступають його ініціаторами. Комунікація носить двосторонній характер: від старших до молодших, і навпаки. У реальному житті авторитарний і демократичний стилі в чистому вигляді зустрічаються не дуже часто, зазвичай практикуються компромісні варіанти. Окрім цього, старші члени сім'ї можуть реалізовувати неідентичні один до одного стилі виховання.

Певну роль у сімейному вихованні відіграють матеріальні ресурси (витрати на харчування, одяг, можливість купувати іграшки, книги, аудіовізуальну техніку та ін., наявність у молодших членів сім'ї персонального простору – кімнати, дитячого куточка, свого письмового стола тощо).

У «Словнику шкільного психолога» знаходимо таке визначення: сімейне виховання – сукупність вимог членів родини до дитини, а також ставлення до дитини з боку найближчих родичів.

Основні виховні завдання сім'ї:

- залучення дитини до світу знань, виховання поваги до науки, школи вчителя, розвиток прагнення до освіти та творчого самовдосконалення;
- виховання фізично й морально здорової людини; забезпечення соціальних умов для повної реалізації можливостей розвитку дитини, повноцінного психічного та духовного її становлення, формування навичок здорового способу життя;
- створення атмосфери емоційної захищеності, тепла і любові; взаєморозуміння, чуйності, доброзичливості;

- засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми та в суспільному оточенні; виховання культури поведінки; включення дитини в спільну з дорослими діяльність, розвиток працелюбності; формування почуття власності та навичок господарювання;

- формування естетичних смаків і почуттів;
- збереження родинних традицій, прилучення дітей до рідної мови, виховання в них національної свідомості та самосвідомості; виховання поваги до законів, прав та свобод людини; статеве виховання дітей, виховання поваги до жінки, почуття дружби, кохання;

- розвиток внутрішньої свободи, здатності до об'єктивної самооцінки, поваги до себе, відповідальності за свої вчинки.

Відповідальність батьків за розвиток дитини визначено у Законі України «Про освіту» в статті 59:

1. Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості.

2. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини.

3. Батьки та особи, які їх замінюють, зобов'язані:

- постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей;

- поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до державної і рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій та звичаїв;

- виховувати повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського та інших народів, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання та навколишнього природного середовища, любов до своєї країни;

- сприяти здобуттю дітьми освіти в закладах освіти або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу;

- виховувати повагу до законів, прав, основних свобод людини.

4. Держава надає батькам і особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків, захищає права сім'ї.

2. Концепція «Сім'я і родинне виховання»

Справжня мудрість – батька, матері, педагога – в умінні дати дитині щастя. Щастя дитинства – це і спокійне домашнє вогнище, що дає тепло і їжу. Але вогонь цей від того, як ви керуєте ним, дорогі батьки. У мудрості

бути кочегаром біля цього вогнища – по суті, вся мудрість виховання

В. О. Сухомлинський

Сім'я завжди була і залишається природним середовищем первинної соціалізації дитини. Надбані в сім'ї навички різноманітної діяльності зберігаються на все життя. Теорія сімейного виховання ґрунтується на особистому прикладі батьків, індивідуальному підході до дитини, на взаємодії батьків і педагогів. У концепції «Сім'я і родинне виховання» розкриті значення сім'ї в суспільстві, найвищі виховні ідеали сім'ї (праця, духовність, громадянство), досвід національного виховання, провідні напрями та методи сімейного виховання (особистий приклад батьків, вправи і привчання, режим навчання, праці та відпочинку дітей, виконання ними доручень і обов'язків, ігри та ін.).

Спроби побудувати сімейну педагогіку як частину соціальної педагогіки робилися ще в XVI – XVIII ст. Книжки й оповідання світових класиків Ф. Рабле («Гаргантюа і Пантагрюель», 1585), Ж.-Ж. Руссо («Еміль, або Про виховання», 1762), Й. Г. Песталоцці («Лінгард і Гертруда», 1795) містили багато спостережень і порад батькам. За радянських часів відомими творами сімейної педагогіки були «Книга для батьків» А. С. Макаренка (1937) і «Батьківська педагогіка» В. О. Сухомлинського (1958). Багато виховних сентенцій висвітлюється в «Народній педагогіці» М. Стельмаховича (1985) та в художніх творах О. Гончара, О. Копиленка. Зміст сімейного виховання включає в себе моральне, розумове, трудове, естетичне і фізичне виховання. Особливу увагу слід приділяти вихованню в дітей любові до батьків, рідних, рідної мови, культури свого народу, поваги до людей, піклування про молодших і старших, співчуття і милосердя до тих, хто переживає горе, шанобливого ставлення до традицій, звичаїв, обрядів, знання свого роду, історії народу.

Сімейне виховання може бути успішним лише за таких умов:

- а) сім'я – міцний і дружний колектив;
- б) інтереси сім'ї збігаються з інтересами суспільства;
- в) повна сім'я;
- г) єдність вимог у сім'ї;
- г) наявність у батьків почуття відповідальності за виховання дітей;
- д) дотримання батьками норм і правил співжиття;
- е) наявність атмосфери довір'я, дружби, доброзичливості;
- є) використання порад А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, Б. і Л. Нікітіних щодо сімейного виховання. Засобами сімейного виховання є атмосфера сімейного життя, організація життя дитини в сім'ї, залучення дітей до трудової діяльності, організація дозвілля.

Основними методами виховання дітей у сім'ї є особистий приклад батьків, стимулювання до навчання на повну силу, розвиток здібностей дитини, створення найкращих умов для навчання, самообслуговування та трудова допомога батькам, запобігання негативним впливам мікросередовища.

Школа повинна постійно дбати про виховання дітей у сім'ї, у масштабах школи, класу та індивідуально давати батькам педагогічну освіту. Найпоширенішими формами і методами роботи школи, вчителя початкових класів з батьками є

- щорічна батьківська конференція (у невеликих школах – загальношкільні батьківські збори) з інформаційною доповіддю директора школи про стан навчально-виховної роботи. На конференції заслуховується також звіт голови батьківського комітету, обирається новий його склад, який діє згідно з Положенням про батьківський комітет загальноосвітньої школи, обираються члени ради школи від батьків;

- педагогічна освіта батьків (педагогічне навчання: читання лекцій, проведення бесід, відвідування батьків удома, консультації батьків, проведення вечорів запитань і відповідей, запрошення батьків до школи, відкриті уроки, обмін досвідом виховання дітей у сім'ї, диспути, усні журнали, «круглі столи», батьківські університети, ознайомлення батьків із педагогічною літературою, дні відкритих дверей, вечори «Портрет сім'ї», виставка «Світ захоплень нашої сім'ї», конкурси «Що, де, коли?»). Застосовуються нетрадиційні форми роботи: педагогічний десант (виступи педагогів на підприємствах), дерево родоводу (зустрічі поколінь), народна світлиця (звертання до народних традицій), дні добрих справ (спільна трудова діяльність батьків, педагогів і дітей), дискусійний клуб, сімейна скринька (з досвіду сімейного виховання), аукціон ідей сімейної педагогіки, батьківський ринг (вирішення педагогічних ситуацій), сімейні свята в класі;

- залучення батьків до виховної роботи з дітьми: рада батьків, батьківські збори, батьківський комітет, залучення батьків до керування гуртками. Батьківський комітет діє під керівництвом голови в тісному контакті з директором школи. Члени комітету розподіляються за секторами (навчання, допомоги сім'ям, допомоги школі в культурно-масовій роботі, трудової допомоги). У кожному класі обирається батьківський актив («трійка»), який допомагає класному керівникові;

- дворічний університет педагогічних знань у школі (склад слухачів є постійним, після його закінчення видаються посвідчення). У школі В. О. Сухомлинського для батьків читався курс лекцій з педагогіки і психології (в обсязі 250 годин);

- лекторії на теми сімейного виховання;

➤ школи молодих батьків для тих, чия дитина навчається в початкових класах;

➤ кожен класний керівник проводить один раз на чверть батьківські збори, на яких виступає з лекціями про окремі проблеми розумового, морального, трудового, естетичного, фізичного виховання дітей та з інших проблем сімейного виховання. Усі форми роботи повинні бути забезпечені програмами і методичними рекомендаціями, бути змістовними, корисними для батьків.

Класовод повинен залучати громадськість для надання школі та сім'ї допомоги у вихованні дітей: виділення матеріальної допомоги школярам, надання допомоги школі в обладнанні навчальних кабінетів, забезпечення транспортом для екскурсій. Школа, класні вихователі відіграють провідну роль у системі виховання підростаючих поколінь, вони покликані координувати діяльність сім'ї і громадськості у вихованні учнів, педагогізувати всіх учасників виховного процесу.

3. Форми взаємодії вчителя початкової школи й родини

Школою сердечності була, є і завжди буде сім'я
С. Ф. Русова

З першого ж дня роботи з колективами дітей і батьків вчитель початкової школи повинен прагнути до розуміння значення тих вимог, які школа ставить перед сім'єю.

Взаємодія родини й вихователя буде ефективною тоді, коли педагог дозволить батькам виявити ініціативу й підтримає їхні пропозиції. Спілкування з батьківським колективом треба здійснювати в дусі чемності та коректності, із самого початку обговорюючи ті правила спілкування, на яких базуватиметься робота з батьками.

Досвідчені педагоги пропонують такі приблизні правила ефективної взаємодії, якими вчитель-класовод може керуватися в роботі з родинами учнів:

1. Батькам потрібна підтримка, допомога й добра порада. Якщо ви маєте їх, створіть необхідні умови для спілкування.

2. Не розмовляйте з батьками поспіхом: якщо ви не маєте часу, домовтеся про зустріч іншим разом.

3. Розмовляйте з батьками спокійно: зверхність та повчання викликають роздратування і негативну реакцію з їхнього боку.

4. Вчіться вислуховувати батьків з болісних питань.

5. Не поспішайте з висновками! Добре обміркуйте почуте від батьків.

6. Отриману від батьків інформацію зберігайте в таємниці.

7. Якщо ж все-таки існує професійна необхідність поділитися конфіденційною інформацією, доведіть це до відома батьків.

8. Пам'ятайте: під час зустрічі з родиною учня будь-який батько прагне почути про свою дитину не тільки погане, але й хороше.

9. Будь-яка зустріч з родиною школяра має завершуватися конструктивними рекомендаціями для батьків і учня.

10. Якщо педагог вважає себе некомпетентним з якоїсь проблеми, йому варто вибачитися перед батьками та запропонувати їм звернутися за консультацією до фахівців.

11. За активну участь батьків у житті класу й школи їхні зусилля мають бути відзначені класоводом і адміністрацією школи.

Головними формами взаємодії класовода з родиною є індивідуальні та групові форми роботи.

До групових можна віднести такі форми взаємодії, як батьківські збори, конференції, вечори запитань і відповідей, батьківські університети.

Групові форми роботи доцільні для організації психологічної освіти батьків, зустрічей з адміністрацією освітнього закладу із нагальних проблем шкільного життя або, наприклад, з питань реформування школи.

Аби ці форми спілкування були ефективнішими, батькам слід надати можливість брати участь у плануванні занять, приміром, батьківських університетів або інших форм їхньої взаємодії зі школою.

Орієнтовний тематичний план групової роботи з родиною в школі на новий навчальний рік, одержаний батьками на підсумкових батьківських зборах, дозволяє заздалегідь визначити ступінь зацікавленості батьків з тієї чи іншої теми, а також організувати майбутні зустрічі з максимальною ефективністю. Батьки відмічають найбільш цікаві форми взаємодії.

Відповіді батьків класний керівник потім аналізує і на цій підставі планує їх участь у житті класного колективу на новий навчальний рік.

4. Види й методи роботи з батьками учнів

Виховний процес – це процес, який триває постійно, й окремі його деталі вирішуються в загальній тональності життя родини, а загальної тональності не можна видумати й штучно підтримувати. Загальна тональність, дорогі батьки, створюється власним життям і вашою власною поведінкою

А. С. Макаренко

У роботі з батьками учнів використовують різноманітні її види й методи. Наводимо основні з них.

Відвідування батьків удома допомагає встановити зв'язок з усією сім'єю, з'ясувати її загальну та педагогічну культуру, умови життя учня,

його місце в сім'ї і ставлення до нього старших, ознайомитися з досвідом батьківського виховання, дати поради і домовитися про єдині вимоги до школяра. Деякі вчителі помилково вважають, що відвідувати потрібно лише родини, діти яких створюють певні проблеми в школі. Безумовно, з батьками таких учнів слід передусім встановити тісний контакт, проте відвідувати бажано сім'ї всіх учнів.

Відвідування сім'ї може мати різну мету: загальне ознайомлення з умовами життя, встановлення єдиних вимог школи і сім'ї до учня, допомога в організації режиму, обговорення з батьками відхилень у поведінці дитини і вжиття необхідних заходів щодо їх запобігання та подолання, залучення батьків до участі в роботі школи, вивчення досвіду виховання в сім'ї та ін. Перш ніж відвідати родину, треба мати початкові відомості про неї та її зв'язки зі школою (особиста справа учня, класний журнал, бесіди з учителями, з самим учнем), відтак з'ясувати основні дані про самого учня, його успішність, поведінку, стосунки з учителями, товаришами. Не обійтися без ознайомлення з педагогічною літературою, у якій розкрито мету відвідування сім'ї. Бажано відібрати і порекомендувати батькам літературу відповідно до теми бесіди, яку проводитимуть з ними.

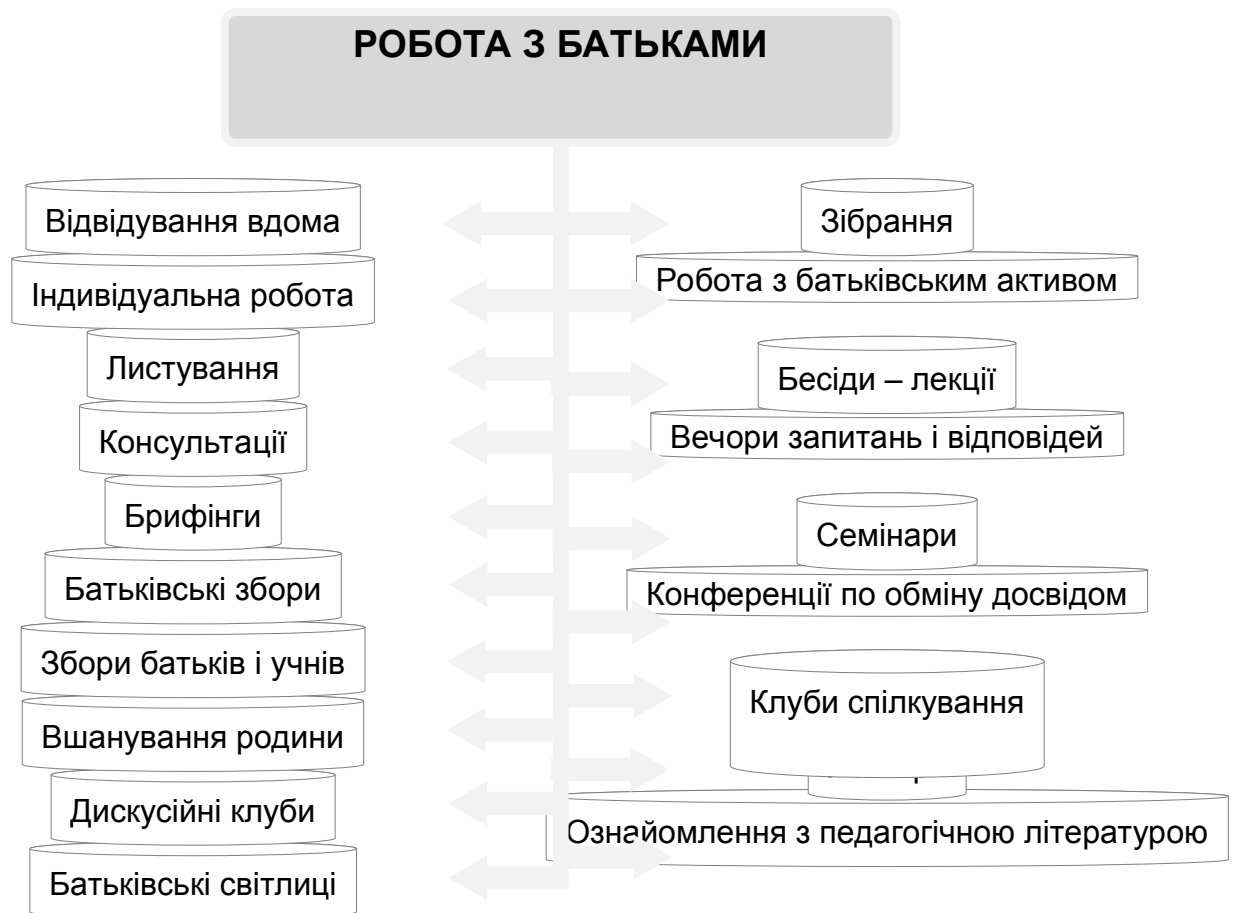
Успіх відвідування сім'ї залежить не лише від сумлінної підготовки, а й від поведінки вчителя. З самого початку зустрічі з батьками необхідно створити атмосферу довір'я і доброзичливості. У сім'ях, які не мають систематичного зв'язку зі школою, візит учителя розглядають як сигнал біди, батьки насторожуються, готуються до захисту дитини. Тому, завітавши в сім'ю, слід одразу ж «зняти» будь-яку настороженість батьків. Бесіду про дітей починають з позитивних сторін їх характеру і поведінки. Залучаючи батьків до бесіди, поступово переходять до обговорення негативного в поведінці учня. Свої судження про нього слід висловлювати спокійно, тактовно, наводячи незаперечні докази і уважно слухаючи пояснення батьків.

Встановлення істинного стану справ дає змогу накреслити спільний план дій школи і сім'ї, домовитися про взаємне інформування щодо досягнутих успіхів й труднощів.

Загальне ознайомлення з умовами життя учня вдома можна проводити за такою схемою:

1. Прізвище, ім'я учня, клас.
2. Склад сім'ї.
3. Де і на якій посаді працюють батьки та інші члени сім'ї (якщо вчать – де саме)?
4. Матеріальне забезпечення сім'ї.
5. Житлові умови.
6. Культурний рівень сім'ї (освіта, які читають газети, журнали, наявність телевізора, радіо, бібліотеки та ін.).

7. Режим дня школяра.
8. Чи облаштовано робоче місце учня?
9. Хто і як здійснює контроль за виконанням режиму?
10. Трудове виховання в сім'ї.
11. Хто з членів сім'ї допомагає учневі?
12. Які заходи заохочення й покарання вживають до дитини?

Картка відвідування сім'ї

1. П. І. Б. учня _____
2. П. І. Б. батьків _____
3. Тип родини (повна, неповна, багатодітна, «материнська») _____
4. Вік батьків: батька _____ матері _____
5. Освіта й соціальний статус батьків: батька _____ матері _____
6. Уклад сімейного життя (сприятливий, суперечливий, несприятливий) _____
7. Рівень психолого-педагогічної культури (високий, середній, низький): батька _____ матері _____

8. Характеристика взаємин між членами сім'ї (організаційна, емоційна,вольова, комунікативна, інтелектуальна єдність) _____
9. Ціннісні орієнтації сім'ї _____
10. Захоплення батьків _____
11. Конкретна допомога батьків школі _____
12. Індивідуальні особливості дитини _____
13. Рівень вихованості _____
14. Навчальна успішність учня _____
15. Недоліки в сімейному вихованні, помічені психологом або педагогами _____
16. Особливості родини, які потрібно враховувати школі _____
17. Чи є ця сім'я проблемною _____
18. Педагогічні цілі, що витікають з характеристики соціального статусу родини _____
19. Напрями та особливості психолого-педагогічної роботи з цією родиною _____

Запрошення батьків до школи. У разі необхідності вчитель запрошує батьків окремих учнів до школи на розмову. Під час бесіди з ними дуже важливо дотримуватися педагогічного такту, створити атмосферу доброзичливості, довір'я. Щоб викликати батьків на відвертість, треба розмовляти з ними про учня наодинці, переконати їх в конфіденційності розмови. Така бесіда буде корисна і для вчителя, і для батьків. Педагог відповідає на запитання батьків, висловлює їм свої вимоги. Батьки отримують корисні поради і допомогу від педагога, переконуються в його уважному ставленні до них, турботі про їхню дитину. У такій розмові педагог має бути особливо тактовним, пам'ятаючи, що надмірне акцентування на недоліках учня викликає в батьків насторогу, неприязнь, навіть якщо вони відчують, що він має рацію.

День відкритих дверей для батьків у школі. Цей вид роботи вимагає єдності школи, батьків, учнів, сприяє згуртуванню шкільного колективу. Цього дня в школі проводять батьківські збори, лекції, консультації, екскурсії по школі, організують виставки, вечори, читацькі конференції. В деяких школах його присвячують питанням трудового, естетичного виховання дітей у сім'ї та ін. В одних школах день відкритих дверей для батьків проводять щосеместру, в інших – щомісяця. Роботу з його підготовки очолює батьківський комітет і комісія з питань педагогічної пропаганди. Його доцільно починати з лекції, доповіді, конференції, до яких залучені всі батьки. Відтак вони працюють диференційовано. Хоч би якою насиченою була програма, батьки все ж повинні отримати вичерпні відомості про своїх дітей і поговорити з директором, його заступниками, учителями, класоводами, шкільним лікарем, органами дитячого самоврядування.

Класні батьківські збори є важливим колективним видом роботи класного керівника з батьками учнів, їх проводять 1 – 2 рази на семестр. Такі збори сприяють формуванню громадської думки батьків, об'єднанню їх в єдиний колектив.

Тематика зборів визначається загальними завданнями виховання, умовами навчально-виховної роботи в класі, рівнем загальної культури та педагогічного кругозору батьків. Збори можуть відбуватися у вигляді лекцій або доповідей класоводів, виступів самих батьків та обміну досвідом виховної роботи з дітьми, із залученням учнів, показом їхніх класних робіт і художньої самодіяльності, демонструванням кінофільмів.

Підготовка зборів залежить від змісту і форми їх проведення. Готуючись до них, педагог визначає порядок денний; продумує форму їх проведення та визначає осіб, відповідальних за підготовку; безпосередньо готує збори відповідно до наміченого плану (доповідь, виступи батьків, учителів та учнів, організація виставки, підготовка рішення зборів); забезпечує явку батьків на збори. Крім добре оформлених оголошень у школі, в місцях роботи батьків, слід вчасно надіслати спеціальні запрошення додому, їх можуть оформити самі учні. У запрошенні зазначають ім'я, по батькові та прізвище обох батьків, час, місце і порядок денний зборів.

Учитель ще до зборів повинен поговорити з окремими батьками, звернути їх увагу на виставку дитячих робіт, стенди з літературою, спеціально випущену стінгазету. Доповідь або виступ учителя слід виголошувати вільно. Зважаючи на особливості аудиторії, учитель має бути тактовним, не допускати повчального тону, різкості в критиці помилок. Якщо збори проводять у формі обміну досвідом виховання дітей у сім'ї, треба уважно і спокійно вислухати всі виступи і зауваження батьків. У заключному слові вчитель тактовно відповідає на запитання й висловлює конкретні пропозиції. Рішення, прийняті батьківськими зборами, стосуються і батьків, які з тих чи інших причин не змогли прийти на збори. Тому при зустрічі з ними вчитель повинен ознайомити їх із змістом зборів та прийнятими рішеннями.

Подібну підготовчу роботу проводять і перед загальношкільними батьківськими зборами, на яких обговорюють питання, що стосуються всіх батьків: про підсумки навчально-виховної роботи з учнями за півріччя або навчальний рік, про літній відпочинок школярів тощо.

З метою пропаганди педагогічних знань серед батьків організовують **бесіди і лекції на педагогічну тематику**, їх проводять або для батьків учнів одного класу, або окремо для батьків учнів початкових, середніх і старших класів, що дає змогу враховувати вікові особливості дітей. Ці заходи ефективні лише тоді, коли спираються на конкретні факти, проілюстровані цікавими прикладами з питань

сімейного виховання.

Глибшому пізнанню методики сімейного виховання сприяють **тематичні вечори і вечори запитань та відповідей**, на які запрошують працівників правоохоронних органів, лікарів та інших фахівців, причетних до проблем виховання підростаючого покоління.

Для педагогічної пропаганди серед батьків використовують також **диспут**. Він найприйнятніший за умови, що в класі або в школі сформувався дружний батьківський колектив і кожен може відверто висловитися стосовно обговорюваної проблеми. Диспут не лише збагачує батьків знаннями з педагогіки, більш тісними контактами з учителями, а й створює додаткові можливості для врахування індивідуальних особливостей батьків при засвоєнні ними педагогічної інформації.

Для пропагування педагогічних знань практикують **конференції**, на яких батьки обмінюються досвідом сімейного виховання з певної проблеми.

В останнє десятиліття виникли нові види виховної роботи, що передбачають активну співпрацю з батьками під час їх проведення. Це передусім усні журнали, прес-конференції, зустрічі «за круглим столом», батьківські університети, виконання батьками практичних завдань, ознайомлення з педагогічною літературою, перегляд фільмів на педагогічні теми, вечори сімейних традицій, виставки «Світ захоплень нашої сім'ї», прикладної, декоративної творчості, родинних альбомів, колекцій, випуск тематичних газет. Використовують також інші традиційні й нетрадиційні види пропагування педагогічних знань. До нетрадиційних належать: педагогічний десант (виступи педагогів на підприємствах); дерево родоводу (зустрічі поколінь); у сімейному колі (індивідуальні консультації, зустрічі з лікарями, психологами, юристами); родинний міст (зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання); народна світлиця (звернення до народних традицій); день добрих справ (спільна трудова діяльність педагогів, батьків і дітей); вечір великої розмови (участь педагогів, батьків, учнів в організації відпочинку, ігри, вистави та ін. (альбом-естафета «Як ми відпочиваємо» – досвід організації відпочинку в родині); дискусійний клуб; клуб «Сімейних традицій»; сімейна скринька (з досвіду родинного виховання); аукціон ідей сімейної педагогіки; батьківський ринг (вирішення педагогічних ситуацій); батьківська школа (клуб, в якому проводяться диспути, обмін досвідом, випускаються газети, бюлетені та ін.); азбука родинного виховання (обговорення проблем виховання, виступи спеціалістів); дні довіри (консультації різних фахівців); сімейні свята в класі (спільні святкування днів народження дітей, календарних, народних свят).

Відповідну роль у педагогічному навчанні батьків відіграє їх

самоосвіта – читання науково-популярної літератури з питань сімейної педагогіки, тематичні радіо- і телепередачі.

Практики запевняють, що спільним місцем у проблемі «школа і батьки» буде думка про єдність сім'ї і школи, про взаємодопомогу і взаємовплив. Батьки і педагоги – дві найпотужніші сили в процесі становлення особистості кожної людини, роль яких неможливо перебільшити. В обох сторін є свої переваги, свої достоїнства, своя специфіка, і протиставляти їх не слід. Але сучасні батьки – це вихованці нашої, вітчизняної школи, вони несуть у собі її плями, її достоїнства і вади.

Педагоги розповідають, що протягом усієї своєї практичної діяльності намагаються зробити батьків справжніми і щирими помічниками педколективу, котрі виявляють до школи повагу і надають їй підтримку. Адже від того, як ставляться до школи батьки, залежить і ставлення до неї дітей. Якщо батьки педагогам довіряють, значить, і діти школі довіряють теж. А це дуже хороший фундамент для співпраці, для спільного успіху. Але в роботі з батьками вихователі виділяють ряд проблем.

Якщо підійти до оцінки батьків диференційовано, то можна виділити три групи батьків:

1) батьки, які хочуть і вміють спілкуватися зі своїми дітьми (а якщо не вміють, то вчаться цьому); в школі таких батьків небагато, і вони утворюють меншість серед батьківського колективу школи;

2) група, яка хоче, але не вміє виховувати, тому в них з дітьми є проблеми; таких батьків більшість;

3) група, яка і не може, і не хоче займатися своїми дітьми, діти самі по собі, точніше – у соціальній стихії; таких батьків мало, але саме вони постачають школі і соціуму дітей «групи ризику», «важких», схильних до девіантної поведінки тощо.

З першою групою батьків працювати легко, по суті вони все роблять самі, з ними потрібно лише підтримувати зв'язок, з останньою працювати важко, більше того, часто звернення педагогів до них за допомогою може тільки погіршити становище.

Друга, значна частина батьків, займається вихованням, але вони не володіють ані методиками, ані народною педагогікою, не володіють часто і здоровим глуздом. Вони виховують дітей так, як виховували їх.

Неврахування нових обставин призводить із часом до негативних результатів. Але виявляється цей факт надто пізно. Батьки приходять по допомогу до школи тоді, коли діти практично вийшли у них з-під контролю і вони втратили всякий вплив на дітей. Усі побажання педагогів для таких батьків часто даремні, бо вони безнадійно спізнилися.

Усе потрібно робити вчасно. У тому числі – і виховувати, бо розвиток має в собі наперед визначені життєві стадії, яким відповідають певні властивості та якості дитини і які вимагають певної батьківської поведінки.

5. Методики вивчення сімей класу

Пошук і встановлення контактів із різними людьми – основа педагогічної професії. Життя дуже коротке, щоб досконало опанувати велике мистецтво виховання дітей

Норберт Вінер

Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості. Стаття 59 Закону України «Про освіту» покладає на батьків відповідальність за фізичне здоров'я та психічний стан дітей, створення належних умов для розвитку їхніх природних здібностей. Утримання своїх дітей до повноліття – це конституційний обов'язок кожного громадянина України.

Значну роль у вихованні школярів відіграють спільні дії вчителя та сім'ї, їх ефективність залежить від особливостей організації роботи з батьками в класі та школі.

Який би аспект розвитку дитини ми не розглядали, завжди роль сім'ї залишається провідною.

Робота вчителя не може бути ефективною, якщо вона не супроводжується контактом з батьками дітей. Тут є свої труднощі: батьки погано знайомі один з одним, вони мають особисті проблеми, значну частину їхнього часу забирають домашні справи, вони не завжди знають, чим можуть допомогти дитині, дехто займає позицію стороннього спостерігача.

Вивчення сім'ї учня дозволяє класоводові ближче познайомитися з родиною, зрозуміти спосіб життя сім'ї, її традиції, устрій, духовні цінності, виховні можливості, взаємини.

Для цього педагог може використати традиційні методи психолого-педагогічної діагностики: спостереження, бесіди, анкетування, тестування, рольові та ділові ігри, матеріали дитячої творчості.

Не слід забувати, що чужа сім'я – справа тонка та делікатна. Зайва активність та наполегливість може викликати несхвалення і агресію.

Рекомендації досвідчених педагогів:

- вивчати сім'ї цілеспрямовано, планомірно;
- не давати батькам та дітям почувати себе об'єктами вивчення;
- дбати про те, щоб методи вивчення були взаємопов'язані з методами виховання;

- застосувати різноманітні психолого-педагогічні методики вивчення.

Насамперед, учитель-класовод має цікавитися житловими умовами, матеріальною забезпеченістю сім'ї, рівнем педагогічних можливостей батьків, мікрокліматом сім'ї, традиціями тощо.

Збираючи інформаційні дані, досвідчені педагоги пропонують вчителям початкової школи скористатися поданим нижче матеріалом.

Опитувальний аркуш для батьків «Ми і школа»

Напишіть відповіді на окремому аркуші в довільній формі. Обміркуйте результат.

1. Чи з радістю ваша дитина йде до школи?
2. З яких предметів виникає більше труднощів? Чому?
3. Скільки часу витрачає на підготовку до уроків?
4. Чим захоплюється у вільний час?
5. Які предмети вивчає із задоволенням?
6. Чи допомагає молодшим у сім'ї (якщо вони є)?
7. Чи знаходить порозуміння з класоводом, учителями?
8. Чи задовольняють вас батьківські збори?
9. Яку реальну допомогу надає вам школа?

Роботу з батьками варто почати зі збирання інформації про сім'ю від самих учнів та батьків. Класовод мусить знати склад сім'ї, де живе учень, кількість дітей у сім'ї, місце роботи батьків, матеріальні та побутові умови проживання, як проходить дозвілля, які стосунки склалися між членами сім'ї тощо. Така інформація дасть можливість вихователю зрозуміти деякі вчинки дитини та допоможе в пошуку форм та методів роботи з батьками. Щоб бути об'єктивним, класоводові краще збирати відомості про сім'ю шляхом паралельного анкетування і бажано проводити його на початку року.

Вчені з лабораторії превентивного виховання Інституту педагогіки АПН України пропонують для використання таку анкету.

Анкета «Ти і твої батьки»

1. Який склад твоєї сім'ї?
2. Чи пишаєшся ти своїми батьками?
 - а) так;
 - б) іноді.
3. Як ти проводиш своє дозвілля?
 - а) займаюсь спортом (у секції);
 - б) відвідаю кіно чи театр;
 - в) читаю художню та іншу літературу;
 - г) займаюсь у музичній школі;
 - д) дивлюся телепередачі;
 - е) спілкуюсь з друзями;

ж) _____;

з) _____.

4. Як ти проводиш вільний час з батьками?
- а) відвідуємо кінотеатр;
 - б) ходимо до театру;
 - в) відвідуємо виставки, музеї;
 - г) разом виїжджаємо за місто;
 - д) працюємо на дачній ділянці;
 - е) їдемо до родичів у село;
 - ж) дивимося телевізор;
 - з) конструємо, готуємо саморобні вироби;
 - й) не проводимо вільний час разом.
5. Як часто ти проводиш своє дозвілля разом з батьками?
- а) один раз на тиждень;
 - б) один раз на 2 – 3 тижні;
 - в) один раз на місяць;
 - г) один раз на півроку;
 - д) майже завжди;
 - е) ніколи.
6. Чому не проводиш дозвілля з батьками?
- а) нецікаво;
 - б) не маю вільного часу;
 - в) батьки не мають вільного часу;
 - г) вільний час батьків не збігається з моїм.
7. Які стосунки між твоїми батьками?
- а) дружні;
 - б) напружені;
 - в) конфліктні;
 - г) не хочу говорити.
8. Які стосунки у тебе з батьками?
- а) дуже добрі;
 - б) довірливі;
 - в) напружені;
 - г) конфліктні
9. Чи подобається тобі бути у колі твоїх батьків?
- а) так;
 - б) ні;
 - в) не завжди;
 - г) не знаю.
10. Чи ділишся ти зі своїми батьками проблемами, радощами, прикрощами?
- а) так;
 - б) ні;

- в) не завжди.
11. Чи розуміють тебе батьки?
- а) цілком;
 - б) частково;
 - в) не розуміють.
12. Скільки часу у тебе лишається на дозвілля?
- а) достатньо;
 - б) мало;
 - в) не лишається;
 - г) не знаю, куди подіти.
13. Яка форма дозвілля тобі найбільше до душі?
- а) спілкуватися з батьками;
 - б) прогулюватися;
 - в) проводити час із друзями;
 - г) займатися спортом;
 - д) слухати музику;
 - е) займатися технікою;
 - ж) відвідувати кіно і театри;
 - з) читати;
 - й) дивитися телепередачі;
 - к) грати в комп'ютерні ігри;
 - л) танцювати.
14. Чи допомагаєш ти батькам, старшим членам сім'ї?
- а) так;
 - б) іноді;
 - в) ні;
 - г) немає потреби.
15. Чи береш участь у плануванні сімейного бюджету?
- а) так;
 - б) іноді;
 - в) ні;
 - г) не хочу втручатися.
16. Чи хотів би ти виховувати своїх дітей так, як тебе виховують твої батьки?
- а) так;
 - б) частково;
 - в) ні;
 - г) з певними змінами.
17. Чи знаєш ти, яку роботу виконують твої батьки?
- а) так;
 - б) ні;
 - в) не виконують.
18. Чи є у сім'ї власні традиції?

- а) так;
- б) ні;
- в) деякі.

19. Які члени сім'ї користуються в тебе беззаперечним авторитетом?

20. Кому в сім'ї належить вирішальний голос?

21. Чи дають тобі кишенькові гроші?

Звичайно, ця анкета не може бути універсальною. Педагог, за бажанням, може зробити необхідні доповнення або зміни.

Отримавши результати анкетування, вчитель зможе оцінити емоційний фон, ступінь сформованості сім'ї, ставлення учня до сімейних проблем. Для отримання повної можна провести анкетування батьків.

Анкета «Ми і наші діти»

1. Склад вашої сім'ї.

2. Якому дозвіллю ви надаєте перевагу?

- а) заняттям спортом;
- б) відвідуванню кіно і театру;
- в) читанню книг;
- г) відвідуванню кафе, ресторанів;
- д) застольним зустрічам із друзями;
- е) перегляду телепередач;
- ж) відвідуванню змагань, матчів;
- з) сімейному колу;
- й) _____.

3. Як часто ви проводите дозвілля зі своїми дітьми?

- а) щодня;
- б) щосуботи;
- в) щонеділі;
- г) ніколи;
- д) іноді;
- е) під час відпустки;
- ж) при першій нагоді.

4. Яку сферу трудової діяльності ви б рекомендували для своєї дитини?

5. Яку суму кишенькових грошей, на ваш погляд, повинен мати син (донька)?

6. Які стосунки у вашій сім'ї?

- а) дуже добрі;
- б) добрі;
- в) не дуже добрі;
- г) погані.

7. Які стосунки особисто у вас із сином (донькою)?

- а) довірливі;
 - б) спокійні;
 - в) напружені;
 - г) конфліктні.
8. Як часто ваша сім'я збирається разом?
- а) щодня;
 - б) щонеділі;
 - в) зрідка;
 - г) під час сімейних свят;
 - д) на дачі;
 - е) під час відпустки.
9. Чи знаєте ви, яку громадську роботу виконує Ваш син (донька) в школі?
10. Яку громадсько-педагогічну роботу ви виконуєте в школі?
11. Як часто ви буваєте у школі, де вчаться ваші діти?
- а) часто;
 - б) рідко.
12. Які труднощі ви відчуваєте у вихованні дітей?
- а) діти вас не розуміють;
 - б) діти не беруть до уваги ваших вимог;
 - в) вам бракує часу на спілкування з дітьми;
 - г) не знаєте, як діяти в тому чи іншому випадку;
 - д) не знаєте, як реалізувати рекомендації вчителів;
 - е) діти роблять все на зло;
 - ж) не можете знайти спільної мови з учителями.
13. Хто, на вашу думку, має найбільше піклуватися про виховання дітей?
- а) сім'я;
 - б) громадські організації;
 - в) школа;
 - г) вулиця;
 - д) трудові колективи;
 - е) учнівські колективи;
 - ж) друзі учня.
14. Перелічіть трудові обов'язки вашого сина (доньки).
15. З яких питань діти розмовляють з вами відверто? Як часто?
16. Чи цікавляться діти вашою роботою?
17. Чи достатньо вашого педагогічного кругозору для виховання власних дітей?
- а) так;
 - б) ні.
18. За що цінують вашого сина (доньку) його друзі і знайомі?
19. Чи знаєте ви імена друзів та знайомих вашого сина (доньки)?

20. Чи бере ваша дитина участь у плануванні вашого сімейного бюджету?

21. Чи знаєте ви, де зараз знаходиться ваша дитина?

а) знаю;

б) можу здогадуватися;

в) не знаю.

Увага! Не всі батьки захочуть бути відвертими. Запропонуйте не відповідати на ті питання, які їм не подобаються.

Після анкетування варто провести дискусію або діалог із батьками на підставі результатів. Необхідною формою спілкування класовода з батьками є довірливі телефонні розмови. Насамперед, педагог має вирішити, навіщо він телефонує батькам дитини: розповісти про прикрі дії дитини чи поспілкуватися з різних питань.

6. Методика проведення батьківських зборів

У вихованні немає головного і другорядного, як немає головної пелюстки серед багатьох пелюсток, що творять красу квітки

В. О. Сухомлинський

Батьківські збори класу – це ефективна форма взаємодії батьків усього класу та класовода. Але часто можна спостерігати присутність на батьківських зборах п'ятьох-шістьох батьків із тривожно-відсутнім поглядом, які приречено чекають на свою долю, а педагог із задоволенням констатує негативні факти з життя дитячого колективу. Це призводить до того, що вже з початкової школи в батьків формується почуття тривожного очікування батьківських зборів, а на середньому ступені навчання батьки просто перестають відвідувати їх.

Як зробити збори цікавими й корисними для батьків, пізнавальними та просвітницькими? Цього можна досягти, якщо із самого початку роботи з класом педагог формуватиме традиції проведення батьківських зборів.

Традиції підготовки та проведення батьківських зборів можуть урізноманітнюватися. Вони мають сприяти формуванню культури бути батьками, розвивати інтерес до проблем педагогіки та психології, надавати допомогу в подоланні різних проблем у вихованні власних дітей.

Доброю традицією батьківських зборів у школі є оформлення індивідуальних запрошень татам і мамам для участі в батьківських зборах. Запрошення можуть бути оформлені як поліграфічним способом, так і руками учнів, але завжди – за допомоги батьківського комітету. Головна

мета таких запрошень на батьківські збори – завчасне повідомлення про них.

У запрошенні завжди повністю вказуються ім'я та по батькові обох батьків, день і година проведення зборів, тема, орієнтовні часові межі, контактний номер телефону, за яким можна одержати додаткову інформацію. Прочитавши ці рядки, хтось може сказати, що підготовка такого запрошення забере багато часу, однак саме такий підхід до організації роботи з батьками допоможе сформувати повагу до професійної діяльності педагога, підкреслить значимість зустрічей учителів із батьками, стимулюватиме інтерес до школи та культуру батьківської взаємодії як один з одним, так і зі школою.

Такі запрошення можна щорічно збирати в архіві класу і прикрашати будь-яке свято, особливо фінал навчального року або свято закінчення школи.

Ще однією традицією батьківських зборів є ведення батьківських щоденників. Батьківський щоденник – це звичайний зошит, в якому батьки ведуть записи, починаючи від першої зустрічі з педагогами. Цей щоденник містить висновки після батьківських зборів, побажання вчителям-предметникам і рекомендації класоводові щодо організації спілкування з їхньою дитиною. Батьки ведуть щоденник із великим задоволенням, якщо вчитель-класовод пояснив їм важливість і значення для своєї роботи батьківських рекомендацій.

На першій сторінці щоденника батьки фіксують зріст і вагу своєї дитини під час вступу до першого класу, її інтереси і захоплення, улюблені книжки, пісеньки, позитивні та негативні якості характеру, улюблені ігри та промовки протягом навчання в різних класах.

Друга сторінка щоденника присвячена міркуванням батьків про майбутнє своєї дитини: якою вони хочуть її бачити, що прагнуть у ній розвинути, що хочуть їй побажати. Тут же батьки вказують прізвища людей найбільш авторитетних і значимих у житті дитини. Іноді ці відомості допомагають розв'язати багато проблем, з якими доводиться стикатися вчителю під час виховання дітей.

Наступні сторінки батьківського щоденника можуть бути присвячені змісту батьківських зборів, а саме: сторінки «Народна мудрість про виховання», «Абетка педагогіки» та ін. Цілком доречно і необхідно знайомити батьків з виховними методиками на прикладах художньої літератури, відомих історичних і літературних персонажів. Абетка педагогіки – це робота з батьками над їх педагогічним і психологічним словником: що означає той чи інший термін, назва або поняття – усе це можна успішно аналізувати на батьківських зборах.

Обов'язкова сторінка кожного батьківського щоденника і батьківських зборів – сторінка радощів, її готує до кожних батьківських зборів для батьків класний керівник. На цій сторінці педагог фіксує

досягнення дитини в навчанні та вихованні. Кожні батьківські збори починаються з того, що батьки одержують сторінку радощів, вкладають її в щоденник і працюють з нею упродовж усіх батьківських зборів. Учитель-класовод надає можливість батькам уважно прочитати записи на сторінці радощів та поставити свої запитання під час зборів або після них.

Сторінка радощів допомагає батькам більше довідатися про навчання та виховання дитини, звертає увагу родини на ті моменти, які батьки, можливо, дещо занедбали через зайнятість або неухважність, фіксує досягнення дитини, які формуються в родині та знаходять прояв у дитячому колективі.

Ведення батьківського щоденника допомагає бачити позитивний бік батьківської позиції, розвиває їхню інтуїцію і спостережливість. Через багато років такий батьківський щоденник може стати сімейною реліквією і довго ще служитиме в родині своєрідним педагогічним посібником з виховання дітей.

Цікавою традицією батьківських зборів може стати рубрика «Зелена лампа». З допомогою цієї рубрики легко програвати будь-які проблемні ситуації з життя класу, школи й окремих учнів. Імена учнів не називаються, ситуації трохи змінюються, батькам пропонується знайти оптимальний варіант розв'язання складної життєвої проблеми.

Традиції батьківських зборів можуть урізноманітнюватися, але головні в них – формувати культуру людського спілкування, створювати сприятливу атмосферу для відвертої розмови про свої радощі й туги за умови доброзичливості та підтримки співрозмовників. Така атмосфера не з'явиться на порожньому місці. Класоводові доведеться вчити цьому батьківський колектив особистим прикладом.

Разом із класоводом батьківський комітет готує традиційні привітання батькам учнів до урочистих дат і вручає їх на батьківських зборах або надсилає поштою. Доречно, наприклад, привітати батьків з досягненнями у їхній кар'єрі: це не тільки приємна несподіванка, але й формування переконання в тому, що поруч з їхньою дитиною знаходиться небайдужий дорослий.

Доцільно започаткувати традицію рефлексії батьківських зборів. На завершення зборів батьки оцінюють їх значення, актуальність, корисність не тільки взагалі, але й для себе особисто. Рефлексія зборів може проходити в різних формах: це висловлювання батьків, видання «блискавки» оформлення колажу, інтерв'ю тощо.

Підсумкові батьківські збори можуть закінчуватися по-різному. Традиційними стають фотографії на пам'ять усіх батьків, нагородження батьків-активістів і помічників вчителя-класовода та школи, створення класної книги пошани, до якої щорічно урочисто записуються прізвища батьків, без допомоги яких життя в класі було б нудним і нецікавим.

Усі наведені вище традиції батьківських зборів приживуться тільки тоді, коли в них зацікавлені дорослі. А їхня зацікавленість, у свою чергу пропорційна зацікавленості педагога.

Перед вчителем часто постає питання: "Про що треба говорити на батьківських зборах?" Є безліч цікавих тем, які хвилюють батьків на сучасному етапі. Сьогодні існує багато сайтів, форумів, де педагоги з радістю діляться досвідом, дають рекомендації, поради молодим педагогам, майбутнім вихователям. Наприклад, на сайті «Вчитель вчителю, учням та батькам» фахівці пропонують зразки орієнтовної тематики батьківських зборів і ін.

Не забувайте вести протоколи батьківських зборів. Для цього слід вибрати голову та секретаря зборів. М. О. Володарська пропонує таку форму протоколу.

ПРОТОКОЛ БАТЬКІВСЬКИХ ЗБОРІВ № _____

Дата «____» _____ 20__р.

Тема:

Присутні: _____ осіб.

Відсутні: _____ осіб.

Порядок денний:

1. _____
2. _____
3. _____

Хід зборів:

1. _____
2. _____
3. _____

Ухвалили:

1. _____
2. _____
3. _____

Результати голосування:

«за» _____,
«проти» _____,
«утримались» _____.

Голова зборів _____ (_____)

Секретар _____ (_____).

7. Форми проведення батьківських зборів

Виховання – процес соціальний у найширшому розумінні. Виховує все: люди, речі, явна, а передусім і найбільше – люди.

А. С. Макаренко

1. Одна з добрих форм батьківських зборів – письмова форма, коли класний керівник відправляє батькам деякі документи, розробки, батьки оцінюють їх і вносять свої пропозиції.
2. Батьківські збори разом з учнями.
3. Батьківські збори у формі презентації сімей, їх традицій, умінь, стосунків, поглядів на виховання.
4. Батьківські збори у формі кафе.
5. Батьківські збори в поході біля багаття.
6. Батьківські збори у формі гри.
7. Батьківські збори у формі прес-конференції, коли або запрошуються фахівці, що цікавлять батьків, або вони виявляються серед батьків.
8. Батьківські збори у формі заздалегідь створюваних дослідницьких груп, які доповідають на зборах про результати своїх досліджень.
9. Батьківські збори чоловіків.
10. Батьківські збори у формі обговорення заздалегідь написаних пропозицій і ідей щодо поліпшення організації життя класу.
11. Батьківські збори-вистава, в яких виступають їх діти.
12. Батьківські збори-паралелі для обговорення важливих проектів і програм, запропонованих адміністрацією школи.

Практичне заняття № 13 (2 год.)

ОСНОВНІ ФОРМИ Й МЕТОДИ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ–КЛАСОВОДА З БАТЬКАМИ УЧНІВ

ПЛАН

1. *Сімейне виховання.*
2. *Концепція «Сім'я і родинне виховання».*
3. *Форми взаємодії вчителя початкової школи й родини.*
4. *Види й методи роботи з батьками.*
5. *Методики вивчення сімей класу.*
6. *Методика проведення батьківських зборів.*
7. *Форми проведення батьківських зборів.*

Література

1. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи. Тернопіль: Богдан, 2014. С.192–211.
2. Казанжи І. В. Теорія та методика виховної роботи в школі І ступеня: навч. посіб. Київ: Слово, 2014. С. 174–206.
3. Марків В. М. Теорія виховання. Кривий Ріг: КПІ, 2015. С. 175–188.
4. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 298–324.

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять *Сімейне виховання, Концепція «Сім'я і родинне виховання», вивчення сімей*

Завдання 2. Поміркуйте, що найчастіше є причиною конфліктів батьків і дітей у сучасній сім'ї? Чи може педагог втручатися в сімейні конфлікти?

Завдання 3. Назвіть шляхи підвищення педагогічних знань батьків учнів школи першого ступеня.

Завдання 4. Пригадайте своє дитинство, які проблеми виникали у Вас з батьками? Які кроки батьків Ви вважаєте успішними? У чому полягали помилки у виховних підходах Ваших батьків?

Завдання 5. Поміркуйте над педагогічною ситуацією.

Приходжу якимось із роботи – син щось майструє.
– Молодець, сину, доброю справою зайнятий.
– Тату, мені потрібні деталі, – раптом каже він.
Я потягнувся до гаманця.
– Та ні, – засміявся він, – у магазині їх немає. З роботи принеси...
їх у тебе на роботі безліч. У Петька ціла колекція – батько приносить...

1. Поведінка сина – це дитяча легковажність чи цілеспрямоване утвердження?

2. Як ви повели б себе в такій ситуації?

3. Чи знаєте ви способи і методи виховання у ваших дітей бережливого ставлення до суспільної власності?

Завдання 6. Поміркуйте над педагогічною ситуацією.

Юркові 10 років. Повернувся додому стомлений, голодний, задоволений... Виявляється, разом із товаришами дві години прибирали

сніг: «Двірнику допомагали. Він, знаєте, вже старий, йому важко. А снігу он скільки намело!» У батьків тепліють очі. А Юрко біжить у передпокій і з кишені дістає 10 гривень: «Ось – один мені дав, другий – Толику». Мати занепокоїлася: «Так ви за гроші найнялися двірникові допомагати?» – «Та ні, ми просто так, а він нам, коли йшли, гроші дав».

Якою має бути поведінка батьків у такій ситуації?

Перевірте свої знання

1. Які мета і завдання роботи вчителя з батьками учнів?
2. Проаналізуйте методiku проведення індивідуальних форм роботи з батьками.
3. Проаналізуйте методiku проведення колективних форм роботи з батьками.
4. Які вимоги до відвідування вчителем сім'ї учня?
5. Розкрийте методiku підготовки та проведення батьківських зборів.
6. Розкрийте функції батьківського комітету.

Лекція № 14

СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОГО ТА СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1. *Особливості гендерної освіти та гендерного виховання молодших школярів.*
2. *Аналіз шкільних підручників як механізму передачі гендерних стереотипів в освітньому закладі*
3. *Прихований навчальний план.*
4. *Гендерований простір навчальних закладів*
5. *Особливості статевого виховання молодших школярів.*

Література

1. Бурн Ш. Гендерная психология. URL : [http:// www.koob.ru/](http://www.koob.ru/)
2. В поисках гендерного воспитания: метод. пособ.; под ред. О. Андрусик и О. Марущенко. Харьков: Золотые страницы, 2013. 144 с.
3. Гендер для медій: підруч. із гендерної теорії; за ред. Марії Маєрчик. Київ: Критика, 2013. С. 135–151.
4. Гендерна абетка для українських медіа: посіб. / Котова-Олійник С., Стельмах Б., Ярош О. Луцьк: Терен, 2013. 50 с.

5. Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність / за заг. ред. Пушонкової О. А., Шевченко З. В. Черкаси: Чабаненко Ю., 2016. 202 с.
6. Говорун Т., Кікінежді О. Гендерна дискримінація в сфері освіти URL : <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1200305760>
7. Лебідь І. Ю. Гендерна педагогіка. Кам'янець-Подільський: Рута, 2015. 130 с.
8. Марущенко О., Плахотнік О. Гендерні шкільні історії. Харків: Монограф, 2012. 88 с.
9. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 2017. 256 с.
10. Словник гендерних термінів / укладач З. В. Шевченко. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с.
11. Тейлор К. Сдать на права: почему всем нам нужно с самого детства говорить о равенстве. URL: <http://opinion.platfor.ma/sdat-na-prava/>
12. Тёмкина А. О том, как изучать неравенство между мужчинами и женщинами. Курс № 30. Социология как наука о здоровом смысле. – Гендер, секс и феминизм: взгляд социолога. URL: <http://arzamas.academy/materials/959>
13. Шкільні підручники чи хлопчачі підручники? Думки після короткого огляду // Сайт кампанії проти сексизму у політиці і ЗМІ. URL: <http://povaha.org.ua/shkilni-pidruchnyku-chy-hlorchachi-pidruchnyku-dumky-pislya-korotkohoohlyadu/>
14. Ярощук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 324–355.

1. Особливості гендерної освіти та гендерного виховання молодших школярів

Для християнства чоловік і жінка – особи рівноправні, однаково самотійні й однаково відповідальні...

К. Д. Ушинський

Поняття «гендер» включає в себе соціально визначені характеристики чоловіків і жінок на відміну від біологічно визначених. Тому ця категорія ще за своєю сутністю розглядається як «соціокультурна стать», що підкреслює соціальний характер нерівності між статями, яка поступово змінюється залежно від суспільних та культурних перетворень.

Мета гендерного виховання полягає не лише у формуванні правильного розуміння сутності моральних норм та установок у сфері взаємин статей, але й потреби керуватися ними в усіх сферах діяльності.

Гендерне виховання – це підхід у вихованні, що ґрунтується на розвитку індивідуальних якостей, розкритті здібностей і пошуку покликання дитини незалежно від очікувань навколишніх, пов'язаних із статтю дитини.

Важливо наголосити, що мета гендерного виховання полягає не в тому, щоб зробити кардинальні зміни у виховному процесі та навчати дівчат бути сильними та активними, а хлопців – чуйними та охайними. Мова йде про те, що діти мають знати, що вони – унікальні особистості, які можуть мати різні риси характеру та бути спокійними, сумлінними, рішучими, сміливими, емоційним, сором'язливим і так далі незалежно від того, якої вони статі.

Гендерна освіта не вимагає, щоб усі жінки, як Паша Ангеліна, сіли на трактори і поїхали у світле майбутнє, а чоловіки, як вусаті няні, пішли виховувати дітей у садочках. **Мета гендерної освіти – дати зрозуміти людям, що вони можуть виконувати будь-які ролі в суспільстві залежно від власного хисту та бажання.**

Дитина, що виховуватиметься в середовищі, уважному та дружньому до всіх людей незалежно від їхньої статі, виросте з усвідомленням того, що всі люди мають однакове становище в суспільстві, однакові можливості в житті. Тож гендерне виховання підростаючого покоління – це неодмінна умова формування суспільства з гендерною рівністю. Це найкраща профілактика сексизму та інших форм дискримінації, засилля яких заважає Україні стати європейською державою, де панують загальнолюдські цінності.

Гендерне виховання пов'язане з моральним, фізичним, естетичним, розумовим і трудовим. Наприклад, у процесі трудового виховання створюються уявлення дітей про те, що праця людей різної статі має свою специфіку, яка пов'язана з фізіологічними особливостями та історичним аспектом розвитку людини: праця чоловіків традиційно передбачає більші фізичні навантаження, ніж праця жінок. Зв'язок гендерного виховання з фізичним аналогічний: на заняттях фізкультури підбирають такі вправи, які розвивають різні фізичні якості і формують певне ставлення до стилю поведінки (фігура, постава, хода, динаміка рухів). Гендерне виховання пов'язане з естетичним, наприклад, в організації дозвілля, де враховується перевага інтересів дітей, залежно від статевих відмінностей. Зв'язок гендерного виховання з моральним виявляється в ознайомленні дітей з елементарними поняттями про мораль, з роллю в суспільстві людей різної статі, орієнтації дітей на майбутню соціальну функцію.

Специфіка гендерного виховання полягає в тому, що людина як суб'єкт діяльності не може виступати як безстатева істота. З одного боку, це означає, що для виховання можуть бути використані будь-які види діяльності, з другого – що важко знайти якийсь особливий вид діяльності, яку слід було б спеціально організувати чи стимулювати в інтересах гендерного виховання. Тому той чи інший вид діяльності учнів – праця, спілкування, гра, навчання – може служити інтересам виховання, якщо педагоги враховують у процесі їх організації загальні закономірності і, крім того, оцінюють дії школярів з позицій гендеру, беруть до уваги характер відмінностей між ними, ступінь їх важливості і суспільної цінності.

Способом прояву гендерних особливостей дітей молодшого шкільного віку і відображенням рівня сформованості їх гендеру є гра. У ній діти через виконання певних ролей засвоюють уявлення про гендерну поведінку. Хлопчики частіше вибирають для гри «силові сюжети» й у зв'язку з цим – відповідні ролі. Дівчаткам більше імпонують ігри з традиційними жіночими ролями. Гра дає змогу засвоїти не лише соціальні ролі, але й набути навички спілкування й взаємодії з однолітками протилежної статі. Традиційні ігри спрямовані на засвоєння дитиною її гендерної ролі, яка набувається саме в рольовій грі (у дочки-матері, війну).

У процесі гендерної соціалізації велику роль відіграють дитячі іграшки. Доведено фахівцями, що іграшки та ігри допомагають дівчаткам розвиватися в тих видах діяльності, які стосуються підготовки до материнства і ведення домашнього господарства, розвивають уміння спілкуватися й навички співпраці. У хлопчиків все інакше: іграшки та ігри спонукають їх до винахідництва, перетворення навколишнього світу, допомагають розвинути навички, які пізніше ляжуть в основу просторових і математичних здібностей, заохочують незалежну, змагальну і лідерську поведінку.

У магазинах більшість іграшок призначені конкретно для хлопчиків або для дівчаток. Іграшки для дівчат видно відразу – вони пов'язані або з доглядом за собою (іграшкова косметика), або з турботою про дитину (ляльки), або з домашніми справами (іграшкові меблі, плити, посуд, побутова техніка); іграшки для хлопчиків пов'язані з будівництвом (різні конструктори, кубики), або технікою (різні машинки), або з активною діяльністю (зброя, спортивний інвентар, м'ячі). Тобто іграшки розділено за гендерною ознакою.

З метою збагачення змісту ігор сімейної тематики ефективними виявляються такі сюжетні лінії, як «У сім'ї народилась дитина», «Приїзд бабусі», «Сім'я на дачі» та інші. У процесі таких ігор уточнюються уявлення дітей про особливості сімейного життя, взаємодію поколінь, дозвілля. В ігрових діях діти відтворюють поведінку, почуття,

переживання своїх батьків так, як вони їх собі уявляють, відображають різні життєві ситуації. Діти граються іграшками, допомагають батькам, читають історії з життя різних соціальних груп, слухають сімейні розмови та пасивно беруть участь у сімейних інцидентах. З такого повсякденного досвіду вони виносять уявлення про дії чоловіка й жінки в різних ситуаціях, про те, як чоловік і дружина мають ставитися один до одного. У діагностичній і психотерапевтичній практиці така техніка відома під назвою «психодрама» (Дж. Морено).

Сутність ролевих ігор полягає не в акторській майстерності. Сценки (ігри) допомагають учням початкової школи поставити себе в конкретну ситуацію й відчути на собі не свої почуття, а почуття й установки людини, особливо іншої статі, в поданій ситуації. Корисно уявити себе в становищі людини, яка сильно відрізняється від тебе. Наприклад, якщо молода людина розіграє роль одного з батьків, вона може зрозуміти позицію й точку зору батьків.

У дівчаток з перших років життя проявляється спрямованість грати роль матері і хазяйки у створюваній нею ляльковій сім'ї. Вона досить серйозно моделює і «програє» роль виховательки своїх майбутніх дітей.

Для сьогодення характерною є цікава ігрова метаморфоза – стара добра гра в «дочки-матері» трансформувалась у гру з лялькою Барбі. Маленька дівчинка вже не «баюкає» ляльку-пупса і не видумує з нею свої наївні історії. Барбі – це втілення цілого способу життя, за яким треба жити красиво й без проблем, орієнтуватися на те, що престижно і модно, та взяти від життя все можливе. Барбі не переживає, не конфліктує, не долає труднощі й не мріє про щось недосяжне. Граючись з Барбі, діти приходять «на все готове». Ідеально організована гра збіднює фантазію. Умови гри – це ті ж «обмеження ступенів свободи», рамки, у які вписується ігровий світ. Барбі-астронавт і Барбі-модниця з ідеальним екіпіруванням – іграшки, призначення яких чітко визначене. Хоча, з другого боку, це теж непогано: Барбі дає змогу дівчаткам прилучитися до ролі красуні-принцеси. Дитина, яка не бавиться відповідними до статі іграшками, майже неминуче зіткнеться з труднощами: можливі проблеми в спілкуванні із однолітками як своєї, так і протилежної статі; її самооцінка буде менш стійка та адекватна.

У процесі гендерного виховання дітей молодшого шкільного віку мають враховуватись фізіологічні і психологічні особливості. Для нормального статевого розвитку і встановлення правильних стосунків між хлопчиками і дівчатками в цьому періоді важливо розвивати такі моральні якості, як соромливість, стриманість, готовність завжди надати допомогу тощо.

Виховання дитини як представника певної статі розпочинається з першого року її життя. На статево диференціацію дитини впливають не

лише її анатомо-фізіологічні особливості, що визначаються статтю, а й соціально-психологічні фактори. Останні діють передусім через ті специфічні відтінки, а іноді і суттєві відмінності, що їх вносять дорослі у процес виховання дитини, враховуючи її статеву належність.

У школярів риси дошкільника та школяра уживаються у свідомості й поведінці у вигляді складних, динамічних і часто протилежних сполучень. У цьому віці, який, як кожний перехідний стан, дуже багатий прихованими можливостями, закладаються й формуються основи багатьох психічних якостей. Зі вступом до школи змінюється весь уклад життя дитини. З'являється багато нових атрибутів, що підвищують її в своїх очах і очах навколишніх, особливо малюків. Дружба й приятелювання молодших школярів сконцентровані більшою мірою на груповій активності, ніж на індивідуальній.

Авторитет учителя для першокласників не має меж і переважає авторитет батьків, старших братів і сестер, ровесників. Іронічне ставлення батька до жінок взагалі і до вчительки не укриється від уваги дитини. Деколи це призводить до зниження авторитету вчителя. Інфантильність дитини не можна підкреслювати, особливо в хлопчиків, оскільки цей неконструктивний шлях може призвести до неправильного формування статевої ролі поведінки та гендерних установок.

Диференційований педагогічний вплив на формування гендерної поведінки школярів можливий, якщо педагог оволодів трьома вміннями: номінацією, ініціюванням відповідної поведінки, організацією поведінки дитини відповідно до її статі. Номінація потрібна для того, щоб педагог впливав на усвідомлення дитиною своєї статевої належності. Вона здійснюється через операції звернення, позначення, вказівку. Звернення – слово чи група слів, що називає особу певної статі, до якої звертаються: «Дівчата! Хлопці!». Позначення – наголос на присутності осіб тієї чи іншої статі: «Тут є чоловіки?». Вказівка служить для виділення характерних особливостей чоловіка чи жінки. Коли педагог використовує одну з даних операцій для реалізації номінації, він впливає на усвідомлення дитиною своєї статевої належності; учень починає усвідомлювати, що саме зараз і саме він є чоловіком чи жінкою, тобто виконує свою соціально статеву роль людини.

Крім того, щоб дитина усвідомлювала свою статеву належність, вона має уявити образ статевої ролі поведінки. У цьому педагогу допомагає вміння ініціювати поведінку школяра. Воно реалізується через такі операції: приклад, авансування, художній образ.

Поряд з номінацією й ініціюванням важливим є професійне вміння організації поведінки відповідної статі учня. Організація поведінки сприяє набуттю досвіду, здійснюється шляхом прохання, ділового розпорядження, надання повноважень, коригування дій. Прохання –

звернення до суб'єкта певної статі з метою задоволення якоїсь потреби, бажання: «Дівчата!» Я думаю – операція, за допомогою якої учитель обговорює права і обов'язки учнів як представників певної статі. Корекція – внесення поправок у поведінку дитини залежно від її статевої приналежності.

Однак вирішення проблем гендерного виховання ускладнюється тим, що практично всі, з ким близько контактує дитина (вихователі дошкільного закладу, лікарі, вчителі), – жінки. Разом з тим поширення традиційних уявлень про гендерні ролі призводить до того, що в порівнянні з дівчатами хлопчики відчувають сильніший тиск з боку соціуму в напрямку формування статовспецифічної поведінки. У поєднанні з браком рольових моделей такий тиск веде до того, що хлопчик вимушений будувати свою гендерну ідентичність переважно на негативі: не бути подібним на дівчат, не брати участі в жіночих видах діяльності. При цьому в нашій країні дитина має відносно мало можливостей для власне маскулінних проявів (наприклад, агресивності, самостійності, рухливості тощо), оскільки дорослі ставляться до них як до джерела неспокою. Тому стимулювання з боку дорослих теж є переважно негативним: не заохочення «чоловічих» проявів, а несхвалення «нечоловічих» («Не плач, ти ж хлопчик»). А це призводить до наростання в хлопців тривожності, яка часто проявляється в надмірних зусиллях бути маскуліним і в панічному страху робити щось жіноче.

Особливу увагу необхідно звернути на організацію широкого досвіду нестатевої любові. З почуттям любові дитина знайома з перших днів свого життя. Вона любить маму, тата, бабусю, рідних. Дуже важливо зберегти в дитині це чисте, щире почуття, навчити її проявляти увагу, турботу, ніжність до близьких людей. Саме тому треба, щоб дитина росла в сім'ї, де панує дух любові, поваги, взаємної допомоги й розуміння: «Якщо, виростаючи, дитина не навчилась любити батька, братів, сестер, якщо в її характері виховані основи грубого егоїзму, дуже важко розраховувати, що вона здатна глибоко покохати вибрану нею жінку чи чоловіка», – писав А. С. Макаренко. І далі: «Сили «любовної» любові можуть бути знайдені тільки в досвіді нестатевої людської симпатії». У вихованні досвіду нестатевої любові важливе значення варто приділити культивуванню в дітей соціальних видів любові: любов до рідного дому, до рідних і близьких, праці, мистецтва, природи, тварин. Навчити любити – значить навчити завжди захоплюватись прекрасним, значить навчити творити добро, приносити близьким радість.

Автори, які займались аналізом уже виконаних у межах даної проблеми досліджень, стверджують, що, як і раніше, професії чоловіків і жінок на сторінках «Букваря», «Читанки» та інших книжок полярно

диференціюються. Так, чоловіки постають космонавтами, механізаторами, водіями, робітниками, вченими, а жінки представляють переважно професії, пов'язані з доглядом за іншою людиною, – домогосподарки, медсестри, учительки, лікарки. Жіночі персонажі в більшості ілюстрацій, розповідей та вправ мають стереотипні характеристики: їх рятують, захищають, повчають. Таким чином, на сторінках шкільних підручників хлопчики мають явні переваги в можливості «знайти себе», ідентифікувати себе з героями оповідань і вправ, тоді як дівчаткам важко знайти для себе рольові моделі.

Разом з тим варто зазначити, що сьогодні спостерігається певний прогрес у забезпеченні гендерної рівності. Останні підручники розширяють коло занять жінок їх наближенням до чоловічих професій і навпаки. Порівняння комплектів українських підручників 60–70-х та 80–90-х років ХХ ст. показало, що останні вигідно відрізняються від попередніх у плані розширення кола занять жіночої статі, її наближенням до чоловічих професій і, навпаки, тобто прогресом у забезпеченні гендерної рівності. Проте ця тенденція ще слабка і великою мірою визначається статтю авторів підручників. Помічено, що коли авторами підручників є жінки, вони і в текстовому матеріалі, і в малюнках прагнуть уникати статевого протиставлення поведінки. Стереотип «він діє, а вона обслуговує» змінюється однаковими заняттями: школярка так само працює з комп'ютером, як і її одноліток. Дівчинка, як хлопчик, садить дерево, а не тільки допомагає його тримати та ін. У читанці для першого класу «Первоцвіт», авторами якої є дві жінки, останні свідомо намагаються уникати стереотипізованих ролей чоловіків і жінок. Так, на малюнку «У колі рідної сім'ї» мати забавляє малюка, а тато в цей час витирає посуд і робить це не менш кваліфіковано, ніж жінка.

Тривале вивчення шкільної дійсності та аналіз спеціальної літератури дали можливість науковцям виділити ряд таких стереотипних ситуацій:

1. Під час уроку вчителі передовсім відповідають на питання хлопчиків, реагують на їх підняті руки; відповіді дівчаток з місця приймаються рідше, їх питання частіше залишають без відповіді й уваги. Учителі дають більше часу на відповідь хлопчику, позаяк вважають, що він може зметикувати на місці. Такий нерівномірний розподіл уваги призводить до того, що дівчатка бояться зробити помилку чи привернути до себе увагу.

2. Дівчатка менш схильні до асоціацій у навчанні, складніше співвідносять новий матеріал з уже наявним. А тому їм ближчий неспішний, розмірений темп подачі нового матеріалу, їм необхідна достатня кількість повторень для кращого засвоєння матеріалу.

3. Дівчатка краще навчаються з опорою на наочність. А тому у викладанні в переважно дівочих класах необхідне використання великої кількості наочного матеріалу, навчання проходить з опорою на зорову пам'ять (у хлопців краще розвинуте абстрактне мислення, а тому вони менше потребують наочності).

4. Дівчатка добре розв'язують однотипні задачі, гірше – нові, добре діють за аналогією. Тому для дівчат необхідна велика кількість типових завдань, що полегшує маніпулювання отриманими знаннями.

Шкільні вимоги націлені на ретельність виконання завдань, у них велика частка виконавської роботи і мала – творчості. Усе це ставить у більш вигідне становище дівчаток, оскільки жінки зазвичай краще виконують завдання не нові, а такі, що вимагають ретельності й наполегливості.

5. Увагу дівчат і осмислення ними інформації посилює емоційність подачі навчального матеріалу, тому у викладанні для дівчат важливий рух від емоцій до логічного осмислення. Емоційності вимагає й оцінка будь-якої виконаної роботи з визначенням перспективи.

6. Дівчата воліють спочатку налагодити спілкування, а потім діяти: як правило, задають питання для встановлення контакту з дорослими. Тому в класах з домінуванням дівчат важливим є використання на уроці групових форм роботи з акцентом на взаємодопомогу.

7. Диференційовані статево рольові приписи вносяться у свідомість дітей також під час безпосереднього спілкування вчителя з учнями. Вихователі рідко обговорюють з хлопчиками і дівчатками проблеми гендерної рівності (етичні, психологічні, соціальні), майже не привертають уваги дітей до експлуатації жіночого тіла в торгівельній рекламі, поширення брутальних висловів, які принижують гідність статей тощо. Сам вчитель не завжди є прикладом андрогенної статево рольової поведінки.

8. З раннього дитинства дівчаток орієнтують на міжособистісні стосунки, на інших людей. Тому в них розвивається висока чутливість до стосунків і очікувань інших, особливо до думки відомих людей. Дівчатка швидко розуміють, що чекає від них конкретний учитель, яка поведінка схвалюється. Високо розвинута здатність до соціальної адаптації підштовхує дівчат на те, щоб відповідати тій моделі поведінки, яку прямо чи опосередковано заохочує вчитель. Для здібних дівчат типовою є така поведінка: коли вони потрапляють у групу, клас, то не поспішають демонструвати свої вміння, а спочатку уважно придивляються до того, що схвалює чи не схвалює вчителька, як поведуться інші діти. Дівчинка легко адаптується до прямих і опосередкованих вказівок.

9. Поведінка хлопчика розгортається за іншим сценарієм. Зазвичай, він відразу намагається продемонструвати свої вміння, знання, досягнення. Якщо заняття в класі йому не цікаві через їх легкість чи

складність, хлопчик частіше починає порушувати дисципліну, відволікатися. Дівчинка в таких умовах більш терпляча.

10. У хлопців і дівчат різна працездатність. Хлопчикам потрібний високий темп. Як тільки починається повторення, закріплення – вони «випадають» з процесу, увага слабшає. Дівчаткам швидкий темп заважає. Вони краще працюють ув повільнішому темпі.

11. У хлопчиків добре спрацьовує змагання. Для дівчаток змагання треба використовувати дуже виважено, бо можна спровокувати конфлікт.

12. У сучасній фемінізованій початковій школі вчительки тиснуть на хлопчиків своїм авторитетом, змушують відчувати свою розумову неповноцінність. Однокласниці, які фізично дозрівають раніше, теж «дістають», часом висміюючи хлопців за відставання у фізичному розвитку. Тиск призводить до того, що хлопчики змушені будувати свою гендерну ідентичність переважно на негативних основах: бути не подібними на дівчаток, не брати участі в жіночих видах діяльності.

Тиск протилежної статі відчувають хлопчики особливо в молодшому віці у зв'язку з випереджаючим розвитком дівчаток, що призводить до неузгодженості психологічних установок та очікувань дівчат з установками хлопців. Дівчата хочуть, щоб до них ставились уже не як до безстатевих істот, у хлопчиків же ці побажання і вимоги не знаходять розуміння й відповідної відповіді, оскільки вони залишаються в статевому плані фізіологічно інфантильними. Більше того, у хлопчиків у цьому віці з'являється тенденція не лише до уникання спілкування з дівчатами, але й до повного з ними розмежування. Хлопці, таким чином, не мають можливості для власне чоловічих проявів – агресії, самостійності, рухової активності. Дорослі ставляться до них як до джерела неспокою. Тиск школи особливо негативно відображається на хлопчиках від 8 до 12 років, коли починається їх соціалізація та їм необхідно відмежуватися від жіночого світу, створюючи свій, «чоловічий».

13. Одна з розповсюджених помилок за умови спільного навчання та виховання хлопців і дівчат – установка на слухняність дитини, на те, щоб вона була малопомітною, мовчазною, не заважала. А хлопчики, зазвичай, зовсім інші, галасливіші, рухливіші, активніші, ніж якийсь «ідеальний учень», і, перебуваючи в ситуації педагогічного тиску, коли потрібно 45 хвилин просидіти в одній позі, не вертатися, не розмовляти, вони відчувають стрес (достатньо згадати оповідання О'Генрі «Вождь червоношкірих»). Саме з цього виникає замкнене коло: хлопчик на уроці крутиться, на нього покрикують, він нервує, гірше засвоює матеріал. Йому пишуть зауваження в щоденник, він приходиться додому, де отримує «догану». Починають хлопчика довантажувати, посилати до репетиторів, що втомлює дитину. Ось і «замкнене коло»:

дидактогенія переходить у шкільний невроз. У дитини виникає неприязнь до школи. Деякі відмінності між хлопчиками та дівчатками наведемо в таблиці.

Таблиця

Хлопчики	Дівчатка
Характер більш замкнений	Характер більш відкритий
Звертає більше уваги на зміст завдання, ніж на його форму	Звертає більше уваги на форму, ніж на зміст завдання
Спостережливість знижена	Спостережливість підвищена
Об'єктивність	Вразливість
Труднощі в процесі виконання завдання долаються за допомогою інтелекту й сили	Труднощі в процесі виконання завдання долаються переважно за допомогою хитрості й спритності
Стримані в разі невдач	Дратівливі в разі невдач
Потреба в емоційному збудженні знижена	Потреба в емоційному збудженні підвищена
Розвинене прогнозування (схильність до розв'язання відстрочених довгострокових проблем)	Прогнозування ослаблене (розв'язує переважно поточні, повсякденні проблеми)
Словесне заохочення розслаблює, сповільнює діяльність	Словесне заохочення збуджує і прискорює діяльність
Не завжди акуратні, уважні, ретельні в роботі	Акуратні, уважні, ретельні в роботі

У молодшому шкільному віці статеві відмінності проявляються в успішності та поведінці. Узагальнені дані свідчать, що хлопчики важче адаптуються до школи, ніж дівчатка. Дівчатка старанніші, краще ставляться до навчання. Хлопчики ризикованіші на уроках, вони частіше піднімають руку, не бояться помилитися у відповіді. Дівчатка – кращі виконавці, ніж хлопчики, їх легше змусити виконувати якесь доручення.

Проаналізуємо окремі важливі аспекти впливу на формування гендерної ідентичності школяра початкової школи. Важливою обставиною гендерного виховання в початковій школі є фемінізація інститутів освіти. Серед педагогів (жінок початкової школи) вчитель-чоловік – подія. Не раз це обговорювалося серед фахівців, піднімалося в спеціальній літературі. Хотілося б відзначити особливості впливу фемінізованого виховання виключно на процес прийняття та усвідомлення статевої ролі, але проблема майже відсутності чоловіків-педагогів у початковій школі закладена глибше.

Стереотипи жінка-домогосподарка, жінка-доглядальниця, жінка-вихователь, а чоловік-діяч, чоловік-герой, чоловік-правитель тощо глибоко укорінені у свідомості, традиціях і культурі нашого суспільства. Це ще раз підкреслює лише те, що чоловік – аж ніяк не вихователь. Тому так рідко можна побачити серед студентів закладів вищої освіти, які вибирають професію вчителя початкової школи, представників чоловічої статі. Неабияке значення відіграють укорінені вислови

вчителів, що насправді й не усвідомлюють свій вплив на формування гендерних стереотипів, наприклад: «Оленко, не крутись, ти ж не хлопчик» чи «Миколка пише, як дівчинка» або ж «Іринко, підними сміття, бо від Іванка не дочекаєшся», «Плачеш, як дівчисько» тощо. Кожен учитель має реальні можливості й засоби правильно зорієнтувати дітей, у тому числі і в гендерній поведінці.

Проблема фемінізації школи, особливо початкової, привела до фемінізації вимог до учнів, встановлення жіночих еталонів поведінки. Ініціатива й автономія, притаманні хлопчикам, не заохочуються; ритуал взаємостосунків переважає над змістом, а зовнішня дисципліна – над самореалізацією. Учительки схильні заохочувати в учнів обох статей скоріше жіночі, ніж чоловічі якості. Від учнів очікують (і вимагають), щоб вони сиділи тихо, слухняно виконували вказівки, уважно слухали вчителя. Саме таку поведінку суспільство оцінює як типово «жіночу». Тому цілком закономірно, що дівчатка вчитимуться краще. Проте, бувають і зовсім протилежні випадки. Під час шкільного навчання активно продовжується започаткована батьками традиція формування різного типу поведінки хлопчиків і дівчаток. Тут важливою є поведінка самого вчителя. Те, з якими словами звертається вчителька до хлопчиків і дівчаток, які вчинки вона схвалює і за які карає, – усе це орієнтує дітей на відповідну діяльність. Реакції вчителів на порушення дисципліни школярами здебільшого теж різні. Відомо, що хлопчики створюють більше проблем з дисципліною, ніж дівчата. Навіть за звичайних умов частіше зауваження отримують хлопчики.

Мало того, що різностатеві діти в школі, яка для них є на цьому віковому етапі новою соціальною ситуацією, спостерігають і сприймають лише одну модель гендерної поведінки і світосприйняття, цей факт посилюється ще і тим, що в багатьох сім'ях діти виховуються тільки матір'ю.

Агентами гендерної соціалізації дитини виступають її батьки, вихователі, вчителі – усі, хто оточує дитину. Нерідко під їхнім впливом у малюків формуються уявлення про те, чого не можна робити будучи хлопчиком або дівчинкою. Через гендерні стереотипи діти бачать світ, де людей обмежують у чомусь через їх стать. У такому світі людина виростає з відчуттям збитковості через свою належність до певної статі. Може розвиватись заздрість та підсвідома ворожість до людей іншої статі. Можна лише помріяти про світ без стереотипів, де кожна людина незалежно від статі може розпоряджатися своїм життям, реалізуватися в будь-якій діяльності і при цьому стати успішною у всіх сферах життя. Зрозуміло, що саме в такому світі батьки хочуть бачити своїх дітей, якщо дійсно бажають їм щастя. І працювати над створенням цього світу треба починати заздалегідь.

Сказане вище переконливо доводить, що обстановка в сучасній школі може бути однаково «недружньою» як до хлопчиків, так і до дівчаток. Отже, актуальною постає проблема запровадження гендерних підходів у сучасну початкову систему освіти.

2. Аналіз шкільних підручників як механізму передачі гендерних стереотипів в освітньому закладі

Одним з важливих механізмів передачі гендерних стереотипів та формування гендерної ідентичності є шкільний підручник.

У підручниках досить багато проявів сексизму: хлопчики там зображені головними дійовими особами – сміливими, незалежними, здатними ризикувати; дівчатка – пасивними, другорядними персонажами, які очікують допомоги та підтримки. Якщо основні персонажі навчальних текстів – чоловіки, школярі переконуються в тому, що домінування їх є нормою, суспільним стандартом. У результаті цієї диспропорції хлопчики дістають явну перевагу в спробах «знайти себе» на сторінках шкільних підручників, тоді як дівчатка не знаходять для себе рольових моделей.

Підручник, у змісті якого прослідковується гендерна стереотипізація, безпосередньо впливає на поведінку дитини. Вона, намагаючись отримати інформацію про своє місце в навколишньому світі, опирається не на власний досвід, а черпає знання в тому числі й зі шкільних підручників. Дитина через нього отримує установки, цінності, гендерні орієнтири, характерні для тієї чи іншої статі, що в результаті призводить до набуття навичок, необхідних для виконання гендерних ролей.

У більшості шкільні підручники та книги для дітей написані традиційною мовою, яка змальовує хлопчиків і чоловіків як людей, здатних на великі звершення (підкорення стихій, перемога у війні, створення нового), а дівчаток і жінок – орієнтованих тільки на успіхи в «приватній сфері» сім'ї; при цьому традиційно «жіноча» діяльність зображується, зазвичай, зневажливо, а жінки представлені як подружки, дружини або, у кращому випадку, помічниці, які сприяють успіхові чоловіків.

Згідно з ґрунтовною працею «Гендер у соціально-психологічному вимірі» (автори Т. Говорун та О. Кікінежді) професії чоловіків та жінок на сторінках сучасних українських шкільних підручників полярно різняться. Чоловіки в них постають космонавтами, механізаторами, водіями, майстрами, вченими, а жінки переважно представляють професії, спрямовані на догляд за іншою людиною, – домогосподарки, медсестри, вчительки, лікарки. Як правило, чоловічі й жіночі персонажі представлені в традиційних ролях, де перші діють, а другі мають справу з обставинами, що склалися поза їх власним волевиявленням.

Майже 80% малюнків у підручниках для початкової школи є гендерно диференційованими. На більшості ілюстрацій (майже 65 %) зображено представників чоловічої статі: учитель, музикант, кухар, політик, капітан, сталевар, лікар, механізатор, гетьман. Дорослі жінки виступають лише у двох професійних ролях – мами та стюардеси. Вони зайняті шитвом, збиранням урожаю в садку, грою на піаніно в колі дітей, заколисуванням дитини, підшиванням доньчиного платтячка.

Своєрідним рефреном гендерних відмінностей у поведінці слугують такі рядки: «Люда мила каструлю. Люся мила ложки. Вітя пішов у магазин і купив молоко».

Орієнтація на стереотипізовані види занять прослідковується і в змісті підручника з математики для 1 класу: «У ляльки було 4 плаття. Марина пошила їй ще...»; «Зоя випрала 4 ляльчиних плаття, а кофточок – на 2 більше. Скільки кофточок випрала Зоя?».

У змісті задач з традиційним розподілом соціальних ролей простежуються стереотипи, упередження, які поділяють хлопчиків та дівчаток на два протилежні за психологією типи людей. Наприклад, у вже згадуваному підручнику для 1 класу, поділ сфер діяльності на чоловічі та жіночі залишається незмінним, проте автори дослідження відмічають певну позитивну динаміку та орієнтацію на нестереотипізовані види діяльності: «Хлопчик помив 6 глибоких тарілок і 18 мілких...; кондитер випік 23 торти...; брат, сестра і тато обкопували дерева в саду...; тато купив 8 кг капусти...; на зиму сім'я заготовила...; хлопчик зібрав букет квітів...; господар виростив...; у фермера були качки й гуси...; кухар на приготування обіду витратив...; кухарі зліпили 72 вареники...; 8 юннатів зробили 48 годівниць для птахів...» тощо.

Традиційний сюжет, у якому хлопчику відводиться роль лідера, професійний, а також патріархальний поділ ролей спостерігається і на сторінках «Букваря» та «Читанки». У змісті оповідань та ілюстрацій чоловіки та хлопчики зображені особами, які здійснюють вчинок, нехай навіть і бешкетний: запускають змія, ремонтують велосипеда, саджають дерево, дратують півня тощо. Жінки та дівчатка переважно пожинають плоди діяльності «сильної» статі: підтримують деревця, які саджають хлопці; спостерігають за їхніми діями, обговорюють їх. Дівчатка мають справу переважно з обставинами, які склалися; з пригодами, що відбувалися поза їхнім волевиявленням та участю. Чоловіки, хлопчики на ілюстраціях зображені енергійними, активними; жінки та дівчатка – пасивними, залежними, кимось опікуваними.

Пасивна й обслуговуюча роль та ігнорування жінок, що прослідковується в змісті шкільних підручників, глибоко укорінюється у свідомості, накладає свій відбиток на подальший розвиток особистості, що призводить до невпевненості у своїх можливостях, нерішучості в діях, підпорядкуванні «більш сильному» і врешті-решт до неповної

реалізації в суспільстві. Це чітко видно з ілюстрацій, де хлопчики глузують з дівчаток або ж дівчатка (жінки) виконують лише другорядні ролі чи роль домогосподарки.

Таким чином, коли світ декларує високий інтелект, професіоналізм, рівноправність – у свідомості особистості відбувається плутанина, невідповідність гендерних ролей, які пропагує суспільство, з тими, що воно їй нав'язує. Відповідно змішування гендерних ролей зумовлює дифузю гендерної ідентичності. Тому системі освіти необхідно «очиститись» від традиційних гендерних стереотипів у змісті навчальних програм та підручників, створити однакові вимоги та права як для хлопчиків, так і для дівчаток, заохочення до всіх видів діяльності незалежно від статі.

У сучасному підручнику з англійської мови видавництва Pearson, який використовують у роботі не пов'язані зі шкільною освітою дитячі курси англійської мови, немає жодного малюнка, де б жінка щось готувала чи обслуговувала чоловіків. Героїня підручника, доросла жінка Селлі, є дослідницею, працівницею зоопарку.

А взагалі, як показав побіжний огляд іноземних підручників, героями ілюстрацій для дітей початкової школи в більшості випадків стають звірятка.

Сучасні вітчизняні підручники вже не мають явної гендерної сегрегації, але на ознаки невідповідності принципам гендерної рівності можна було б скаржитися. Наче нічого страшного, а жінки знову обслуговують чоловіків, виглядають слабкими і немічними. Їх не видно в науках чи в небезпечних професіях (пожежниці, поліцейські). Жінки – усе ще лише продавчині й прибиральниці, навіть доярки, які мають гарно відпрацювати на роботі, а потім на повну викластися вдома; з правом на відпочинок один день на рік.

Отже, проведені гендерні експертизи підручників та навчальних програм доводять, що сам зміст шкільної освіти гендерно небезсторонній: гендерні упередження «захиті» у вигляді цінностей або ідей у зміст начебто нейтральних текстів чи ілюстрацій.

Математика, здавалося б, є гендерно нейтральним предметом, адже там оперують абстрактними поняттями. Однак тексти задач складені так, що жінкам і чоловікам, як правило, доручають гендерно типові види діяльності. Наприклад, у найбільш розповсюдженому вітчизняному підручнику з математики для першого класу читаємо:

✓ Бабуся купує десяток яєць. Вона вже поклала в пакет 7 яєць. Скільки яєць їй ще залишилось покласти?

✓ У ляльки було 4 сукні. Марина пошила їй ще 3. Скільки суконь стало в ляльки?

✓ У Тараса були зелені прапорці. Він вирізав ще 6 синіх. Разом стало 9 прапорців. Скільки зелених прапорців було в Тараса?

✓ У Михайлика 15 марок, а в Гриця – на 7 менше. Скільки марок у Гриця?

Навіть якщо в тексті задачі згадуються діти обох статей, то результати діяльності дівчаток чомусь завжди гірші в порівнянні з хлопчиками:

✓ Хлопчик спіймав 5 окунів, а дівчинка – на 2 окуні менше...

✓ Вітя зірвав 11 слив, а Оля – на 2 сливи менше.

Автори посібника «Гендерні шкільні історії» О. Марущенко і О. Плахотнік переконують, що будь-який урок чи позаурочний захід може стати «гендерним», якщо заздалегідь спланувати певні питання або влучно використати незаплановані навчальні ситуації для обговорення з дітьми гендерної проблематики. Але навіть якщо поняття гендеру чи відповідна тематика жодного разу не звучить протягом уроку чи виховної справи, це все ще залишає хороші можливості для гендерної чутливості вчительки чи вчителя.

На Заході вирішувати означену проблему почала в останній третині ХХ сторіччя феміністична педагогіка (як один із напрямків критичної педагогіки). Вона спирається на ідею про те, що звична нам система освіти має бути реформована, а навчання та виховання мусить стати більш діалогічним та емоційним.

Поглянувши на стенди на шкільних стінах – досить часто це унаочнені правила дорожнього руху чи безпеки праці. Час від часу вони зображають саме небажані чи навіть небезпечні форми поведінки, а бешкетувати, як правило, будуть хлопчики. Дівчатка на цих плакатах демонструють правильну поведінку і зупиняють правопорушників.

Спортивний майданчик на перервах і після уроків «окупований» хлопчиками, які грають у футбол чи баскетбол, підтягуються на перекладині – і майже ніколи його тривало не займають дівчатка. А на уроці фізкультури дітей не лише вишиковують за правилом «спочатку хлопчики, потім дівчатка», але й пропонують різні завдання, окремо для кожної статі, у різних кутках спортивної зали.

Чимало педагогів усіх ланок освіти виявляють значний інтерес до забезпечення рівності дітей в освітньому процесі, упровадження гендерно-нейтральних технологій, однак багато вчителів перебуває під впливом традиційних поглядів на взаємини статей. Педагоги залишаються невизначеними у власних гендерних орієнтаціях, не переконаними в необхідності розвитку в дітей андрогінних властивостей, сповідують ідеологію комплементарності чоловічих та жіночих ролей.

3. Прихований навчальний план

Кожен тип і рівень освітніх закладів (садочок, школа, університет тощо) обов'язково має певний набір документів, що описують його мету й структуру, деталізують назви дисциплін, їх кількість, зміст, завдання тощо – тобто навчальний план. Зазвичай навчальні плани є офіційними документами: це те прописане наповнення освіти, що і складає її видимий образ.

Однак в освіті є щось, що впливає на нас поза офіційним навчальним планом. Якщо порівняти навчальний план з айсбергом, то це «щось» є неначе його підводною частиною – масивною, потужною, але прихованою від наших очей. Тому, власне, про «підводну» частину довгий час не підозрювали. Завдяки так званій критичній педагогіці, яка виникла на Заході під впливом ідей французького філософа Мішеля Фуко, почали говорити про так званій «прихований навчальний план».

Прихований навчальний план відрізняється від явного скритим змістом знання, що транслюється ученицям і учням. Він складний і багатовимірний, саме він формує специфічні розподіли влад та множинні відмінності – між жінками й чоловіками, між бідними й багатими, між білими й «кольоровими», між міськими і сільськими тощо.

Соціологиня О. Ярская-Смірнова виділяє такі виміри прихованого навчального плану:

1) гендерний розподіл виробничих стосунків і гендерна сегрегація вчительської (викладацької) професії та адміністративних посад; організація фізичного простору й символічного порядку освітнього закладу (наявність «дівчачих-хлопчачих» місць у класній кімнаті й закладі взагалі; передача інформації про належну поведінку через плакати, дошки оголошень, написи на стінах; відображення прийнятих в якості норми гендерних уявлень у святах, ритуалах і фольклорі тощо; на дошках про другу світову війну майже немає жінок, які також воювали;

2) зміст навчальних предметів (підбір матеріалу), а також підручників, навчальних посібників, дидактичних матеріалів; наявність і характер розділеного за статтю навчання з певних предметів.

Зараз в Україні дівчата і хлопці (за незначними винятками) вчать разом. Але в школах діти і підлітки розділені за статтю для деяких дисциплін і вивчають ці предмети за принципово різними навчальними програмами, і різними підручниками: це військова справа, фізичне виховання та трудове навчання. Щодо останнього, то цікаво, що курс для дівчаток зветься «Обслуговуюча праця», а курс для хлопчиків – «Технічна праця»;

3) стиль викладання: особливості навчальної комунікації, система заохочень і санкцій, система оцінок (дівчаток більше спрямовують на гуманітарні предмети, а хлопців – точні науки).

4. Гендерований простір навчальних закладів

Беручи до уваги концепцію прихованого навчального плану, давайте критично проаналізуємо простір навчальних закладів.

Дослідження показують, що простір школи чітко поділений на «дівчачі» і «хлопчачі» зони, де діти проводять перерви, позаурочний час. У початковій школі дуже помітна різниця між характером рухів дітей різної статі на перерві: якщо дівчатка стрибають через резиночки чи в «класики», грають у спокійні ігри чи просто спілкуються, то хлопчики бігають («носяться!»), активно освоюючи в своїх іграх найширший простір. При цьому діти майже ніколи не граються в змішаних за статтю групах. Саме така поведінка дівчаток і хлопчиків визнається вчительками як «нормальна»; більше того, педагоги часто й охоче поділяють дітей за статтю для організації групової роботи (або змагання) у класі чи поза ним. Це також один із способів формування в дітей уявлення про статі як діаметрально протилежні.

Ось плакати на шкільних стінах, – досить часто це унаочнені правила дорожнього руху чи безпеки праці. Час від часу вони зображають саме небажані чи навіть небезпечні форми поведінки, але бешкетниками, як правило, намальовані хлопці! Дівчата на цих плакатах зображені як ті, хто повчає чи зупиняє порушників, або як жертви трагічних випадків. Хіба це не є прикладом соціального конструювання статей як протилежних, де дівчата виступають слухняними помічницями дорослих, а хлопці – активними розбишаками й порушниками правил, схильними до ризикованої поведінки?

Окрему цікаву тему становлять спостереження за шкільними святами. Візьмемо свято Першого дзвоника (1 вересня): як шикуються діти на шкільному подвір'ї чи в залі?

Хто несе шкільний прапор – хіба він такий важкий, щоб його ніс лише хлопець, і рідко – дівчина? Хто дзвонить у символічний дзвінок, розпочинаючи новий навчальний рік – хіба кремезний старшокласник із лялечкою-першокласницею на руках це єдині люди, що здатні виконати цю роботу?

Помисливши логічно, ми починаємо розуміти, що у вказаних ритуалах закладено скоріше символічний, ніж прагматичний зміст. Але також очевидно, що всі шкільні традиції закріплюють гендерні стереотипи, які приписуються дівчатам і хлопцям.

Екскурсія будь-яким українським освітнім закладом, особливо великим університетом демонструє, що цей простір є переважно «чоловічим»: саме люди чоловічої статі зображені на більшості портретів, плакатів, картин і панно. Вузи носять переважно чоловічі імена: з більше ніж 1000 українських закладів вищої освіти лише три названі іменами жінок (університет імені Лесі Українки; музична академія імені Антоніни Нежданової, інститут соціальних та культурних

зв'язків імені Святої княгині Ольги): цікаво також, що всі троє не є вченими.

Трохи більше «жіночого» з'являється в просторі тих навчальних закладів, що готують переважно спеціалісток для так званих «жіночих професій» (наприклад, педагогіка чи бібліотечна справа), але навіть в них розвішані на стінах портрети видатних педагогів чи бібліографів майже стовідсотково мають чоловічі обличчя.

Також цікава деталь і відмінність – чи є в учнів власний (приватний) простір у школі, де б їх не контролювали вчителі? У вчительок і вчителів це можуть бути приватні кімнатки.

А як щодо учениць і учнів? Чи потрібен їм приватний простір?

3. Особливості статевого виховання молодших школярів

Щоб запобігти бідам і помилкам статевого виховання, потрібно вже в стінах школи морально готувати хлопчиків і дівчаток бути чоловіком і дружиною, батьком і матір'ю своїх дітей. Перш за все дитині розтлумачувати питання кохання і дружби, відкривати те, що їй важко збагнути і поки ще не треба знати. Тому потрібно прищеплювати переконання: найдорожче в житті – це людина, найвища цінність – давати щастя іншій людині

В. О. Сухомлинський

Особливої уваги заслуговують питання статевого виховання молодших школярів. Учителі та батьки повинні пам'ятати: для того щоб виховати повноцінну гармонійну особистість, ми повинні якомога раніше звертати увагу на статеve виховання.

Його завдання:

- формування моральних стосунків між хлопчиками та дівчатками;
- виховання культури інтимних почуттів – прихильності, дружби, любові;
- формування понять про біологічні та соціальні проблеми особистості;
- формування навичок здорового способу життя.

Поняття «стать» – багатоаспектне. У сучасній науці воно розглядається з біологічної, медичної, психологічної, педагогічної та інших позицій. З педагогічної позиції, «стать» означає біосоціальну властивість людини. Біологічну – тому, що зумовлено генетичною комбінацією, яка виникає під час запліднення. Соціальну – оскільки прояви статевої поведінки та сексуальні вчинки людини прямо

залежать від виховання і зовнішнього впливу навколишнього середовища (сім'я, однолітки, засоби масової інформації, громадська думка тощо). Саме тому цілеспрямований, педагогічно організований виховний процес може і повинен формувати корисні та потрібні суспільству навички статевої поведінки людини.

Статеве виховання – це цілісна педагогічна система, результатом якої є статеве вихованість учнів молодшого шкільного віку.

У статевому вихованні насамперед необхідно враховувати вікові особливості школярів. Так, у молодшому шкільному віці відбувається самоусвідомлення дітьми своєї статевої приналежності, закладаються психологічна та емоційна основи сексуальності – сором'язливість чи розв'язність, різкість чи м'якість, ласкавість чи грубість, доброта чи злість, щедрість чи скупість тощо.

У цьому віці діти активно засвоюють принципи спілкування людей різної статі. Більшість молодших школярів ще шукають розгадку секрету дітонародження, таємниці материнства. Власне сексуальна сфера перебуває в стадії спокою.

У процесі статевого виховання дітей молодшого шкільного віку повинні враховуватися фізіологічні і психологічні особливості. Для нормального статевого розвитку і встановлення правильних стосунків між хлопчиками і дівчатами в цьому періоді важливо виховувати такі моральні якості, як сором'язливість, стриманість, здатність завжди надавати допомогу тощо. Установленню здорових стосунків між хлопчиками і дівчатами сприяють відвідання музеїв, театрів, походи і інші заходи, що організуються дорослими, внаслідок цих заходів формуються спільні погляди та інтереси.

Великі можливості для статевого виховання школярів закладені в навчальних програмах з різних предметів. Уже в початковій школі на уроках рідної мови, читання, природознавства діти знайомляться з такими важливими питаннями, як сім'я, права і обов'язки її членів, взаємодопомога, сімейні традиції, материнство і батьківство, статеві відмінності в природі та суспільстві.

Спільні ігри хлопчиків молодшого шкільного віку передбачають моменти змагання, демонстрацію спритності, сили, вміння пірнати або кататися на скейті чи роликах.

Спілкування в цей час у дівчаток спокійніше, зовні навіть пасивніше. Вони вимогливіші у виборі подруг, для них важливіші людські якості ровесниць, а не спільна діяльність. Якщо хлопчики спочатку взаємодіють, а потім уже придивляються один до одного і відчують взаємну симпатію чи антипатію, то дівчатка вважають за краще не вступати в контакт з несимпатичними для них ровесницями.

Згадаймо, що в традиційних казках героїнь постійно доводиться рятувати, а з героями трапляються всілякі пригоди. Цей засвоєний у

ранньому дитинстві стереотип наповнюється поступово дедалі глибшим змістом. Хлопчики готують себе до героїчних ролей, вчать конкурувати з ровесниками, міряться силою, доводять своє право на перевагу в тій чи іншій діяльності. А дівчатка розмовляють одна з одною про те, чия вчителька вродливіша, кому новенький хлопчик написав записку, чому мама не дозволила подивитися вчорашній телефільм. Дівчатка емоційно довше і тісніше пов'язані з дорослими, слухняніші й керованіші, у них не виникає такого великого відчуження від батьків, як у хлопчиків.

Якщо в чотири-, п'ятирічних дітей вибір хлопчиками дівчаток і дівчатками хлопчиків ще широкий (до 27 %), то, починаючи з семирічного віку, рівень неформального спілкування між різностатевими дітьми неухильно знижується. Взаємна ізоляція досягає апогею в десять – дванадцять років. У цей час вибір хлопчиками й дівчатками одне одного вкрай рідкісний. Вияв інтересу до представників іншої статі активізується лише після тринадцяти.

Статеві стереотипи в молодших школярів надзвичайно консервативні. Їм здається, що на всі випадки життя є відповідні правила, яких необхідно дотримуватися. «Такі берети носять дівчатка», – категорично заявляє дев'ятирічний син, і ніщо не може похитнути цієї впевненості, поки в подібних головних уборах не з'являться його товариші. «Проколи мені вуха, а то я без сережок, як хлопчик», – просить маму донечка. Прагнучи робити те, що й ровесники, дитина вчиться оцінювати себе як рівноправну частку спільного цілого, представника чоловічої або жіночої статі.

Спілкування з ровесниками своєї статі істотною мірою впливає не тільки на засвоєння статевої ролі, наповнення її власним змістом. Поведінка дітей у колі одностатевих однолітків звичайно більше задовольняє вимоги дорослих. Дівчатка вже з трьох років, а хлопчики – з п'яти у спільних іграх виявляють залежність один від одного, ніби допомагаючи собі й товаришам відповідати соціальним сподіванням. У різностатевих групах частіше спостерігаються порушення правил поведінки, сварки, конфлікти, нерідко пов'язані з бажанням дітей однієї статі звернути на себе увагу представників іншої.

Статеве виховання слід гармонійно пов'язувати із загальним психологічним розвитком дитини з раннього віку. Однак більшість батьків, вихователів або ігнорують цей аспект виховання, або навмисне намагаються уникати розмов на інтимні теми з дітьми.

Акселерація прискорила психосоціальний розвиток, тому особливо інтенсивно виховну роботу потрібно проводити в 3–4 класі, коли дівчата статево дозрівають скоріше, що викликає непорозуміння у взаєминах хлопчиків і дівчаток, яке може позначитись на їх подальшому ставленні до протилежної статі.

З надто делікатних тем доцільно проводити розмови, бесіди. Важливо налагодити в класі здорові стосунки між дівчатками та хлопчиками.

Умови ефективності статевого виховання:

- необхідність починати статеve виховання дітей з дошкільного віку, що має запобігати в них викривлених і вульгарних уявлень про статеві стосунки між людьми;
- обов'язкове врахування умов сімейного виховання, особистого прикладу батьків;
- диференціація змісту, засобів, напрямів вихованих впливів на хлопчиків і дівчаток;
- використання реальних прикладів вірного кохання і подружнього життя;
- дотримання принципу, за яким готувати учнів до сімейного життя успішно можуть тільки компетентні вихователі, чий життєві принципи не розходяться з декларованими, яким діти довіряють і яких поважають.

Практичне заняття № 14

**СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОГО
ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

ПЛАН

1. Особливості гендерної освіти та гендерного виховання молодших школярів.
2. «Прихований навчальний план».
3. Гендерований зміст шкільної освіти.

Рекомендована література

1. Бурн Ш. Гендерная психология. URL : <http://www.koob.ru/>
2. В поисках гендерного воспитания: метод. пособ.; под ред. О. Андрусик и О. Марущенко. Харьков: Золотые страницы, 2013. 144 с.
3. Гендер для медій: підруч. із гендерної теорії; за ред. Марії Маєрчик. Київ: Критика, 2013. С. 135–151.
4. Гендерна абетка для українських медіа: посіб. / Котова-Олійник С., Стельмах Б., Ярош О. Луцьк: Терен, 2013. 50 с.
5. Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність / за заг. ред. Пушонкової О. А., Шевченко З. В. Черкаси: Чабаненко Ю., 2016. 202 с.

6. Говорун Т., Кікінежді О. Гендерна дискримінація в сфері освіти
URL : <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1200305760>
7. Лебідь І. Ю. Гендерна педагогіка. Кам'янець-Подільський: Рута, 2015. 130 с.
8. Марущенко О., Плахотнік О. Гендерні шкільні історії. Харків: Монограф, 2012. 88 с.
9. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 2017. 256 с.
10. Словник гендерних термінів / укладач З. В. Шевченко. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с.
11. Тейлор К. Сдать на права: почему всем нам нужно с самого детства говорить о равенстве. URL: <http://opinion.platfor.ma/sdat-na-prava/>
12. Тёмкина А. О том, как изучать неравенство между мужчинами и женщинами. Курс № 30. Социология как наука о здоровом смысле. – Гендер, секс и феминизм: взгляд социолога. URL: <http://arzamas.academy/materials/959>
13. Шкільні підручники чи хлопчачі підручники? Думки після короткого огляду // Сайт кампанії проти сексизму у політиці і ЗМІ. URL: <http://povaha.org.ua/shkilni-pidruchnyku-chy-hlorchachi-pidruchnyku-dumky-pislya-korotkohooohlyadu/>
14. Ярошук Л. Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 324–355.

Завдання 1. Укладіть тлумачний словник педагогічних понять (див. список рекомендованої літератури)

Гендерне виховання, статеве виховання, прихований навчальний план, маскулінність, сексизм, гендер, гендерна культура, стать, гендерна освіта, гендерні стереотипи, гендерна рівність, фемінність, статева ідентичність, стереотип маскулінності – фемінності (M/F), андрогінія.

Завдання 2. Опрацюйте рекомендовану літературу і заповніть схему.

Гендерне виховання учнів та його характеристика

Сутність

Завдання

Засоби

Завдання 3. Підготуйтеся до участі в дискусії.

Прочитайте і проаналізуйте думки матері школяра. Чи погоджуєтеся Ви з педагогами? Чи підтримуєте дії завуча? Як би Ви діяли в такій ситуації? Висловіть власне ставлення до проблеми.

«... Уже через місяць після того, як мій син пішов до школи, кілька вчительок, разом із завучкою, зробили зауваження щодо зачіски, яка, на їхню думку, не відповідала уставу ліцею. В уставі було сказано щось на зразок того, що ліцеїст має бути чистим та мати охайну зачіску. Я намагалася пояснити, що зачіска більше ніж охайна (волосся спереду було вистрижене під типову чоловічу зачіску, а починаючи з потилиці трохи не доходило до пліч), дитина відвідує перукарню щомісяця, довжина волосся не заважає сусідам по парті, та йому самому воно не лізе в очі, бо спереду коротке. Скориставшись тим, що в мене був період відряджень, і дитину забирала моя бабуся, учителька порадила їй постригти дитину, інакше треба буде йти до директора й пояснювати, чому хлопець ходить із дівочою зачіскою. У результаті дитина була пострижена. При цьому ображена на цілий світ – і від того, що не сприйняли її смаків, і від того, що проти волі постригли. Коли ми пізніше мали розмову із завучкою, та зазначила, що в поважаємо правила ліцею, зокрема через довге волосся, із яким довелося боротися кілька місяців. Тоді я спробувала розібрати по суті. Виявилось, що проблема не в охайності, бо за зовнішніми ознаками волосся чисте і свіжострижене, а в тому, що так він схожий на дівчинку, і це ненормально....»

Завдання 4. Вчителька музики звертається до першокласників:

– Так, а на розбійників мені потрібно п'ятеро дітей.

Оленка:

– Ой, я, я хочу бути розбійницею!

Вчителька музики:

– Ну ось тобі й на! Розбійниками можуть бути тільки хлопчики! Дівчатка завжди слухняні й чепурні. Будеш сніжинкою.

Чи правильно повелася вчителька? Що Ви думаєте з цього приводу?

Власна позиція

Аргументи

Висновок

Завдання 5. *Прочитайте і проаналізуйте розповідь учениці. Висловіть свою думку з приводу цієї ситуації.*

В одній з шкіл я вчилася з 5 по 9 клас і була відмінницею. Дуже важливо було те, хто, де і з ким сидить. Друзі зазвичай сиділи разом, якщо не порушували дисципліну і їх насильно не розсаджували. Оскільки всі мої подруги сиділи одна з одною за принципом «близькості проживання», я була як одинак, і мене постійно саджали до якихось «дивних людей», найчастіше двієчників. Аргументація класної керівниці була такою: ну, ти ж відмінниця, ось посидиш з ним (наскільки я пам'ятаю, це завжди були хлопці), можливо, він від тебе розуму набереться. Мене завжди це дуже дратувало і кривдило. Співрозмовники з цих хлопців були ніякі, на уроках я намагалася їм щось пояснювати, допомагати, але найчастіше все закінчувалося банальним списуванням. Якось у нашому класі з'явився новий хлопчик – з бідної сім'ї, злісний двієчник, апатичний до краю, навіть соціопат. Ніхто не хотів з ним дружити, а тим більше – сидіти. І звичайно, на класному зібранні мене до нього посадили, сподіваючись на мій благодійний вплив. Пам'ятаю, дуже плакала через це. Згодом він став трієчником, і ми з ним навіть здружилися, але мені досі незрозуміла позиція вчительки, яка вважала, що я зобов'язана «обслуговувати» двієчників і всіляко про них піклуватися.

Завдання 6. Проаналізуйте будь-які підручники (не менше 5) для початкової школи з погляду гендерних стереотипів. Результати аналізу запишіть.

Перевірте свої знання

1. Розмежуйте поняття «гендерна освіта», «гендерне виховання», «гендерна культура», «гендерна педагогіка».
2. Сформулюйте особливості гендерної освіти та гендерного виховання молодших школярів.
3. Назвіть мету та провідні завдання гендерного виховання школярів.
4. Визначте зміст гендерного виховання.
5. Як ви розумієте поняття «прихований навчальний план»?

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Авторитарне (лат. *autoritas* – влада, вплив) **виховання** – педагогічна концепція, яка передбачає підкорення вихованця волі вихователя. Придушуючи ініціативу і самостійність, авторитарне виховання перешкоджає розвитку індивідуальності дитячої особистості, призводить до її нівелювання, виникнення конфронтації між педагогом і дітьми.

Авторитет вчителя – вплив вчителя на учня; необхідна умова виховання та розвитку дитини.

Активність – активна життєва позиція людини, яка виявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній налаштованості на діяльність.

Активність особистості – діяльне ставлення особистості до світу, здатність створювати суспільно значущі перетворення матеріальної і духовної сфер на основі засвоєння історичного досвіду людства, яке реалізується у творчій діяльності та вольових актах і формується під впливом навколишньої дійсності та виховання.

Бесіда – метод обговорення конкретних знань, фактів, подій, вчинків, який передбачає участь двох сторін – вихователя і вихованців. Бесіда відрізняється від розповіді саме тим, що педагог вислуховує і враховує думки, точки зору вихованців, будує свої взаємини з ними на принципах співробітництва, партнерства. Бесіди можуть бути різного плану: пізнавальні, етичні, естетичні, екологічні, політичні та ін.

Взаємодія педагога і вихованців у педагогічному процесі – взаємний вплив дорослого і дітей, у процесі якого здійснюється їхній взаєморозвиток. Каналами взаємодії в педагогічному процесі є діяльність і взаємини вихователя й вихованців. Модель педагогічної взаємодії визначає характер педагогічної системи.

Виховна система – умовно об'єднаний комплекс виховних цілей, людей, що реалізують їх у процесі цілеспрямованої діяльності, відносин між її учасниками, освоєного середовища й управлінської діяльності із забезпечення життєздатності цієї системи.

Виховні цілі – цілі, що відповідають формуванню соціальних і особистісних якостей, а також ціннісно-сміслових ставлень людини до навколишнього світу і самої себе.

Виховання (англ. *education*) – діяльність, спрямована на передачу новим поколінням суспільно-історичного досвіду людства; цілеспрямований вплив на формування якостей особистості, на становлення її поглядів, почуттів, інтересів, мотивів, переконань і звичок.

Виховання в колективі – виховання дітей через дитячий колектив, який за правильної організації стає ефективним педагогічним середовищем, оптимальним педагогічним інструментарієм.

Виховна система – умовно об'єднаний комплекс виховних цілей, людей, що реалізують їх у процесі цілеспрямованої діяльності, відносин між її учасниками, педагогічного середовища й управлінської діяльності щодо забезпечення життєздатності цієї системи.

Вихованість – комплексна властивість особистості, яка характеризується наявністю і рівнем сформованості в неї суспільно значущих якостей, що відображають всебічність її розвитку.

Виховні цілі – цілі, що відповідають формуванню соціальних і особистісних якостей, а також ціннісно-сміслових ставлень людини до навколишнього світу та самої себе.

Вихователь – у широкому розумінні слова – особа або організація, яка здійснює виховання; у вузькому значенні – посадова особа, яка займається вихованням дітей і молоді в освітніх закладах. Історично посада вихователя з'явилась ще в античних державах. В українській школі функції вихователя (у вузькому значенні) виконує класний керівник, у початковій школі – класовод і вихователь групи продовженого дня.

Виховні ситуації – спеціально організовані педагогічні умови для формування в учнів мотивів позитивної поведінки чи подолання недоліків. Ситуація стає виховною тоді, коли набуває виховного спрямування. Чим привабливіша, складніша, проблемніша вона для учня, тим більше зусиль він затратить на її аналіз, тим кращим буде результат.

Вікова педагогіка – наука, що вивчає закономірності навчання і виховання дітей різних вікових груп.

Вікові особливості – комплекс фізичних, пізнавальних, інтелектуальних, мотиваційних, емоційних властивостей, притаманних більшості людей одного віку.

Вправління – виконання учнем певних дій з метою вироблення і закріплення необхідних навичок та позитивних форм поведінки.

Гендерний підхід – сукупність уявлень, які передбачають визначення відмінностей у поведінці та сприйнятті жінок і чоловіків не так за їх фізичними особливостями, як за вихованням і поширеними в кожній культурі уявленнями про суть жіночого та чоловічого.

Гендерна педагогіка – це сукупність підходів, спрямованих на те, щоб допомогти дітям різної статі відчувати себе в суспільстві комфортно.

Гендерна соціалізація – це процес спрямованих і спонтанних впливів на особистість, що допомагає їй засвоїти норми, правила поведінки та установки відповідно до культурних уявлень про роль,

становище й призначення статей у суспільстві, робить повноцінним чоловіком чи жінкою і прилучає її до усталеної системи гендерних ролей.

Гендерне (англ. *Gender – рід*) **виховання** – процес, спрямований на формування якостей, рис і властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі, рівноправні соціальні взаємини статей.

Гендерна освіта – це процес і результат засвоєння знань про гендерну рівність того суспільства, в якому живе індивід. Гендерна освіта включає в себе: систематичне навчання, пропаганду й поширення гендерних знань та гендерної культури, гендерну самоосвіту.

Гендерна культура – це сукупність норм і цінностей, які утверджують гендерну рівність у суспільстві.

Громадянське виховання – формування громадянськості, яка дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною.

Громадська думка – система загальних суджень людей, яка виникає в процесі їх діяльності і спілкування та виражає ставлення до різних явищ, подій, що становлять загальний інтерес.

Гуманізація виховання – олюднення виховних стосунків, визнання цінності дитини як особистості, її прав на соціальний захист, щастя, розвиток здібностей, індивідуальності.

Диспут – метод виховання, який передбачає зіткнення різних, інколи прямо протилежних точок зору. Диспути проводять у середніх і старших класах на політичні, економічні, моральні, правові, екологічні, естетичні теми, що хвилюють молодь. Характерною особливістю диспуту є полеміка, боротьба думок. Диспут не вимагає певних рішень, проте не можна допускати, щоб диспут перетворювався у суперечку заради суперечки. Диспут є складним методом і вимагає високого рівня професійної підготовки педагога.

Довіра у вихованні – ставлення вихователя до дітей, яке ґрунтується на глибокій повазі й широкому переконанні, що кожен вихованець має широкі можливості для розумового й морального виховання. Вихователь, висловлюючи переконання в наявності позитивних рис у своїх вихованців, тим самим викликає в них прагнення виправдати виявлену довіру, підвищує почуття власної гідності, стимулює прагнення до самовиховання. Виявляти довіру – не означає не помічати недоліків. Діти мають бути переконаними, що вихователь усе помічає. І коли при цьому він зберігає довіру і доброзичливість, у них виникає прагнення бути гідними й виправдати довіру.

Дозвілля дітей – вільний від обов'язкової діяльності час. Використовуючи години дозвілля для ігор, читання, праці, занять спортом, мистецтвом, технікою, дитина розвивається морально,

розумово й фізично. Активне, розумове дозвілля – важливий засіб збереження та підвищення працездатності. Організація дозвілля дітей – одне з найважливіших завдань школи, позашкільних установ, громадських організацій, сім'ї.

Естетична культура особистості – своєрідний сплав особистісних якостей, які зумовлюють критерії оцінювання нею прекрасного і потворного, вияв чуття міри у власній творчості.

Естетичне виховання (грец. αἰσθητικὸς – здатний відчувати) – складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування здатності сприймати, перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини.

На розв'язання завдань естетичного виховання спрямована позакласна виховна робота.

Ефективність виховання – відношення досягнутих результатів до передбаченої мети в процесі формування духовного обличчя, суспільно значущих якостей особистості, соціальних груп, суспільства в цілому.

Закономірності виховання – стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє ефективному розвитку особистості.

Засіб виховання – вид суспільної діяльності (процес, явище, ситуація, предмет), який впливає на особистість у певному напрямі.

Індивідуальність – цілісна характеристика окремої людини, її оригінальність, самобутність психічного складу.

Не кожен індивід є індивідуальністю. Для цього йому необхідно стати особистістю. Це відбувається в процесі розвитку особистості – становлення та формування її під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких провідну роль відіграють цілеспрямоване виховання та навчання. Усі психічні процеси є необхідною умовою формування особистості – становлення людини як соціальної істоти внаслідок впливу середовища і виховання на внутрішні сили розвитку.

Інноваційна педагогічна технологія – цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний освітній процес від визначення його мети до очікуваних результатів.

Інноваційна поведінка педагога – сукупність зовнішніх виявів його особистості, в яких розкривається внутрішнє «Я» (світовідчуття, світогляд, особистісні особливості), спрямовані на зміну складових сучасної системи освіти.

Інноваційний потенціал освітнього закладу – здатність навчально-виховного закладу створювати, сприймати, реалізовувати

нововведення та вчасно позбавлятися від застарілого, педагогічно недоцільного.

Компоненти педагогічної системи – мета (педагогічний ідеал виховання), зміст педагогічного впливу (освітня програма), засоби, форми, методи педагогічного впливу; результат; люди (педагоги, батьки, вихованці тощо) як носії педагогічної системи, об'єкти і суб'єкти педагогічної діяльності.

Конвенція прав дитини – документ, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року Конвенція визначена як «велика хартія вільностей для дітей, світова конституція прав дитини», розкриває положення Декларації прав дитини, покладаючи на держави, які її приймають, правову відповідальність за дії щодо дітей; пропонує більш міцні юридичні гарантії і норми. Основні положення Конвенції – забезпечити права дітей на виховання, розвиток, захист і активну участь у житті суспільства.

Критерії оцінки виховання – ознаки, на основі яких можна робити висновок про рівні вихованості людини, оцінити результати виховного впливу.

Критерій – це мірило, ознака, на основі якої здійснюється оцінка певної якості.

Майстерність виховання – майстерність педагога у використанні виховних засобів, що забезпечують високий результат виховної роботи.

Мета виховання – проєктований результат виховання; уявлення про кінцевий результат виховання, що визначає його завдання, методи, форми і всю організацію.

Метод виховання – спосіб взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, спрямований на формування в них певних поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

Методика виховання – система методів, прийомів і засобів, які використовуються для цілеспрямованого та ефективного впливу на розвиток і удосконалення особистості.

Методика в освіті – опис конкретних прийомів, способів, техніки педагогічної діяльності в окремих освітніх процесах.

Мобільність – оперативність, здатність невідкладно та ефективно щось здійснювати, залучати до виконання, реалізовувати плани, завдання, плани.

Мораль (лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичаї) – (правила для волі та совісті людини) система поглядів, уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві.

Моральне виховання – виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь їх у практичній діяльності.

Народна педагогіка – галузь емпіричних педагогічних знань і народного досвіду, які виражаються в панівних у народі поглядах на мету й завдання виховання, в сукупності народних засобів, умінь та навичок виховання і навчання.

Національне виховання – це історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, культурологічних поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію побутової життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь.

Національний виховний ідеал – базується на загальнолюдських цінностях і включає в себе ті риси, які відповідають духовності чи звичаям народу. Конкретний зміст національного виховного ідеалу залежить від державного устрою, світогляду, релігії і моралі, від рівня розвитку культури, від національних особливостей народу.

Національно-патріотичне виховання – процес вироблення в особистості чіткого уявлення про закономірності розвитку патріотичних ідей, розуміння ролі історичних знань про свою країну, про свій народ, його традиції та звичаї, вироблення стійких патріотичних переконань та умінь відстоювати їх в умовах реальної дійсності.

Обдаровані діти (англ. gifted children) – діти, які рано виявляють здібності або схильності до певного виду діяльності.

Особистісно орієнтоване виховання – виховання, центром якого є особистість дитини, її самобутність, самоцінність.

Парціальна освітня програма – освітня програма, яка визначає зміст одного або кількох взаємопов'язаних напрямів роботи закладу (наприклад, гуманістичне виховання, естетичний розвиток, екологічне виховання) на основі своєї педагогічної концепції.

Педагогічна вимога – педагогічний вплив на свідомість учнів з метою спонукати їх до позитивної діяльності або гальмування негативних дій і вчинків.

Педагогічна культура – оволодіння вчителем педагогічним досвідом людства, ступінь його досконалості в педагогічній діяльності, досягнутий рівень його особистості; сутнісна характеристика особистості педагога, здатного до “діалогу культур”.

Педагогічна підтримка – це така організація виховання, що базується на зверненні до внутрішніх сил і здібностей дитини та її самопроцесів (самопізнання, самопостереження, самоаналізу, самокритики, самопрогнозу, самоорганізації, самоуправління, саморозвитку, самореалізації, самодостатності, самовиховання, самоактуалізації...), що проявляються в дії.

Педагогічна техніка – елемент педагогічної технології; комплекс загальнопедагогічних і психологічних умінь педагога, що забезпечує володіння ним власним психофізіологічним станом, настроєм, емоціями, тілом, мовою й організацією педагогічно доцільного спілкування. Виокремлюють вербальні (голос, дикція, інтонація, темпоритм тощо), невербальні (міміка, пластика, артикуляція, жести, експресивне забарвлення пластики та ін.), соціально-перцептивні (сприйняття, увага, спостережливість, увага тощо) уміння та володіння емоційним станом (зняття психічного напруження, саморегуляція, релаксація, аутотренінг, самонавіювання, створення творчого самопочуття).

Педагогічна технологія – своєрідна конкретизація методики, проект певної педагогічної системи, що реалізується на практиці; змістова техніка реалізації освітнього процесу; закономірна педагогічна діяльність, яка реалізує науково обґрунтований проект освітнього процесу і має вищий рівень ефективності, надійності, гарантованого результату, ніж традиційні методики навчання й виховання.

Педагогічне проектування – цілеспрямована діяльність, яка визначає необхідність педагогічних перетворень, прогнозує та оцінює наслідки реалізації певних педагогічних задумів.

Педагогічний вплив – вплив педагога на свідомість і поведінку, організацію життя і діяльності вихованців з метою формування в них певних якостей особистості та забезпечення успішного досягнення цілей.

Педагогічний паліатив (франц. *palliatif*, від лат. *palliatus* – прикритий) – тимчасова поступка педагога, яка полягає в його вмінні «не бачити», «не помічати» порушень соціальних норм і створювати умови для унеможливлення їх у майбутньому, знаходити позитивне і в найнезначніших результатах діяльності дитини, бути терпеливим, ставити в центр уваги розвиток дітей.

Педагогічний такт – принцип міри, необхідний у процесі спілкування з дітьми. Визначається педагогічною майстерністю, досвідом, рівнем культури і особистісними якостями педагога.

Педагогічні винаходи – перетворення, конструювання окремих елементів педагогічних систем, засобів, методів, умов навчання та виховання.

Педагогічні функції – це приписання педагогові напрямів застосування професійних знань і умінь.

Педагог-фасилітатор (англ. *facilitate* – *полегшувати*) – педагог, який працює в системі особистісно-орієнтованої (гуманістичної) педагогіки і в роботі з дітьми сповідує відкритість власним думкам, переживанням, заохочення, довіру як вираження внутрішньої особистісної впевненості в можливостях і здібностях вихованців,

«емпатичне розуміння» (бачення поведінки вихованця, його реакцій, дій, навичок). Поняття запровадив К. Роджерс.

Педологія (грец. *país (paidos)* – дитина і *logos* – слово, вчення) – комплексна наука про дитину, яка, за задумом її засновників М. Басова, Ф. Бехтерева, С. Шацького та ін., мала стати антропологічною базою педагогіки.

Передовий педагогічний досвід – навчально-виховна, організаційно-педагогічна діяльність, у процесі якої стабільні позитивні результати в розв'язанні актуальних педагогічних проблем забезпечуються використанням оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових освітніх систем або інтеграції традиційних форм, методів, прийомів та засобів.

Підготовлене середовище – створене педагогом середовище, яке містить стимули для саморозвитку, самонавчання і самовиховання дитини. Термін запровадила М. Монтессорі.

Позакласна робота – різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом навчального закладу.

Позашкільна діяльність – освітньо-виховні заняття та культурно-просвітницькі масові заходи, які проводяться в позашкільних закладах (станціях юного техника, юного натураліста та інше) з метою задоволення різнобічних культурних інтересів та попитів учнів, розвитку їх самодіяльності та творчих здібностей, розумної організації дозвілля.

Позашкільна робота – освітньо-виховна робота з дітьми, яка проводиться позашкільними дитячими та культурно-просвітницькими закладами, органами освіти та іншими суспільними закладами. Це одна з форм організації дозвілля дітей та юнацтва. Позашкільна робота здійснюється на засадах добровільної участі, активності та самостійності учнів з урахуванням їх інтересів.

Позашкільний навчальний заклад – складова система позашкільної освіти, яка надає знання, формуючи вміння та навички за інтересами, забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток, підготовку до активної професійної та громадської діяльності, створює умови для соціального захисту та організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров'я вихованців, учнів і слухачів. До позашкільних навчальних закладів належать : палаци, будинки, станції, клуби та центри дитячої юнацької творчості, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади. Розрізняють комплексні та профільні позашкільні навчальні заклади. Свою роботу здійснюють в позаурочний та позанавчальний час.

Правове виховання – виховна діяльність сім'ї, школи, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та правомірної поведінки дітей.

Привчання – організація планомірного і регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх на звичні форми суспільної поведінки.

Прийом виховання – частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективного застосування методу в конкретній ситуації.

Приклад – виховний метод великої сили. Приклад дає конкретні зразки для наслідування і тим самим активно формує свідомість, почуття, переконання, активізує діяльність. У процесі виховання використовуються різні приклади: батьків, вихователів, друзів, видатних людей (вчених, письменників, громадських діячів та ін.), героїв книг, фільмів.

Принцип (лат. principium – початок, основа) – керівна ідея, основне правило діяльності.

Принцип народності – єдність національного і загальнолюдського. Національна спрямованість виховання, формування національної свідомості, любові до рідної землі та свого народу; оволодіння рідною мовою, використання всіх її багатств і засобів у мовній практиці, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв народів, що населяють Україну.

Принципи виховання – це вихідні положення, що визначають основні вимоги до процесу виховання особистості в студента, до його змісту, організації, форми, методів і прийомів.

Прогнозування – передбачення ситуацій (обставин, процесів, явищ, подій), яких раніше не було, але можливі в перспективі. Під час прогнозування важливо враховувати інтереси, потреби, нахили кожної особистості. Якщо життя дітей насичене цікавими справами, всі вони згідно з їх інтересами визначають улюблені. Поступово дитина сама навчиться передбачати індивідуальні перспективи. Прагнення до досягнення перспектив наповнює життя дітей доцільним змістом, формує в них внутрішню потребу дотримуватись правил суспільної поведінки.

Програма виховання – короткий виклад основних положень і цілей діяльності освітнього закладу щодо виховання студентів упродовж усього періоду їх навчання.

Процес виховання – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Професійна етика – моральні принципи, пов'язані з поведінкою людини у сфері її професійної діяльності.

Професійна мобільність педагога-вихователя – це здатність до інноваційної виховної діяльності, до змін у професійній сфері за нових соціально-педагогічних умов; гнучкість настанов особистості, що дозволяє кваліфіковано здійснювати професійну діяльність.

Професійне самовдосконалення – свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетентності і розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності і особистої програми розвитку.

Професіограма (лат. profesio – офіційно) – докладний опис педагогічної професії через систему вимог, що пред'являються до людини (якості особистості, особливості розумових процесів, знань, умінь, навичок), якими він повинен володіти для того, щоб успішно справлятися з цією професією.

Релігійне виховання – система впливу, що передбачає розширення меж у пошуках людиною сенсу свого життя.

Рівень вихованості школяра – ступінь сформованості в нього відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей особистості, які є показниками вихованості.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів з розвитку розумових сил і мислення учнів, прищеплення їм культури розумової праці.

Роз'яснення – метод емоційно-словесного впливу на вихованців. Застосування методу базується на знанні особливостей класу й особистісних якостей членів колективу.

Романтика (романтичний) – має на увазі все незвичайне, фантастичне, таємниче, чудове (пригоди, почуття, обставини).

Самоактуалізація – прагнення людини до більш повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей.

Самовиховання – систематична і свідома діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис, волі й характеру, усунення негативних звичок.

Самозаборона – прийом самовиховання, який реалізується через свідоме позбавлення себе чогось приємного.

Самозобов'язання – прийом самовиховання, що передбачає планування роботи над формуванням чи подоланням певних рис особистості на конкретний період.

Самооцінка – оцінка особистості самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей.

Самопереключення – прийом самовиховання, за якого подумки або в діях переходять до справ, які викликають позитивні емоції.

Самопідбадьорювання – прийом самовиховання, який передбачає підтримання себе в ситуаціях розгубленості, зневіри у власних силах та можливостях.

Самопримуc – прийом самовиховання, який виявляється в спонуканні до малоприємних занять, уникненні звичних пасивних форм проведення вільного часу тощо.

Сімейне виховання – одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту. Головне завдання сімейного виховання – підготовка дітей до життя в соціальних умовах, в яких перебуває дитина, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини. Сім'я здійснює виховний вплив на дитину з перших днів народження. Засоби догляду й годування, загальний режим формують у дитини перші звички, від яких залежить подальша її поведінка. Завдання батьків полягає в розвитку мислення й мови дітей, активності й витримки, самостійності в різних проявах життєдіяльності, прищепленні навичок самообслуговування тощо.

Статеве виховання – процес засвоєння підростаючим поколінням знань про взаємини статей, формування культури поведінки і потреб керуватися в стосунках з особами протилежної статі нормами моралі.

Стимул – соціально організований вплив на свідомість, почуття і волю людей з метою підвищення їх трудової і громадської активності, дотримання норм і правил поведінки в громадському середовищі і побуті; зовнішній спонукач до діяльності, що посилює чи актуалізує певні потреби й мотиви діяльності.

Технологічна схема – умовне зображення технології процесу, поділ його на окремі функціональні елементи і позначення логічних зв'язків між ними.

Технологічний процес – система технологічних одиниць, зорієнтованих на конкретний педагогічний результат.

Технологія виховання – науково обґрунтована стратегія, тактика і процедура виховання (А. С. Макаренко); конструювання системи виховного процесу; спосіб діяльності, взаємодія суб'єктів виховання, комплекс засобів діяльності вихователя як суб'єкта виховного процесу, який спрямований на досягнення виховної мети та вдосконалення педагогічної діяльності.

Традиція (лат. traditio – передача) – стійкий і важливий компонент культури, який передається з покоління в покоління за допомогою механізму наступності.

Трудове виховання – процес залучення школярів до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно корисної праці з метою передання їм певного виробничого досвіду, розвитку в них творчого

практичного мислення.

Управління процесом виховання – діяльність педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований виховний вплив на учнів.

Фізичне виховання – виховання здорової зміни, підготовка до фізичної праці, захисту Батьківщини.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ (до теми «Гендерне виховання»)

Андрогінія – одночасно жіночі й чоловічі риси в індивіда; психологічна андрогінія – однаково високі показники за шкалами маскулінності та фемінності.

Виховання статеве – формування морально-психологічних установок про питання статі, сексуальності та репродуктивного здоров'я.

Гендер – поняття, що увійшло у вжиток з соціології і визначає соціальну стать людини (на відміну від біологічної статі) соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці і є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства.

Гендерне виховання – процес, спрямований на формування певних рис, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі.

Гендерна культура – сукупність статево-рольових цінностей у суспільних сферах буття та відповідних до них потреб, інтересів і форм діяльності, зумовлених суспільним устроєм та пов'язаними з ним інституціями.

Гендерна освіта передбачає: систематичне навчання, просвіту пропаганду й поширення гендерних знань і гендерної культури, стимулювання гендерної самоосвіти.

Гендерна рівність є процесом справедливого ставлення до жінок і чоловіків. Для забезпечення справедливості критерії часто повинні компенсувати історичні та соціальні перешкоди, які не дають жінкам і чоловікам існувати в рівних умовах. Справедливість призводить до рівноправності.

Гендерна рівноправність – це рівне оцінювання суспільством подібностей і відмінностей між жінкою і чоловіком та розрізнення ролей, які вони відіграють.

Гендерна соціалізація – процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначеної для неї суспільством відповідно до її статі.

Гендерна чутливість – один з критеріїв оцінки планування змін, проектів, методів дослідження і аналізу. Зміни, методи – гендерно чутливі, якщо вони враховують становище жінок і чоловіків, не погіршують становища жінок і чоловіків, сприяють встановленню гендерного балансу.

Гендерні ролі – 1) зразки поведінки жінок і чоловіків, які ґрунтуються на традиційних сподіваннях, пов'язаних зі статтю; 2) сукупність загальноприйнятих з погляду культури нормі правил поведінки, які закріплюються за людьми в конкретній ситуації. Гендерні

ролі відрізняються в суспільствах з різною культурою і змінюються з часом.

Гендерні стереотипи – набір загальноприйнятих норм і суджень, які стосуються становища чоловіків і жінок, норм їхньої поведінки, мотивів і потреб. Гендерні стереотипи закріплюють гендерні розбіжності і стають перепорою до змін у сфері гендерних відносин.

Депривація – втрата, недостатність. Материнська депривація – брак або недостатність материнської турботи; емоційна депривація – недостатність адресованих суб'єкту емоцій.

Закоханість – позитивне емоційне переживання, потяг до людини як до сексуального об'єкта. На відміну від кохання, швидко виникає, досягає найвищої точки і швидко згасає та характеризується незначною ідентифікацією з образом об'єкта закоханості і розчаруванням у разі найменшої невідповідності його ідеальному значущому «Я». У дорослому віці тлумачиться як ознака психічного інфантилізму.

Ідентичність – за Еріксоном – почуття самототожності, власної істинності, самовизначеності, переживання постійно свого психічного і фізичного «Я». В основі лежить механізм ідентифікації – емоційно-когнітивного ототожнення себе з іншими людьми.

Конструкт – класифікаційно-оцінковий еталон, за допомогою якого відбувається розуміння подібності об'єктів між собою і відмінності його від інших.

Маскулінізація – освоєння чоловічих моделей поведінки та розвиток відповідних особистісних рис, прийнятих у певному соціумі.

Маскулінність – комплекс загальноприйнятих у певному соціумі психічних ознак та правил поведінки, які відрізняють чоловіка від жінки.

Психосексуальний розвиток – процес фізіологічного, соціального і психологічного формування людини як представника чоловічої або жіночої статі.

Сексизм – зверхнє, зневажливе ставлення представників однієї статі до іншої. Ґрунтується на удаваному уявленні про перевагу моральних, інтелектуальних, культурних, фізичних та інших рис в одній статі стосовно іншої.

Стать – сукупність анатомо-фізіологічних ознак організму, що забезпечує продовження роду («sex»), поведінкові та соціальні ознаки, які визначають індивіда як жінку чи чоловіка («gender»).

Статева ідентичність – усвідомлення належності до певної статі. Первинна статева ідентичність спостерігається в дитини у віці 1,5 років.

Стереотип маскулінності – фемінності (М/Ф) – сукупність соціонормативних уявлень про те, чим відрізняються чи повинні відрізнятися одне від одного чоловіки і жінки за своїми соціальними, психічними і фізіологічними рисами.

Фемінність – сукупність фізичних, психічних та поведінкових властивостей, характерних для жінки в певному соціумі. Відповідно до традиційних поглядів – це високий ступінь розвитку рис, протилежних чоловічим: пасивності, залежності, підлеглості, слабкості духу тощо.

«Я»-концепція – відносно стабільне, тією чи іншою мірою усвідомлюване переживання неповторної системи уявлень індивіда про самого себе, на основі якого він взаємодіє з іншими і ставиться до себе.

ДОДАТКИ Додаток А

Лекція для батьків на тему:

«Батьки – перші вихователі дитячих душ»

У всі часи (і в наш також) вихователів можна було умовно поділити на дві великі групи. Одні вважають, що успіх у вихованні залежить від керівництва дитиною, її підкорення волі дорослого. Інші вбачають основу виховання в доброму ставленні до дітей. І першим, і другим вдалося успішно впоратись з деякими труднощами виховання, але тільки жорстокість або тільки доброта не змогли допомогти в усіх випадках.

І це відбувається тому, що батьки не враховують основних правил виховання. Які ж вони, ці правила виховання?

Правило перше. *Ніколи не беріться за виховання в поганому настрої.*

Виховання дітей – це одне з найпрекрасніших занять людини і її, безперечно, повинні супроводжувати хороший настрій, спокій, схильність до спілкування.

Щоб переконатись у цьому, ви самі повинні дати відповідь на низку запитань: де вам краще – в компанії друзів, прихильних до вас, чи в компанії певних суб'єктів, де кожен займається своєю справою? Чи подобається вам, коли на вас підвищують голос, чи ви надаєте перевагу нормальному тону розмови? Звичайно, будь-яка людина на ці питання дасть однозначну відповідь. Але, на жаль, чомусь не всі батьки пам'ятають ці прості істини в щоденному спілкуванні з дітьми.

Правило друге. *Чітко визначте, чого ви хочете від дитини (і поясніть їй це), а також дізнайтесь, що вона сама думає з цього приводу.*

Діти народжуються «готовими людьми». І якщо ви хочете, щоб ваші діти були розумними, сміливими, веселими, сильними, мужніми і т.д., – виховайте їх такими. При цьому деякі батьки чітко не уявляють собі, чого вони хочуть від дітей; вони лише знають, що в дітях їх дещо «не влаштовує». Головне – переконати дитину, що ваша виховна мета – це і її мета. Але мета може бути досягнута й іншим шляхом, не так, як ви пропонуєте. Діти живуть своїм життям, а не просто життям батьків.

Правило третє. *Надавайте дитині самотійність.*

Виховуйте, але не контролюйте кожен крок. Люди не люблять, коли хтось нав'язує готові рішення, контролює вчинки. Діти – це ті ж люди, і ніщо людське їм не чуже. Але діти – люди недосвідчені. І вони хочуть, зазвичай, до всього дійти самі; зробити це вони зможуть лише за допомогою дорослого, але за допомогою тактовною. І це повинна бути лише допомога, а не підміна дій дитини діями дорослого.

Правило четверте. *Не підказуйте готового рішення, а покажіть можливі шляхи до нього і час від часу розбирайте з дитиною її правильні і хибні кроки на шляху до мети.*

При цьому важливе емоційне реагування на кожне досягнення дитини.

Правило п'яте. *Не пропустіть того часу, коли досягнуто перший успіх.*

Ніколи не чекайте особливого випадку, хваліть дитину за кожен вдалий крок. Дуже важливо хвалити не взагалі, а конкретно. Не «ти у мене молодець», а обов'язково «ти вчинив добре, тому що ...», і обов'язково дайте відчуття своїй настрій – у цьому разі – це радість успіху дитини.

Якщо ж дитина робить певний неправильний рух, здійснює помилку, то необхідно...

Правило шосте. *Зробити вчасно цьому зауваження.*

Відразу дати оцінку вчинку і зробити паузу – дати усвідомити почуте. Будь-яке зауваження потрібно робити відразу після помилки.

Правило сьоме. *Оцінювати вчинок, а не особистість!*

На жаль, якраз у цьому пункті закладена найпоширеніша помилка. «Ти – поганий» (оцінка особистості) звучить замість більш вдалого у цій ситуації «ти вчинив погано» (оцінка вчинку). І необхідно конкретно пояснити, чому тут дитина вчинила неправильно. Оскільки критикується помилка, а не особистість, то в дитини відпадає необхідність ставати в позу захисника, а разом з тим зникає і непотрібний страх, побоювання бути покараним. З того суворого, навіть жорстокого, але спокійного аналізу вчинку випливає і віра в справедливість вихователя, в його послідовність, і не зникає віра в свої сили.

Правило восьме. *Після зауваження обов'язково доторкніться до дитини і тим самим дайте відчуття, що співчуваєте їй, вірите в неї, що ви хорошої думки про неї, незважаючи на помилки.*

Сутність людини і її вчинки – не одне і те ж. І потрібно вести себе відповідно: нема нічого гіршого, коли батько або мати ображаються на своїх дітей.

Правило дев'яте. *Виховання повинно бути поетапним.*

Якщо ви приведете високу молоду людину в сектор для стрибків у висоту і вкажете їй на планку з відміткою світового рекорду та скажете – стрибай! – то нічого не доб'єтесь. Планку потрібно піднімати поступово. Так само поступово, рухаючись від першої висоти до наступної, штурмує свої планки людського росту дитина. Завдання вихователя – вчасно і точно піднімати планку, керуючись системою перспективної мети дитини.

Правило десяте. *Виховання повинно бути жорстким, але добрим.*

У цьому і полягає суть вчасності вихователя. Не потрібно мучитися хибним вибором – який спосіб виховання кращий: жорстокість або доброта, авторитарність або лібералізм – і те і інше рівно віддалене від суті ефективного сучасного виховання дітей у сім'ї. Все добре у свій час, і потрібно вміти застосувати різні методи у відповідності з конкретної ситуації. Тоді й виховання буде вчасним.

Звичайно, можна ще багато називати правил виховання. Але головне – добитися того, щоб і батько, і мати, як вихователі своїх дітей, виступали в єдності.

В. О. Сухомлинський у книзі «Сто порад учителям» писав:

«Ми повинні турбуватися, щоб у матері і батька було єдине уявлення про те, кого вони разом із школою виховують, а звідси і про єдність їх вимог, передусім – до самих себе. Добитися того, щоб батько і мати, як вихователі, виступали в єдності – це означає навчити мудрості материнської і батьківської любові, гармонії доброти і суворості, ласки і вимогливості. З великим тактом, не доторкаючись до особистого, часто болісного, ми прагнемо запобігти помилкам батьків у цій найтоншій сфері духовного життя. Там, де немає мудрості батьківської педагогіки, любов матері й батька калічить дітей».

Додаток Б

ЗРАЗКИ СЦЕНАРІЇВ ВИХОВНИХ СПРАВ

«ЗОЛОТА ОСІНЬ»

Костюмований бал

Зал прикрашений гірляндами з осіннього листя. Скрізь у вазочках осінні квіти, кетяги калини, гілочки клена, горобини, колоски... Усі діти в костюмах осінніх квітів, городини, садовини.

«Осінь» – ведуча, одягнена у однокольорове плаття, на якому нашите листя клена. На голові вінок з осінніх квітів, колосків, гілочок горобини, а в руці – кошик з фруктами.

На сцені 5 дітей:

1-й: Непомітно з'явилася осінь (Заходить «Осінь», вклоняється тим, хто в залі)

Все коротшає день щодоби.
Глянь, берізки уже злотокосі,
І в дубів багряніють чуби.
Лиш не хочуть ялини та сосни
Вічно свіже міняти вбрання,
Не беруть їх тумани та роси,
Холодніші щоночі, щодня.

2-й: Не пустою прийшла до нас осінь,
В неї повно достатку в мішку,
Покосили вже гречку та просо,
І отави в стогах на лужку...
Що є краще осінньої тиші?
Хоч і любимо всі ми її,
Та щоранку усе холодніше,
Облітають ліси і гаї.

3-й: Саме груші солодкі поспіли,
Пахнуть яблука, наче в меду,
Повен соку – янтарної сили,
Виноград золотіє в саду.
(На сцену піднімаються дари саду).
Пізні ягоди спіють, гляди-но,
Так буває лише восени –
Червоніє шипшина, калина,
Повні кетяги горобини.

4-й: Вже у теплі краї відлетіли
Сонцелюби дзвінки – журавлі.
Не страшні їм тепер заметілі
На далекій південній землі.
Клишоногий ведмідь вже потроху

У барлозі готує тепло.
Білка тягне гриби і горіхи
У своє потаємне дупло.

(Заходять до залу всі учасники в костюмах).

5-й: Осінь лад навела, напоїла
Землю щедрим дощем до весни.
Хай поспить! Заметільниця біла
Їй навіє замріяні сни.

(Осінь кожному читцю дає яблуко. Лине мелодія вальсу, всі парами кружляють у залі).

Осінь: Віднині я, господарка в природі,
Пишаюся, що люблять всі мене.

1 хл.: Що правда – то правда. Люблять тебе всі, Осене! Ще тепло, але вже й не гаряче, вже прохолодно, та ще не холодно. А які дари зібрала ти з полів, садів, лісів!

2 хл.: Щедро осінь ходить садом,
Діточок малих скликає.
Пригощає виноградом,
В кошик яблук насипає.

Осінь: Не тільки виноград і яблука. Я найбагатша пора року. Все маю. У мене щедрі дарунки саду й городу. Шикуйтеся в рядочок, мої милі сини й дочки! Розкажіть гостям, чого ви варті.

(В рядок стають Урожай, Картопля, Помідор, Морква, Часник, Груша, Яблуко).

Урожай: Я скажу такі слова:
Хліб – усьому голова –
Жнуть і жито, і пшеницю
На рум'яну паляницю.
Хліб на білім рушнику –
Ніби сонце у вінку.

Картопля: Куштуйте усі бараболю,
Варіте і смажте із сіллю й без солі,
Сто страв господиня з картоплі зготує,
Картопля, як хліб, вона – всіх нагодує.

Помідор: Беріть помідори, вони – пречудові.
До вашого столу хоч зараз готові.

Морква: Я морква, під сонечком щедрим зросла.
Земелька водою мене напувала.
Тому-то я завжди смачна й соковита,
Морквяного соку всім треба попиту.

Часник: Хто гострого хоче – часник хай придбає –
Він всякі мікроби вогнем випікає!

Груша: Скуштуйте цю грушку солодку, духмяну, –
У роті, немовби медок, вона тане.

Яблуко: Лоточків із яблуками не минайте,

Які до смаку вам, такі вибирайте.
Сортів тут багато, усі вони – різні.
Ось яблука ранні, ось – яблука пізні.

Осінь: Пан город серед городу

Лад дає своєму роду.

Город: Гей, шикуйтеся в рядки,

Буряки та огірки,
В лаву станьте, біб, квасоля,
Помідори й бараболя!
Кроком руш всі до комори,
Бо зима настане скоро.

Осінь: У мене не тільки овочів та фруктів багато. Мене прикрашають і квіти.

3-я д.: Сонце в хмарі. Пахне в'ялим листом.

Всохли квіти, що цвіли колись,
А на грядці килимом барвистим
При негоді айстри розцвілись.
Дощ дрібненький падає росою,
Мокре листя у саду летить.
Горді, гарні, сяючі красою –
На морозі айстри ті тремтять.

4-а д.: Процвітала рожа

Супроти вікна,
Запашна та гожа,
Пишна та рясна.

(Грає музика, дівчатка в костюмах квітів танцюють)

Осінь: А тепер я загадаю вам загадки, мої юні друзі, а ви їх відгадайте.

Круглий, як куля, зелений, як трава,
Червоний, як кров, солодкий, як мед.

(Кавун)

Без рук, без ніг, а виліз на пліт.

(Гарбуз)

Під землею птиця кубло звила і яєць нанесла.

(Картопля)

Сидить баба на грядках, вся закутана в хустках.

(Капуста)

Сімсот соколят на одній подушці сплять.

(Соняшник)

Без очей, без рук, а лізе на дрюк.

(Квасоля)

Товстий Гнат –

При землі, не впізнатъ.

А як вирвеш, борщик звариш,

Тоді й похвалиш.

(Буряк)

Що то за коні стоять на припоні:
Довгасті, голчасті, зеленої масті
Нікого не возять, лише солі просять.

(Огірки)

Сидить дівка у коморі,
А коса її надворі.

(Морква)

Сидить Марушка в семи кожушках,
Хто її роздягає, той сльози проливає.

(Цибуля)

(За правильну відповідь Осінь пригощає кожного фруктами з корзини)

1 хл.: Таврійська осінь.
Помітні зміни в листі.
Красується калина
В червоному намисті.
Вже яблука достигли
Червоні й жовтобокi.
Складають обережно їх
В корзини неглибокі.
Збирають груші, айву
І виноград янтарний,
Пахучий та солодкий,
На вигляд дуже гарний!
Достиг кавун на сонці,
А поряд – жовта диня.
Лежить собі, пишається:
Вона ж бо – господиня!
Усе спішать зібрати:
Картоплю, помідори,
Капусту, баклажани, перець,
Поки тепло надворі.
Наш край Таврійський щедрий,
Родючий і багатий.
Люблю його безмежно,
Бо край наш благодатний.

В. Нижеголенко

2 хл.: Я теж знаю хороший вірш про осінь. *(Читає).*
Задощило. Захлюпало. Серпень випустив серп.
Цвіркуни й перепілочки припинили концерт.
Чорногуз поклонився лугам і садам.
Де ж ти, літо, поділось? Куди подалось?
Осінь, ось вона, осінь!
Осінь, ось вона, ось.
Осінь брами свої замикає вночі,
Погубила у небі журавлині ключі.

Ліна Костенко

Осінь: Ну що ти, любий, так сумуєш за літом? Протягом року все минається в природі. І кожна пора року по-своєму чудова. Може, пісня вас розвеселить? Заспівайте, а я послухаю.

(Діти співають «Осінню пісеньку» (муз. Д. Васильєва-Буглая, сл. О. Плещеева. Пісенник школяра. Київ, 1989. С. 208)

Наступила осінь,
Промайнуло літо,
На полях і в гаї
Стало сумовито.
Птахи відлетіли,
Стали дні коротші,
Сонечка не видно.
Темні, темні ночі.

Осінь: Гарна пісня! Добре ви її співали, але ж знову сумна. Можливо, друга буде веселішою?

(Діти співають пісню «Падає листя» (муз. М. Красива, сл. М. Івансена – там само – с. 209), вальсують під неї).

Падає, падає листя,
Листя в саду мерехтить,
Жовте, яскраво вогнисте,
Тихо за вітром летить.
В ірій птахи відлітають:
Гуси, граки, журавлі...
Ось і остання вже згряя
Сумно курличе вгорі.
Візьмем до рук козубочки,
Разом до лісу підем.
Пахнуть стежки і пеньочки
Смачно грибком і дощем.

Осінь: І цей сумний. Можливо, ви знаєте веселий танок?

(Дівчатка у вінках з осінніх квітів і осіннього листя дерев: клена, горобини, дикого винограду – під веселу гру підходять до хлопців, дарують квіточки, запрошують в танок).

Осінь: Молодці! А тепер прийшов час розіграти святкову лотерею. Підходьте до мене по черзі.

(Діти ласують садовою з кошика Осені)

Осінь: Ось і скінчилося наше свято, таке веселе і багате. До зустрічі в наступному році!

Свято «ОСІННІ БАРВИ»

Для учнів 2-х класів

Автор Єщенко Оксана Леонідівна,

вчитель початкових класів

Софіївсько-Борщагівської СЗОШ

I – III ступенів

Києво-Святошинського району

Мета: збагатити знання дітей про щедрю пору року, розвивати увагу, уяву, пам'ять, вміння спостерігати за змінами в природі, відкривати в ній красиве, виховувати любов до рідного краю.

Наочне оформлення: плакат «На світі кращої немає такої Осені, як у нас!», малюнки дітей, осінні квіти.

Музичне оформлення: «Пори року» П. Чайковського, «Осінні барви».

Обладнання: стіл для кошика з овочами і фруктами, аркуші паперу (3 шт.), мольберти (3 шт.), кошик з фруктами та овочами.

Технічні засоби: програвач.

Хід свята

Святково прибрана актовa зала, на столі стоїть кошик з дарами осені. Звучить «Осіння пісня» П. Чайковського, заходять хлопчики в костюмах листочків, а дівчатка – у костюмах шипшинок.

Ведуча: Діти, відгадайте загадки.

Маленький, чепурненький
крізь землю пройшов,
червону шапочку знайшов.

(Гриб)

Згорнеш – клинець,
розгорнеш – млинець.

(Парасолька)

Голі поля, мокне земля,
Дощ поливає – коли це буває?

(Восени)

Ведуча: До якої пори року можна віднести слова-відгадки? *(До осені).* Осінь у народі величають золотою чарівницею, золотокосою дівчиною. Яких тільки фарб немає в цієї пори року! В усі відтінки жовтого та червоного кольорів розфарбувала осінь дерева: на фоні небесної сині вирізняються жовті крони берізок, полум'яніють бронзові осики, від фіолетово-червоних до мідних відтінків інших дерев. Ви здогадалися, яка пора року завітала до нас на свято. Так, це – осінь. Осінь золотава, щедра, мила, працюювита.

Заходить дівчина в костюмі Осені із горобиною та листям у руках.

Осінь: Як швидко літо промайнуло!
Прийшла осіння пора.
Немов на крилах полинуло
Кохане літечко з двора!..
Садок марніє потихеньку,
Пожовклі падають листки,
Вітерець не віє вже тепленько –
Жене понурії хмарки.
Посох горошок на городі,
Мачок вже цвіт давно згубив,
Високий соняшник на грядці
Журливо голову схилив.

Олена Пчілка

Ведуча: Доброго дня, золота осене! Ми тебе давно чекаємо. Діти дуже хочуть потрапити до твоєї країни.

Осінь: Я із задоволенням проведу вас до моєї країни, але туди потрібна перепустка – знання і вміння. Що вміють ваші діти?

Учень: Ми вміємо співати, танцювати, читати, загадувати і відгадувати загадки, знаємо про тебе приказки й прислів'я.

Дівчатка виконують танок шипшинок.

Осінь: Дуже гарний танок, а ще – хочу почути ваші пісні, послухати вірші у вашому виконанні, переконатися у вашій кмітливості.

Учень: Осінню дмухнуло,
Висохли квіточки.
Хмуро, безпритуло
Глянули садочки.
Жовкне і травиця –
Така її доля,
Хліба зеленяться
Серед великого поля.
Швидко погнав води
Струмок швидкохвильий.
Пташки від негоди
Подались у вирій.

П. Грабовський

Учень: Вже сонце не гріє,
Не жовтіє жито,
Мак не червоніє –
Лише мряка сіє
Крізь небесне сито.

Марійка Підгірянка

Учень: **Осінь**
В далекому лісі
Осінь килим ткала,
На листок кленовий

Вербовий поклала.

Іван Царинний

Учень: **Осінь**

Їде осінь на рябому коні.
Рябі в осені дні:
То сизая хмара низенько нависне,
То яснее сонечко весело зблисне.

Вадим Пена

Учень: Не щебече соловейко,
Не кує зозуля,
Весна швидко пролетіла
І літо минуло.
Гай зелений вже жовтіє,
Листя опадає,
Мина тепло, мина добро,
Холод наступає.

Тарас Шевченко

Учень: Минуло літо золоте,
Холодне небо вкрили хмари,
І темно-сизі їх отари
На північ вітер десь веде.

Микола Чернявський

Осінь: Гарно вмієте читати вірші, а яку ви пісеньку про мене знаєте?
*Учні виконують пісню «Шпачок прощається», сл. М. Івенсен, муз.
Т. Попатенко*

Осінь. Дощик сіється.
Клен весь пожовтів,
А шпачок на гілочці
Пісеньку завів.

Приспів:

Гілка ледь гойдається,
Дощик не кінчається,
З нами шпак старесенький
До весни прощається.
В путь-доріжку дальнюю
Треба відлітати.
Пісеньку прощальную
Як не заспівати.

Приспів:

Гілка ледь гойдається,
Дощик не кінчається,
З нами шпак старесенький
До весни прощається.

Осінь: Яка чудова пісенька. А тепер я вас трішки розвеселю. Я бачу навколо ваші малюнки і переконуюсь у тому, що ви вмієте малювати. А чи зможете намалювати мене з заплющеними очима.

Осінь запрошує трьох учнів, дає кожному маркер і мольберт з папером, зав'язує їм очі хустинками і дає команду про початок. Учні оплесками підтримують своїх товаришів. Через 3–4 хвилини конкурс припиняється. Осінь оцінює малюнки, демонструє їх глядачам, а учасникам дарує свої подарунки.

Осінь: А тепер відгадайте мої загадки:
В теплий дощик народився, парасолькою накрився.
Може б, з лісу пострибав, якби другу ногу мав.

(Гриб)

Біжать коні булані, на них вузда порвані.
Ми хотіли перейнять – вони сіна не їдять.

(Хмари)

Є на світі кінь – всьому світу не вдержати.

(Вітер)

Дивний ключ у небі лине, не залізний, а пташиний.
Цим ключем в осінній млі відлітають...

(Журавлі)

Осінь: Молодці! Сподобалась моя гра? А загадки?

Ведуча: Осінь спати захотіла, землю листям застелила.
Тільки вітер налетів, гратись з листям захотів.
Осінь золото лічила, під деревами спочила.

Учні виконують пісню Ю. Михайленка «Наша щедра осінь».

Наша щедра осінь

Наша щедра осінь – золота година.
Неба щедра просинь, пісня журавлина.
Бабиного літа довгі білі коси,
Всі дорослі й діти люблять щедру осінь.

Приспів:

Гей, гей, гей! Люблять щедру осінь.
Та не тільки славна за свою ти вроду –
Урожай багатий ти несеш народу.

Учень: Дорога осене, ми знаємо про тебе прислів'я та приказки.

Учень: Восени багач, а навесні прохач.

Восени і горобець багатий.

Курчат восени лічать.

Борщ та капуста – так хата не пуста.

Ведуча: Люба осене, діти хочуть вам ще затанцювати.

Діти виконують танок «Осінній вальс».

Осінь: Дякую! Дякую! За пісні, за вірші, за танки. Мене ви радісно стрічали, і за це я вас проведу до своєї країни. Заплющіть всі очі, а тепер розплющіть і подивіться у вікно. Ви потрапили в мою країну. За те, що мене гарно вітали, дарую вам свої подарунки.

Осінь роздає дітям яблука і груші з кошика

Ведуча: На цьому свято ми закінчуємо, тож, пісне, радісно лунай.
Усі присутні в залі виконують пісню «Осінь» Ю. Михайленка

Осінь

Осінь, осінь вже прийшла,
Йдуть дощі, тепла нема.
Крап-крап-крап,
Крап-крап-крап.
Йдуть дощі, тепла нема.
 Пожовтів зелений сад,
 У діброві – листопад.
 Шу-шу-шу,
 Шу-шу-шу,
 У діброві – листопад.
Спів пташиний голосний
Змовк усюди до весни.
Цвінь-цвірінь,
Цвінь-цвірінь,
Змовк усюди до весни.

Ранок «НОВОРІЧНІ ПРИГОДИ КАЗКОВИХ ГЕРОЇВ»

Для молодших школярів

Автор Ніна Яременко,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки і психології
КОІПОПК

Мета: розвивати в учнів логічне мислення, увагу, кмітливість, спритність.

Наочне оформлення: декорації інтер'єру кімнати з казки Ш. Перро «Кришталевий черевичок» (стіл, накритий скатертиною, стільці, глечики, рушник, мітла), плакати: «З Новим роком!», «З новим щастям!», костюми для дійових осіб.

Реквізит: 2 аркуші паперу, 2 кулькові ручки, 2 невеликі штучні ялинки, 10 ялинкових прикрас з паперу.

Обладнання: 4 стільці.

Музичне оформлення: записи музики: з балету П. І. Чайковського «Лускунчик», М. Минкова з кінофільму «Таємниця снігової королеви».

Дійові особи:	Дід Мороз	Попелюшка
	Снігуронька	Червона Шапочка
	Сніговик	Баба Яга
	Новий рік	Чорт
	Старий рік	Блазень

Звучить фрагмент з балету П. І. Чайковського «Лускунчик».

У центрі уваги дітей – Попелюшка, яка імітує підмітання підлоги, танцює з мітлою.

За нею спостерігають Дід Мороз і Сніговик.

Попелюшка: Сьогодні прийде Новий рік, а у мене, як завжди багато роботи...

І ніхто мені не допоможе. У моїх друзів Новорічний бал, навіть мачуха і сестри поїхали туди, а я лишилася вдома. І лише в мріях можу побувати на чудовому карнавалі, де всі танцюють і співають, грають і веселяться *(сідає і плаче)*.

Дід Мороз *(підходить до Попелюшки):*

Доброго ранку, Попелюшко! З прийдешнім Новим роком тебе! А чому це ти плачеш? Де твої сестри?

Сніговик *(гладить Попелюшку по голові):*

Не плач, дорога Попелюшко. Все буде гаразд. Наступає Новий рік і обов'язково повинно статися щось чарівне, казкове.

Попелюшка: Усі поїхали на карнавал, на Новорічний бал, а мене залишили тут.

Дід Мороз: Чому ж тебе залишили, чому ти не їдеш?

Попелюшка: Як же я поїду в такій сукні, і, до того ж, у мене дуже багато роботи...

Дід Мороз: Не турбуйся, Попелюшко. Мої внучки Сніжинки пошили чудову сукню, в якій тебе не впізнає навіть твоя мачуха.

Сніговик: Ти будеш дуже гарною в новій сукні.

А за свою роботу ти не турбуйся – її виконають твої друзі.

Дід Мороз і Попелюшка виходять.

Сніговик (з радістю):

Ми вирушаємо в дорогу, на бал, до новорічної ялинки.

Зітхає.

Але щось мені неспокійно на душі...

Звучить вальс Г. Свиридова «Трійка».

Вибігає Блазень і зачитує новорічний указ.

Блазень: Усім! Усім! Усім!
Дорослим і малим!
Високим і низьким!
Повненьким і худеньким!
Веселим і сердитим!
Слухайте, дивіться,
З нами веселіться.
Не баріться, поспішайте,
До нас на свято завітайте!
У Зими – турботи час:
Вона видала указ.
Наказала прочитати
І негайно, і негайно
Всім до справи приступати.

А наказ цей ось такий:

«Привітати з Новим роком дітлахів,
І погратись, поспівати,
І віршів багато треба
Нам сьогодні розказати.
Будуть конкурси у нас,
Ігри, танці – просто клас!»

Входить Снігуронька та Червона Шапочка.

Снігуронька: Добрий вечір, любі друзі!
Усіх вітати я тут рада.
Лісом дрімучим,
Полям скрипучим
Зимове свято до нас іде,
Тож давайте скажем дружно:
"Здрастуй, свято новорічне!"

Червона Шапочка: Усіх запрошуємо, діти,
В дружний хоровод!
Станьмо в коло!

Танок "Білий снігу-сніженьку".

Снігуронька: Маскарад, маскарад,
Закружляли маски,
Скаче вовк поміж зайчат
Як в бувалій казці.

Червона Шапочка: А сніжиночки-пушинки
Закружляли у танку,
Як малесенькі іскринки
На пухнастому сніжку.

Снігуронька: Діти, але ж де це заблудився Дід Мороз? Давайте його
покличемо! Всі разом!

Діти: Дідусю Морозе! *(Кличуть тричі).*

Звучить музика М. Минкова з кінофільму "Таємниця снігової королеви".

Замість Діда Мороза з'являється Баба Яга і Чорт.

Чорт *(зверхньо):* Ха-ха-ха! Ось вам і Дід Мороз!

Вказує на себе.

Баба Яга: А я буду Снігуронькою!

Чорт *(хизується):* Чи подобаюсь я вам? Ні? А кого б ви хотіли побачити?

Діти *(хором):* Справжнього Дідуся Мороза!

Баба Яга *(впевнено):* Не зустрінетесь ви із своїм Дідусем Морозом!
Заблукав він у нашому дрімучому лісі.

Снігуронька *(сердито):* Що це ви говорите?! Та як же наше свято без Діда
Мороза?

Червона Шапочка: Скільки дітей прийшло на цей чудовий новорічний
бал, а ви хочете залишити їх без свята. Не буде в нас веселого
свята без Діда Мороза. Ми ж усі так чекали його цілий рік!

Чорт: То і так обійдемося! У нас свято вийде чудовим і без справжнього
Діда Мороза! Діти, ви ж не хочете, щоб Дід Мороз прийшов до вас
на свято?

Діти *(всі разом голосно):* Хочемо!

Баба Яга: Гаразд! Гаразд! Не кричіть так, а то з мене вся нечиста сила
вийде. Повернемо ми краще вашого улюбленого дідуся, якщо ви
так просите, але за однієї умови: ви повинні відгадати наші
непрості загадки.

Чорт *(зрадівши):* Ну то що, злякалися?

Діти: Ні, ніскільки не злякалися.
Загадуйте ваші загадки.

Баба Яга: Тоді, якщо знаєте відгадки, то голосно відповідайте.

Загадує загадки.

Перша загадка

Прийшов до нас гість
та зробив нам міст.
Без сокири, без долота –
швидка і міцна робота.

(Мороз)

Друга загадка

Носить шубку сіру,
а зимою білу,
стрибає як м'ячик
довговухий ...

(Зайчик)

Третя загадка

В небі хмара пролітала,
білий пух порозсипала.
Він на землю міцно ліг,
називають його ...

(Сніг)

Четверта загадка

Спить в берлозі він зимою
під великою сосною.
Тільки він почне ревіть –
знайте, діти, це – ...

(Ведмідь)

П'ята загадка

Зірка сніжно-біла
на рукав мені злетіла.
Поки ніс її сюди –
стала краплею води.

(Сніжинка)

Шоста загадка

Сидить коло бабусі
дід у кожусі:
проти печі гріється,
без водички миється.

(Котик)

Сьома загадка

Ходить полем буревій,
носить мух великий рій.

(Хуртовина)

Чорт (*здивовано, звертаючись до Баби Яги*):

Ти дивись, які вони розумники!

Але танцювати так, як ми, ви не вмієте!

Звучить аудіозапис пісні «Баба Яга».

Баба Яга і Чорт по-чудернацькому витанцювують.

Снігуронька: Діти, покажімо Бабі Язі і Чорту, що ми краще танцюємо.

Виконується вальс Сніжинок.

Баба Яга (*сумно*): Перемогли ви нас.

Що ж, повертаємо ми вам Діда Мороза,

Сніговика й Попелюшку.

Під звуки вальсу входять Дід Мороз, Сніговик і Попелюшка, їх супроводжує, підстрибуючи, Блазень.

Дід Мороз: *З Новим роком! З Новим роком!*
Я вітаю всіх дітей!
Я вітаю всіх гостей!
Скільки облич навкруг знайомих,
Скільки друзів тут моїх!
Добре тут мені, як вдома
Між ялиночок густих.
Був у вас я рік назад,
Знову бачить всіх я рад!

Снігуронька: Подивись, дідусю, у яких гарних костюмах прийшли на свято новорічної ялинки діти. Тут є і Лисички, і Зайчики, Вовчик-братик он виглядає, Сніжинки, Попелюшка і багато інших казкових героїв...

Дід Мороз: Бачу, Снігуронько! Ти мені й допоможеш провести конкурс і парад карнавальних костюмів.

Снігуронька: Із задоволенням! Прошу всіх дітей вийти і стати півколом.
Звучить музика. Діти стають великим півколом, обличчям до Діда Мороза, Снігуроньки та інших героїв-ведучих

Снігуронька: А зараз оголошуємо конкурс на кращий захист карнавального костюму: віршем, піснею, танцем. Хто перший?
Сніговик, Червона Шапочка, Блазень та Попелюшка допомагають провести конкурс.

Усім активним учасникам конкурсу Дід Мороз вручає сувеніри-подарунки.

Дід Мороз: Молодці, діти! Розвеселили, заспокоїли ви мене. Недаремно рік цей пройшов. Багато ви віршів, пісень вивчили, гарно розповідали, співали, танцювали, а тепер під урочисту музику пройдіть залю.

Учасники параду на чолі з Сніговиком та Попелюшкою урочисто проходять по колу, займають свої місця в залі.

Сніговик: Дідусю Морозе! Вже час ялинку звеселить! Час вогні її світить!

Дід Мороз: Діти, допоможіть мені засвітити ялинкові вогні. Давайте разом скажемо такі слова:
Ялинко, ялинко, ялиночко!
Зелена пушиночко.
Займись вогнями різними:
Кольоровими, іскристими.

Діти повторюють рядки трічі і вогні на ялинці засвічуються.

Попелюшка: Недарма ми постарались і веселі вогні ялинкові спалахнули, заіскрилились, засяяли!

Сніговик: Дружно в коло становімось,
За руки міцно ми берімось,
Про ялинку заспіваєм,

Потанцюєм і пограєм.

Ведучі організують усіх дітей для виконання хороводу «Морозець».

Чорт: Молодці, діти! Нам дуже соромно з Бабусею Ягусею. Ми більше не чинитимемо погано.

Баба Яга: Ми не такі вже й погані.

Чорт: Ми з Бабусею Ягусею в рідному лісі теж багато граємось, змагаємось. А хочете, ми для вас новорічні естафети організуємо?

Діти: Так!

Баба Яга: Тоді запрошую найсміливіших! У кожную команду – по 5 учасників.

Чорт набирає учасників у кожную команду (2–3 команди), шикуює їх, разом з Бабою Ягою проводить новорічні естафети

Перша естафета «Ялинкові прикраси».

Завдання учасникам: по черзі перенести по одній ялинковій прикрасі з одного стільця на інший, передаючи естафету торканням.

Ялинкові прикраси для проведення естафети виготовлені із кольорового паперу.

Друга естафета «Прикрашання ялинки».

Завдання учасникам: по черзі прикрасити ялинку новорічною іграшкою.

Третя естафета «Новорічний автограф».

Завдання учасникам: кожен член команди має добігти до стола і на аркуші паперу розбірливо записати своє прізвище та ім'я. Останній гравець кожної команди забирає аркуш і біжить на своє місце.

Чорт (*збирає аркуші з прізвищами учасників*):

Так, зараз усі знатимуть, хто найсміливіший, найспритніший, найшвидший.

Зачитує імена та прізвища учасників естафет.

Баба Яга нагороджує їх лісовими подарунками.

Дід Мороз: Як же радісно, малята,
Новий рік гуртом стрічати!
Від душі ми всі співали,
Славно, дружно танцювали.
Та пора вже! Прощавайте...
Діда ви не забувайте.
Рік мине, і я до вас
Знов прийду у добрий час.
А тепер у ніч глибоку
Всім скажу я: з Новим роком!

Снігуронька: Рік старий вирушає в дорогу,
Хлопчик у костюмі Старого року махає всім рукою і виходить із зали.
Залишає нам зоряний дім.
Кожен кожному щастя нового
Зичить радісно в році новім!

Всі разом: З Новим роком!

*Дід Мороз виходить із-за ялинки з хлопчиком у костюмі «Нового року».
Звучить урочиста музика.*

Новий рік: У цей час я йду до вас!
Проводжайте рік старий,
Зустрічайте рік новий.
Зичу всім у Новому році
здоров'я міцного, веселощів,
нових успіхів у навчанні...
Хай вам щастить!

Усі герої-ведучі організують хоровод «З Новим роком» та ін.

*Дід Мороз, Снігуронька, Попелюшка, Червона шапочка, Блазень, Чорт,
Баба Яга, Сніговик після хороводів учням усіх класів вручають солодкі
новорічні подарунки.*

Додаток В
Година спілкування
«У хворобі щастя не буває, лише в здоров'ї щастя є»

Для учнів 2-х класів

*Авторка Ярич Вікторія Валеріївна,
вчителька початкової школи
ЗОШ I – III ступеня № 11
м. Білої Церкви,
вчителька-методистка*

Мета: ознайомити дітей з умовами, що сприяють формуванню, збереженню та зміцненню здоров'я; формувати бажання вести здоровий спосіб життя; сприяти розвитку спостережливості, вміння аргументувати власну точку зору, стимулювати бажання її висловити; виховувати гігієнічну культуру, ціннісне ставлення до свого здоров'я; створити позитивну атмосферу під час спілкування.

Наочне оформлення:

1. Книжкова виставка «Треба знати, як здоровим стати».
2. Ілюстрації за темою години спілкування.
3. Таблиця настрою.
4. Книжечки-саморобки «Я хочу, я можу, я буду» (за кількістю учнів).
5. Хатинки (14 шт.), доріжки (14 шт.).
6. Сніговичок.
7. Сонечка (за кількістю учнів).
8. Алфавіт.

Музичне оформлення: запис інструментальної музики.

Технічні засоби: Телевізор. Відеомагнітофон. Магнітофон. Відеокасета. Аудіокасета.

Обладнання: Ширма для лялькового театру, магніти.

Акcesуари для гри: ляльки для театру (Замазурко, Котик, Мікробище, Баба Яга).

Хід години спілкування

I. Організація класу. Привітання.

Діти: Доброго дня, сонечко ясне,
Доброго дня, земле прекрасна.
Доброго дня, гості милі,
Доброго дня, діти щасливі.

Вчитель: Сідайте, любі, у дружнє коло.
На годині спілкування
Зібрались ми знову
Й про найдорожче, що є у людині,

Сьогодні ми поведемо розмову.
Але спочатку про ваш настрій
Я б хотіла знати,
Щоб, за потреби, змогла і я, і друзі
Вам допомагати.

Діти показують свій настрій за допомогою сонечок – усміхненого, сумного, спокійного.

Гра «Усмішка по колу».

Звучить музика. Учні по колу, починаючи з учителя, передають один одному посмішку.

II. Основна частина.

Розповідь учителя: Дорогі діти, зараз ми вирушаємо в подорож до чарівної казкової країни. Там (*показ уривку з мультфільму «Хто стукає в двері до мене?»*) світить лагідне сонечко, повіває вітерець-пустунець, чисте прозоре повітря, не їздять машини, немає великих заводів, жителі радісні, бадьорі і щасливі ... (*закінчується показ*)

Чому? Тому що живуть вони, дотримуючись одного правила.
Спробуємо і ми його прочитати.

Гра «Шифрувальники»

На дошці запис теми «У хворобі щастя не буває, лише в здоров'ї щастя є» із зашифрованими окремими словами.

Завдання учням: користуючись пронумерованим українським алфавітом (цифровим кодом 27, 3, 20, 22, 20, 2, 13 і 10, 6, 20, 22, 20, 3, 14) прочитати зашифровані слова («хворобі», «здоров'ї»).

Бесіда.

За яким же правилом живуть жителі чарівної країни? (*«У хворобі щастя не буває, лише в здоров'ї щастя є»*).

Сьогодні ми дізнаємося, що роблять жителі країни, щоб бути здоровими, і, звичайно, зустрінемося з ними.

Як ви вважаєте, чому без здоров'я не матиме людина щастя? (*Аргументовані відповіді дітей*).

Жителі казкової країни починають свій день, як і всі люди, як і ви.

Як саме? (*Можливі варіанти: прокинулися, прибрали ліжко, зробили зарядку, вмились*).

А хто сьогодні зробив все саме так? (*Учні піднімають руки*).

Як ви вважаєте, чи всі такі чемні і сліdkують за чистотою?

Презентація вистави Лялькового театру

Дійові особи: дівчинка Ганнуся, Замазурко, Котик.

Вибігає дівчинка Ганнуся, школярка, за спиною тримає мило.

Ганнуся: Ой! Як прекрасно навколо!

Сонечко світить; настрій чудовий!

Доброго дня всім!

Відгадайте, що у мене?

(Загадує загадку)

Мию, мию без жалю,

Мию там, де брудно.
А купатись не люблю,
Бо від нього худну.

Діти відгадують загадку.

Ганнуся (*співає*): Хто здоровим хоче быть, хоче быть, хоче быть,
Умиватись не забудь, не забудь, ось!
Ти ранесенько вставай, ти вставай, ти вставай!
Ручки й личко умивай, умивай, ось!

З'являється за завісою Замазурко.

Замазурко: А я веселий Замазурко,
У багнюці вся фігурка.
Я сто років не вмивався,
За зубну щітку не брався,
Жоден раз не причесався...

Ганнуся (*здивовано*): Як? Це жах! Чому?

Замазурко (*з гордістю*): Бо ніколи не бажав...

А ти що робиш, Ганнуся?

Ганнуся (*повчально*): По-перше, доброго дня, Замазурко!

По-друге, я вмиваюся і мию руки з милом.

Замазурко: А навіщо ти це робиш: ти ж зовсім не брудна!

Ганнуся: Невже ти не знаєш? На руки і обличчя потрапляє багато мікробів, які є причиною виникнення хвороб. І тому, щоб не захворіти, всі повинні бути чистими, бо чистота – запорука здоров'я.

Замазурко: А як же звірі – вони не бояться захворіти, чи теж з милом вмиваються?

Котик (*ліниво*): Няв, няв, няв!

Я вже встав.
Тепер час вмитися,
Щоб причепуритися.

Замазурко: Котику, привіт!

Дам тобі водички,
Щоб умити личко!

Ганнуся: Замазурко, не сміши,
По водичку не спіши!

Котик: Я, як і всі киці,
Вмиваюсь без водиці,
Полижу лапку, потру нею вушка,
Мордочку і спинку.
Як я вмиваюсь,
знає кожна дитинка.

Коли говорить Котик, Замазурко геть засумував

Ганнуся: Замазурко, не сумуй! Ми з Котиком і з дітками тобі допоможемо і вмитися, і зубки почистити, і розчесатися, поки ти не захворів від бруду.

Котик: Так. Чистота – основа здоров'я.

Замазурко: Ходімо мерщій. Друзі, до зустрічі!

Герої прощаються з дітьми.

Вчитель: Діти, то що є запорукою здоров'я жителів чарівної країни?

Давайте напишемо вислів:

чистота – запорука зоров'я, але не ручкою, а... носиком і плечима.

Учні «пишуть» в повітрі носиком слово «чистота», а плечима – «запорука здоров'я».

Вчитель: Ми не тільки запам'ятали перше правило здоров'я, але й згадали друге правило.

Учень: Кожен день по розпорядку

Маємо робить зарядку.

Для здоров'я вона – плюс,

Намотай собі на вус.

Вчитель: А хто сьогодні зробив зарядку? Мені приємно, що ви дружите зі спортом. А я бачила, як котик поводить після сну: спершу підтягується, витинає передні лапки, потім задні (така в нього зарядка). І тільки тоді починає новий день.

Діти, подивіться, будь ласка, як зарядку роблять спритні білочки.

Перегляд уривку м/ф «Зайчєня заблукало», режисер О. Барінова.

Вчитель: Давайте і ми розінемося.

Діти піднімаються і разом з учителем виконують рухи.

Фізкультхвилинка.

1. Якщо сьогодні гарно виспались – пострибайте.
2. Якщо забули вмитися – присядьте.
3. Якщо почистили зуби – посміхніться і потріть носика.
4. Якщо не розчесали волосся – погладьте себе по голівці.
5. Якщо вам прикро, погано, коли бачите бруд навколо – покладіть руку на серце.
6. Якщо зарядка і заняття спортом допомагають бути здоровим і додають вам бадьорості – обійміть себе міцно.

Бєсїда.

То яке ж друге правило здоров'я жителів країни? *(Очікувані відповіді учнів: робити зарядку, займатися спортом).*

На вашу думку, що дає людині силу для праці, заняттям спортом? *(Очікувані відповіді: правильне харчування, дотримання режиму дня).*

Так, щоб бути сильним і здоровим, потрібно їсти і пити. А чи буде правильно, коли я їстиму лише, наприклад, овочі та фрукти? Чому? *(Аргументовані відповіді учнів).*

Гра «Корисно чи ні» (в парах).

Перед вами – хатинка, до якої ведуть дві стежки. Той правильно виконає завдання, хто буде уважним.

Учитель називає твердження. Якщо учні згодні з ним – роблять «крок» червоним клубочком по доріжці в напрямку до хатинки, якщо ні – зеленим клубочком.

Твердження:

1. Корисно їсти багато разів на день.
2. Корисно пити свіже молоко.
3. Корисно з'їсти з цим молоком безліч смачних тістечок.
4. Корисно сідати до столу з хорошим настроєм.
5. Корисно їсти дуже швидко.
6. Корисно їсти різноманітну їжу.
7. Корисно вживати вітаміни.
8. Корисно з'їсти велике, смачне..., але не мите яблучко.
9. Корисно їсти в один і той же час.
10. Корисно знати, як правильно харчуватися.

Підбиття підсумків гри.

Вчитель. Що ж, любі, продовжується наша подорож чудовою країною, де господарює Здоров'я. Після того, як жителі зроблять зарядку, смачно поїдять, дотримуючись правил чистоти, вони підуть ... погратися. На вашу думку, весела гра і хороший відпочинок зміцнюють здоров'я?

Давайте і ми пограємося: зліпимо сніговика.

Гра «Зліплю сніговика»

З паперу вирізано окремі частини сніговика. Діти «ліплять» його, виконуючи завдання вчителя.

Завдання учням:

1. Щоб отримати для складання сніговика велику кулю, назвіть зимові рухливі ігри.
2. Щоб отримати для складання сніговика середню кулю, скажіть, що можна зліпити зі снігу.
3. Щоб отримати для складання сніговика голову, пограємо у гру «Вірю – не вірю».

Вчитель розповідає маленькі небилиці. Діти усі разом відповідають «Вірю» або «Не вірю»

Небилиці:

- Андрійко пішов грати в сніжки у травні.
 - Він дуже гарно відпочив.
 - Граючись з братиком у піжмурки, заховався так, що знайшли його аж через 2 роки.
 - Хлопчик дуже любить гратися.
4. Щоб отримати для складання сніговика ручки, дайте відповідь на такі запитання:
 - ✓ Який одяг зручний для гри взимку?
 - ✓ На чому можна взимку кататися?
 5. Щоб отримати для складання сніговика носики, назвіть, які овочі корисно їсти, щоб мати міцне здоров'я?

6. Щоб отримати для сніговика відерце, розкажіть, як можна одягнути сніговика.

Вчитель підводить підсумки.

Вчитель: Чи піднявся у вас настрій після гри?

Хороший настрій також допомагає зберігати здоров'я.

Презентація вистави Лялькового театру.

Дійові особи: Мікробище, Баба Яга.

Несподівано з'являється Мікробище.

Мікробище: Що притихли, не чекали?
Чи мене ви не впізнали?
Я – великий повелитель,
Я – хворобище, мучитель.

До нього приєднується Баба Яга.

Баба Яга: Так, мікробчик, так, хворобчик,
Ти до всіх чіпляйся.
Перевір, чи дітки з класу
Годяться в компанію нашу.

Мікробище (хитро): Слухайте, мої друзі.

Ви руки з вулиці помили? *(Відповіді учнів).*

А вмивались?

Баба Яга: Спорт любите?

Мікробище: Завжди веселі?

Баба Яга: І в ігри граєте?

Мікробище: Дорослих поважаєте?

Баба Яга: Грипом не хворієте?

Мікробище: Веселитись вмієте?

Баба Яга і Мікробище (разом): Не годяться дітки з 2-А класу

У таку хорошу компанію нашу.

Мікробище: А я без хвороби страждаю,

Без ангіни – помираю.

Здоров'я для мене – жах!

Наводить сильний страх!

Баба Яга: А відгадайте, кого ми боїмося найбільше?

Мікробище: Веде він прийом і у вашій школі,

Турбується, щоб всі були здорові.

Баба Яга: Лікує хвороби: кір, свинку, бронхіт,

Скажіть нам, будь ласка, хто він? *(Айболить).*

Входить в клас Айболить (учень 9 класу в костюмі лікаря).

Лікар: Доброго дня, друзі! Сюди не заповзав Мікробище? Давно я полюю на нього. Він так підступно входить у довіру до вас, що потім ви хворієте. Але я у своїй валізі маю те, чого він боїться.

Айболить загадує загадки.

Ой, порізала пальчик Оленка,

І у друзів стільки турбот:

І промити ранку гарненько,

І залити в ранку...

(Йод)

Мікробище: Ай-ай! Не треба! Що я зробив поганого?

Лікар: Хоч великі зуби маю,
Та нікого не кусаю.
Як мене хто вкусить,
То заплакати мусить.
Я до цього звик.
Звуть мене...

(Часник)

Друзі, якщо у квартирі є хворий, досить почистити дві зубки часнику і поставити біля ліжка, щоб прогнати мікроби.

Мікробище: Ой, рятуйте...*(Зникає)*

Лікар: Діти! Я повинен вас оглянути. Попрошу всіх встати і команди виконувати:

Всі дихайте...
Не дихайте...
Ви в порядку, спочивайте...
Дружно руки піднімайте...
Все прекрасно... Опускайте...
Нахиліться... Розігніться...
Станьте прямо... Усміхніться.
Так, я оглядом задоволений,
Бо ніхто з дітей не хворий,
Всі веселі і здорові,
До навчання всі готові!

Вчитель: Дякуємо, лікарю. Дуже приємно, що учні 2-А класу здорові, бо вони знають, що для цього потрібно робити. А на згадку про нашу подорож до казкової країни ми маємо щось собі залишити. Настав час заглянути в хатинку. В ній – чарівні промінчики. Вони загубилися від сонечка, яке завжди своїм теплом усіх зігріває і також дарує здоров'я. Виберіть лише ті промінчики, які дійсно допоможуть вам стати жителями країни, де панує Здоров'я, наклейте їх.

Звучить музика. Учні виконують завдання: читають написи на промінчиках, вибирають ті поради, які допоможуть зміцнити і зберегти здоров'я.

III. Заключна частина

Вчитель: Я сподіваюсь, сьогоднішня подорож усім нагадала, що здоров'я кожної людини – в її руках. Погляньте на нашу книжкову виставку «Треба знати, як здоровим стати».

Короткий огляд виставки, презентація книг.

Вчитель: Діти, хто ж із вас хоче бути здоровим? Для чого вам це потрібно? Нагадаймо правило, за яким живуть у чарівній країні *(У хворобі щастя не буває, лише в здоров'ї щастя є)*. Скажемо його по-різному,

звернувшись за допомогою до таблиці настрою (*Із сумом, злістю, байдужістю, весело*). Чи змінився у вас настрій під час подорожі?

Любі діти, пам'ятайте, що найбільше багатство людини – здоров'я! Робіть зарядку, вмивайтеся, стежте за чистотою вашого тіла, більше бувайте на свіжому повітрі.

І тоді чистота вашого тіла в поєднанні з чистотою вашої душі дасть добрий результат – здоров'я і людяність.

Перегляд фрагменту з мультфільму «Хто стукає в двері до мене?»

Продукти харчування – наші друзі і вороги

*Автор Ващук Людмила Володимирівна,
вчителька початкової школи*

ГОДИНА СПІЛКУВАННЯ

Мета: виховувати культуру харчування, пропаганду здорового способу життя серед учнів; ознайомити із поняттям «продукти харчування», пригадати назви українських народних страв та технологію їх приготування; визначити залежність здоров'я людини від впливу на нього продуктів харчування; виховувати прагнення берегти своє здоров'я як найдорожчий скарб, вести здоровий спосіб життя.

Обладнання: виставка літератури з теми, вирізки з журналів, прислів'я, записані на окремих аркушах, картки.

*«Головним скарбом життя є не землі,
що ти завоював, не багатства, що у тебе в
скринях... Головним скарбом життя є
здоров'я, і щоб його зберегти, потрібно
багато що знати».*

Авіцена

Хід заняття

1. Вступне слово.

У всі часи люди особливу увагу звертали на своє здоров'я, піклувалися про нього, винаходили все нові й нові ліки від хвороб і способи зміцнити свій організм та залишатися бадьорими на довгі роки.

Наші предки вважали, що хвороби людям приносять злі духи або чорні сили (відьми, чаклуни). Ще хвороби пов'язували із карою богів, рятуючись від якої, люди намагалися задобрити їх дарами і жертвами.

Серед своїх богів давні греки з особливою шанованістю ставилися до бога лікування Асклепія та його доньок – Гігієї та Панацеї. Перша вміла запобігати захворюванням (звідси назва галузі медицини – гігієна), а друга лікувала та зцілювала людей (звідси вислів: «Панацея від усіх бід»).

Міцне здоров'я багато в чому залежить від правильного харчування.

2. Розповідь учителя про шкідливі та корисні продукти харчування.

Правильне харчування – це основа тривалого та плідного життя, запорука здоров'я, бадьорості, гарантія профілактики різних недуг.

Ми їмо для того, щоб жити. А жити – це значить одержувати енергію.

Живлення має бути помірним. Кількість енергії, що поступає з їжею, повинна приблизно відповідати кількості енергії, що витрачається. Надлишок харчової енергії переходить в жир, що викликає ряд серйозних ускладнень в організмі.

Живлення має бути різноманітним. Денний раціон людини повинен містити рекомендовану кількість і співвідношення білків (м'ясо, риба, молочні продукти, яйця), жирів і вуглеводів, а також мінеральних речовин і вітамінів.

Шкідливі продукти.

Цукерки, шоколад, інші солодощі мають підвищений вміст цукру. Цукор у такій кількості пригнічує дитину, робить її в'ялою та лінивою. Від цього може з'являтися небажання навчатись.

Чіпси. В них багато жиру, який дає підвищене навантаження на систему травлення, в результаті чого дитина приходиться додому неголодною і відмовляється від нормального обіду. Поки організм зайнятий перетравлюванням чіпсів, витрачається багато енергії. Цю енергію він забирає в мозку, що призводить до пасивності на заняттях.

Але скажемо декілька слів про корисні та смачні продукти. По-перше, це фрукти. Вони багаті на вітаміни. Вітамін С допомагає справлятися із втомою та стресами, підвищує імунітет, допомагає бути активними і уважними. Нежирний сир, йогурти добре підійдуть під час особливо стресових ситуацій, наприклад, перед важливою контрольною, перед іспитом.

Не забувайте часто пити. Вода поновлює клітини всього організму, вимиває шкідливі речовини, та й просто бадьорить. Окрім води, добре пити соки, чай з лимоном, мінеральну воду. Вкрай не рекомендуються газовані напої: вони тільки надають відчуття втамування спраги. Насправді вони забирають цінну воду з організму.

На сніданок рекомендується їсти продукти, багаті на білки та клітковину. Це можуть бути яйця, пластівці для сніданку, мюслі, вівсяна каша. Якщо додати до пластівців меду, окрім клітковини, організм отримає таку необхідну йому глюкозу.

Увечері краще за все їсти продукти, багаті на крохмаль: макарони, рис, картоплю. Вони допоможуть і спокійно заснути. Останній прийом їжі, за рекомендацією дієтологів, має відбуватися не пізніше, ніж за 3 години до сну.

Їжте більше...

- свіжих і відварених на парі овочів;
- коренеплодів, бобових;
- свіжих фруктів у їх натуральному вигляді, вони багатші на клітковину;
- горіхів (волоський, мигдаль), насіння (гарбуза, льону).

3. Відгадай загадку:

Морква, біб і цибулина,
бурячок і капуста,
ще й картопля – шусть у горщик.
Ну й смачний ми зварим ...
(борщик).

Довго з тіста їх ліпили,
у окропі поварили.
Потім дружно ласували,
ще й сметанки додавали.

(Вареники)

Що за хліб такий святковий
на рушник вмостився новий?

(Коровай)

І поживне, і смачне,
біле, пінне, запашне.
Залюбки малята п'ють,
здоровенькими ростуть.

(Молоко)

І пухкенька, і смачна.
Із пшениченьки вона.
Зі здобного тіста,
проситься, щоб з'їсти.

(Пампушка)

До дітей на кожне свято
просять в гості завітати,
бо солодкий і смачний.
Здогадались, хто такий?

(Торт)

4. Топ-10.

10 найшкідливіших продуктів харчування.

Дієтологи раз по раз удосконалюють списки найбільш шкідливих для здоров'я продуктів. І яскраво червоним олівцем ставлять чергові табу в нашому повсякденному меню. Останній список харчових заборон виглядає так.

1. *Жувальні цукерки, пастила, «мейбони», «чупа-чупси».* Мало того, що цукор псує зубну емаль, хімічні добавки і фарбники, які містяться в подібних продуктах у величезних кількостях, завдають удару по всьому організму.
2. *Чіпси, як кукурудзяні, так і картопляні, дуже шкідливі для організму.* Чіпси – це ніщо інше, як суміш вуглеводів і жиру в оболонці фарбників і замінників смаку. Нічого доброго нема від поїдання картоплі фрі.
3. *Солодкі газовані напої – коктейль з цукру, хімії і газів, прискорюють розподіл по організму токсинів.* Кока-кола, наприклад, чудовий засіб від вапняного накипу та іржі. Газовані солодкі напої шкідливі і високою концентрацією цукру – в еквіваленті чотири-п'ять чайних ложок, розбавлених у склянці води. Тому, угамувавши спрагу такою газованою водою, ви вже через п'ять хвилин знову захочете пити.

4. *Шоколадні батончики.* Доведено, що вони містять хімічні домішки, фарбники і ароматизатори.
5. *Сосиски і ковбаси.* М'ясні делікатеси містять так звані приховані жири (свиняча шкірка, сало, нутряний жир), все це вуалюється ароматизаторами і заміниками смаків. Багато виробників м'ясних виробів використовують трансгени. Так, сосиски, сардельки, ковбаси на 80 % (!) складаються з трансгенної сої. Деякі заміники смаку і зовсім визнані канцерогенними.
6. *Жирне м'ясо* сприяє утворенню бляшок холестеринів на судинах, що прискорює старіння організму, призводить до виникнення серцево-судинних захворювань.
7. *Майонез* містить величезну кількість жирів і вуглеводів, а також фарбників, підсолоджувачів, заміників. До шкідливих продуктів належить не тільки майонез, але і кетчуп, різні соуси і заправки, в широкому асортименті представлені на прилавках наших магазинів. Вся річ у тому, що саме в цих продуктах натуральних компонентів мало. А можливі наслідки споживання "смачної хімії" навіть не досліджені до кінця.
8. *Локшина швидкого приготування* представляється нам сьогоденнім дивом. Смачна, поживна, а головне – не вимагає часу. Але над "дивом" свого часу довго попрацювали хіміки, нічого не залишивши з натуральної муки.
9. *Сіль* знижує тиск, порушує соле-кисловий баланс в організмі, сприяє скупченню токсинів. І хоча повністю відмовлятися від солі медики не рекомендують, скоротити кількість солоного у своєму раціоні все-таки варто.

5. Колективне складання правил харчування.

А зараз разом з вами, діти, ми спробуємо скласти правила харчування. (*Учні називають варіанти правил, учитель на дошці, їх скориговуючи, записує*).

- ✓ харчуватися помірно, але різноманітно;
- ✓ вживати їжу, багату на білки;
- ✓ вибирати свіжі овочі та фрукти;
- ✓ помірно вживати м'ясо, молоко, сир, яйця;
- ✓ використовувати йодовану сіль;
- ✓ вживати їжу, багату на клітковину;
- ✓ віддавати перевагу хлібові грубого помолу, вживати горіхи, боби;
- ✓ солодощі вживати лише зрідка;
- ✓ харчуватися з урахуванням вікових потреб, фізичного та розумового навантаження.

6. Вікторина «Що я знаю про їжу та харчування?»

- Їжа людини повинна містити всі ті речовини, які використовуються організмом на відновлення енергії, що витрачається ним, а також на його ріст і розвиток (для молодого організму).

Питання: які це речовини?

Відповідь: це білки, жири, вуглеводи, мінеральні солі, вітаміни, вода.

- Прислів'я застерігає: «Поганий обід, коли хліба немає». У старі часи в кожній доброї господині не пропадало ні шматочка хліба. Для того, щоб хліб не пропадав, потрібно навчитися його правильно зберігати. Якщо він зачерствіє, не викидайте його. З черствого хліба можна приготувати безліч поживних і смачних страв.

Назвати якомога більше страв з черствого хліба – житнього і пшеничного.

Відповідь: грінки, бутерброди, гарячі закуски, супи, соуси, пудинги, десертні страви, запіканки, пироги.

- Яка ваша улюблена страва? Якщо таке запитання поставити представникам різних міст, то на нього можна отримати найрізноманітніші відповіді. Спробуймо назвати улюблені страви жителів таких міст:

Москва – (борщ і млинці),

Мінськ – (картопляні галушки і смажена свинина),

Київ – (вареники),

Рига – (молочний суп з перловою крупою),

Єреван – (шашлик на рожні).

- Під прислів'ями ми розуміємо короткі народні вислови, що мають одночасно буквальний і переносний зміст. Приказки – короткі мовні афоризми, які мають тільки буквальний зміст.

Питання: назвіть прислів'я і приказки, в яких згадуються продукти харчування.

- Відповідь:**
1. Хрін від редьки солодший.
 2. Хліб-сіль їж, а правду ріж.
 3. На чужий коровай рот не розкривай.
 4. Всякому овочу свій час.
 5. Яблуко від яблуні недалеко падає.
 6. Перемелеться – мука буде.
 7. Вашими б вустами та мед пити.
 8. Кашу маслом не зіпсуєш.
 9. Не красна хата кутами, а красна пирогами.
 10. Недосіл на столі, а пересіл на спині.
 11. Перший млинець – грудкою.
 12. Калина сама себе хвалила, що з медом добра.

7. Словничок українських народних страв.

ВАРЕНИКИ – одна з найпоширеніших страв з вареного тіста з начинкою. Остання могла бути пісною чи скоромною – залежно від християнського календаря. Як начинку використовували сир, смажену капусту, варену товчену картоплю, мак, калину, вишні та інші ягоди, яблука, варені й товчені сухофрукти (сушину), варену квасолю, горохове пюре, пшоняну чи гречану кашу й навіть борошно.

БОРЩ – одна з найпопулярніших українських страв.

БАЛАБУШКИ (*балабухи*) – невеличкі булочки круглої форми з кислого тіста. Пекли їх у святкові дні чи в неділю найчастіше з пшеничного або гречано-пшеничного борошна. У деяких районах (Слобожанщині, півночі Полтавщини) балабушки не пекли, а варили.

ВЕРГУНИ – просте печиво, нехитрі ласощі, які виготовляли із прісного тіста на яйці й сироватці або маслянці. Тісто для вергунів розкачували в тонкий корж, різали на прямокутники чи ромби, у яких робили внутрішній надріз. Потім вивертали у середину надрізу раз чи двічі і смажили в киплячій олії до золотавого кольору. Робили вергуни й іншої форми: тонкі пластівці з тіста змащували олією і згортали рулетом, а потім пекли у негарячій печі, однак перевагу віддавали вергунам, виготовленим у перший спосіб.

ГАЛУШКИ – типова для української кухні страва. Прісне тісто, замішане на воді чи сироватці з яйцем, розкачували качалкою, щоб товщина коржа була 1 – 1,5 см. Різали тісто смугами шириною 2 – 3 см, потім відщипували від кожної невеликої шматочки і кидали в підсолений окріп (кипляче молоко, м'ясу або овочевої юшки).

ДЕРУНИ (**драники, драчаники, терчаники**) користувалися великою популярністю в народній кухні, особливо в північних районах України. Сиру картоплю терли на тертці, зливали зайву рідину, додавали ложку-дві білого борошна чи картопляного крохмалю, яйце, терту сиру цибулину, ретельно розмішували і смажили оладки на олії чи смальці.

ЗАТІРКА – одна з найдавніших страв, поширених серед слов'янських народів. Круте підсолене пшеничне на яйцях тісто розтирало з мукою у дерев'яних ночвах дерев'яною ложкою, кописткою або рукою доти, доки не утворювалися кульки розміром з горошину чи квасолину. Їх варили в окропі або молоці, іноді у м'ясній ющі.

ЗУБЦІ готували з пророщеного (окільцьованого) ячменю, який висушували, підсмажували й варили, як кашу. Зубці (як і путря, кваша, тобто страви з використанням солоду) мали солодкуватий смак і вважалися ласощами.

КАПУСНЯК (капуста засипана, капуста з пшоном) – друга за значенням після борщу рідка овочева страва. Квашену капусту дрібно сікли, заливали окропом і варили з картоплею, морквою та пшоном. У готовий капусняк клали засмажену на салі цибулю і ще раз проварювали.

КЛЬОЦКИ (клюски) – страва, що готувалася аналогічно галушкам, але з доповнювачами. Прісне (як на вареники чи галушки) тісто замішували з вареною картоплею, свіжим кисломолочним сиром, виробляли кульки й варили їх в окропі, поки ті не спливали.

КУЛІШ – страва, схожа за способом приготування на крупник, але роблена з пшоняних крупів. Куліш було легко готувати не тільки в домашніх умовах, тому він мав ще одну назву – польова каша. Промите пшоно засипали у казан з киплячою водою, для смаку додавали одну-дві картоплини, сіль, коріння, по можливості зелень. Готовий куліш затирали салом із цибулею й часником.

8. Знайди помилку.

Дітям роздаються картки, на яких вони вказують основні помилки в харчуванні. (Читають їх)

	1	Їм надмірно
	2	Неправильно добираю їжу
	3	Полюбляю занадто жирну їжу
	4	Їм забагато солодоців
	5	П'ю багато солодких напоїв
	6	Їм нерегулярно, дуже швидко і великими порціями
	7	Неправильно готую їжу
	8	Вживаю мало овочів і фруктів
	9	Полюбляю чіпси, сухарики

9. Підсумок заняття.

Бережіть здоров'я, зміцнюйте і примножуйте його. І пам'ятайте, що здоров'я – найцінніший скарб, і від вас залежить, чи зумієте ви зберегти його на довгі роки.

Ознайомлення дітей з державними символами України та національними символами і оберегами

Герб – це знак, своєрідний ключ до історії сім'ї, міста, національного утворення держави. Це пам'ятка духовної культури. В гербі у вигляді знаків втілюються реальні події, суспільні явища, ідеологія та світосприймання.

Ранньофеодальна держава Київська Русь користувалась особистою символікою князів – знаком Рюриковичів, якому російський історик М. М. Карамзін дав назву «тризуб». Багато фахівців – істориків, археологів, нумізматів – висловлювали свій погляд на тризуб. Одні вважали його зображенням церковного світильника, корогви, церковного порлату, якоря; інші – голуба чи особливого символу влади – держави; тасама, дволезої сокири; ще інші дотримувалися думки, що це – зображення верхівки скіпетра. Безперечним залишається одне: тризуб – родовий знак князів з династії Рюриковичів. Він був державним знаком Київської Русі за часів Володимира Святого. Є й інші пояснення символічного зображення тризуба.

Серед київських богів Перуна, Хорса та інших знаходимо і Трояна, або Триглава. Український письменник, лауреат Шевченківської премії Валерій Шевчук висловлював припущення, що князівський знак-тризуб є символом міста Києва, яке виникло на трьох пагорбах – Старокиївському, Щекавиці, Хоревіці.

Серед усіх гербів найуживанішим в історії України був тризуб. Відзнаку у формі тризуба використовували українські частини в складі австрійської армії – Українські січові стрільці – під час першої світової війни. Як державний герб Української Народної Республіки, золотий тризуб на синьому тлі був схвалений 12 лютого 1918 року малою радою в Коростені. До зображення Центральною Радою 22 березня 1918 року у форму великого і малого герба додали відповідне орнаментальне облямування. Автором проєктів був художник В. Кричевський. Обидва герби являли собою тризуб, оточений вінком з листя, який мав символізувати багатство краю.

Символіку із зображенням тризуба у 20 – 40 рр. ХХ ст. використовували різні політичні угруповання Західної України; тризуб із середнім зубом у формі хреста – релігійні угруповання. Як державний герб тризуб було визнано 15 березня 1939 року Сеймом Карпатської України, що проголосив самостійність цього регіону.

Золотий тризуб на блакитному тлі затверджений Верховною Радою України у 1991 році як державний знак – герб самостійної незалежної держави України.

Число «три» завжди вважалося казковим, чарівним. У народних казках йдеться про трьох богатирів, три бажання, які виконують чарівники, три дороги, що лягають перед казковими героями. Отже, в тризубі відображено

триєдність життя. Це Батько-Мати-Дитя. Вони символізують собою Силу-Мудрість-Любов. Таке пояснення буде доступне дитині, а глибші корені історії вона вивчить уже в школі.

Прапор – це символ державності та національної незалежності.

У проекті Конституції УНР 1918 року записано: «Державними барвами Української держави є барва синя і жовта. Прапор військової фльоти є синій-жовтий з державним гербом золотої барви в лівому розі синьої частини прапора. Прапор торговельної фльоти є синьо-жовтим».

Вибір кольорів зумовлюється такими міркуваннями: символом України є чисте небо – символ миру (синій колір) та пшеничне поле – символ достатку (жовтий колір).

Нині жовто-блакитний прапор незалежної України. Як пояснити дітям дошкільного віку символічне значення кольорів? Жовтий колір – це колір пшеничної ниви, колір хліба, зерна, що дарує життя всьому суццюму на землі, це колір жовтогарячого сонця, без лагідних променів якого не дозрів би, не заколосився б хліб. Це символ достатку українського народу.

Блакитний, синій колір – це колір ясного, чистого, мирного неба. Це колір води, без якої не дозрів би хліб. І ще – це колір миру.

Гімн – це урочистий музичний твір на вірші програмного характеру. Це символ державної єдності, який виражає ідеологічні устої держави, її принципи, історію та програмні цілі на майбутнє.

З гімну починають урочисті збори, свята, надзвичайні масові події, гімном їх і закінчують. Дітям слід пояснити, що це хвалебна пісня своїй Батьківщині, в якій народ висловлює побажання бути вільним, щасливим, жити в достатку.

Українські національні обереги.

До українських національних символів – оберегів належать вінок та рушник. Українські дівчатка влітку ходили з непокритою головою, обвиваючи її стрічкою, а на свята надягали вінки. Вінок у багатьох народів (зокрема в українців) – це дівоча краса з живих або штучних квітів, колосків, кольорового пір'я. Був обов'язковим у вбранні нареченої на весіллі, а також у деяких інших звичаях та обрядах (гадання на Купала, коронування на обжинках) як символ українських народних пісень.

Вважалося, що вінок з живих квітів захищає дівчину від напасників і лихого ока. Народ вірив, що дівчина, маючи на своїй голові вінок, володіє чарами. А ще вінок на голові і для здоров'я, тому є квіти, які потрібно обов'язково вплести.

До українського віночка вплітали різноманітні квіти, а всього в одному вінку могло бути до 12 різних квіток. Кожна квітка у віночку щось символізувала: троянда – кохання; біла лілія – символ чистоти і невинності, вважається квіткою діви Марії; волошка – простота, ніжність; верес – самотійність; дзвоник польовий – вдячність; лавр – успіх, слава; мальва – краса, холодність; півонія – довголіття; ромашка – мир, ніжність, кохання; безсмертник – здоров'я роду людському; калина – символ краси та дівочої вроди, символ України.

Рушник – ще один національний обєрїг, народний символ України. Все життя українця пов'язане з рушниками.

Хлїб-сїль на вишитому рушнику – то висока ознака гостинностї народу. Рушник на стїні – невід'ємний символ хатнього інтер'єру; в Україні не було жодної оселї, яку б вони не прикрашали рушниками. Гарно оздоблений рушник висїв бїля ґанку на кїлочку в кожній сїльській хатї, ним витирали руки і посуд, накривали дїжку з тїстом, спеченї паляниці, дїжку пїсля випїкання хлїба, з ним ходили доїти корову, з ним починали обжинки.

Рушником ушановували появу немовлят в родинї, одруження дїтей, зустрічали рїдних і гостей, проводжали людину в останню путь, виряджали в далеку дорогу батька, сина, чоловіка й коханого.

Жїнки ткали рушники в жїночї днї – середу, п'ятницю й суботу. Перший витканий рушник призначався для гостей. Він завжди висїв на видному мїсцї. Господиня в знак поваги до гостя давала йому рушник на плече чи в руки, брала кухлик із водою і люб'язно пропонувала свої послуги.

Старї люди говорили: «Не лїнуйся, дївонько, рушник вишивати – буде чим гостей шанувати».

Хлїб – усьому голова.

Хлїб належить до особливо шанованих символїв українського народу. Що ж означає слово «хлїб»? «Словник української мови» дає такі тлумачення цього слова:

Хлїб – це зерно, яке перемелюють на борошно; хлїб – це випечений вирїб з борошна, продукт харчування; хлїб – це рослина в полї, хлїбне поле; хлїб – це харчї, прожиток; хлїб – це заробїток як засїб для існування. От що значить хлїб для людини.

В Україні хлїб-сїль на вишитому рушнику – то найвища ознака гостинностї народу. А найбільшою святїстю вважався хлїб на столї.

Існує в народї повїр'я, що хлїб потрібно випїкати у жїночї днї – середу чи п'ятницю.

З давнїх часїв батьки привчали дїтей своїх до традицїй – берегти хлїб. Ще з молоком матерї усвоювалися високї пошанївні форми бережливого ставлення до святая святих. «Паляниця мала неодмінно лежати на столї, і нїхто, навїть дїти, не насмїлювалися покласти її догори. Немовля разом з материнським молоком уживало хлїб: йому давали обгорнуту в полотняну тканину м'якушку-смоктунця» .

Та не тїльки хлїб випїкали в сїм'ях. А скїльки рїзних смачних виробїв пекли! У недїлю і свята з житнього або пшеничного борошна пекли пампушки, пирїжки з сиром, маком, картоплею, ягодами, з прїсного тїста випїкали коржї і млинці.

На весїлї в урочистїй обстановцї староста вирїзав верхївку короваю й пїдносив на тарїлцї молодим, а дїтям дарували шишки.

Без верби та калини нема України.

Кожний народ, кожна країна має свої рослинні та тваринні символи. В Україні – калина та верба. Та й народне прислів'я дуже влучно закріпило за нашою Вітчизною ці рослини: «Без верби і калини нема України».

Символ калини неодноразово зустрічається у віршах українських поетів. Оспівав її і Т. Г. Шевченко:

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.

Біля кожної хати на Україні обов'язково ріс кущ калини. Її червоні кетяги прикрашали хату; вони висіли під стріхою, їх клали у вікна між рамами на зиму. Білими квітами калини весною дівчата прикрашали коси. Для українців калина слугувала за ліки. Кожна господиня, обов'язково готувала калинові ліки на довгу зиму. Її цвіт засушували, а ягоди, листя, гілочки, перетирали з медом, цукром. Калиновий чай – то був перший помічник при нежиті. Свіжі ягоди з медом або цукром та вареною водою вживали при кашлі, серцевих захворюваннях.

А дівчата використовували ягоди калини для косметичних справ, соком стиглих ягід протирали обличчя, щоб красиве та рожеве було, адже калина – це символ дівочої краси.

Верба – ще один символ нашого народу. Українське село важко уявити без верби. Її висаджували на городах, біля ставу, річки. У народі кажуть: „Де верба, там і вода”. Тому криниці копали, де росте верба.

Верба – це символ весни, пробудження природи: «зацвіла верба – прийшла весна». Котики верби – то перші квіти на нашому столі, у нашій оселі.

Неділя перед Великоднем називається Вербною. На цьому тижні не можна сіяти конопель, городини, буряків, бо будуть гіркі. У Вербну неділю святять вербу.

Правила безпечної поведінки під час природного лиха: ураган, злива, гроза

Дітей слід знайомити з такими стихійними лихами як буря, чи ураган. Необхідно роз'яснювати дітям, що від уміння поводитися у незвичній ситуації часто залежить життя навіть дорослих людей.

Якщо ураган застав на вулиці, слід:

- триматися подалі від дерев;
- не підходити до ліній електропередач;
- обходити повалені стовпи, бо там можуть бути оголені проводи;
- по можливості треба сховатися в найближчому приміщенні, на крайній випадок лягти в канаву чи іншу заглибину та міцно за що-небудь триматися.

При зливі слід пам'ятати:

- не переходити вулицю, якщо по ній мчить бурхливий потік, бо вода може збити з ніг;
- уникати незнайомих місць, бо там можуть бути глибокі вибоїни чи гострі предмети під водою;
- знайти захищене місце та перечекати стихію.

Під час грози:

- не ховатися під високими деревами;
- не підходити до металевих споруд;
- не купатися у відкритій водоймі;
- у квартирі закрити вікна, фрамуги;
- вимкнути світло.

Правила безпечної поведінки в лісі

- Запам'ятовуйте орієнтири під час мандрівки лісом. Щоб не заблукати, лишайте якісь позначки (надламані гілки, прим'ята трава тощо).
- Без зорових орієнтирів людина в лісі починає кружляти.
- Виберіть місце для вогнища та обладнайте його.
- Ніколи не залишайте вогнище без догляду.
- Не загашений вогонь може спричинити лісову пожежу.
- Ніколи не пийте воду з річок та озер. Найбільш надійні джерела води – струмки. Поблизу місць, де ви побачите мертвих рибу чи тварин, взагалі не можна навіть мити руки.
- Будьте обережні, у лісі може бути болотиста місцевість – обходьте її. Болотною водою також не можна користуватися. Поблизу болота як правило, водиться багато гадюк.
- Пам'ятайте: збирати можна лише ті гриби та ягоди, які ви добре знаєте.

- Щоб уникнути отруєння, ніколи не куштуйте невідомих вам грибів, не збирайте грибів та ягід поблизу транспортних магістралей, навіть їстівні гриби в таких місцях – отруйні.
- Уникайте диких тварин.
- Будьте обережні при зустрічі зі зміями.

Правила безпечної поведінки з тваринами

Дітям слід прищеплювати любов до "друзів наших менших" та повагу до їх способу життя. Але в той же час необхідно роз'яснювати, що тварини (насамперед собаки та кішки) можуть причинити значні неприємності. Частіше всього це буває, коли з боку людини була якась провокація. Але буває і так, що собака вкусила дитину, яка проявила турботу про неї (дитина потяглася погладити, а собака сприйняла цей жест як загрозу і, захищаючись, нанесла шкоду дитині).

Тому в стосунках з тваринами діти повинні знати, що:

- Не можна дратувати тварин.
- Навіть домашній улюблений кіт, собака чи папужка мають свій характер, свої звички і можуть перебувати в поганому настрої.
- Надмірна увага до тварин з боку дитини може викликати зворотню негативну реакцію.
- Кожного разу після прогулянки з улюбленою тваринкою обов'язково мити руки.
- Не можна торкатися чужої або безпритульної тварини, бо вона може не тільки нанести шкоду, але й заразити інфекційною хворобою.
- Не слід явно показувати свій страх перед твариною, бо це може спровокувати тварину напасти.

*Прищеплюйте дітям навички обережного співіснування з тваринами, комахами, будь-якими живими істотами за формулою:
будь обережним сам
та не заподій шкоду
"друзям нашим меншим"*

Навчальне видання

Лілія Григорівна Ярошук

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск *Л. Г. Ярошук*

Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Cambria.
Друк цифровий.
Умовно-друк. аркушів – 8, 75. Обл.-вид. арк. – 9,2.

Надруковано ПП Скребейко.

